

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL
SOÓS ISTVÁN

HETVENHATODIK KÖTET
2003/1-2. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIII

E számunk szerzői

Bagi Zoltán, segédlevéltáros (Csongrád Megyei Levéltár)
Bárány Attila, egyetemi adjunktus (Debrecen)
Bodnár Erzsébet, egyetemi docens (Debrecen)
Fodor László dr., egyetemi adjunktus (Debrecen)
Gross, Lidia, tudományos munkatárs (Román Tudományos Akadémia, Történeti Intézet, Kolozsvár)
Merényi-Metzger Gábor, levéltáros (Gyula)
Molnár Antal, egyetemi adjunktus (ELTE)
Nagybákai Antal Zelmos, ny. kutató (Budapest)
Nyulásziné Straub Éva, dr., levéltáros, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnöke
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Pelbárt Jenő, vízjelkutató (Nagykovácsi)
Piti Ferenc, tudományos főmunkatárs, (SZTE)
Rainer Pál dr., régész-muzeológus (Veszprém)
Slovnyikné Török Márta, középiskolai tanár, PhD-hallgató (Miskolc)
Tóth Krisztina, főiskolai tanársegéd (ELTE)

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVI. évfolyam

2003/1-2. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

1. Értekezések, önálló cikkek

Gross, Lidia: A Szent Lélek-rend ispotályai Erdélyben (13–16. század) (Fordította Pap Ferenc)	1
Molnár Antal: A Szent Jobb és Raguza	7
Fodor László: A Karacsony család hodászi ágáról	12
Merényi-Metzger Gábor: A Saxlehner család sírboltja	19
Bárány Attila: Adalékok az Ártándiak családi történetéhez	25
Pelbárt Jenő: A koronás magyar címer jellegzetes vízjelváltozat-típusai 1729–1840 között	35
Tóth Krisztina: Hirtelen merénylet vagy szervezett összeesküvés?	47

2. Kisebb rovatok

Hozzászólás

Nagybákay Antal Zelmós: Még egyszer a „váradai” Fekete családról:	52
Felelet	46

Könyv-, CD-ROM ismertetés

Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerkesztő: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. (Ism.: Skornyákné Török Márta)	56
Csurkai Horváth József–Kovács Eleonóra: Múltunk építőkövei. (Ism.: Piti Ferenc)	59
Niederhauser Emil–Szvák Gyula: A Romanovok (Ism.: Bodnár Erzsébet)	59
Miklósi-Sikes Csaba: Kőbe vésett történelem (Ism.: Rainer Pál)	62
Veszprém vármegye 1836. évi címermegújító adománylevele. Szerkesztő: Madarász Lajos. (Ism.: Nyulásziné Straub Éva)	63
Magyar Múzeumi Arcképcsarnok. Főszerkesztő: Bodó Sándor–Viga Gyula. (Ism.: Pandula Attila)	63
Pozsonyi József: A semsei Semsey család története. (Ism.: Bagi Zoltán)	64

A SZENT LÉLEK-REND ISPOTÁLYAI ERDÉLYBEN (13–16. SZÁZAD)*

Történeti művek

A 19. század közepén jelent meg Friedrich Müllernek a Szent Lélek-rend Erdélyre vonatkozó, mind-
eddig egyedülálló összefoglaló munkája.¹ Még ma is
ez az egyetlen olyan szakmunka, amely az Erdéllyel
foglalkozó kutatások kiindulópontja lehet. Hozzáte-
hetjük még Friedrich Teutschnak az erdélyi evangéli-
kus egyházzal foglalkozó művét,² amely a kérdésben
nagy szerepet elfoglaló intézmények viszonylatában
részletesen ír az Erdélyben is működő rendekről, fő-
ként ezek belső vallási életéről, s ennek kapcsán
nyújt néhány adatot a Szent Lélek-rend erdélyi léte-
sítményeiről is.

A kérdéskörrel magyar szakemberek is foglalkoz-
tak, így pl. Pásztor Lajos,³ Somogyi Zoltán,⁴ Kubinyi
András.⁵

E néhány könyvészeti adatot azért tartottuk szük-
ségesnek felhozni, mert – az elérhető dokumentáció
függvényében – ezekre épül, ezekből indul ki a jelen
dolgozat is.

A Szent Lélek-rend erdélyi létesítményei

A Rend erdélyi ispotályai Besztercén (Bistritz/
Bistrița), Brassóban (Kronstadt/Brașov), a Beszterce-
Naszód megyei Királynémetiben (Beierdorf/Craini-
mät), a barcasági Földváron (Marienburg/Feldioara),
Nagyszebenben (Hermannstadt/Sibiu), Segesváron
(Schässburg/Sighișoara) és Marosvásárhelyen (Neu-
markt/Târgu Mureș) működtek.

Nagyszeben

A rend nagyszebeni ispotályára vonatkozik a leg-
régibb biztos okleveles adat (1292), és ugyanezre a lé-
tesítményre utal a legtöbb információ. Így érthető,
hogy közleményünket a nagyszebeni ispotállal indít-
juk.

A legrégebbi adat, amire fennebb is hivatkoztunk,
1292. június 24-éről származik.⁶ Szerződésről van
szó, amelyből világossá válik az, hogy miként tértek
át az ispotályban a világi ügykezelésről az egyházi,
rendi ügykezelésre. Az áttérés a következőképpen
történt: a helyi városvezetőség – ennek a kezelésében
volt addig az ispotály – átadta a Rend tagjainak (frat-
ribus cruciferis de ordine sancti spiritus) a már rég-
óta ispotálynak használt házat, összes tartozékaival, s
átengedte a Rendnek az összes használati jogot.
Ezek után is gondoskodni kellett a szegények, a ma-
gatehetetlen emberek, a sánták vagy nyomorékok,
valamint az idevetődött „idegenek” lakaskörülmé-
nyeiről és ellátásáról (et ipsi pauperibus, debilibus
advenis et claudis ... subveniant). A Rend tagjai köte-
lezték magukat arra, hogy ezentúl is megtartják és
biztos körülmények között folytatják le a vallási szer-
tartásokat, a miséket, hogy a jötevő és jóakarató hí-
vők adományából támogatni fogják mindazokat,
akiknek erre szükségük van.

Nincs folyamatos adatunk arról, hogy a rákövet-
kező évszázadban (14. század) volt-e, s ha volt, mi-
lyen kapcsolat alakult ki a nagyszebeni magsztrátus
és az ispotály között. Erre vonatkozólag csupán ele-
nyésző, szórványos információval rendelkezünk. Mind-
ez semmiképpen sem elég ahhoz, hogy összefüggő

* Szerkesztőségi megjegyzés: a szerkesztőség mindig örömmel ad helyet olyan, nem magyar kutatók írásainak, amelyek közös, kár-
pát-medencei történelmünkre vonatkoznak.

képet alkothassunk magunknak a világi és az egyházi hatóságok viszonyáról. 1309-ből származó okleveles adat hívja fel a figyelmünket arra, hogy ez évben per folyt le a gyulafehérvári káptalan és néhány száz dekánátus között. Az oklevél Waltherus testvért említi, mint a nagyszebeni ispotály magisterét/vezetőjét (ego frater ordinis sancti spiritus magister hospitalis in Cibinio...).⁷ A század végén, 1386-ban arról tudósítanak, hogy javították az ispotály épületét, s megemlítik „Nicolaus pictor, vitricus hospitalis” nevét.⁸

A következő, 15. századból fennmaradt néhány oklevél arról tanúskodik, hogy a város vezetése és az ispotály vezetősége között nem volt felhőtlen a viszony, ugyanis a magisztrátus önkényesen nevezte ki avagy távolította el az ispotály rektorát. E század közepén a város vezetői lemondatták a baseli (Basiles) Petrus Kempfet, és helyette Nicolaust nevezték ki az ispotály élére. Kempf nem hagyta annyiban a dolgot: fellebbezett Rómába, egyenesen Petrus Matheushoz, a Rend magiszteréhez és ügykezelésének vezetőjéhez. Matheus felkérte Erdély püspökét, aki a nagyszebeni ispotály főbírója és védnöke is volt (...tamquem iudex et commissarius ac protector hospitalis sancti spiritus in Cibinio...),⁹ járjon közbe a nagyszebeni városvezetésnél és helyeztesse vissza Petrus Kempfet tisztségébe. Miklós erdélyi püspök közbenjárása (1466) eredménytelennek bizonyult, ugyanis a magisztrátus jelöltje, Nicolaus testvér maradt az ispotály rektora. Legalábbis erre utal az az 1469-ben kiadott oklevél, amelyben Matheus gyulafehérvári (Karlsburg/Alba Iulia) kanonok és István kelneki (Kelling/Câlnic, Fehér megye) plébános az elhunyt „Nicolaus presbyter” helyett a pettyéni (Petin, Szatmár megye), Johannes de Bazana-t ajánlja a nagyszebeni városvezetésnek az ispotály elöljárójának tisztségébe.¹⁰ Nem tudjuk, hogyan döntött a város vezetősége. Azt tudjuk, hogy 1475-ben a bécsi Szent Lélek-rendi ispotály magisztere, Rupertus Tannhofer felkérte a nagyszebeni városvezetőséget, közölje vele azt, hogy van-e vezetője a városban működő rendháznak.¹¹ Egy 1503-ban kibocsátott oklevél árulja el, hogy e korábbi kérést az érvényben lévő hierarchikus viszony indokolta, ugyanis a nagyszebeni rendház közvetlenül a budai rendház alárendeltségébe tartozott, s ez utóbbi pedig a bécsinek volt alárendelve. Az 1503-as oklevél azt is közli, hogy a nagyszebeni rendháznak évi 1 márkát, azaz 4 dukátot kellett fizetnie a bécsi rendháznak.¹²

A 15. század vége felé egyre gyakoribbak a viszályok, a város irányítói és az ispotály vezetői között.

1484-ben maga Mátyás király kellett, hogy közbelépjen, olyannyira elmérgesedett a két hatóság között a viszály, mivel a város vezetősége lemondásra kényszerítette Gasparust, az ispotály rektorát. A király a magisztrátust hatalmazza fel arra, hogy a rend tagjai közül valaki mást nevezzen ki rektornak.¹³ 1493-ban II. Ulászló király lép közbe a város és az ispotály közti vitába, mivel az előbbi eltávolította hivatalából Ludwig Drepperket, az ispotály vezetőjét, azzal az indoklással, hogy Drepperk túl sokáig tartózkodott Nagyszebentől távol, Rómában, s világi egyházzal helyettesítette magát. A király felszólította a nagyszebeni káptalant, lépjen közbe azért, hogy Drepperket visszahozzák. Úgy tűnik, közbelépését siker koronázta, ugyanis egy 1495-ben keltezett oklevél „Ludwig ordinis sancti spiritus”-t mint „prior domus hospitalis in Cibinio”-t említi.¹⁴ A város és az ispotály között meglévő feszültséget az idézte elő, hogy a Szent Lélek-rend szervezeti alapjai meglehetősen ingatagok voltak. Ez nemcsak a nagyszebeni helyzetre jellemző, hanem más, németországi területen szervezett rendházak belső szervezetére is. Ennek az lett a következménye, hogy Nagyszebenben – de máshol is Erdélyben – a városvezetés beleszólt a Rend ügyeibe. R. Virchow, e viszályokkal foglalkozó szakember megállapítása szerint¹⁵ ennek tulajdonítható, hogy a 15. században püspökök, királyok – akik tulajdonképpen teljesen kívül álltak a renden – beavatkoztak a Szent Lélek-rend belügyeibe. Idővel a helyzet odáig fajult, hogy a városvezetésnek sikerült a vallási tényezőkre korlátoznia a Rend hatókörét. E korlátozást az 1495-ös oklevél tanúsítja: e szerint a rend Nagyszebenben csupán vallásilag irányíthatja az ispotályt.¹⁶

Az alárendeltség mellett szólnak az anyagiak is. Nagyszeben városának 1380 és 1506 között vezetett számadáskönyve azt mutatja, hogy az ispotálynak szántóföldből, mezőből és szőlőből álló majorsági birtoka volt. A városvezetés anyagilag is támogatta, vagyonát adományok és végrendeleti hagyatékok gyarapították. Mindezt a „vitricus” kezelte, s őt segítette a „procurator” is, akinek valószínűleg ügyviteli és gazdasági feladatai voltak.¹⁷

1424-ben, amikor megszüntették a nagyszebeni prépostságot, a vagyon egy része az ispotály templomának jutott, azzal a céllal, hogy ebből naponta bűnbocsánati szertartást tartsanak.¹⁸

Friedrich Müller megállapítása szerint a nagyszebeni lepratelepet a 15. században létesítették. Nem tudjuk, hogy e lepratelepet a Szent Lélek-rend gon-dozta-e, vagy sem.¹⁹

Beszterce

A szakemberek nem kételkednek abban, hogy itt is működött a Szent Lélek-rendnek ispotálya. A vitatott kérdés viszont az, azonosítható-e az ispotály a 15. században oklevélben is feltüntetett Szent Erzsébet ispotállal? Kubinyi András, bár felveti e kérdést, tehát gondol a kettő azonos voltára,²⁰ a magyarországi ispotályok jegyzékén csak egyetlen besztercei ispotályt vesz tekintetbe.

Először 1285-ben említik ezt az ispotályt, a besztercei városi polgárral, Hermannus-szal kapcsolatban.²¹ Hermannust tulajdonképpen egy későbbi 1365-ben kibocsátott oklevél említi. A kibocsátó Erdély vajdája, aki Syberk fia Pétert Lekence birtokába helyezi.²² A birtokba helyezés alapja az a két, 1285-ben kiadott kiváltságlevél volt, amelyben a gyulafehérvári káptalan megállapítja, hogy a fent említett Hermannus megvásárolta, s ezután eladta a lekencei birtokot. 1365-ben Hermannust, mint a helybeli ispotály „*procurator*”-át említik („...*Hermannna, civi Bistriciensis, procuratori videlicet domus hospitalis de eadem...*”).²³ Az 1285-ben kiadott eredeti oklevelek elvesztek, csak kivonatuk maradt meg a Gyulafehérvári káptalan regisztrumában, de ebben is kitöltetlen Hermannus beosztása: „...*Hermannna civi Bistriciensis ... videlicet domus hospitalis de eadem...*”²⁴ Két dolgot feltételezhetünk: vagy azt, hogy az 1365-ös oklevél összeállítója az eredeti oklevél „*procurator*” meghatározását használta, vagy pedig azt, hogy a korabeli elnevezéssel illetve az ispotály vezetőjét, de azt sem zárhatjuk ki, hogy Hermannus annak idején csak képviselte, s nem vezette az ispotályt.²⁵ De még akkor is, ha tekintetbe vesszük Hermannus minőségének kérdéses voltát, nem tagadhatjuk le azt, hogy a hivatkozott időpontban igenis létezett Besztercén az annak idején a városvezetőségnek alárendelt ispotály, s képviselője vagy vezetője „*civis*” volt.²⁶

Tíz évvel később, 1295-ben az ispotály egy Péter erdélyi püspök által kibocsátott oklevélben jelenik meg. Ez az oklevél azokról a kegyetlenkedésekről tanúskodik, amelyeket Alsóaldorf (Waldorf Inferior, ma Beszterce egyik városnegyede) falu hívői a saját papjaik ellen elkövettek.²⁷ Erdély püspöke meg akarta büntetni a mozgolódó falusiakat, és meg akarta őket fosztani attól a joguktól, hogy maguk válasszák meg plébánosukat. Ezért a besztercei ispotály káptalanjának megadta a „*cura animarum*” jogot, s alárendelte az alsóaldorfi templomot az ispotálynak, felru-

házza az ezt a templomot illető jogokon kívül mindazzal az előjoggal, ami addig a falusi egyházé volt. A püspök ugyanakkor azzal a feladattal bízta meg az ispotály magiszterét, mint az alsóaldorfi templom vezetőjét, hogy „*cum summo religiosus affectu*” szolgálja ezt a templomot. Mivel ez oklevélben a „*magister hospitalis*” kifejezés jelenik meg, Friedrich Müller véleménye szerint az ispotályt akkor a „*crucifer*” (= ispotály) rend felügyelte, ugyanis, legalábbis a 13. századi Erdély okleveleiben, gyakran jelenik meg a rend vezetőjének „*magister hospitalis*”-ként való minősítése.²⁸

Lehet, hogy akkortájt a Szent Lélek-rend képviselője állt az ispotály élén (Nagyszebenben legalábbis így történt), hiszen másképpen bajosan tudnánk megérteni, hogyan képes Erdély püspöke világi személy kezébe adni egyik plébániája vezetését. Való igaz, hogy eme „*in spiritualibus*” ügyekben a püspök jogosult volt arra, hogy kivéve a pápának közvetlenül alárendelt intézményeket, egyházközsége összes egyházi intézménye sorsáról döntsön. A gyakorlatban ilyen, a pápának közvetlenül alárendelt intézmény volt az 1204-ben kibocsátott bulla értelmében a Szent Lélek-rend, de ezt az alárendeltséget csak a rend itáliai rendházai esetében alkalmazták. E szabály semmilyen más földrajzi területen nem működött, különösképpen a katolikus peremvidékeken nem, ahol a római pápa szerepét a helyi érsek vagy püspök töltötte be, mint a pápa helyi képviselője. Így aztán Erdély püspöke teljesen a kánonjoggal (vagy legalábbis az akkori egyházi gyakorlattal) összhangban cselekedett, persze, ha elfogadjuk azt, hogy 1295-ben a Szent Lélek-rend, mint ispotályrend gondozta a besztercei ispotályt.

Ez a jogi (gyakorlati) helyzet a 16. század egyházi reformjának korszakáig húzódott el.

1438-ban Erzsébet királynő felmenti a Szent Erzsébet ispotályt az évi adózástól.²⁹ 1467-ben az ispotály végrendeletileg a „*platea cerdonum*”-ban lévő malom negyedrészéhez jut.³⁰ Tovább gazdagodik a 16. század elején: egy újabb örökhatóság (Pál mester felesége, Orsolya asszony végrendelete) halastó felének tulajdonába juttatja.³¹

E század első feléből származik néhány, a Szent Erzsébet ispotály és a 15. században a Szent Lélek-rend égisze alatt létrehozott lepratelep számadásait tartalmazó lajstrom. Eme lajstromok forrásmunkaként híven tükrözhetik (legalábbis gazdasági szempontból) az említett intézmények tevékenységének újjászületését.³²

Brassó

E város nem szerepel Kubinyi András felmérésében, mint a Szent Lélek-rendhez tartozó ispotály.³³ Friedrich Müller volt az egyetlen olyan kutató, aki meglelte e városban a „cruciferek” eme intézményét.

A Brassóra vonatkozó oklevelek, valamint a városi számadásjegyzékek Szent András nevű ispotályt (a név nem zárja ki azt, hogy az ispotály a Szent Lélek-rendhez tartozzon), valamint lepratelepet említnek. Ezzel egybehangzó adat, hogy „Reformationsbüchlein”-jében (1543) Honterus Brassóban három ilyen intézményről tesz említést.³⁴ Van azonban néhány 1455-ben keletkezett brassói oklevél, amelyben a Szent Lélek-rendhez tartozó Friedrich Pyberstain magisterről esik szó, mint külön pecséttel rendelkező jegyzőről. 1455 januárjában Friedrich Pyberstain oklevélben igazolja Nicolaus Toshának egy udvar birtoklására vonatkozó kérését,³⁵ ugyanez év februárjában és augusztusában pedig Nicolaus Tosha tanúvallomást tesz a Miklós plébános és Botfalu (Brenndorf/Bod, Brassó megye) egyházközsége közt folytatott perben.³⁶

Számunkra különösen érdekes az 1455 márciusában keltezett oklevél. Ebben az „*artium et decretorum doctor ac ordinis sancti spiritus procurator*” Friedrich Pyberstain arra kötelezi magát, hogy minden tekintetben (amennyiben rá vonatkozik) aláveti magát a brassói magisztrátus határozatának, bizalommal és tartózkodóan fogadja e határozatokat. Önként lemond vezető papi állásáról és jelzáloggal terheli összes javait. Az oklevél aláírásánál Antonius és Sigismundus Sutor, a rend nagyszebeni házának „*provisora*”, illetve káplánja tanúskodnak.³⁷ Vajon milyen kérdések kerülhettek elő az oklevélben? Nem nagyon valószínű, hogy itt a jegyzőség vállalásáról lenne szó, hiszen ugyanez a Friedrich Pyberstain korábban is kibocsátott saját pecsétjével ellátott okleveleket. A szöveg csakis rendi ispotály létezésére vonatkozhat. Erre vall a nagyszebeni tanúk jelenléte, s ez teszi valószínűvé azt, hogy Pyberstain ekkor vállalta az ispotály vezetését, az ispotály kérdéseiben pedig a döntés a város vezetőségéé volt.

Egy hónappal később Pyberstain, mint a rendi „*conservator*” és „*procurator generalis*” a földvári rendházra vonatkozó oklevelet bocsát ki.³⁸ Az oklevél tudunkra adja, hogy a földvári nép évi három köbölnyi gabonát szolgáltat az ispotálynak. A földvári ház magiszterének, Jakabnak a beleegyezésével felmentették azonban a földváriakat az adó beszolgáltatása alól.

A felmentésre a török támadások és az ezzel járó sorozatos pusztítások adtak okot. Pyberstain e tekintetben teljhatalommal rendelkezett („...*deplernaria potestate mihi in hac parte concessa...*”), és így személyi pecsétjével erősíti meg a megegyezést.

Ezzel kapcsolatban több kérdés vetődik fel. Az első az, hogy minek köszönhető a „teljhatalom”, tulajdonképpen milyen teljhatalomról van szó? Vajon e hatalmat Pyberstain „*conservator*” és „*procurator generalis*” tisztségei alapján gyakorolja? Kitől származott e teljhatalom és mely területre volt érvényes? Ha a teljhatalom Pyberstain fent említett rendi tisztségeinek köszönhető, minden bizonnyal nem korlátozódott a rend brassói házára, hanem széles körű lehetett (esetleg magában foglalta az egész Barcaságot (Burzenland/Tara Bârsei). Maguk a Pyberstain-féle címek is félvezetőek lehetnek, mivel az ispotály vezetőjét az oklevelek általában „*magister*”-nek, „*rector*”-nak, „*praeceptor*”-nak vagy „*prior*”-nak nevezték. A középkorban „*conservator*”-nak vagy azt a tisztségviselőt hívják, aki vallási intézményeket helyettesként olyankor vezet, amikor a tisztség betöltetlen, vagy pedig az intézmény levéltárosát, okleveleinek őrzőjét. A „*procurator*” tisztség szélesebb értelme „meghatalmazott”, de ezen kívül jelentheti a püspöki udvar ügyvédjét, esetleg a klastrom (kolostor) ügykezelőjét. Ez utóbbi jelentéssel Beszterce és Nagyszében esetében találkozunk, itt ugyanis a „*procurator*” az ispotály gazdasági intézője. Pyberstain brassói tisztsége/címei valószínűleg többre vonatkoznak, mint a gazdaság intézése. Feltehetőleg az ispotály vezetéséről van szó, sőt a rendnek bizonyos (pontosan körül nem írható) területi képviseléről is. Sajnos nem rendelkezünk okleveles anyaggal erre vonatkozólag, s e tekintetben a könyvészeti anyag sem segít bennünket. Azt viszont bizvást tapasztaljuk, hogy a rend különféle beosztásainak megnevezésében következtelenség és pontatlanság állapítható meg. Ez a körülmény pedig csakis annak tulajdonítható, hogy intézményeit nem szervezték meg túl szigorúan, és központosításuk sem volt következetes, sőt azt is mondhatnánk, valós sem volt. Végső soron a rend itáliai létesítmény maradt, s a római központi ispotálynak egyre gyengébbé vált a kapcsolata az itáliai félszigeten kívül létesített ispotályokkal. Ehhez az is hozzájárult, hogy nem beszélhünk valódi provinciális szervezetről.³⁹

A brassói ispotályt is a város pénzelte. Ugyancsak a város vezetőségének köszönhetette ingatlan vagyónát, legalábbis azt a malmot, amely a városi számadáskönyvekben szerepel.⁴⁰

Földvár

A Német Lovagrend hajdani barcasági központjában (1211–1225) is állt egy rendi ispotály. Nem véletlen, hogy e hajdan német betelepítésű vidéken több volt az ispotály (Brassóban, Földváron, Rozsnyón [Rosenau/Rásnov], Feketehalmon [Zeiden/Codlea], mint máshol, hiszen ez is bizonyítja – más történelmi emlékek mellett –, hogy a rendnek szerepe volt olyan intézmények létesítésében, amelyek tovább éltek az 1225-ben történt visszavonulás után is. A reá vonatkozó legkorábbi híradás a 15. századból származik. Tehát nem tudjuk pontosan megállapítani azt, mikor vette a rend a kezébe a földvári ispotály irányítását. 1413-ban Mihály vidombáki (Weidenbach/Ghimbav) plébános fél-fél forintot adományoz a földvári lepratelepnek és a „*crucifer*”-nek.⁴¹ 1429-ben tanúk között szerepel „*Petrus crucifer ecclesie Sancte Crucis de Castro Marie*”, aki minden bizonnyal rendi tag volt, s egyúttal előttünk áll az ispotály templomának névadója is.⁴² 1454 márciusában Dénes esztergomi érsek felkéri a barcasági káptalan dékánját és papjait, hogy vigyázzanak a földvári rendi testvérekre, templomukra és javaikra, védjék meg őket a rosszakaróktól, akkor, amikor a káptalan területén gyűjtés vagy másfajta tevékenység folyik.⁴³

Figyelemre méltó az 1455 áprilisában Friedrich Pyberstain által kiadott, és saját pecsétjével megerősített oklevél is. Nem részletezzük újra ezt az oklevelet, amely semmissé teszi a helység lakóinak az ispotállal szemben vállalt kötelezettségeit. Itt csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy a törökök 1432-ben véghezvitt pusztításai arra ösztönözték Zsigmond királyt, hogy 1435-ben lépéseket tegyen az egész barcasági övezet védelmére. Ekkor hat évre felmentette Brassót és a környező településeket mindenfajta pénzbeli kötelezettség és adó alól. Kivételt képezett Földvár, amelyet a király tizenkét évre mentett fel a kötelezettségek alól.⁴⁴

Biztosan tudjuk, hogy a földvári ispotályt, éppúgy, mint a nagyszebenit, a Szent Lélek-rend „*ausztriai provinciá*”-jának rendelték alá, s így közvetlenül a bécsi intézménytől függött.⁴⁵

Marosvásárhely

Nem tudni pontosan, mikor alapították a rend marosvásárhelyi ispotályát. Létezéséről, a budai és más ispotályokhoz hasonlóan (a pécsi, nagyszebeni,

földvári ispotályokról van szó), a rend római levéltárában található oklevelekből tudunk. Viszonylag késői, 1500-ban kiadott oklevél ismerteti ennek az ispotálynak az elkeserítő helyzetét. Azért, hogy a rendház a teljes pusztulást elkerülje, Marosszék közössége alódiumpként udvart adományoz minden hozzá tartozó melléképülettel és jövedelemmel a marosszéki, akkor lakatlan Sósptak (Șeușa, Fehér megye) helységben. Az adomány célja a szegény sorsúak és az itt elszállásolt gyerekek anyagi ellátása volt.⁴⁶

Királynémeti

A romániai levéltárak nem őriznek dokumentumokat ezzel az ispotállal kapcsolatban (legalábbis ez idáig nem került felszínre ilyen oklevél). Azt, hogy itt is létezett ispotály, római levéltári adatok bizonyítják, amelyekről az derül ki, hogy a királynémeti ispotály mindenképpen a besztercei ispotályhoz tartozott.⁴⁷

Segesvár

A segesvári Szent Lélek-rendi ispotályról egyelőre mást nem tudunk közölni, mint azt, hogy Szent Antal-rendi ispotály mellett működött.⁴⁸ A két intézmény közül az egyik – nem tudni melyik – lepratelepként tevékenykedett. A két intézmény egymás mellett létezett. Ennek viszonylag késői, 1575-ben Báthory István által kibocsátott oklevélben fellelhető bizonyítéka van. A fejedelem, „*pia intentioni inducti*”, Wossling (Pusztacelina/eline, Szeben megye) birtokot adományozta ennek teljes jövedelmével a Szent Lélek-rend és a Szent Antal-rend ispotályainak szegény sorsú betegei és leprásai részére.⁴⁹

Következtetések

Folytatni szeretnénk a kutatást. Célunk – egyelőre – az volt, hogy felhívjuk a figyelmet a Szent Lélek-rendre. E rendnek megvolt a maga jelentősége az ispotályos rendek között, de hatását nem hasonlíthatjuk a nagy vallási rendek hatásához. Viszont feltétlenül fel kell térképezzük erdélyi létesítményeit, hogy ne tévesszük össze őket más rendekkel.

A rendelkezésre álló okleveles anyag alapján kíséreltük meg feltárni az ispotályoknak más intézményekhez fűződő hullámzó kapcsolatát, különösen a

városvezetőséghez, amelynek végül is az ispotályokkal szemben tekintélyre sikerült szert tennie. Az egyházi hierarchiának az erdélyi ispotályok felett álló szervei, és pedig az erdélyi püspök és az esztergomi érsek, a meglévő adatok fényében a rend védnökei, s mint ilyenek jogot formálnak arra, hogy adott esetben közbelépjenek.

Megoldatlan kérdés maradt többek között az is, miért választotta a rend főügykezelője Miklós erdélyi püspököt a nagyszebeni ispotály „*iudex, commissarius ac protector*”-ává, hiszen a nagyszebeni dekanátus, éppúgy, mint a barcasági, közvetlenül az esztergomi

érseknek volt alárendelve. Sajnos, hiányos a dokumentáció ahhoz, hogy megtudjuk, melyek voltak azok az eljárások, mi volt a mechanizmusa annak, hogy a nagyszebeni ispotály esetében megkérték/megkérhették az esztergomi érsek felsőbbségét.

A 16. századi vallási reformmozgalom Erdélyben is megteremtette annak lehetőségét, hogy a magisztrátus teljes mértékben átvegye nemcsak a Szent Lélek-rend, hanem más egyházi rendek ispotályainak vezetését is.

Gross, Lidia
(Fordította: Pap Ferenc)

JEGYZETEK

¹ Müller, Friedrich: Geschichte der Siebenbürgischen Hospitälere bis zum Jahre 1635. In: Programm des evangelischen Gymnasiums A.G. in Schässburg, 1855–1856. (továbbiakban: Müller i. m.) 1–65.

² Teutsch, Friedrich: Geschichte der evangelische Kirche in Siebenbürgen. Band I. (1150–1699). Hermannstadt, 1921. 22–23.

³ Pásztor Lajos: A Magyarország vallásos élete a Jagellók korában. Bp., 1940. (továbbiakban: Pásztor i. m.)

⁴ Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye. Bp., 1941. (továbbiakban: Somogyi i. m.) 37. 5. számú jegyzet.

⁵ Kubinyi András: Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Bp., 1999. (továbbiakban: Kubinyi i. m.) 253–267.

⁶ Urkundebuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. (továbbiakban: Ub.) I. Hermannstadt, 1892. 191–192.

⁷ Uo.

⁸ Ub. II. Hermannstadt, 1897. 604.

⁹ Ub. VI. Bukarest, 1981. 233.

¹⁰ Ub. I. 369.

¹¹ Ub. VII. Bukarest, 1991. 61.

¹² Nagy Iván: Római magyar regeszták. In: Magyar Történelmi Tár. IV. Pest, 1857. 237–238.

¹³ Ub. I. 355.

¹⁴ Müller i. m. 29.

¹⁵ Virchow, R.: Der Hospitaliter Orden vom heiligen Geist, zumal in Deutschland. In: Monatsberichte. Berlin, 1877. (továbbiakban: Virchow i. m.) 359.

¹⁶ Müller i. m. 25.

¹⁷ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation. I. (1380–1516). Hermannstadt, 1937. 219.

¹⁸ Ub. IV. Hermannstadt, 1937. 219.

¹⁹ Müller i. m. 25.

²⁰ Kubinyi i. m. 263.

²¹ Jakó Zsigmond: Erdélyi okmánytár, I. (1023–1300). Bp., 1997. 266: 415. és 417. számú oklevelek.

²² Documenta Romaniae Historica. C., Transilvania. XI. București, 1981. .8. (továbbiakban: DRHC) 52–62.

²³ DRHC. 57.

²⁴ Györffy György: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Századok. CXVII. 1983. 5, 1122.

²⁵ A „*procurator*” szó megszokott, gyakran használt értelmes „*megbízott*”. A DRHC XI. 60. így is fordítja. Ezzel szemben a Szent Lélek-rendhez tartozó ispotályok esetében azt hisszük, vezető tisztségről, legalábbis gazdasági és ügykezelő jellegű vezetői tisztségről van szó. Ezt a beszercei, nagyszebeni, brassói intézményekre vonatkozó oklevelek összefüggései sugallják nekünk.

²⁶ Ebben az esetben is árnyalnunk kell. Az a tény, hogy az ispotályt városi „*civis*” vezeti, nem zárja ki azt, hogy az ispotály a Szent Lélek-rendhez tartozzon. Budán pl. 1494-ben „*Mathias Ewthea civis civitatis Budensis*” ugyanakkor „*rector hospitalis S. Spiritus de Calidis Aquis Superioribus Budensibus*”. Ld. Somogyi i. m. 40.

²⁷ Ub. I. 200.

²⁸ Müller i. m. 16.

²⁹ Ub. V. Bukarest, 1957. 15.

³⁰ Ub. VI. 311.

³¹ Müller, Friedrich: Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen. Hermannstadt, 1864. (továbbiakban: Müller, 1864.) 157.

³² Urkunden Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen (1203–1570) von Albert Berger. Hrsg. von Ernst Wagner. I. Köln–Wien, 1986. 155, 214, 217.

³³ Kubinyi i. m. 263.

³⁴ Müller, 1864. 43.

³⁵ Ub. V. 477.

³⁶ Ub. I. 483, 501–502.

³⁷ Ub. I. 487–488.

³⁸ Ub. I. 492–493.

³⁹ Virchow i. m. 361.

⁴⁰ Quelle zur Geschichte der Stadt Kronstadt. I. Kronstadt, 1886. 307.

⁴¹ Ub. III. 586: „*Item medium florenum pro leprosis in Mergemburg item medium pro crucifero ibidem*”.

⁴² Ub. IV. 385.

⁴³ Ub. V. 438.

⁴⁴ Ub. IV. 559.

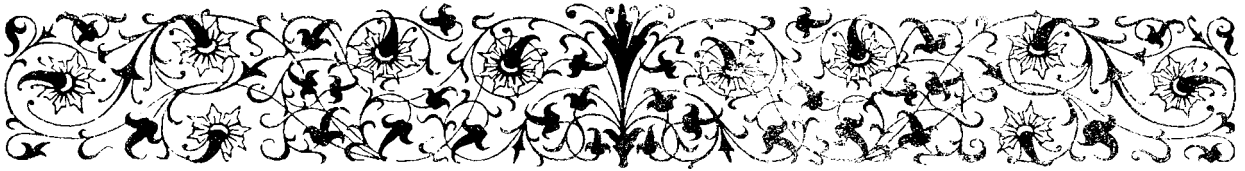
⁴⁵ Müller, 1864. 21. és 53. számú jegyzet.

⁴⁶ Szabó Károly: Székely oklevéltár. III. (1270–1571) Kolozsvár, 1890. 177–178.

⁴⁷ Pásztor i. m. 53.; Kubinyi i. m. 267.

⁴⁸ Pásztor i. m. 53.

⁴⁹ Müller, 1864. 61–62.

A SZENT JOBB ÉS RAGUZA

2001 februárjában érdekes hír röppent fel a horvát, majd a magyar sajtóban: a raguzai domonkos kolostor perjele nyilatkozatában felajánlotta, hogy a rendház tulajdonában levő Szent István koponyakeréklyét visszaadja Magyarországnak. A rég elfeledett Szent István-relikvia váratlan előtérbe kerülése, illetve a körülötte folyó huzavonák ismételten felhívták a figyelmet Raguzának (mai nevén Dubrovniknak) a magyar történelemben játszott szerepére, valamint Szent István ereklyéinek, mindenekelőtt a Szent Jobbnak rejtélyes raguzai útjára.

A Szent Jobb talán legfontosabb nemzeti szent-ereklyénk, jelentőségét a róla készült írások nagy száma is világosan jelzi. Elsőként a Raguzából való visszaszerzés alkalmából a jezsuita Pray György írta meg a történetét, máig alapvető munkája az ereklye hazatérésének évében, 1771-ben látott napvilágot Bécsben.¹ Ezt követően 1797-ben Simon Máté, volt pálos szerzetes foglalta össze a relikvia és a róla elnevezett szentjobbi monostor történetét, számos ponton vitába bocsátkozva Pray-jal.² A múlt században megjelent dolgozatok közül különösen Fraknói Vilmos tanulmányát,³ az 1938-as Szent István évfordulóra napvilágot látott munkák közül pedig Karsai Géza dolgozatát kell kiemelni.⁴

Már a szakirodalom futólagos áttekintése alapján is megállapíthatjuk, hogy kevés olyan ereklyénk van, amely több viszontagságon ment volna keresztül, mint első királyunk viszonylag épségben ránk maradt jobb keze. Szent István jobbját a király holttestének ünnepélyes felemelése, 1083. augusztus 20-a előtt választották el a testtől, és egy Merkur nevű klerikushoz került, aki bihari családi birtokán rejtette el. A következő évben a „lopást” bevallotta László királynak, aki megbocsátotta bűnét, és őrzésére monostort alapított. A középkorban itt, az

ereklyéről elnevezett szentjobbi apátságban őrizték a szent király kezét, majd a 15. században visszavitték Székesfehérvárra.⁵

Ettől kezdve gyakorlatilag elveszítjük a nyomát, egészen 1590-ig, amikor a raguzai domonkosok tulajdonában tűnt fel, akik ebben az évben új ereklyetartót készítettek számára. A relikvia történetével foglalkozó szerzők különböző megoldási lehetőségeket vetettek fel a hiányzó láncszem pótlására, különösen a Raguzába kerülés magyarázatára. Pray szerint az ereklye a szentjobbi apátságból 1526-ban II. Lajos utasítására Budára került, ahol a törökök Mohács után megkaparintották, tőlük pedig a raguzaiak szerezték meg.⁶ A Pray-jal vitatkozó Simon Máté számos logikai érveléssel próbálta meg cáfolni a jezsuita szerző elméletét, és azt bizonygatta, hogy a Szent Jobbot még IV. Béla vitte Raguzába a tatárok elől menekülve, és a menedékért hálából adta az ereklyét a számára oly kedves domonkos rend raguzai kolostorának. Állítása természetesen teljes képtelenség, már csak azért is, mivel Béla királyunk nem Raguzába, hanem csak a mintegy 250 kilométerrel északabbra fekvő Trau váráig menekült.⁷ Fraknói igazi pozitívista történészként nem bocsátkozott feltevésekbe, a problémát egyetlen mondattal intézte el: „...oly kérdés [ez], a melyre történeti emlékeink a választ nem adják meg”.⁸ Karsai elfogadta Pray feltevését a Szent Jobb Budára szállításáról, és úgy vélte: innen a törökök Boszniába vitték, akiktől keresztény kereskedők vásárolták meg, rajtuk keresztül jutott megőrzés végett Raguzába, a domonkos kolostorba.⁹ Hasonló megoldást valószínűsít klasszikus monográfiájában Györfly György is, aki szerint egy Mahmúd terdzsümánhoz hasonló, az ereklye értékét pontosan ismerő renegát vihette a Szent Jobbot Székesfehérvárról a Balkánra, ahol kereskedőknek adta el.¹⁰

Az ereklye sorsát kutató magyar történészek ismerték ugyan a raguzai dokumentumok jelentőségét, Pray és Fraknoi kapcsolataik révén még a helyi levéltár vonatkozó forrásanyagát is hasznosította. Ugyanakkor éppen a Szent Jobb története „sötét korszakának”, azaz Raguzába vitelének rekonstrukciójához nem vették kézbe a raguzai forrásokat, emellett nem vizsgálták az ereklye raguzai felbukkanásának történeti hátterét sem. A jelen dolgozat célja tehát ennek a hiánynak legalább valamelyes pótlása. Egyrészt Raguzá balkáni kereskedelmének, az Oszmán Birodalommal fenntartott kapcsolatainak, illetve a török területen való egyházi szerepvállalásának vizsgálatával feltárulnak az ereklyeszerzést motiváló erők. Másrészt pedig a magyar történetírásban szinte egyáltalán nem hasznosított raguzai krónikás hagyomány megváltásával adatszerűen is közelebb kerülünk a rejtélyes raguzai út történetének megismeréséhez. Ugyanakkor mindenképpen hangsúlyozni kell, hogy ebben a kérdésben Raguzá és a késő középkori Balkán történetével kapcsolatos elbeszélő források, illetve a helyi (mindenekelőtt a városi és a domonkos) levéltárak dokumentumainak szisztematikus feltárása további új eredményeket, sőt esetleg nem várt meglepetést is hozhat.

Raguzá, ez a kicsiny Adria parti városállam kiterjedt kereskedelmi hálózattal rendelkezett az Oszmán Birodalomban, amelynek előzményei a középkorra nyúltak vissza. Raguzá hosszú ideig osztozott Dalmácia sorsában, kezdetben bizánci, 1205–1358 között velencei, ezt követően egészen 1526-ig magyar fennhatóság alatt állott. Rendkívül kedvező fekvése és az állandó gabonahiány miatt a 13. századtól kezdve intenzív kereskedelmi kapcsolatokat épített ki Dél-Itáliával, majd a Balkán félsziget szülői államaival. Raguzá a 14–15. században jelentős kereskedelmi hálózatot hozott létre Szerbiában és Boszniában, de kereskedőit megtaláljuk Bulgáriában és Albániában is. Raguzá tehát az első számú közvetítővé vált az Adria két partja között.

A város a kezdeti vonakodás ellenére sem kerülhette el, hogy a Balkánon tartósan berendezkedő oszmán hódítókkal rendezze kapcsolatait. Az első szultáni kiváltságlevél 1430-ban született, a végleges rendezés az 1458-ban kibocsátott ahdnáméval történt meg. Ennek értelmében Raguzá éves adófizetés fejében megőrizhette szabadságát, és az Oszmán Birodalom területén rendkívül kedvező kereskedelmi kiváltságokkal rendelkezett. A nagy horderejű privilégiumok háttérben nyilván a város egyedülálló lehetőségeit kell keresnünk. Az Oszmán Birodalomnak szüksége volt a nyugati kereskedelem életben tartására, ezt a közvetítő feladatot

leginkább egy az ő fennhatóságát adófizetéssel elismerő, ugyanakkor jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező semleges állam tudta ellátni. A fentieknek köszönhetően Raguzá a 15. század második felétől kezdve helyreállította az előző évtizedekben lerombolt balkáni kereskedőhálózatát, és a 16. századra az egyik legfontosabb közvetítővé vált az Oszmán Birodalom és a nyugati világ között.

A raguzai kereskedők már a 13. század második felében megjelentek Magyarországon, és különösen a Szerémségben folytattak jelentős kereskedelmi tevékenységet, mellette működtek még Belgrádban, Kevén, Nagybányán, Budán és Székesfehérvárott. Az igazi kereskedelmi expanzió Magyarország területén csak 1521-ben, Belgrád elfoglalásával kezdődött. Előszörban a hadizsákmány felvásárlásával és a török katonaság iparcikk- és textiláruigényének kielégítésével foglalkoztak. Nem véletlen tehát, hogy Belgrád mellett első telepeik éppen a katonai táborok mellett, Eszéken és Újlakon jöttek létre. A magyar királyság fővárosának elfoglalása és a magyarországi török hódoltság területének kiszélesedése hatalmas lehetőségeket jelentett a raguzai kereskedelem számára. A raguzai üzletemberek az 1540-es években gyakorlatilag elfoglalták a magyarországi piacot: 1542-ben Budán, 1544-ben Pesten, 1545-ben pedig már Pécsen is megjelentek. 1552-ben, Temesvár török kézre kerülésével újabb területek nyíltak meg előttük, a város Buda mellett a belgrádi kolónia másik magyarországi alközpontjává fejlődött. Az 1550–1560-as években több kisebb kereskedőtelepet is létrehozott, illetve felújítottak: Eszék és Újlak mellett működtek még Lippán, Székesfehérvárott, Esztergomban, Ráckevén, Tolán, Szegeden, és nyilván a többi török-balkáni lakossággal rendelkező hódoltsági városban is.¹¹

Raguzá földrajzi fekvésénél és politikai helyzeténél fogva a katolikus egyház bástyájának számított a Balkán-félszigeten, történelme folyamán a katolicizmushoz való ragaszkodás és a köztársaság szabadságának védelme több szálon is szorosan összefonódott. Egy helyi legenda szerint Szent Ferenc megjövendölte Raguzá vezetőinek, hogy a város addig őrizheti meg önállóságát, amíg a katolikus hit lesz az egyetlen engedélyezett vallás a városállam területén. A raguzai politikai gondolkodás tehát igen korán tudatosította a katolicizmus jelentőségét a város politikai-kulturális identitásának megőrzésében. Ennek jegyében egyrészt a városi törvények kezdettől fogva tiltották más felekezet nyilvános vallásgyakorlatát,

ezzel az intézkedéssel különösen az ortodox szerbek tömeges betelepődését sikerült megakadályozni. Másrészt pedig a középkor folyamán egy igen jól tagolt egyházi intézményrendszer jött létre, amely révén Ragusa valóban a délkelet-adriai térség vallási központjává válhatott.

A raguzai kereskedők rendkívül fontos szerepet játszottak a Balkán-félszigeten a katolikus egyházi élet kereteinek megőrzésében, vagy adott esetben megteremtésében. Egyházi szerepvállalásuk vallási-szellemi háttérét a kereskedőváros intranzigens katolicizmusa és sajátos missziós küldetéstudata, jogi alapjait pedig az Oszmán Birodalomban élvezett széles körű kiváltságaik biztosították. Egyházi tevékenységük legfontosabb eleme kétségtelenül a kereskedőtelepek kápolnáinak működtetése volt. A 16. század második felében már szinte valamennyi fontosabb raguzai közösség tudott papról gondoskodni a maga számára. A hódolt Dél-Magyarország két kereskedelmi központjában, Szendrőn és Belgrádon az 1530-as évektől kezdve vannak adataink káplánok működésére. A két másik jelentős hódoltsági városban, Budán és Temesvárott is találunk raguzai papokat. 1565-ben érkezett Budára (pontosabban Pestre) Seraphinus Pantanus raguzai ferences, akinek Szegedi Kis István ráckevei prédikátorral való hitvitájáról és csúfos vereségéről Skaricza Máté tudósított.¹²

A raguzaiak balkáni egyházi szerepvállalásának egyik meghatározó mozgatórugója az Oszmán Birodalomhoz fűződő szoros kapcsolatok diplomáciai legitimitációjára való törekvésben keresendő. A „török szövetség” ugyanis egyetlen nyugat-európai állam számára sem számított nagy dicsőségnek, nem véletlen, hogy mind Franciaország, mind Velence a balkáni katolikusok védelmének jelszavával próbálta igazolni a kereszténység ősellenségének számító birodalommal ápoltnak jó kapcsolatait. Ragusa különösen a kereskedelmi rivális Velence vádjai miatt került sokszor nehéz helyzetbe a nemzetközi politikai színtéren. A dalmáciai városállam számára a török szövetség legitimitációjának legfontosabb elemeit a nyugati hatalmak (mindenekelőtt a Szentszék) számára végzett hírszerzés, a balkáni egyházi struktúrák működtetése és a katolikusok védelme jelentették.¹³

Ennek a legitimitációnak egy sajátos, a raguzai krónikákban gyakran feltűnő eleme volt a köztársaság szinte megszállott ereklyegyűjtése. A szentek csontjainak ilyen mértékű halmozása sajátosan a középkori vallásosságra volt jellemző, a jelenség 16–17. századi továbbélése szorosan összefüggött a raguzaiak szívós

ragaszkodásával a középkori egyházfegyelemhez és kultuszformákhoz. A városállam vezetői minden befolyásukat latba vetették, hogy a Trienti Zsinat által előírt belső egyházi reformok végrehajtását megakadályozzák, ennek jegyében több raguzai érsek és apostoli vizitátor életét keserítették meg.¹⁴

A raguzaiak ereklyegyűjteményéről alapos leírást nyújt a város történetét 1595-ben megjelentető firenzei domonkos, Serafino Razzi.¹⁵ A barát 1587 és 1590 között a raguzai domonkos kongregáció vikáriusa volt, így alkalma nyílt részletesen tájékozódni a város egyházi viszonyairól és nevezetességeiről. Razzi szerint 1588-ban csak az érseki székesegyház gyűjteményéből 111 darab ereklyét vittek a hívek a város védőszentjének, Szent Baláznak az ünnepén tartott körmenetben. Azért csak ilyen keveset, írja a krónikás, mivel több ereklyetartót nem tudtak csináltatni. A Szent István-templom mintegy 50 relikviát őrzött, köztük 11 vértanúfejet, Szent Apollónia állcsontját, számos más szent állkapcsát és fogazatát. A nemes vetélkedésben a Szent Balázs-templom sem akart lemaradni, itt a templom védőszentjének ereklyéin kívül említésre méltó darabnak számított Szent Pancratiusz ujjja, illetve Szent Péter, András és Lőrinc testének egy-egy darabkája. A domonkos templomban Razzi a rendalapító Szent Domonkos és Aranyaszájú Szent János ujján, Tamás apostol és Szent Magdolna kar-darabján, Szent Anna fején kívül megemlíti *Szent István király kézereklyéjét* is.¹⁶ Razzi azonban Istvánt boszniai királynak tartotta, talán azért, mert az itáliai domonkos tudatában az oszmán uralom alatt levő egykori államok meglehetősen összekavarodtak. Azt sem zárhatjuk ki azonban, hogy ekkor Raguzában egy másik, boszniai ereklyehagyomány élt.

A raguzaiak ereklyetisztelete nemcsak a halmozásban, hanem a tisztos őrzésben is megnyilvánult. Valamennyi templom ereklyegyűjteménye idős szenátorok kezelésében volt, a papok csak az ünnepeken kapták meg a szent csontokat. Ezen szokásra a raguzai érsek is gyakran panaszkodtak Rómába küldött beszámolóikban, a jelenség háttérben pedig az itáliai városállamokra is jellemző államegyházi tendenciák húzódtak meg.¹⁷ Az ereklyéknek az adományokból ezüst tartókat csináltattak, amelyek mindig azon testrészt formázták, amelyből az ereklyedarab származott. Ennek a kegyes szokásnak azonban igencsak megmosolyogtató következménye lett. A szinte a végtelenségig darabolható csontokból sokszor több raguzai templom is szerzett egy-egy szilánkot, majd elkészültek az ugyanazon szent ugyanazon

testrészt ábrázoló díszes ereklyetartók. Így aztán nem volt ritka jelenség, ami például Mária Magdolnával, pontosabban földi maradványaival előfordult: a körmeneten három, a szent kezét ábrázoló ereklyetartó vonult egymás mellett, amelyekben a székesegyház, a Szent Domonkos- és a Szent Klára-templomban őrzött karcsontokat vitték a polgárok. *È manifesta cosa, che ella non hebbe, se non due* – vagyis: nyilvánvaló dolog, hogy neki is csak két keze volt, jegyzi meg fejtegetése végén a domonkos történetíró, nyilván a középkori ereklyetisztelet anakronisztikus burjánzását ért kritikákra és élcelődésre adott válaszként.

Razzi számára különösen is feltűnt a raguzai polgárok fősvény és makacs ragaszkodása a nagyszámú relikviához. Hiába sóvárogtak egy-egy darab után az itáliai fejedelmek, a raguzaiak semmilyen körülmények között sem váltak meg egyetlen darabtól sem. A raguzai mentalitás érzékeltetésére Razzi egy történetet is elmesélt. Honfitársai, a firenzeiek Keresztelő Szent János karereklyéjét akarták megszerezni, mire a raguzai szenátus a következőképp háritotta el a kérést: Raguz a hitetlenekkel határos, ezért sokkal nagyobb szüksége van az ereklyékre és a szentek segítségére, mint a nyugodt békeségben élő, és hasonló veszélyektől mentes Firenzének.¹⁸ Ezt a ragaszkodást kétszáz év múlva Mária Terézia is megtapasztalhatta, amikor majd négy évig kellett alkudoznia a Szent Jobb megszerzéséért.¹⁹

A Szent Jobb története szempontjából nagyon fontosak a domonkos történetírónak az ereklyék eredetéről írott megjegyzései. A raguzaiak a relikviák egy részét a magyar és balkáni (főleg boszniai) uralkodóktól kapták, nagyjából azonban a raguzai kereskedők vásárolták fel őket a balkáni városokban a török foglalás után.²⁰ Egy későbbi raguzai történetíró, a piarista Francesco Maria Appendini szerint Raguz ereklyéinek számát tekintve Róma kivételével egyetlen itáliai város mögött sem maradt el. A tekintélyes gyűjteményt a Balkánon működő kereskedők alapozták meg, akik a török hódítás idején buzgóságuktól hajtva, a veszéllyel és a pénzzel nem törődve vásárolták fel a törököktől az ereklyéket, megmentve őket a barbárok kezéből. A középkori balkáni királyságok értékes ereklyéi így módon mind Raguzába kerültek.²¹

A 16. századi történeti munkákban számos példát találunk erre az ereklyegyűjtésre. Nicolo Ragnina feljegyzéseiben az 1528. évnél számolt be arról, hogy egy raguzai pap Szendrőből Szent Kozma és Damján fejereklyéit hozta magával szülővárosába, amiért cserébe birtokadományban részesült. Még izgalmasabb

az ismeretlen raguzai annalistától származó feljegyzés, amely szerint 1550. február 8-án Pécsről, Székesfehérvárról és Pestről érkezett ereklyeszállítmány Raguzába: egy aprószent keze, Krisztus töviskoronájának tuskéje, Szűz Mária kendőjének egy darabkája, amelyben elsiratta Krisztust és más egyéb relikviák. A kereskedőknek, akik a törököktől vásárolták ezeket, megtérítették a 60 dukátot, az ereklyéket pedig szétosztották a székesegyház és a többi templom között.²²

A Szent-István ereklyék története szempontjából a döntő fontosságú adatot Giacomo Luccari raguzai patricius krónikája őrizte meg. Luccari 1605-ben megjelent művében megemlékezik Esztergom és Székesfehérvár 1543. évi bevételéről, majd elbeszéli a fehérvári királysírok feldúlásának történetét. Eszerint Székesfehérvár második bégye, Dervis Mihaloglu felnyitatta a magyar királyok sírjait, a kincseket elrabolta, a csontokat a sárba szórta, a székesegyházat pedig mecsetté alakította át. A raguzai kereskedők, látva ezt a kegyetlenséget, és emlékezve a magyar királyokkal való régi barátságra (vagyis a hűbéri függésre), készpénzért felvásárolták a királyok csontjait az őrzésükkel megbízott törököktől, és ládába rakva azokat titokban eltemették egy kápolnában. A krónikás utolsó, nehezen értelmezhető megjegyzése szerint szerb költők énekelték meg nyomorult sorsukat.²³

Luccari beszámolója több ponton egybevág a magyar történetíró, Bethlen Farkas elbeszélésével. Bethlen 1544/1545-re tette a királysírok kifosztását. Először Ahmed fehérvári szandzsákbég dézsmálta meg a székesegyház kincseit, aki e tetteért kegyvesztetté vált a szultán előtt. Ezt követően az Ahmedet Isztambulban feljelentő budai defterdár módszeresen átvizsgálta a székesegyház valamennyi részét, felnyitatta a királysírokat, minden értéket összeszedett, és a szultán számára leltárba foglalt.²⁴ Ugyanakkor a későbbi török és magyar források arra engednek következtetni, hogy a hódítók nem egyszerre dúlták fel királyaink fehérvári sírjait. Dzelálzáde Musztafa krónikája szerint az első székesfehérvári dzsámit nem a Boldogasszonynak szentelt bazilikából, hanem a külvárosban található Péter és Pál-templomból alakították ki. Közvetlenül a foglalás után tehát nem nyúltak a középkori magyar királyok sírjaihoz, ezt követően azonban több lépcsőben tisztították meg a város középkori főtemplomát a keresztény szimbólumoktól és a síroktól. 1568-ban szultáni rendelet írta elő a maradék síremlékek eltávolítását, de még 1601-ben is volt mit fosztogatniuk a várost rövid időre visszafoglaló keresztény zsoldosoknak.²⁵

Egymás mellé rakva a fenti magyar, török és raguzai krónikás adatokat, lassan kirajzolódik a Szent Jobb (és mellette természetesen a koponyaereklye) Raguzába kerülésének valószínűsíthető története, illetve annak társadalom-, kultusz- és eszmetörténeti háttere. A városállam kalmárai a török csapatok nyomában jártak, és a hódítás első időszakában a hadizsákmány felvásárlásával foglalkoztak. A legalábbis ellentmondásos erkölcsi megítélés alá eső tevékenységüket az ereklyék felvásárlásával akarták szépíteni, ráadásul a kereskedők a felvásárolt csontok teljes árát visszakapták a szenátustól. Ennek fényében válik érthetővé, hogy a balkáni kereskedelmi tevékenység része lett az ereklyeüzlet is. A fehérvári királysírok török kifosztásáról és az ottani ereklyék megszerzéséről tudósító források szerint valamikor 1545 és 1550 között érkeztek Raguzába az egykori királyi város ereklyéi, köztük minden bizonnyal első királyunk maradványai is.

A balkáni és hódoltságai ereklyék összegyűjtésének hátterében az adófizetői státusz legitimációs szándék

kán túl Raguzai missziós küldetéstudatát is kitapintathatjuk. A Balkánon felvásárolt ereklyék a török uralom alá került országok kereszténységének szakrális töltetű emlékei voltak, amelyek egyúttal a város egyházi súlyát is növelték. A balkáni templomok ereklyéinek Raguzába szállításával a város az oszmán uralom alá került országok szent hagyományainak örököse, letéteményese lett. A relikviáknak nyújtott menedék a raguzai papok török területre való kirajzása mellett a város missziós küldetésének másik fontos elemévé vált. Első szent királyunk ereklyéinek Raguzába menekítését tehát ebben a kontextusban többé nem csupán kuriózumként kell felidézünk, hanem az adriai városállam és a hódolt Magyarorszag közötti összetett (gazdasági, társadalmi és vallási) kapcsolatrendszer fontos epizódjaként, tanulságos fejezeteként értékelhetjük.

Molnár Antal

JEGYZETEK

¹ Pray, Georgius: Dissertatio historico-critica de Sacra Dextera Divi Stephani primi Hungariae regis. Vindobonae, 1771. (továbbiakban: Pray: i. m.)

² Simon, Mathaeus: Supplementum ad Dissertationem historico-criticam clar. Georgii Pray de Dextera S. Stephani primi Hungariae regis cum historia monasterii Sz. Jog, ubi olim sacra haec Dextra asservabatur. Vacii, 1797. (továbbiakban: Simon: i. m.)

³ Fraknói Vilmos: A Szent Jobb. *Századok* 35 (1901) 880–904. (továbbiakban: Fraknói: i. m.)

⁴ Karsai Géza: Szent István király tisztelete. In: Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. III. Szerk. Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 155–256. (továbbiakban: Karsai i. m.)

⁵ A fentebb idézett műveken kívül összefoglalóan: Györffy György: István király és műve. Bp., 1983². 389–392. (továbbiakban: Györffy: i. m.)

⁶ Pray: i. m. 50–58.

⁷ Simon: i. m. 29–37.

⁸ Fraknói: i. m. 892.

⁹ Karsai: i. m. 164.

¹⁰ Györffy: i. m. 390–391.

¹¹ Molnár Antal: Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647). Bp., 2002 (Humanizmus és Reformáció 26.) 47–74. (továbbiakban: Molnár: i. m.)

¹² Molnár: i. m. 70–71.

¹³ Dujčev, Ivan: Avvisi di Ragusa. Documenti sull'Impero Turco nel sec. XVII e sulla guerra di Candia. Roma, 1935. (Orientalia Christiana Analecta 101).

¹⁴ Zlatar, Zdenko: Our Kingdom come. The Counter-Reformation, the Republic of Dubrovnik, and the Liberation of the Balkan Slavs. New York, 1992. 149–175.

¹⁵ Razzi, Serafino: La storia di Raugia. Lucca, 1595. 35. (Továbbiakban: Razzi: i. m.) 175–178. Razzi írói munkásságára lásd: Quetif, Jacobus – Echard, Jacobus: Scriptorum Ordinis Praedicatoris recensiti notisque historicis et criticis illustrati. II. Lutetiae Parisiorum, 1721. 386–388.

¹⁶ Razzi: i. m. 176.

¹⁷ Archivio Segreto Vaticano, Congregazione del Concilio, Relationes Dioecesium vol. 674A, fasc. 1607, 1653.

¹⁸ Razzi: i. m. 176–178.

¹⁹ Fraknói: i. m. 893–899.

²⁰ Razzi: i. m. 176.

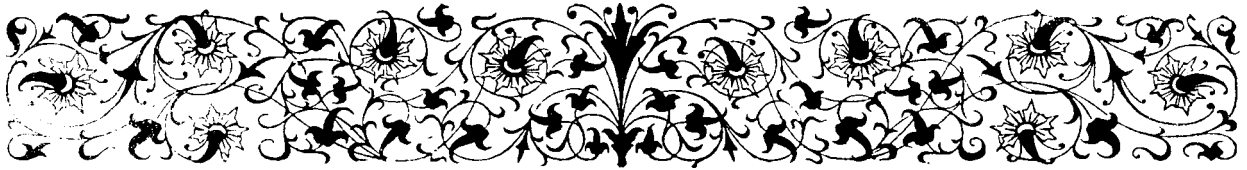
²¹ Appendini, Francesco Maria: Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei. I. Ragusa, 1802. 181.

²² Nodilo, Speratus: Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Zagrabiae, 1883. (Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium XIV.) 137. 282.

²³ Luccari, Giacomo di Pietro: Copioso ristretto de gli annali di Ragusa libri quattro. Venetia, 1605, 144.

²⁴ Bethlen Farkas: Historia de rebus Transsylvanicis. I. Cibinii, 1782. 418–420. Vö. még: Dercsényi Dezső: A székesfehérvári királyi bazilika. Bp., 1943. (Magyarország Művészeti Emlékei. II. sorozat: Egyes műemlékek és emlékcsoportok I.) 62–63. A keresztény forrásokban szereplő fehérvári bégek közül a Ahmedről és Dervisről török források is megemlékeznek: Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543–1688. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19 (1989) 76.

²⁵ Fodor Pál: A török hódítók és a királysírok. *História* 11 (1989/3) 11–12.

A KARANCSY CSALÁD HODÁSZI ÁGÁRÓL

A magyar genealógia sokszor és sokak által hangoztatott adóssága a kismemesi családok sorsának felátlatlansága. Ebben elsősorban objektív történelmi adottságaink a meghatározóak, mint a magyar nemesség viszonylag nagy száma vagy a rokoni szálak és a források (családi leváltárak) feledésbe merülését, pusztulását hozó események, társadalmi folyamatok.¹ Az alábbi sorok a Karancsy család egyik rövid, de talán nem jelentéktelen ágának állítanak emléket. Egy olyan családnak, amely a török kiűzését követő migrációs folyamat örvényében került a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén fekvő, hajdan hol Szabolcshoz, hol Szatmárhoz tartozó Hodász faluba.² Egy olyan családnak, melyet nem annyira vagyoni helyzete, mint inkább erkölcsi tartása, műveltsége emelt ki környezetéből, s amelynek magyar és nemes öntudatát a leányági leszármazók mindmáig megőrizték.

A Karancsy család eredete

Közép-Szolnok (Szilágy), Szabolcs és Szatmár megyékben elterjedt, református vallású család, melynek neve eredetileg Karancsy alias Székely, a székely eredetre utaló jelző azonban hamar feledésbe merült. A 18. századtól már csak a Karancsy név élt (a hodászi ág esetében), Garancsy és (Közép-Szolnokban) Korancsy változatokkal.

A család II. Rákóczi György fejedelemtől 1655. június 28-án kapott armálist, melyet Közép-Szolnok vármegye hirdetett ki 1656. március 3-án.³

Bár az érintett időszakban számos Karancsy szerepelt,⁴ a címerszerző kilétéről bizonytalanok az adatok. *Gorzó* a család Zsigmond nevű tagját említi, míg a Közép-Szolnok megye által 1768. szeptember 7-én kiállított bizonyáglevél családfája Jánostól hozza le a

család származását.⁵ Mi magunk a levéltári adatok alapján Jánost tekintjük a család első bizonyosan ismert őseinek.

A Karancsyak eredeti lakóhelye Közép-Szolnok, ahol a hodászi ág számára kiállított nemesi bizonyáglevél szerint az idősebb Mihály 1702–1735 között Tasnádon volt birtokos. Diósadon lakó utódai *Petri* szerint adómentes, saját telkükön lakó nemesek voltak: az ifjabbik Mihály 1767-ben, Imre és György 1781-ben és 1797-ben, László, György és fia Miklós 1801-ben szerepeltek.⁶

Közép-Szolnokból Szabolcsba került át a család egyik tagja, aki 1771-ben nyert nemesi bizonyítványt. Az ő utódai Csegén (Tiszacsege, József, 1796), Demecserben⁷ és Veresmarton (Szabolcsveresmart, János és Károly, 1823)⁸ laktak. Az 1754/55-ös nemesi összeírás Bihar vármegyében is talált egy György nevű családtagot.⁹

A hodászi ág: János fia Zsigmond két kisleányával, Zsigmonddal és Józseffel, valamint Endréden (Érendred, ma Romániában) lakó fivérével, Mihállyal, 1768-ban igazolta nemességét.¹⁰

A Karancsyak által használt címer *Siebmacher* nyomán: kék mezőben arany leveles koronán nyugvó páncélos kar kardot tart, melyre török fő van szúrva. Sisakdísz a pajzsalak, takarók: kék-arany, vörösezüst. E forrás szerint ilyen nyomatú pecsétet használt Karancsy János 1884-ben.¹¹ (Sajnos az armális másolatát a nemesi igazolás anyaga nem tartalmazza, így az adományozott címet nem ismerjük.)¹²

A Karancsyak Hodászon

A *Borovszky*-féle vármegyei monográfia a 18. század végének hodászi birtokosai között tünteti fel a családot,¹³ míg *Szirmay* (és rá hivatkozással) *Nagy*

Iván ugyanezt teszi a 19. század eleje vonatkozásában.¹⁴

A Szatmár megyei településre minden bizonnyal János költözött, aki egy 1766. október 8-án lefolytatott vizsgálat szerint már nem volt az élők sorában.¹⁵ „Mind haláláig nemesi szabadságban tartatott, sőt néhai tekintetes Irinyi Imre és István uraimék akkori szolgabíróságában nemesi taxát sem fizetett ... mivel jó író volt, az ts. ns. Vármegye conscriptiójára is sokszor járt... szolgabíró uraimékkal.” Mindezek ellenére az 1754/55-ös nemesi összeírásba nem vették fel.¹⁶

Ismereteink szerint három gyermeke volt. Közülük Mihály, mint a már említett nemességigazolásból kiderül, Endréden lakott. Valószínűleg azonos azzal a Mihállal, aki 1768-ban feleségével, Gyulay Máriával, egy bizonyos tartozás ügyében intette Gyulay Erzsébetet és annak férjét, Csokay Jánost Szatmár vármegye törvényszéke előtt.¹⁷ Utódja, Ferenc, szerepelt az 1809-es összeírásban.¹⁸

A hodászi ágat továbbvivő I. Zsigmond több évig a hodászi nemesek hadnagya (1768, 1778, 1782, 1786), illetve a református egyházközség főgondnoka (1766, 1769) volt. 1769-ben „az ő gondviselése és szorgalmatossága alatt erősített meg a templom palánkkal ...”¹⁹ Valószínű, hogy testvére volt az az Éva, aki 1770-ben már mint özvegy ment nőül a gebei (ma Nyírkáta) birtokos Kellesy Jánoshoz.²⁰

I. Zsigmond felesége Mezey Mária volt, akiről mindössze annyit tudunk, hogy tíz évvel élve túl urát, 1800-ban, hetven évesen hunyt el. Hét gyermekük született, két fiú és öt leány. A fiatalabbik fiú, József a helybeli református prédikátor lányát, Szelle Lídiát (már mint Lakatos János özvegyét) vette nőül, akitől több gyermeke született, de csak Erzsébet nevű leánya élte meg a felnőttkort, aki férjével Gyulaházára került. Zsigmond lányai közül kettő (Julianna és Erzsébet) helyben házasodott, míg kettő (Éva és Mária) Fehérgyarmatra került. Zsuzsanna férjéről az anyakönyv névén kívül mit sem árul el, így róla nem tudjuk, hová költözött. Juliannát unokatestvére vette el, érdekes az e házasságra vonatkozó anyakönyvi bejegyzés 1782. február 21-éről: „N. Balogh György²¹ és Karantsy Juliánna egymásba nagyon belé szerettek, de mivel igen közelről való atyafiak, a Törvény meg nem engedte, hogy a Prédikátor megesketni merészelt volna, sőt még a vitkai plébános és az ide való orosz pap is, melyre való nézve midőn törvényesen magokat meg nem eskethették, megeskettették egy kicsapott pápista pap által. E becsületes (sic!) házasság esett a Karantsy Zsigmond Hadnagy uram házánál, vasárnap pedig.”

A család nevét az idősebbik fiú, II. Zsigmond vitte tovább. Ő is tanult ember volt,²² 1809-ben 49 éves, maga telkén lakó nemesként vették fel az összeírásba.²³

Első házassága (1800. IV. 9.), melyből gyermekei származnak, igen előnyös volt: felesége Komoróczy Anna, császári és komoróci Komoróczy Péter földbirtokos és kisjeszeni Jeszenszky (alias Simkovits vagy Szilágyi) Julianna három lányának egyike volt. Mint a Komoróczy lányok 1815-ös osztályából kiderül, Karancsy Zsigmond apósa birtokának jelentős részét zálog címén már korábban, annak életében birtokolta.²⁴ Ami 1815-ben a Karancsyaknak jutott ebből: Hodászon két egész telek jobbágyostól, egy „kocsmatelek”, a kuriális Nagyszőlőhegy harmada, a kúria (kuriális telek romos épületekkel) árából 400 Ft készpénz, a Karancsy Zsigmond által kezelt pénzből is 100 Ft, tizenöt hold kuriális kaszáló, rétek, erdők és telki állományon kívüli szántóföldek, Derzsen (ma Nyírderzs) egy egész telek. (A beregi – tiszadonyi – Komoróczy-rész és a teljes Jeszenszky-örökség – Szabolcs, Szatmár és Turóc megyében – felosztását egy későbbi osztályra hagyták.)

A Komoróczy-örökség később per tárgyául szolgált: 1833-ban tunyogi Szücs Zsigmondné Vesmás Rozália a Tiszántúli Kerületi Tábla előtt valamennyi, idősebb Komoróczy Pétertől és Osváth Judittól származó unokatestvérét perelte az öt édesanyja, néhai Komoróczy Katalin jogán illető örökrész ügyében.²⁵

II. Zsigmondnak két leánya, Ilona és Anna mellett egy fia: III. Zsigmond született. III. Zsigmond felesége császári Komoróczy Julianna, György és dányádi Ary Jusztina leánya volt. III. Zsigmond családja a Komoróczy György által épített, s ma is fennálló, téglalapítesű kúriában²⁶ lakott, melyet az asszony, Komoróczy Julianna örökölt meg. III. Zsigmond tizenegy évi házasság után, 1841-ben özvegyen hagyta feleségét, aki hamarosan újra megházasodott. Az asszony öröksége (az említett kúria és hodászi birtok, 300 hold föld Császáriban) később Balogh Andrásztól való gyermekeire szállt. A családi hagyomány alapján azért, mert anyjuk szerint „a Karancsy-fióknak úgyis jutott elég”; míg a Baloghok szegények voltak, hisz Balogh András bár nemes volt, Komoróczy Juliannát korábban kocsisként szolgálta.²⁷

III. Zsigmond idősebb fia, János (testvére ma is meglévő feljegyzései szerint) 1866-ban örökségének egy részét zálogba vetette (állítólag 96 hold földje volt). 1873-ban hodászi főbíró volt,²⁸ 1876–1878-ban Nagykárolyban lakott és dolgozott hivatalnokként.²⁹

A jenői Jeney család kölcsei ágából való Erzsébetet (István és Papp Karolina lányát) vette nőül, akit előbb megszőkített, aztán kerülhetett sor a nagyszabású lakodalomra. Nekik két fiuk született, közülük Zoltán azonban még iskolái befejezése előtt meghalt. A másik fiú, Árpád, Nagykárolyban tanult, és a Komoróczyak révén rokon Hethey Ábrahám főjegyzőnél lakott kosztos diákként. 1888 és 1892 között iskolatársa volt Ady Endrének. A két család jól ismerte egymást, megállapodásuk szerint Karancsy Árpád hegedűórákat adott Ady Endrének. Amikor azonban kiderült, hogy az órákat a két fiú közös megegyezéssel nem tartja meg, a kapcsolat megromlott.³⁰

A kis család 1898-ban Nántúre költözött, ahová János Árpád nevű fia helyettes körjegyzőként került. Árpád később (a ma ugyancsak Romániában fekvő) Kapnikbánya, majd (1904-ben) Nagysikárló körjegyzője³¹ lett, ahová immár felesége, az előkelő (anyai részről bárói) származású mezőmadarasi Madarassy Jolán (Madarassy László és Rauber Emília lánya) és időközben megözvegyült édesapja kísérte. 1917-ben Karancsy Árpád családjával Nagykárolyba költözött, ahol immár vezető beosztású adóhivatali tisztviselőként dolgozott. 1920 után nyugdíja mellett a közeli Szaniszlón látott el adóhivatali tisztséget, ahová Nagykárolyból ingázóként járt ki. 1944-ben a bombázások elől (beteg feleségével) Hodászra menekült unokatestvéreihez (az Erdélyi családhoz), mialatt házat kifosztották. Feleségével együtt 1950-ben halt meg Nagykárolyban.

Árpád első gyermeke, Erzsébet, Nántún született 1901-ben. Polgári leányiskolai tanulmányokat végzett (Nagybányán, illetve Szatmárnémetiben), 1927-ben ment férjhez Marján János nagykárolyi pékmesterhez.³² József, a második gyermek, Kapnikbányán, 1903-ban jött a világra. A nagykárolyi Kegyesrendi Főgimnáziumban tanult, melynek bezárása után (1923-ban) Magyarországon fejezte be a középiskolát. Jogi tanulmányai után adóhivatali tisztviselő lett. 1937-ben kötött házasságot Debrecenben a mácsai születésű Bányay Erzsébettel, akitől 1942-ben egyetlen, korán elhalt leánya született. 1943-ban Hajdúböszörménybe költözött, ahol vezető adóügyi hivatalnokként dolgozott. 1944-ben visszavonták katonai felmentését, a debreceni csatában esett el.

A fiatalabbik fiú, az apja halálakor alig egyéves IV. Zsigmond Sárospatakon tanult, az 1870-es években több évig betöltötte a főbíró tiszteletét Hodászban.³³ Első házasságából, a péterfalvi (Ugocsa m.) születésű Jeney Borbálától négy gyermeke született.³⁴ Jeney Borbála minden bizonnyal közeli rokona volt sógora (Karancsy János) feleségének, erre utal, hogy első gyermekét Kölcshen hozta világra. Fia, V. Zsigmond Debrecenbe került, ahol elismert szabómesterként dolgozott. Az ő felesége az ugyancsak hodászi születésű Szeöcs Mária volt, nekik utódaik nem maradtak. IV. Zsigmond és Jeney Borbála három lányáról pedig csak annyit tudunk, hogy talán Nagykárolyba kerültek.

IV. Zsigmond másodsorra többszörös rokonát, a nála fiatalabb Komoróczy Matildot, Komoróczy Ignác és nagyidai Berzsényi Mária³⁵ lányát vette el, akivel egy időben a Berzsényiek kisguti (Bereg m.) birtokán laktak. Két gyermekük született, akik közül Elemér előbb csendőrtiszt volt Kapnikbányán,³⁶ illetve Kolozsváron, az első világháború után (1923-ig) Beregszászon élt és dolgozott, mint kórházgondnok,³⁷ majd Jándon volt adóügyi jegyző 1938-ig. A fordulat évét követően végül tsz-könyvelőként dolgozott szülőfalujában. A Karancsy nevet ő viselte legtovább Hodászban, 1962-ben bekövetkezett haláláig. IV. Zsigmond legkisebb gyermeke, Zenóbia (kinek neve Jókai leleménye) Erdélyi Béla (napkori származású szabómester, később huszonöt éven át hodászi főbíró³⁸) felesége lett, akitől kilenc gyermeke született. A kilencedik gyermek születése után nem sokkal távozott az élők sorából, férjére egy kis házat, alig 40 hold földet, gyermekeire pedig ma is őrzött ingóságokat, köztük bútorokat és néhány antik ékszert hagyva.³⁹

A Karancsyak hodászi ága tehát e század derekára kihalt, emléküket csak a leányági leszármazók, néhány emléktárgy és helybeli földrajzi név őrzik.⁴⁰ Fénykép Karancsy V. Zsigmondról, Elemérről és Zenóbiáról, illetve Jánosról, Árpádról és Erzsébetről maradt fenn.

A család ismert leszármazását a mellékelt táblán követhetjük nyomon.⁴¹

Fodor László

JEGYZETEK

¹ A Karancsy család iratai is elenyésztek, a legnagyobb veszteség Erdélyi Mária (Karancsy Zenóbia és Erdélyi Béla lánya) hodászi lakóházának leégése volt a nyolcvanas években. E munka forrásaiul így elsősorban a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, a Hodászi Református Egyházközség anyakönyvei, a rokon Lakatos család birtokomban lévő iratai (saját gyűjt.) és a leányági leszármazók által közölt adatok szolgáltak.

² A Hodászt érintő migrációs folyamatok feltárása, pontos genealógiai és birtoktörténeti követése – úgy érzem – rendkívül izgalmas eredményekkel járna. Ehelyütt egy adalékra szorítkozom csupán: a török kiűzését követő nem egészen száz év alatt az itt lakó nemes lakosság száma megtöbbszöröződött. A régi földesurak, illetve azok leányági leszármazói mellett számos armalista is beköltözött. (Előbbiek közül a császári Komoróczy, a dányádi Ary, a géresi Balogh, a tunyogi Szücs, a bihari Veress, a Földváry, a Szikszay, a kislalusi Kricsfalussy, a Simkovich alias Szilágyi [a 18. század végétől kisjeszeni Jeszenszky], míg az egytelkes, armalista nemesek közt az Agárdy alias Ugron, a hodászi Szöcs, a Pápay, a Pusztay alias Csaholczy, a Szepesy, a Gáthy alias Kántor, a Császlay és más családok.)

³ *Gorzó Bertalan*: Szatmár megye nemes családai, Nagykároly, 1910, 67.

⁴ A genealógiai vonatkozásokra tekintet nélkül ld. *Kázmér Miklós*: Régi magyar családnevek szótára. Bp., 1993, 552–553. Ennek alapján találunk pl. egy Karancsy Jánost 1656-ban mint vadai prédikátort (Történelmi Tár 1898, 641.), vagy egy Zsigmondot, aki 1698-ban Gyulaféheváron zálogosít ingatlant (MZsOkI V/1, 503.).

⁵ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: Sz-Sz-BMLt), Nyíregyháza, IV. A 501. 223. csomó (18. századi nemességigazolások, jelzet nélkül, a családnevek ABC-rendjében, nyilvántartó könyvük: IV. A 501/e 237. k.). *Gorzó* adata nagy valószínűséggel elfogadható, noha ő maga is a nemesi igazolások anyagából dolgozott. *Kempelen Béla* (Magyar nemes családok V. CD-ROM, Bp., 2001.) ugyancsak Zsigmondot említi, de nem tudjuk, mennyiben támaszkodott az általa hivatkozott *Gorzóra*. Elvileg nem kizárható, hogy János Zsigmond fia volt, és hogy az oklevélben mindkettejük neve szerepelt. A nemesi igazolások esetében ugyanis elegendő volt egy a nemesítésben részesült személytől való származás igazolása, és a Közép-Szolnok vármegye által kiadott testimoniális ennek akkor is megfelelt, ha a fiú mellett nem nevezte meg az oklevélben egyébként első helyen szereplő apát. Ezen kívül az sem teljesen kizárható, hogy *Gorzó* más forrásokat is ismert, mint amelyek ma hozzáférhetők. Tény azonban, hogy a Szatmár vármegye által kiadott igazoláshoz elég volt a Közép-Szolnok vármegye által adott okirat, ahhoz nem kellett a nemesítő oklevél vagy annak másolata. Azt tehát a Karancsyak anyagának sem eredetileg, sem *Gorzó* idejében nem kellett feltétlenül tartalmaznia. Jelenleg az anyag két dokumentumot tartalmaz: Közép-Szolnok testimoniálisát és egy Hodászon végzett tanúvallatás jegyzőkönyvét. Előbbi azonban nyilvánvalóan maga is több dokumentumon alapult: hivatkozik az armalísra az ifjabb Mihály által bemutatott, a Váradi Konvent által kiadott másolatára, és több olyan ismeret közöl, melyek csakis egy tanúvallatásra támaszkodhattak. Ilyen pl. az, hogy az idősebb Mihály 1702 előtt tasnádi birto-

kos volt, és hogy a Karancsy-birtok egy részét még ő idegenítette el 1735 körül. Az irat rögzíti azt is, hogy az ifjabb Mihály elismeri I. Zsigmond részét a tasnádi örökségben.

⁶ *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. V. Bp., 1901–1904., 695. és 795. Marján Veronika (Vintila Aurélné, Nagykároly, Karancsy Erzsébet lánya) úgy tudja, hogy a család előneve „diósadi és tasnádi” volt, amit a birtoklási adatok megerősítenek, de hivatalos iratok nem támasztanak alá. A Turul 1887/4. száma ugyanakkor két adatot is közöl a családról (a Váradi Káptalani Levéltár XXIX.342.5. és XVI.534.109. alapján), melyek szerint a család 1787-ben élt a diósadi előnévvel.

⁷ *Csége*: Sz-Sz-BMLt. IV. A. I.1286. kötet (nemesi igazolások nyilvántartása ABC-rendben). Demecser: itt 1774-ben a Karancsyak a belső közé számítottak. Vö. *Szabó Géza*: Adatok a pozsonyi Szentmártoni, avagy Szabó család történetéből. In: Turul 2000/3–4. 75. és 86.

⁸ MOL Mikrofilmtár, A 2482 (ref. anyakönyvek, Dombrád, mindketten innen házasodtak).

⁹ *Kempelen Béla*: Magyar Nemes Családok, V. k. (CD-ROM, Bp., 2001).

¹⁰ A család közép-szolnoki sorsának behatóbb vizsgálata nélkül úgy tűnik, hogy Tasnádról a 18. század során minden családtag elköltözött. Van azonban adat későbbi jelenlétükre: Karancsy István (70 éves, Vay László taksása, nem itt született) és felesége, Csáky Sára (73 éves) tanúként szerepel Tasnádon 1768. I. 27-én. Sz-Sz-BMLt IV. A. 501/e. 225. cs. (a Lengyel család nemesi igazolása).

¹¹ *Siebmacher*: Grosses und allgemeines Wappenbuch III., Nürnberg, 1885–94. 288. és 216. t. Karancsy János valószínűleg a kézirat helytelen olvasatából hodászi helyett halászi birtokosként szerepel.

¹² Ezt azért is szükséges megjegyezni, mert Karancsy Zsigmond pecsétje 1786-ból egy kiterjesztett szárnyú hatyút ábrázolt, vö.: Sz-Sz-BMLt. IV. A 501/e 221. cs. (Csaholczy alias Pusztay család nemesi vizsgálata). A vizsgálati jegyzőkönyvet Karancsy Zsigmond 1768. X. 7-én Hodászon mint nemes hadnagy írta alá. Ugyanezt a pecsétet használta viszont az eljáró megyei esküdt, Fodor László is, aki azonban másutt következetesen más pecséttel élt. Végeredményben sajnos nem állapítható meg biztosan, hogy ki használta a pecsétet sajátjaként.

¹³ *Borovszky Samu* (szerk.): Szatmár vármegye, Bp., 1908. 85–86.

¹⁴ *Szimay Antal*: Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérte, II. k. Buda, 1810. 85. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1860, VI. k. 88.

¹⁵ Ld. a 4. sz. jegyzetet.

¹⁶ *Gorzó Bertalan*: Szatmár megye nemes családai, pótkötet, Nagykároly, 1912. 56.

¹⁷ 1768. V. 4., Sz-Sz-BMLt. IV. A 501. prot. 40., fol. 158.

¹⁸ Az összeírásban mindössze annyit rögzítettek róla, hogy 36 éves és vak. Sz-Sz-BMLt. IV. A 501. 231. cs. (Nyíri járás III. kerület, 76 fol.). A levéltári anyagban *Kávássy Sándor* munkája volt a keresés alapja: Nemesi vezeték- és keresztnévek Szatmárban az 1809. évi inszurrekciós összeírás alapján, in: Helytörténeti tanulmányok VII. (a Sz-Sz-B Megyei Levéltár kiadványai), Nyíregyháza, 1989. 156. Ennek alapján Szatmárban egyedül Hodászon és

Endréden laktak Karancsyak. Az egyes családok előfordulásából valószínű, hogy Endrédről származott I. Zsigmond felesége, Mezey Mária, akit talán fivére révén ismert meg.

¹⁹ Református Egyházközség anyakönyvei Hodász, II. k. 125–136. „A Hodászi Református Egyház története” címet viselő feljegyzések közt. (Az életrajzi adatok többségének forrását jelentő egyházi anyakönyvek Hodászon a 18. század második felétől vannak meg: esketési és keresztelési 1766-tól, halotti 1772-től.)

²⁰ Az adat forrása a Nyírkátai Ref. Egyházközség anyakönyvének I. kötete, az esküvő egyébként Őrben volt.

²¹ Minden bizonnyal a géresi Balogh család hodászi ágából származott, pontos rokonsági fokát nem sikerült feltárni.

²² Feltűnően jó írásról is tanúskodik az a csereszterződés, melynek megkötésében apósának segédkezett 1798. I. 5-én. Saját gyűjt. 1. cs. fol. 25.

²³ Sz-Sz-BMLt. IV. A. 501. 231. cs. (Nyíri járás II. kerület, 102 fol.).

²⁴ Saját gyűjt. 1. cs. fol. 33–38. Az osztályos egyezséget Karancsy Zsigmond (mint gyermekei apja), Komoróczy Judit (Andrássy József munkácsi birtokos, szatmári esküdt felesége) és Komoróczy Terézia (előbb Andrássy János munkácsi birtokos, később Joó Imre beregi táblabíró felesége) kötötték.

²⁵ A per kimenetelét nem ismerjük, a keresetlevél eredetije (a táblai jegyző 1833. IV. 30-i záradékával): saját gyűjt. 1. cs. fol. 65. Az alperesek: Komoróczy Terézia özv. Joó Imréné, Komoróczy Judit Andrássy Józsefné, Karancsy Zsigmond és gyermekei: Zsigmond, Ilona Berzsényi Menyhértne, Anna ifj. tunyogi Szücs Lajosné, Erdőhegyi Rozália özv. Földváry Imréné, Erdőhegyi Eufrozina özv. Harsányi Pálné, tunyogi Szücs Lajos és Vékey Mária özv. Erdélyi Jánosné. A bonyolult rokoni viszonyokhoz adalékként ehelyütt látszik érdemesnek elmondani, hogy Karancsy Ilona lánya Berzsényi Mária volt, akinek Komoróczy Ignáctól való lánya, Matild, Karancsy IV. Zsigmondné lett. Tunyogi Szücs Lajosnak (aki Szücs Pál és Komoróczy Éva fiaként született) lelkesei Sulyok Sárától született lánya, Zsuzsanna pedig Komoróczy Menyhértne, Komoróczy Ignác édesanyja volt. Az említett perben a Karancsy-feleségként szereplő Komoróczy Julianna és Matild egyébként nem volt érintett, id. Komoróczy Péternek ugyanis ők nem voltak leszármazottai. Egymással viszont közelebbi a rokonságuk: Julianna apja, György ugyanis Matild nagypapjának, Menyhértnek testvére volt.

²⁶ Az épület mintegy 200 m² alapterületű, téglalap alaprajzú, alapincézett ház a 19. század elejéről. Komoróczy Julianna fiai, a Balogh testvérek kovácsoltvas kerítéssel vették körül, mely már nincs meg, csak a téglaoszlopok egy része utal az egykori tulajdonosok jómódjára. A mára elhanyagolt házat egyébként Balogh Gyuláné Komoróczy Esztertől a Hethey család vette meg a 20. század elején, ezért Hethey-háznak hívják.

²⁷ Adatközlő Erdélyi Ferenc (1906), Erdélyi Béla és Karancsy Zenóbia fia volt. Az anyakönyvek tanúsága szerint egyébként a második férj, Balogh András később Endrének hívatta magát, valamint a kerecsényi és béri előnevet használta.

²⁸ Saját gyűjt. 1. cs. fol. 103.a.

²⁹ „Családok Könyve”, Ref. Egyh. Anyakönyvei, Hodász, II. k. 359. sk.

²⁹ „Családok Könyve”, Ref. Egyh. Anyakönyvei, Hodász, II. k. 359. sk.

³⁰ Az információért Vintila (Marján) Veronikának tartozom köszönettel.

³¹ Jegyzői képzéséről kapott bizonyítványát Vintila (Marján) Veronika őrzi Nagykárolyban. Magyarország tiszti cím- és névtárában nagysikárlói körjegyzőként találjuk Árpádot: 1909. 122., 1914. 138.

³² Marján János érettségizett, sőt orvosi egyetemre járt Budapesten, tanulmányait azonban édesapja halála miatt abbahagyta, hogy átvegye a családi pékséget.

³³ Saját gyűjt. 1. cs. fol. 108 (1874), 126 (1876), 135, 140 és 142 (utóbbi három irat 1877-ből).

³⁴ Saját feljegyzéseinek töredékei (1866), Erdélyi György tulajdonában, Bp.

³⁵ Berzsényi Mária családjáról több tanulmány is megjelent, melyekben édesanyja Garancsyként szerepel. Valószínűleg egymástól átvett tévedés, hogy Berzsényi Mária férjeként Komoróczy István szerepel e forrásokban, ilyen nevű családtagról nincs is tudomás. Vö.: *Kempelen Béla: Magyar nemes családok*, Grill, 1911–31, II. k. 155.; *Berseny Árpád: Nagyidai Berseny (család)*, in: *Komáromy András–Pettő Béla (szerk.): Nagy Iván: Családtörténeti Értesítő*. Bp., 1900. II. k. 108–110.

³⁶ Kapnikbányán tudomásunk (Erdélyi Ferenc) szerint parancsnoki beosztásban volt. Kisebbségben a békesség helyreállításához nem csak tekintélyét, de saját pénzét is használta (alkalmasint egy szegény asszonynak inkább kifizette betört ablakának árát, minthogy az feljelentést tegyen). 1908-ban több hónapig Tordán helyettesítette az ottani számvevőt. Életének Erdélyben, majd Beregszászon töltött időszakáról és egyedien szép írásáról tanúskodik az a mintegy ötven darab képeslap, melyet húgának írt (Karancsy Zenóbia egyik unokájának tulajdonában, Hodászon).

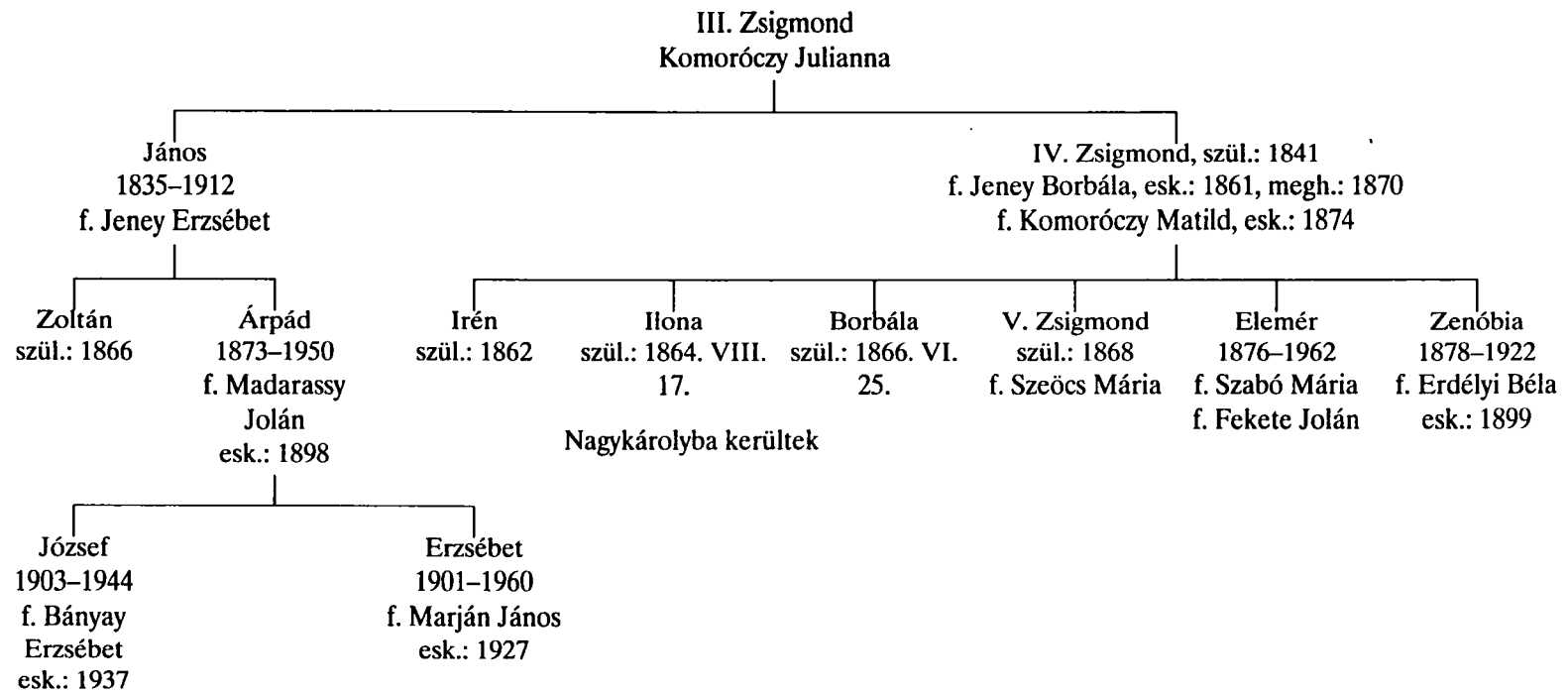
³⁷ Magyarország tiszti cím- és névtára, 1914. 108.. Egy hasonló nevű személy e forrás szerint Bereg vármegye írnoke volt (1914, 102.: 1917, 127.), erről azonban a családnak nincs tudomása. Erdélyi Ferenc szerint Beregszászból magas végkielégítéssel jött el, amiből először Vásárosnaményban élt sógoránál, dr. Szabó Lajos ügyvédnél, majd mikor a pénz elfogyott, akkor ment Jándra dolgozni.

³⁸ Magyar városok és vármegyék monográfiája, Szatmár, Ugo-csa és Bereg K. E. E. vármegyék, 1924–1938. Bp., 1939. (II. rész, személyi adattár) 20–21.

³⁹ Említést érdemel egy zománczott arany mellű, melyen platina foglalatban gyémántkövek voltak; egy korallkőves arany fülbevaló, melyek közül ma már csak az utóbbi van meg. Elképzelhető, hogy ezek eredetileg az igen jómódú Berzsényi Mária tulajdonában voltak. A „Hodászi Nemesek Pecsetje” az 1840-es évekből bizonyosan a nemes hadnagyi és főbírói tisztet viselő ősöktől maradt meg.

⁴⁰ Garancsy-tag és -tanya, vö.: *Kálnási Árpád: A Mátészalkai Járás földrajzi nevei*, Debrecen, 1989. 83.

⁴¹ A családfán nem helyezhetőek el: István (1809. III. 26-án esküvői tanú Hodászon) és József (Kocsordra való, 1803. I. 25-én Hodászon Sára nevű lánya születik).

A SAXLEHNER CSALÁD SÍRBOLTJA

A Kerepesi úti – napjainkban Nemzeti Sírkert néven ismert – temető bal oldali fala mellett 1893 és 1953 között, pontosan 60 éven keresztül állt egy családi mauzóleum. Az alábbiakban ennek a – egy neves budapesti polgárcsalád, a Saxlehnerék temetkezési helyéül szolgáló – sírboltnak a történetével, illetve az ott eltemetett személyek anyakönyvi adataival ismerkedhetünk meg.

A thüringiai származású Saxlehner család ősei már 17. század legelején a magyarországi Bánfalván éltek. Innen költöztek át a 17. század végén a szomszédos Sopronba, majd a 18. század közepén Kőszegre, mely városokban a família minden tagja – évszázadokon keresztül – posztókészítéssel és kereskedéssel foglalkozott.

Saxlehner András

A család nagypolgári ágának megalapítója és egyben legjelentősebb tagja Saxlehner András (1815–1889), a 19. század második felének egyik jeles magyar vállalkozója, az első hazai természetes gyógykeserűvíz, a népszerű és közkedvelt „Hunyadi János” előállítója és forgalmazója volt. Ő maga még Kőszegen született, de 1836-ban Pestre költözött, ahol 1845-ben – a családi hagyományoknak megfelelően – posztókereskedést nyitott a Váci utcában. 1862-ben azonban a véletlennek és nem utolsósorban üzleti érzékének köszönhetően megvásárolta Bayer József budaörsi gazda keserűvízforrását, mely időponttól kezdve ennek a telepnek a felvirágoztatásán munkálkodott, és mondhatni, igen nagy sikerrel. 1889-ben, amikor elhunyt, jövedelmező üzeme – halála évében hatmillió üveg keserűvizet adott el, és ennek igen jelentős részét külföldön – és pompás Andrassy úti palotája volt. Hagyatéki irataiból kiderül továbbá, hogy 1 208 389 forintnyi cselekvő és 943 177 forintnyi tiszta vagyont hagyott hátra örökösire, azaz feleségére és gyermekeire. Egyszóval Saxlehner Andrásnak néhány évtized alatt sikerült felküzdenie magát a hazai nagypolgárság köreibé, mely társadalmi réteghez – egészen az 1940-es évek elejéig – tartoztak gyermekei és unokái is.¹

A Saxlehner család számára, 1893-ban, historizáló stílusban épített mauzóleumot a neves építész, Czigler Győző² műegyetemi tanár tervei alapján készítették el. A homlokzatán elhelyezett szobrok pedig Szécsi Antal³ szobrászművész alkotásai voltak.⁴ (Említést érdemel, hogy a Saxlehner család 1884 és 1886 között épült Andrassy úti palotája – mely napjainkban a Postamúzeumnak ad helyet – szintén Czigler Győző tervei alapján készült, a ház külső díszítő elemei pedig ugyancsak Szécsi Antal munkái voltak.⁵)

A Saxlehner család sírboltja

A sírbolt elkészülte után került sor az 1889-ben elhunyt családfő, Saxlehner András – valamint első felesége, Schindler Erzsébet és négy fiatalon elhunyt Saxlehner gyermek (Artúr, Etelka, Gizella és Dezső) földi maradványainak exhumálására és a mauzóleumba való elhelyezésére.

A kriptát azonban már a következő évben, 1894-ben kénytelen volt használni a család. Ekkor temették el Saxlehner Árpád és Haggemacher Frida halva született kislányát. 1893 és 1951 között pedig további 15 személyt helyeztek itt örök nyugalomba, így az exhumált hat személlyel együtt összesen 21-en nyugodtak a sírboltban, míg azt, az 1950-es években le nem bontották.

A Saxlehner család

Az államosítás után, 1949-ben valamennyi budapesti temető a Temetkezési Intézet helyett megalakult Fővárosi Temetkezési Vállalat kezelésébe került. A hivatal hamarosan több – első sorban peremkerületi – temető megszüntetését rendelte el. Ekkor, pontosabban 1952. szeptember 30-án született meg az a határozat is, amely a Kerepesi temető bezárásáról rendelkezett. Máig találgatások tárgyát képezi, hogy valójában a temető lezárása után, miért nem került sor annak teljes felszámolására.⁶

A Fővárosi Temetkezési Vállalat a Fiumei út szélesítése, valamint a Gumigyár terjeszkedése miatt – minden tiltakozás ellenére – a temető majdnem kétszáz bal oldali falsírboltját 1953-ban mégis lebontatta. Számos, az 1870-es és az 1920-as évek között elhunyt neves személyt exhumáltak, majd legtöbbjük földi maradványait a Rákoskeresztúri Új Köztemető 16. és 28. számú parcellájába szállították át.⁷

A Saxlehner család mauzóleuma sajnálatos módon a Kerepesi temetőnek éppen ezen a részén állt, így 1953-ban ez a falsírbolt sem kerülhetett el a sorsát.⁸ Az impozáns családi kriptát lerombolták, és a benne nyugvó személyek holttesteit a Rákoskeresztúri Új Köztemetőbe, államilag kijelölt sírhelyre szállították át. A közös – 16/I-1-35/36. és 16/I-1-37/38. számú –, két dupla sírban nyugvó családtagok földi maradványai felett ma egy gránitból készült obeliszk áll.⁹

A Saxlehner család gránitból készült obeliszk sírköve

A Saxlehner család egyik leszármazottja a következőket írta az exhumálásról: „Anyámat [Dr. Saxlehner Tiborné született nyilhegyi Rupp Ilona] értesítették, hogy legyen jelen. A legnagyobb nyári hőségben (a munkások maszkokkal) hozták fel a koporsókat, amikből csurgott a lé. Úgy látszik az erős beázás miatt a sok

régi koporsó rémes állapotban volt – szörnyű élmény volt ez anyámnak. Végül ott aláírtak vele egy papírt arról, hogy ő is hozzájárult a koporsók tartalmának el-távolításához (valószínűleg ékszerek is voltak).¹⁰

A Saxlehner család Rákoskeresztúri Új Köztemetőben található „új” sírjában ez idáig két ízben került sor temetésre. 1964-ben dr. bethleni Boytha József és Saxlehner Emília hajadon lányát, Emíliát, majd 1965-ben Emília testvérét, dr. bethleni Boytha Andrást helyezték örök nyugalomba.¹¹

A Saxlehner család egykori – és mai – sírboltjában nyugvó halottak:

1. SAXLEHNER ANDRÁSNE született SCHINDLER ERZSÉBET

Schindler János vendéglős és Hoffmann Terézia lánya, Saxlehner András első felesége.

Született a Győr vármegyei Szerdahelyen, 1826-ban. Házasságot kötött a Vas vármegyei Sárváron, 1846. május 21-én Saxlehner Andrással.¹²

Meghalt Pesten, 1849. június 18-án. Eltemették a Kerepesi temetőben, június 20-án, délután 6 órakor, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Lang Mihály lelkész végezte. Halálának oka kolera volt.¹³

2. SAXLEHNER ARTÚR

Saxlehner András és Schindler Erzsébet második gyermeke.

Született Pesten, 1849. április 28-án.¹⁴

Meghalt Pesten, 1849. június 27-én. Eltemették a Kerepesi temetőben, június 28-án, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Lang Mihály lelkész végezte. Halálának oka gyengeség volt.¹⁵

3. SAXLEHNER ETELKA

Saxlehner András és Pelikán Emília első gyermeke.

Született Pesten, 1855. szeptember 12-én.¹⁶

Meghalt Pesten, 1856. február 13-án. Eltemették a Kerepesi temetőben, február 14-én, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Lang Mihály lelkész végezte. Halálának oka foggörccs volt.¹⁷

4. SAXLEHNER GIZELLA

Saxlehner András és Pelikán Emília hetedik gyermeke, Saxlehner Dezső ikertestvére.

Született Pesten, 1866. november 30-án.¹⁸

Meghalt Pesten, 1866. november 30-án. Eltemették a Kerepesi temetőben, december 1-jén, az evangélikus

egyház szertartása szerint. A temetést Lang Mihály lelkész végezte. Halálának oka gyengeség volt.¹⁹

5. SAXLEHNER DEZSŐ

Saxlehner András és Pelikán Emília hatodik gyermeke, Saxlehner Gizella ikertestvére.

Született Pesten, 1866. november 30-án.²⁰

Meghalt Pesten, 1866. december 29-én. Eltemették a Kerepesi temetőben, december 30-án, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Lang Mihály lelkész végezte. Halálának oka gyengeség volt.²¹

6. SAXLEHNER ANDRÁS

Nagykereskedő, ásványvízforrás-tulajdonos.

Id. Saxlehner András és Beyer Judit fia, Schindler Erzsébet, majd Pelikán Emília férje.

Született Kőszegen, 1815. február 19-én.²²

Meghalt Bécsben, a Wandt-féle szállodában, 1889. május 24-én. Eltemették a Kerepesi temetőben, május 27-én, délután 4 órakor az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Horváth Sándor lelkész végezte. Halálának oka tüdőlob volt.²³

7. SAXLEHNER N. (lány)

Saxlehner Árpád és Hagenmacher Frida második gyermeke.

Halva született Budapesten, 1894. április 10-én.

Eltemették a Saxlehner-sírboltban.²⁴ (Az eseményről azonban sem a Kálvin Téri Református, sem a Deák Téri Evangélikus Egyháznál nem található feljegyzés.)

8. SAXLEHNER ÁRPÁDNÉ született HAGENMACHER FRIDA

Id. Hagenmacher Henrik gőzmalom-tulajdonos, svájci konzul és Liechti Mária lánya, Saxlehner Árpád felesége.

Született Pesten, 1871. szeptember 7-én.²⁵ Házasságot kötött Budapesten, 1891. október 12-én Saxlehner Árpáddal.²⁶

Meghalt a karintiai Pörtschach am See-ben, 1898. július 14-én, reggel 5 órakor. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, július 17-én, délután 4 órakor a református egyház szertartása szerint. A temetést Haypál lelkész végezte. Halálának oka hashártyalob volt.²⁷

9. SAXLEHNER ÁRPÁD

Ásványvízforrás-tulajdonos.

Saxlehner András és Pelikán Emília negyedik gyermeke, Hagenmacher Frida férje.

Született Pesten, 1860. augusztus 10-én.²⁸

Meghalt Budapesten, 1910. január 31-én, hajnali ¼2-kor. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, február 2-án, délután 3 órakor, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor lelkész végezte. Halálának oka agylágyulás volt.²⁹

10. SAXLEHNER SAROLTA

Saxlehner Kálmán (Saxlehner András és Pelikán Emília nyolcadik gyermeke) és Hagenmacher Emma ötödik gyermeke, Saxlehner Márta ikertestvére.

Született Budapesten, 1909. november 27-én.³⁰

Meghalt Budapesten, 1912. szeptember 20-án. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, szeptember 22-én, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor lelkész végezte. Halálának oka tüdővízenyő volt.³¹

11. SAXLEHNER ANDRÁS

Műegyetemi hallgató.

Saxlehner Árpád és Hagenmacher Frida első gyermeke.

Született Budapesten, 1892. november 3-án.³²

Meghalt Zürichben, 1915. április 12-én. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, április 26-án, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor lelkész végezte. Halálának oka öngyilkosság volt.³³

12. SAXLEHNER ANDRÁSNÉ született PELIKÁN EMÍLIA

Pelikán György szappankészítő mester és Heim Sarolta lánya, Saxlehner András második felesége.

Született a Pozsony vármegyei Szencen, 1835. július 16-án. Házasságot kötött Pozsonyban, 1854. augusztus 21-én Saxlehner Andrással.³⁴

Meghalt Budapesten, 1924. február 21-én, déli 12 órakor. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, február 25-én, délután ¼4-kor, az evangélikus egyház szertartása szerint.³⁵

13. SAXLEHNER MÁRTA

Saxlehner Kálmán (Saxlehner András és Pelikán Emília nyolcadik gyermeke) és Hagenmacher Emma hatodik gyermeke, Saxlehner Sarolta ikertestvére.

Született Budapesten, 1909. november 27-én.³⁶

Meghalt Budapesten, 1925. június 25-én. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, június 27-én, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay

Sándor püspök végezte. Halálának oka a Heine-Medin kór volt.³⁷

14. HAGGENMACHER OSZKÁRNÉ született bethleni BOYTHA JOLÁN

Dr. bethleni Boytha József és Saxlehner Emília első gyermeke, Hagenmacher Oszkár, a „Dréher-Hagenmacher Első Magyar Részvénytársaság Rt.” alelnökének és vezérigazgatójának felesége.

Született Budapesten, 1882. április 30-án.³⁸

Meghalt Budapesten, 1927. június 21-én. Eltemették a Saxlehner-sírboltban.³⁹

15. Dr. SAXLEHNER TIBOR

Jogász, cs. és kir. huszárhadnagy, a „Schenker és Társai Nemzetközi Szállítványozási Rt.” igazgatósági tagja.

Saxlehner Árpád és Hagenmacher Frida harmadik gyermeke, nyilhegyi Rupp Ilona férje.

Született Budapesten, 1895. július 16-án.⁴⁰

Meghalt Budapesten, 1930. október 18-án, éjjel 12 órakor. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, október 21-én, délután 3 órakor, az evangélikus egyház szertartása szerint.⁴¹

16. Dr. bethleni BOYTHA JÓZSEFNÉ született SAXLEHNER EMÍLIA

Saxlehner András és Pelikán Emília harmadik gyermeke, dr. bethleni Boytha József felesége.

Született Pesten, 1858. március 17-én.⁴² Házasságot kötött Budapesten, 1893. január 23-án dr. bethleni Boytha Józseffel.⁴³

Meghalt Budapesten, 1933. szeptember 1-jén. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, szeptember 4-én, délután ¼4-kor, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor püspök végezte. Halálának oka hurutos tüdőlob volt.⁴⁴

17. SAXLEHNER ÖDÖN

Cs. és kir. huszárszázados, ásványvízforrás-tulajdonos, Finnország tiszteletbeli főkonzulja.

Saxlehner András és Pelikán Emília kilencedik gyermeke.

Született Pesten, 1871. március 10-én.⁴⁵

Meghalt Budapesten, 1936. december 8-án. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, december 10-én, délután 3 órakor, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor püspök végezte. Halálának oka szívizom-elfajulás volt.⁴⁶

18. ÉRCZHEGYI ISTVÁNNÉ született SAXLEHNER YVONNE

Saxlehner Andor és Holtoványi Leopoldina harmadik gyermeke, Érczhegyi István m. kir. szazados felesége.

Született Párizsban, 1910. november 30-án.⁴⁷

Meghalt Budapesten, 1938. október 11-én, reggel 5 órakor. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, október 13-án, délután 4 órakor, az evangélikus egyház szertartása szerint.⁴⁸

19. Dr. bethleni BOYTHA JÓZSEF

Orvos, nyugalmazott rendőr főtanácsos, m. kir. egészségügyi főtanácsos.

Id. bethleni Boytha József sebész és Barkó Zsuzsanna fia, Saxlehner Emília második férje.

Született Kolozsvárott, 1850. november 10-én.⁴⁹

Meghalt Budapesten, 1939. március 13-án. Eltemették a Saxlehner-sírboltban, március 15-én, délután 4 órakor, az evangélikus egyház szertartása sze-

rint. A temetést Raffay Sándor püspök végezte. Halálának oka végelgyengülés volt.⁵⁰

20. SAXLEHNER ANDOR

Ásványvízforrás tulajdonos, Belgium tiszteletbeli főkonzulja.

Saxlehner András és Pelikán Emília második gyermeke, Holtoványi Leopoldina férje.

Született Pesten, 1857. április 7-én.⁵¹

Meghalt Budapesten, 1940. január 30-án, délelőtt 11 órakor. Eltemették a Saxlehner sírboltban, február 2-án, délután ½ 4-kor, az evangélikus egyház szertartása szerint. A temetést Raffay Sándor püspök végezte. Halálának oka agyvérzés volt.⁵²

21. Beniczei és micsinyei BENICZKY PÁLNNÉ

Dr. bethleni Boytha József és Saxlehner Emília nászasszonya, dr. bethleni Boytha András anyósa.

Meghalt Budapesten, 1951. december 26-án. Eltemették a Saxlehner-sírboltban.⁵³

Merényi-Metzger Gábor

JEGYZETEK

¹ Saxlehner Andrásról és a Saxlehner családról ld.: *Borovszky Samu* szerk.: Vasvármegye monográfiája. Bp., 1898. 594. old.; Budapesti Lexikon. II. köt. Bp., 1993. 389. old.; *Kempelen Béla*: Családkönyv. I. köt. Bp., 1940. 126–128. old.; Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*. Bp., 1969. 579. old.; *Pekár Zsuzsa*: Hagenmacherek Magyarországon. III. rész. Turul, 1994. 3. sz. 87. old.; *Surányi Ernő-Kiss Imre*: A 125 éves Hunyadi János keserűvíztelep és a telepalapító Saxlehner család története. *Vizkutatás*, 1989. 2. sz. 5–24.; (továbbiakban Surányi-Kiss i. m.) *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XII. köt. Bp., 1908. 284–285. old.

² Czigler Győző (1850–1905), építész, a budapesti Műegyetem – ókori építészet – tanára. Első műveit reneszánsz elemek alkalmazása jellemzi, később azonban azokat újabb formákkal keverte. Jelentősebb művei a bécsi Pázmáneum épülete, a budapesti Országos Erdészeti Egyesület székháza (Alkotmány utca), a Kereskedelmi Akadémia épülete (Alkotmány utca), az Országos Kaszinó épülete (Simmelweis utca), valamint a Központi Statisztikai Hivatal székháza (Keleti Károly utca). Épített bérházakat is, tartózkodó, ízléses, neoreneszánsz stílusban.

³ Szécsi Antal (1856–1904), szobrászművész, a budapesti Műegyetem – mintázás – tanára. Részt vett az Országház, a Vigadó, a teréz-, józsef- és belvárosi plébániatemplom szobrászati díszítésében, ahol a neobarokk stílusú épületdíszítő szobrok (Vigadó, Parlament), oltárok és sírmlékek (a teréz-, józsef- és belvárosi plébá-

niatemplom) őrzik keze munkáját. Legismertebb műve a budapesti Baross Gábor-szobor.

⁴ *Tóth Vilmos*: A Kerepesi úti temető másfél évszázada. In: Budapesti Negyed, 1999. 2. sz. 91–93. old. (továbbiakban Tóth i. m.).

⁵ A Saxlehner család Andrássy úti palotájáról ld.: *Gyáni Gábor*: Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In: Polgári lakáskultúra a századfordulón. Összeáll.: *Hanák Péter*. Bp., 1992. 27–59. old.; *Merényi György*: Bérpalota az Andrássy úton. In: Lakáskultúra, 1999. 5. sz. 100–105. old.; Múzeum a múzeumban. Kalauz a Postamúzeum kiállításához. Összeáll.: *Kovács Gergelyné*. Bp., 2001.; *St.*: A Saxlehner-család palotája az Andrássy-úton. *Építő Ipar*, 1893. 1. sz. 2–3.

⁶ *Tóth*: i. m. 88–89. old.

⁷ *Tóth*: i. m. 89–91. old.

⁸ *Tóth*: i. m. 91–92. old.

⁹ *Surányi-Kiss*: i. m. 15. old.; A Budapesti Temetkezési Intézet Rt. írásbeli közlése (Bp., 2002. március 1.).

¹⁰ Dr. Szelnár Aladárné született Saxlehner Katalin írásbeli közlése (Vancouver, 2002. június 17.).

¹¹ A Budapesti Temetkezési Intézet Rt. írásbeli közlése (Bp., 2002. március 1.).

¹² Budapest Főváros Levéltára. Budapest Székesfőváros Árvaszékének általános iratai. Saxlehner András hagyatéka (a továbbiakban: BFL. IV. B. 1411. b. 205. doboz). Saxlehner András és Schindler Erzsébet házassági anyakönyvi kivonata.

- ¹³ Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL). A pesti német evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai (a továbbiakban: X 2137.). XI. köt. 288. old. 157. fsz. Saxlehner Andrásné szül. Schindler Erzsébet halálzási bejegyzése; Országos Széchényi Könyvtár. Plakát- és aprónyomtatványtár. XIX. és XX. századi gyászjelentések (a továbbiakban: OSzK. Péat.). Saxlehner Andrásné szül. Schindler Erzsébet gyászjelentése (Pest, 1849. június 19.).
- ¹⁴ MOL. X 2137. II. köt. 325. old. 107. fsz. Saxlehner Artúr kereszteselési bejegyzése.
- ¹⁵ MOL. X 2137. XI. köt. 289. old. 170. fsz. Saxlehner Artúr halálzási bejegyzése.
- ¹⁶ MOL. X 2137. III. köt. 50. old. 129. fsz. Saxlehner Etelka kereszteselési bejegyzése.
- ¹⁷ MOL. X 2137. XII. köt. 56. old. 23. fsz. Saxlehner Etelka halálzási bejegyzése.
- ¹⁸ MOL. X 2137. III. köt. 213. old. 182. fsz. Saxlehner Gizella kereszteselési bejegyzése.
- ¹⁹ MOL. X 2137. XII. köt. 204. old. 269. fsz. Saxlehner Gizella halálzási bejegyzése.
- ²⁰ MOL. X 2137. III. köt. 213. old. 181. fsz. Saxlehner Dezső kereszteselési bejegyzése.
- ²¹ MOL. X 2137. XII. köt. 236. old. 288. fsz. Saxlehner Dezső halálzási bejegyzése.
- ²² MOL. X 3863. A községi evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai. II. köt. 98. old. Saxlehner András kereszteselési bejegyzése.
- ²³ BFL. IV. B. 1411. b. 205. doboz. Saxlehner András haláleset felvételi jegyzőkönyve; MOL. X 2136. A pesti magyar evangélikus egyház anyakönyveinek mikrofilmmásolatai (a továbbiakban: X 2136.). XXII. köt. 77. old. 108. fsz. Saxlehner András halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Saxlehner András gyászjelentése (Bp., 1889. május 25.).
- ²⁴ A Budapesti Temetkezési Intézet Rt. írásbeli közlése (Bp., 2002. március 1.).
- ²⁵ Kálvin Téri Református Egyház, Budapest (a továbbiakban: KTRE.). Anyakönyvek (a továbbiakban: Akv.). V. köt. 50. old. 394. fsz. Haggemacher Frida kereszteselési bejegyzése.
- ²⁶ MOL. X 2136. XX. köt. 65. old. 120. fsz. Saxlehner Árpád és Haggemacher Frida házassági bejegyzése.
- ²⁷ KTRE. Akv. X. köt. 277. old. 572. fsz. Saxlehner Árpádné szül. Haggemacher Frida halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Saxlehner Árpádné szül. Haggemacher Frida gyászjelentése (Bp., 1898. július 15.).
- ²⁸ MOL. X 2137. III. köt. 112. old. 127. fsz. Saxlehner Árpád kereszteselési bejegyzése.
- ²⁹ Deák Téri Evangélikus Egyház, Budapest (a továbbiakban: DTEE.). Akv. III. köt. 282. old. 20. fsz. Saxlehner Árpád halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Saxlehner Árpád gyászjelentése (Bp., 1910. január 31.).
- ³⁰ DTEE. Akv. V. köt. 124. old. 96. fsz. Saxlehner Sarolta kereszteselési bejegyzése.
- ³¹ DTEE. Akv. III. köt. 346. old. Saxlehner Sarolta halálzási bejegyzése.
- ³² MOL. X 2136. XVIII. köt. 113. old. 451. fsz. Saxlehner András kereszteselési bejegyzése.
- ³³ DTEE. Akv. IV. köt. 7. old. 71. fsz. Saxlehner András halálzási bejegyzése.
- ³⁴ BFL. IV. B. 1411. b. 205. doboz. Saxlehner András és Pelikán Emília házassági anyakönyvi kivonata.
- ³⁵ OSzK. Péat. Saxlehner Andrásné szül. Pelikán Emília gyászjelentése (Bp., 1924. február 22.).
- ³⁶ DTEE. Akv. V. köt. 124. old. 97. fsz. Saxlehner Márta kereszteselési bejegyzése.
- ³⁷ DTEE. Akv. IV. köt. 300. old. Saxlehner Márta halálzási bejegyzése.
- ³⁸ MOL. X 2136. XVII. köt. 87. old. 71. fsz. Boytha Jolán kereszteselési bejegyzése.
- ³⁹ A Budapesti Temetkezési Intézet Rt. írásbeli közlése (Bp., 2002. március 1.).
- ⁴⁰ MOL. X 2136. XVIII. köt. 249. old. 420. fsz. Saxlehner Tibor kereszteselési bejegyzése.
- ⁴¹ OSzK. Péat. Dr. Saxlehner Tibor gyászjelentése (Bp., 1930. október 19.).
- ⁴² MOL. X 2137. III. köt. 81. old. 39. fsz. Saxlehner Emília kereszteselési bejegyzése.
- ⁴³ MOL. X 2136. XX. köt. 106. 16. fsz. Dr. Boytha József és Saxlehner Emília házassági bejegyzése.
- ⁴⁴ DTEE. Akv. V. köt. 125. old. 141. fsz. Dr. Boytha Józsefné szül. Saxlehner Emília halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Dr. Boytha Józsefné szül. Saxlehner Emília gyászjelentése (Bp., 1933. szeptember 1.).
- ⁴⁵ MOL. X 2137. IV. köt. 54. old. 66. fsz. Saxlehner Ödön kereszteselési bejegyzése.
- ⁴⁶ DTEE. Akv. V. köt. 183. old. 185. fsz. Saxlehner Ödön halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Saxlehner Ödön gyászjelentése (Bp., 1936. december 8.).
- ⁴⁷ DTEE. Akv. V. köt. 157. old. 81. fsz. Saxlehner Yvonne kereszteselési bejegyzése.
- ⁴⁸ OSzK. Péat. Érczhegyi Istvánné szül. Saxlehner Yvonne gyászjelentése (Bp., 1938. október 11.).
- ⁴⁹ *Kempelen Béla: Magyar nemes családok.* II. köt. Bp., 1911. 407. old.
- ⁵⁰ DTEE. Akv. V. köt. 231. fsz. 56. Dr. Boytha József halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Dr. Boytha József gyászjelentése (Bp., 1939. március 13.).
- ⁵¹ MOL. X 2137. III. köt. 68. old. 45. fsz. Saxlehner Andor kereszteselési bejegyzése.
- ⁵² Budavári Evangélikus Egyház, Budapest. Akv. IV. köt. 1. old. 8. fsz. Saxlehner Andor halálzási bejegyzése; OSzK. Péat. Saxlehner Andor gyászjelentése (Bp., 1940. január 30.).
- ⁵³ A Budapesti Temetkezési Intézet Rt. írásbeli közlése (Bp., 2002. március 1.).

ADALÉKOK AZ ÁRTÁNDIAK CSALÁDI TÖRTÉNETÉHEZ

Két irodalmi vonatkozással illene kezdeni e tanulmányt, melynek főszereplőjét, Ártándi Pált két kiváló írónk is szerepelteti. Eötvös József *Magyarország 1514-ben* című regényében Ártándi Pál és Telegdi Fruzsina házassága köré szőtt romantikus köntöst.¹ Móricz Zsigmond majd' egy évszázadot tévedve helyezi Bethlen Gábor korába *Erdélye* második részében Ártándi Pált.²

A kereki Ártándi család történetét eddig senki sem dolgozta fel, annak ellenére sem, hogy a család egyik-másik tagja tagadhatatlanul jelentős szerepet játszott a késő Jagelló- és a korai Szapolyai-kor politikai közéletében; sőt, annak ellenére sem, hogy a Gritti országlása alatt lefejezett Ártándi Pál (és fivére, Balázs) szinte közismert történeti irodalmunkban. Ártándi Pál II. Lajos uralkodása alatt emelkedett fel vidéki középirtokosból az ország egyik tekintélyes urává, majd Szapolyai János kormányának oszlopos tagja volt, s rövid idő alatt, az 1520-as évek második felében a politikai élet egyik kimagasló, befolyásos személyiségévé lett. Talán úgy a legismertebb, mint a késő Jagelló-kor egyik köznemesi politikai vezetője.³ Egyszerű kúriai jegyzőként kezdte pályáját: a fő kérdés az, hogyan lett a nótáriusból a nemzet mártírja, s a jelentéktelen birtokosból a máramarosi sókereskedelem irányítója?⁴

Igen hasznosnak bizonyult kereki Ártándi Pál politikai tevékenysége, rövid időn belül nem kisebb uradalmak kerültek 1326 novemberében^{4/a} az Ártándi fivérek kezére, mint a tokaji és a debreceni uradalom! Mégis, háttérükről, bihari–aradi eredetű köznemesi családjukról szinte semmit sem tudunk, olyan, mint ha a semmiből lépett volna elénk. Ez ugyan nem példa nélküli, különösen a Jagelló-korban, de mindenesetre érdekes lehet utánanézni, hogyan s milyen úton emelkedett fel egy középbirtokos család, mely-

nek egy jeles tagja mártíromságát tűzte zászlajára a Ludovicus Grittivel szembeni ellenzéki mozgalom, ami végül is Gritti vesztét eredményezte.

Az Ártándiak fellelhető őse László, az ő fia, István *magister* a 14. század végén tűnik fel.⁵ (Az Ártándiak genealógiája megtalálható a Gyulafehérvári Káptalan Levéltárában [lásd Melléklet I].⁶ Címerük egy ágaskodó oroszlán fél teste egy pajzson [lásd Melléklet II].⁷) A következő nemzedék is a bihari megyei nemesség életét éli, Ártánd az egyetlen számottevő birtokuk, a megye (és a régió) nemessége köréből házasodnak (pl. a Szántói Kecsetiekkel, Kismarjaiakkal, Szakolyiakkal); de Gergely már a megyei közéletben is szerepet játszik a 15. század derekán: bihari alispán (1451–1453), s Csáki Ferenc bihari, szatmári és székely ispán familiárisa.⁸

A 15. században az Ártándiak még legfeljebb jó módú középneemesek – Bot és Kereki között például jelentős földjeik vannak, s egy halastó (Nagytó) –, de az már szembeötlő, hogy önálló házioltárral (Szent Lőrincnek szentelve) rendelkeznek az „egyházukban” Ártádon, ami már arra utal, nem elégszenek meg ezzel a megyei nemesi szereppel, többre vágyanak.⁹ 1390 körül szerzik meg Ádámot, Ártándot és (Kis)Zomlin részét.¹⁰ A szüntelen nagyravágyás és becsvágy jellemzi egyébként az Ártándiak rövid, de annál magasabbra ívelő, s a vérpadon befejeződő életútját. Az Ártándiak birtokközpontja Kereki, ahol földesúri kúriájukból alakul ki a 15. században a kereki vár (Nagykereki), amit nagy főúri centrummá építenek a Jagellók alatt.¹¹ 1507-ben Kerekit már *castrum*nak említik.¹²

Az egyik Ártándi már 1438-ban a váradi káptalanhoz küldött királyi emberként szerepel Albert szolgálatában, sajnos az oklevélből nem lehet határozottan megtudni, melyik családtagról van szó.¹³ Ártándi Ta-

más és Ártándi Gergely királyi emberek, I. Ulászló nevében Biharban és Szabolcsban járnak el birtokadományokban;¹⁴ Tamás aktívan szerepel a megyei közéletben, 1440-ben a Pércsiek fogott bírójá.¹⁵ Kiemelkedésüket a Pércsiekkel való kapcsolat is elősegítette: Ártándi Tamás felesége, Pércsi Ilona az alsztalnokmester Pércsi Benedek húga volt.¹⁶ Ártándi Tamás 1458-ban részt vesz Mátyás királlyá választásán.¹⁷ 1453-ban még Ártándi Gergely bihari alispán.¹⁸ Mátyás alatt már királyi megbízásokban találjuk őket: Ferenc királyi ember, birtokbaiktatásoknál működik közre, csakúgy, mint Balázs.¹⁹ Ártándi Tamás már az 1505-ös rákosi országgyűlésen Bihar megye követe volt.²⁰ Mindig is hűek maradnak azonban – a királyi kiküldetésekben is – jótevőikhez, a Csákiakhoz.²¹

Az Ártándiak felemelkedése jól lemérhető abban is, hogy nagy értékben vesznek zálogba birtokokat, például már 1470-ben a nem keveset érő békési Irázt és Csökmőt a Csákiaktól.²² Mindkét birtokhoz két értékes vámrész is tartozott, tehát a befektetés mégoly tetemes összege is megérte. Kérdés az, miből tudtak ilyen jól gazdálkodni az Ártándiak? Jól termő földjeik voltak, másrészt bekapcsolódtak a helyi-regionális közvetítő kereskedelembe (ld. alább: a máramarosi só folyami szállítása). Ehhez a növekvő bihari birtoktestek jó háttérül szolgáltak Várad és Debrecen között. 1470-ben már Nagyzamlén/Nagyzomlilon, Kereki és Bojt részei fölött egyezkednek a Tordaiakkal és a Bojtiakkal.²³ 1498-ban az Ártándiak (a Takosiakkal, a Derencsényiekkel és a Vetésiekkel együtt) pereskednek egy csar(nav)odai udvarház tulajdonáért az endrédi Szepesi családdal.²⁴

Jó kapcsolatot ápoltak más bárói családokkal is, például a Losonci Bánfiak ügyvédjeként tanúskodnak a kolozsmonostori konvent előtt.²⁵ A mágnási családokkal ápolta jó viszony kétségtelenül az egyik legfontosabb záloga lesz majd felemelkedésüknek a Jagellók, különösen II. Lajos alatt. Más úton és más megyékben is gyarapodnak birtokaik: leánynegyed útján szereznek értékes possessiókat Beregben (Bátyú, Bótrágy, Namény, Lónya, Kislónya, Harangláb, Sziget stb.) és Zemplénben.²⁶ Való igaz, az Ártándiak jól tudnak házasodni! Ártándi Tamás jelentékeny birtokrészeket szerez jegyajándék címén a Hodosi Jakóktól: Hodos (ún. Jakó-Hodos), Kágya, Kovács, Gyülvész és Újfalú.²⁷ Az Ártándiak hosszasan pereskedtek jegy- és nászajándék ügyében: Ártándi Balázs felesége, Kismarjai Lukács lánya, Ilona, az édesanyja, Nadányi Ilona után járó jegyajándékot a Nadányiak nem adták meg.²⁸ Nadányi

Miklós birtokaiból illette volna őket rész (pl. Gyéres Biharban).²⁹ Házasság révén – Ártándi Balásznak is sikerült fiát, Kelement a módos csanádi birtokosokkal, a Jaksicsokkal összeházasítania – az Ártándiak bírták a csanádi Csomorkányt, Sámsont és Tótkutast.³⁰

Ártándi Gergelynek (Tamás fivére) már 1500 előtt részei voltak a bihari Évateleke, Szentpétertelke és Dusnok prediumokban.³¹ Egyre gyarapodott az Ártándiak vagyona Biharban: Ártándi Gergely lánya Anna férje Szántói Kecseti Tamás, annak fiú örököse nem lévén, özvegye Ártándi Pálnak és Balásznak, unokatestvére, Balázs fiainak engedte át a Szántói Kecsetiek mólnosszántói és nagyszántói birtokát 1514-ben.³² 1498-ban már birtokosok Felapátiban.³³

Ártándi Tamás halála (†1508) után özvegye: Erzsébet; fia, Ártándi Balázs s annak fiai: Pál, Balázs és László örökölték Tamás birtokait.³⁴

Ártándi Pál (1503–1531) és Balázs (1503–1531) alatt kezdődik a család felvirágzása.³⁵ Pál (1516 előtt) feleségül veszi Telegdi Fruzsínát, aki igen illusztris rokonságból való: apja, István kincstartó, s Fruzsina húga, Katalin férje somlyói Batori István volt, így Ártándi Pál módfelett tekintélyes sógorságba került.³⁶ Balázs felesége Szakolyi/Szokoli Katalin, a Báthoriakkal és a Szokoliakkal rokon családból.³⁷ Balázs lányát, Annát a (régióban) nem kevésbé befolyásos (bárfi) albisi Zólyomi Ferenchez, majd sólyomkői/esküllői Ördög Ferenchez adják férjhez.³⁸ 1520 körül az Ártándiak rangbéli emelkedését jól mutatja, hogy Ártándi Erzsébet (Pál vagy Balázs lánya) Csáki Mihályhoz megy feleségül, s így már egészen magas körökbe juthatnak be (Mihály anyja Rozgonyi Anna, Rénold tárnokmester lánya).³⁹

Ártándi Pál 1514-ben Dózsák ellen tüntette ki magát.⁴⁰ Voltaképpen a jelentős bihari birtokos család, az Ákos nembeli Pocsajiak kihalása után növekedett meg a hatalmuk, nem utolsósorban annak következtében, hogy a parasztfelkelés leverésében hathatósan segédkeztek. 1514-ben a Dózsa-parasztháborúban a parasztok feldúlták Pocsajt és Pocsaji-Pályi Lászlót megölték.⁴¹ A Pocsaji-birtokok nagyobbik felét ugyan a Bajoniak nyerték, de egy idő után többet az Ártándiak kezén találunk.⁴²

Az Ártándiak hatalma igencsak megnőtt a Dózsa-féle parasztháború után: 1516–1518-ban Ártándi Balázs több megyére is kiterjedő hatalmaskodásairól hallunk; Pál pedig egy vitás kérdésben Tomori Pállal is szembekerül.⁴³

Ártándi Pál karrierje egészen az 1510-es évekig nem kecsegtetett igazán sok sikerrel, a nagy kiugrást

egyrészt a Dózsa-parasztháború, másrészt a Báthori-rokonság hozta meg számára. Kúriai jegyzőként, kincstári tisztviselőként igen jól ismerte a nagypolitikát, az udvarban is járatos volt, másrészt bihari alispánként (1515), megyei követként (pl. 1518-ban a tolnai országgyűlésen) kiválóan ismerte a megyei nemesség igényeit, s könnyen helyezkedett a köznemesi érdekek képviselőjének szerepkörébe.⁴⁴ (Bihar egyébként igen erős köznemesi háttérrel rendelkezett, ami kiváló ugródeszkat jelentett a nemesi politizáláshoz.⁴⁵) Királyi tanácsi ülnökként természetesen Ártándi is az elsők között szóba került. 1518-ban a bácsi országgyűlésen választották Ártándi Pál *egregiust* királyi tanácsi ülnökké, amely tisztelet éveken át viselte, sőt, 1519-ben már részt vesz a szűkebb királyi tanács ülésein is, és királyi vizsgálati parancsokat teljesít.⁴⁶ Az 1510-es években kerülhetett Pál szorosabb kapcsolatba somlyói Báthori Istvánnal, ugyanakkor erre az időszakra tehető az is, hogy a köznemesi párt igen befolyásos hangadójává emelkedett: felszólalásai tükrözték a köznemesség igényeit.⁴⁷ Zay Ferenc is úgy látja, hogy Ártándi Pál a köznemesi párt oszlopos tagja volt – „az nemességnek az színe [...] vót feje” –, de azt is megállapítja, hogy ez nem gátolta meg abban, hogy ne Szapolyai János szekerét tolja.⁴⁸ (Igaz, több kutató a köznemesi pártot, mint „nemzeti pártot” a Szapolyai-párttal azonosítja.) Zay Ferenc szerint Ártándi „azon vajda pártosa”, azaz Szapolyai János „embere” volt az országos politikában.⁴⁹ Ártándi és a somlyói Báthori-Telegdi-Pelsőci Bebek-Héderváry-Losonci Bánfi rokonság nem osztotta az ecsedi Báthori István nádor által képviselt párt politikáját az 1520-as évek komplikált pártharciban. Fő támasza, somlyói Báthori István éppen Szapolyai alvajdája volt, s hozzá kötődött a – rokoni szálakkal sűrűn összekapcsolódott – „párt” több tagja is (Losonci Bánfiak, Sarmaságiak, Rátóti Gyulafiak, Malomvízi Kenderesiek, Semseiek). A köznemesi szószólói lét viszont Ártándinál kitűnően megfért azzal, hogy a somlyói Báthori-érdekeket is képviselje. Ahogy Burgio pápai követ igen találóan megjegyezte, a név szerint megemlítt Ártándi s más köznemesi vezetők nagyon sok szálon fügtek a báróktól, s nem önálló politikát vittek.⁵⁰ Valójában az ülnökök a bárókhoz akartak közelíteni, s mindent megtettek, hogy minél nagyobb mértékben részesedjenek a hatalomból: Ártándi, ahogyan több köznemesi politikustársa is, a királyi pénzügyigazgatás jövedelmező helyei megszerzésére törekedtek.⁵¹ Kincstári jövedelmeket, harmincadokat, sókamarákat béreltek egyre nagyobb

arányban, bekapcsolódtak az állat-, bor- és gabona-kereskedelembé.⁵² Tették ezt azon az áron is, hogy a kellő időben az udvarhoz közelítettek.

A valódi kiugrást az udvari párthoz csatlakozás hozta meg a számára: 1523 táján csatlakozott Habsburg Mária királyné familiájához, és igen gyorsan jelentős javadalmakhoz jutott.⁵³ Igaz, nem egyedül „ugrott ki”: somlyói Báthori István és köre (pl. Amadé István) tették meg az első lépést a királyné felé: Ártándi igen magas rangban állhatott e körön belül, hiszen 1524-ben Báthorival együtt lett (a királynéi birtokon) beregi és máramarosi ispán, majd 1526-ban a hatalmas munkácsi uradalomban várnagy.⁵⁴ 1523-ban tehát már az udvar hű embereként, a királyné servitoraként tűnik fel Ártándi. A királynéi familia kialakulása és határozott politikai orientációja arra az időre tehető, amikor Mária hazatért Prágából, s a tettek mezejére lépve egymás után vonta be familiájába a prominens köznemesi vezetőket.⁵⁵ Hogy a köznemesi „vezér” igen közel került az udvarhoz, az is bizonyítja, hogy II. Lajos 1523-ban „királyi protekciónak és speciális védelmébe” fogadta, s megparancsolta, hogy Szapolyai János erdélyi vajda védje meg bihari és más birtokait az azokat háborgatókkal szemben.⁵⁶ 1525-ben már a király „hű szolgájaként” említi, s számos adományt nyer: ekkor már a bihari más területek, például az Álmosdi Csire-birtokok is a kezükön lehetnek.⁵⁷ Éppen a későbbi királynak lett a feladata Ártándi földjeit védeni! II. Lajos védelmébe vette az Ártándiakat, amikor Tamás lányát, Katalint eltaszította jegyese, Hódosi Jakó Ferenc, s mást vett el: a király kivizsgáltatta a panaszt.⁵⁸

Pál II. Lajos utolsó éve alatt hatalmas vagyont tett szert: Lajosnak tett szolgálataiért jutalmul megkapja öt évre bérbé Huszt várát uradalmával, Róna *castellummal*, illetve a várhoz tartozó sókamarákkal, sóbányászati joggal.⁵⁹ Emellett rögtön a királynéhoz állása után zálogba vette Habsburg Mária Nagybánya és Huszt melletti sóbányáit és munkácsi uradalmát.⁶⁰ A már feltárt sóbányákban a kibányászott só felét megtarthatta, másik felét pedig megválthatta szabott (igen kedvező) áron. Ártándi nagy mennyiségben szállított sót Máramarosból a Tiszán, a poroszlói kamarába, ott rakodta át s továbbította az ország más részeibe. Néhány év alatt Északkelet-Magyarország egyik legtekintélyesebb ura lett. Címe: *comes terrae et salium Maramarosiensium*.⁶¹ Ártándi Balázs 1524-ben II. Lajostól részt kap a békési Szentmiklós birtokban.⁶² Már 1520-ban részt nyernek az albisi Zólyomiak birtokában Diószeg *oppidumban*.⁶³

1523 előtt az Ártándiak birtokaik nagysága alapján még nem tartoznak a megyei köznemesség felső rétegébe, de 1524-től a megyei nemesség legfelsőbb köreiből lépnek.⁶⁴ (1522 előtt még arra is kényszerül Ártándi Pál, hogy elzalogosítsa ezüstneműjét, s a források szerint vissza sem tudja váltani!⁶⁵) Egy oklevél tanúskodik arról, hogy 1524-ben mely földek vannak az Ártándiak kezén. 1524-ben az Ártándi fivérek egy Ákos nb. Kismarjai Benedek fia Lukáccsal kötött örökösödési szerződésben magtalan haláluk esetére a Kismarjakra hagyták a kereki és ártándi uradalmait, összes birtokukat: „Kereky, Arthand, Adam, Nagyzantho, Kyszantho, Sas, Zakal, Kyszomlyen, Konyar, Bors, Tharchya, Apathy és Keöbawkuth possessiókat”.⁶⁶ (Az oklevél kiemeli „a köztük fennálló baráti kapcsolatot” és „testvéri szeretetet”: Balázs és Pál anyja Kismarjai Ilona, Lukács nagynénje volt.⁶⁷) Az Ártándiak öröklése volt érvényesíthető, mert Pálnak is volt fia, Demeter, s Baláznak is, Kelemen.⁶⁸ A Kismarjaiak viszont 1527-ben kihaltak, így a kismarjai *fortalitium* és a hozzá tartozó falvak – Gyapoly, Kerekegyház, Kasza(telek), Vasad egy része, Hencida, Gálhida, Zsadány, Balkány, Csépány és (Békésben) Környe – szintén az Ártándiak kezére vándoroltak.⁶⁹ Innen számították magukat *kereki* Ártándiaknak.

A köznemesi politikusok, a Jagelló-kor tanácsosai mindvégig kitartó harcosai voltak a nemesség ügyének, de pályájuk követte a politika fordulatait, s kihasználták hol a familiaritást, hol a rendi összetartozás lehetőségeit.⁷⁰ A köznemesség persze sokszor nem nézte jó szemmel, hogy vezérei servitorként szolgálják egyik-másik pártot vagy az udvart, s ezt például Ártándi Pál szemére is hányták, mondván a királyné híveként elárulta a nemesi érdekeket. A hatvani országgyűlésen a nemesség az áruló Ártándi ellen is zúgolódik.⁷¹ Ártándi Pál még 1523-ban a nemesség vezéréként megy Prágába, hogy a nemesség nevében hazahívja II. Lajost és Mária királynét, majd az udvar szolgálatába lép, de ez nem azt jelenti, hogy a köznemesi érdekeknek hátat fordított volna, inkább azt lehetne mondani, megoldási lehetőségeket keresett a kormányzás stabilizálására és a bárók szerepének csökkentésére.⁷² (Ő hozza az uralkodó üzenetét a nemesség részére.⁷³) Igaz, némileg eltávolodott a nemesi párttól, de még Mohács előtt, az 1525. évi kecskeméti gyűlésen újra a nemesi érdekek mentén kezd el politizálni: az ún. Kalandos szövetség, a Kecskeméten gyülekező 200 nemes vezérszónoka.⁷⁴ Bár a szónok a nemesség elnyomásáról beszélt, valójában a szövetség egyre inkább az udvar mellett álló

nemesség politikai tömörülése képét öltötte, s a királyné fölözte le a mozgalom hasznát a maga számára. (Úgy is vélekedhetünk, hogy Ártándi és somlyói Báthori csak azért vannak Kecskeméten, hogy a királyné érdekeit képviselve állítsák szolgálatukba a nemesség forrongó hangulatát.⁷⁵) A következő országgyűlésen, 1526. április 25-én Ártándi újra a nemesség szószólójaként, és valóban a köznemesség érdekeinek védelmezőjeként szólalt fel a kancellár, Brodarics István és a nádorsággal szinte semmit el nem érő Werbőczy ellen, de a nemesség emlékeztében még mindig fájó emlék volt, hogy az udvar szekekrét tolja, s nem igazán követte tömeges helyeslés szavait.⁷⁶ Mindenesetre a nemesség elfogadta hangadóként, s tekintélye csorbítatlan volt a nemesség körében: valóban nem akadt más, aki Werbőczy ellen fel mert volna lépni.⁷⁷

A „Kalandosok” kezdetben a bárók ellen szövetkeztek, s nem Werbőczy ellen (Burgio követ téves értesülése folytán ismerjük így), majd csak később lettek a királyné és a volt nádor, ecsedi Báthori István híveivé, s akkor fordult a mozgalom éle Szapolyai vajda és Werbőczy nádor ellen, akkor is inkább Werbőczy és Szobi Mihály, mint Szapolyai ellen irányult. Az előbbieket mozdították el, a vajdát nem érintette az 1526-os tavaszi országgyűlés. Ez is magyarázhatja, azt, ahogy az udvarhú királypárti liga embere, Ártándi hogyan áll Mohács után Szapolyaihoz Mária és Habsburg Ferdinánd ellenében.

A mohácsi vész után, ahol Pál és Balázs részt vettek, mindketten Szapolyai hívei lettek, Ferdinánd ezért megfosztotta őket több birtokuktól (pl. Kereki birtokától, felségsértés miatti jószágvesztésre ítélve a családot).⁷⁸ A fivérek rövid idő alatt Szapolyai legbensőbb hívei lettek: Balázs a királyi őrség parancsnoka (*curiae nostrae capitaneus*), 1529-ben Buda egyik katonai parancsnokaként irányítja a Roggendorf vezette Habsburg-ostrom elleni védekezést.⁷⁹ A kúriai pályán induló Pál mellett Balázs fivére egyértelműen katonai karrierjét építette. (Igaz országgyűlési követként is szerepel 1525-ben s a Kalandos Társaság tagja is.⁸⁰) A Szapolyaihoz való hűség azonban igen jövedelmezőnek bizonyult: pár év alatt az ország egyik legnagyobb mágnás családjává válik az Ártándi. 1528–1529 körül érték el birtokaik a legnagyobb kiterjedésüket. Birtokaik: Kereki, Ártánd, Sas, Ádám, Köbölkút és Konyár egészen, Bors, (Fel)Apáti, Baromlak, Széplak, Mezőpeterd, Boldogfalva és Sámson részben.⁸¹ Három hónappal Mohács után Szapolyaitól megkapják Debrecent és uradalmát, majd To-

kaj városát és uradalmát; már fél évvel azelőtt megvették a debreceni uradalomhoz számított Mártonfalvát, Monostort, Tamásit, Zelemért, Angyalházát, Acsádot, Nánást, Macst, Varjast, Dorogot, Parlagot, Csegét. Majd János királytól ehhez kapták: Újváros mezővárost, Kabát, Halápot, Sámson, Szigetet, Hegyest, Szoboszlót, Mátát, Gáborjánt, Hadházát, Tetéltent, Keresztúrt.⁸² Az Ártándiak a megye egyik legnagyobb földesurai lettek. Uradalmuk Kerekitől Debrecenig, nyugaton Sasig, északon Álmosdig, keleten Köbölkútig, Pusztapaátiig, Tarcsáig, azaz a Sebes-Köröstől egészen Közép-Szolnok határáig terjedt. Az ország egyik leghatalmasabb domíniumának lettek a birtokosai.⁸³ Kempelen és Márki szerint Aradban is bírtak földeket.⁸⁴

Mivel Balázs és Pál is Ludovicus Gritti kormányzó választása ellen szavaztak, és az ellenzék legfőbb oszlopai voltak Czibak Imre és Nádasdi Tamás mellett, de Gritti árulás vádjával börtönbe vetette őket (1530. január 28. előtt). Majd 1531. január 10-én, élve kormányzói hatalmával, Szapolyai távollétében Budán lefejeztette őket.⁸⁵ Szakály Ferenc szerint a király nem egészen szándékolatlanul éppen vadászott a budai hegyekben.⁸⁶ Szapolyai szerepe vitatott: fennmaradt Pál feleségének, Telegdi Fruzsínának, Telegdi István tanácsos, tárnokmester leányának levele férjéhez, amelyben ígéri, latba veti minden befolyását János királynál. Ez tanúsítja, hogy Ártándi Pál 1530. júniusában már jó ideje börtönben volt, tehát az Ártándi testvérek letartóztatása is helyre kerülhet így.⁸⁷ János királynak jó néhány hónapja lett volna megbocsátani az Ártándiaknak, nem tette. Gritti életrajzírója szerint János Grittit a gazdag Ártándi-vagyonnal akarta jutalmazni. 1531 és 1534 között Gritti elnyerte az Ártándi-vagyon jó részét, s a máramarosi sóbányák igazgatását.⁸⁸ A kegyvesztett Ártándiak árvái csak vásárolt birtokaikat kapták vissza Jánostól. Az is felmerült, hogy az Ártándiak valóban összejátszottak Ferdinánddal, és régi támogatójuk, Mária királyné útján felvették a kapcsolatot az ellentáborral.⁸⁹ Ezt támaszthatja alá, hogy az Ártándiak jó viszonyt ápoltak Ferdinánddal 1529-től: Ferdinánd először Debrecen Móré Lászlónak adta (1526), de három év múlva visszavette és Ártándi Pálnak juttatta.⁹⁰ Az is az Ártándiak sértődöttségére adhatott okot, hogy 1529-ben Laski Jeromos kapta Debrecen Jánostól.⁹¹

Ezután az Ártándi család szerencsecsillaga is aláhanyatlott. János király ugyan 1531. február 25-én kelt levelével Pál özvegyét, Telegdi Fruzsínát és árvá-

it védelmébe vette, de nem akadályozhatta meg a család hanyatlását. Ennyit tudott elérni az Ártándiak nagyhatalmú rokonsága, élén Báthori Istvánnal – de a király sem akadályozhatta meg az Ártándi-vagyon szétaprózódását, hiszen sokan nézték féltékenyen a bihari nemesek gyors hatalmi koncentrációját, s maga Gritti és magyar hívei még 1534-ig országolhattak. Az Ártándiak kegyvesztése miatt uradalmuk felbomlott.^{91/a}

1552-ben így már csak néhány falu maradt a régi Ártándi-birtokokból (Ábránfalva, Konyár, Ádám, Ártánd, Baromlak, Felapáti, Mezőpeterd, Sas, Széplak, Tarcsa, illetve a Kismarjaitól örökölt Kereki) Ártándi Kelemen birtokában.⁹² Sőt, néhol csak részei maradtak, s osztozkodniuk kell például a leleszi préposttal.⁹³ 120 portájával Ártándi Kelemen (Demeter özvegyével együtt 138 porta) már mondhatni átlagos birtokos, egy *castellum*mal Kerekiben, birtokait messze túlszárnyalják már a Telegdiek, Enyingi Török János, a Csákiak, a Bajoniak földjei.⁹⁴ Kelemen 1552-ben bírja Ábrányfalva részét Biharban.⁹⁵

Az Ártándiak, bár Kelemen Izabella hú támogatójaként többször is kitüntette magát, országos vagy fejedelmi méltóságokba nem került, de országos szerephez sem jutott.⁹⁶ Így a család lassan visszacsúszott a megyei nemesség elitjébe, egy szintre a panasz Pázmányokkal, a Szepesiekkel, Pethőkkel, Sarkadiakkal vagy a Toldiakkal. Országos méltóság közelébe legfeljebb Kelemen lánya, Anna jutott, aki Büdy Mihály munkácsi várnagy és beregi ispán felesége lett.⁹⁷

Ártándi Demeter (1539) halála után Kelemen, valamint húga, Anna, s annak férjei bírták az Ártándi-javakat. A Kismarjaiak örökösei, a Bocskaiak viszont szerették volna már ekkor érvényesíteni örökösödési szerződésüket, de egészen 1574-ig nem tudták. Akkor Sulyok Imre és Wesselényi Miklós ítélőmesterek átírták az 1524-es Sárkány Ambrus országbíró előtt írott örökösödési szerződést.⁹⁸ 1552-ben Kismarja és uradalma birtokában már Bocskai Györgyöt találjuk, aki az Ómarjai-Kismarjai rokonsággal való (nem kelően tisztázott) atyafisága révén ült be az Ártándiaktól megszerzett birtokokba, sőt, később az Ártándi-birtokokra örökösödési jogot kapott János Zsigmondtól. Az idős Ártándi Kelemennek nem volt örököse, ezért újították meg régi barátai örököseivel szerződésüket, majd 1576-ban, Kelemen halála után Báthory Kristóf erdélyi vajda erősíti meg már Bocskai Istvánt.⁹⁹ Minden bizonnyal Bocskai István fiatal-sága idején már az Ártándi-javak képezték a család fő erejét Magyarországon (Erdélyen kívül).¹⁰⁰

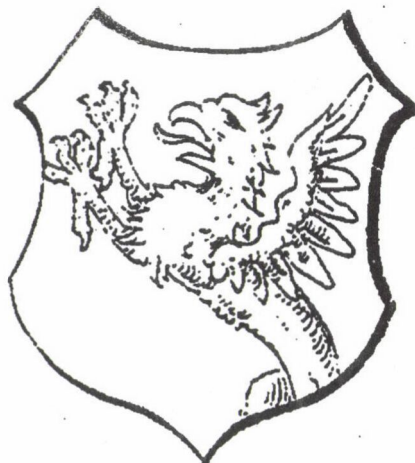
Az Ártándi családnak Balázs fiával, Kelemennel 1576-ban magvaszakadt.¹⁰¹ Kelemen magtalan halála után Bocskai István nyeri el birtokai többségét, amit 1579-ben Báthori István fejedelem újra meg is erősít.

Bárány Attila

Melléklet I.

Az Ártándi család címere

Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Ungarn. 1–4. + Supplement. Hrsg. von Géza Csergheő, József Csoma. Nürnberg, 1885–94. IV. Taf. 14.

JEGYZETEK

¹ Eötvös fő forrása *Budai Ferenc* Magyarország polgári törté-
ájára való lexikon, a' XVI század végéig c. lexikona volt.

² Móricz a fejedelemszony elé járuló Kendy Sándorné szájá-
ba adja, hogy „Ártándy Pál is mostan odafel vagyon Viennában,
Farkas öcsém is semmiképpen be nem jöhet az országban...”, azaz
Móricz valami olyasmire emlékezhetett, hogy Ártándi Pált az ud-
var fogatta el, s Bécsben raboskodik. Mind igaz volt, hiszen Gritti
fogatta el, de még a Habsburgok előtt, s Budán.

³ Kubinyi András Werbőczy és Szobi Mihály mellé helyezi: „A
középbirtokos nemesség Mohács előestéjén”, In: Magyarország
társadalmi a török kiűzésének idején. Discussiones Neogradien-
ses'. (Szerk. *Szvircek Ferenc.*) Salgótarján, 1984. 5–23. 10.

⁴ *Kubinyi András*: A magyar állam belpolitikai helyzete Mo-
hács előtt. In: *Mohács.* (Tanulmányok). (Szerk. *Rúzsás Lajos-
Szakály Ferenc.*) Bp., 1986. 59–99. 75.

^{4/a} *Barta Gábor*: Konszolidációs kísérlet Magyarországon a
mohácsi csatavesztés után (Szapolyai János király kormányzása
1526 november–1527 augusztus), *Századok* 111 (1977) 635–81.
645.; 666.

⁵ 1397: A körösszegi és adorjáni gróf Csáky család története.
Oklevéltár. I/1–2. (Szerk. *Bárfai Szabó László.*) Bp., 1919–21. (a
továbbiakban: Csáky) I. 190.; 1401: *Géresi Kálmán*: A nagykárolyi
gróf Károlyi-család oklevéltára. I–V. Bp., 1882–1897. (a további-
akban: Károly) I. 512.; 1405: uo. 529.; *Engel Pál*: Középkori ma-
gyar genealógia. CD-ROM. Bp., 2001. (a továbbiakban Engel, Ge-
nealógia) Ártándi.

⁶ Illésy Gyűjtemény, Magyar Országos Levéltár. CD-ROM.
Bp., 2002. 1a446.; Gyulafehérvár: Genealogiae – F. 1. – N°. 43.

⁷ Közli: Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch.
Der Adel von Ungarn. 1–4. + Supplement. Hrsg. von *Géza
Csergheő, József Csoma.* Nürnberg, 1885–94. IV. Taf. 14.

⁸ *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája. I–II. Bp.,
1996. (a továbbiakban: Arch) I. 114.; II. 15.; Csáky I. 497.; Engel,
Genealógia, Ártándi.

⁹ Ártándi Tamás fia Balázs Gergely fiai, Ferenc és László.
1470: Magyar Országos Levéltár: Mohács előtti gyűjtemény: Dip-
lomatikai Levéltár. (a továbbiakban: MOL DI.) 26629.

¹⁰ *Módy György*: Település és birtoklástörténet a XII. század-
tól a XVI. század közepéig, in: *Hajdú-Bihar évszázadai.* Debrecen,
2000. 31–65. (a továbbiakban: Módy 2000) 54.

¹¹ Uo.; 1470-től 1552-ig ugyan osztozkodniuk kell Kereki job-
bágytelkeik a zomlini Ravaszokkal: Engel: Magyarország a közép-
kor végén. CD-ROM.

¹² 1507: MOL DI. 46814.

¹³ 1438: MOL DI. 13152.

¹⁴ 1440: MOL DI. 13573.

¹⁵ 1440: MOL DI. 13573.

¹⁶ 1407: Zsigmondkori oklevéltár. I–II. Szerk. *Mályusz Elemér.*
Bp., 1951–1958. Szerk. és kieg. *Borsa Iván.* III–IV. Bp., 1993–1994.
V–VI. Bp., 1997–1999; VII. Bp., 2001. (a továbbiakban: ZsO) II.
5416; 1422: *Herpay Gábor*: Debrecen szab. kir. város levéltára dip-
lomagyűjteményének regesztái. Debrecen, 1916. 39.; Engel, *Gene-
alógia*, Pércsi (Ohati).

¹⁷ *Osváth Pál*: Bihar vármegye sárréti járása leírása. Nagyvá-
rad, 1875.

¹⁸ 1453: MOL DI. 38307.

¹⁹ 1473: MOL DI. 38370.; 1486: MOL DI. 19118.

²⁰ *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemze-
dekrendi táblákkal. CD-ROM. Bp., 1998. Ártándy család. CD-
ROM. (Árthándi)

²¹ 1474: MOL DI. 17578.

²² Ártándi Balázs 200 aranyforintért Csáki Ferencről, Bene-
dektől és Mihálytól (Ferenc székely ispán fiai): 1470: MOL DI.
26630.

²³ *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunya-
diak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913. (a továbbiakban: Csánki)
I. 629.

²⁴ Leleszi konvent. Actr. Nr. 14. idézi *N. Szepessy Béla*: A Négyesi Szepessy család leszármazása. Oklevél-kivonatok a Szepessy-családról. Turul 11 (1893) 2. sz. Függelék.

²⁵ Ártándi Balázs Losonci Bánfi Miklósé, aki Bánfi István székes ispán fia, illetve Dénes/Dezső asztalnokmester nagybátyja volt. Utóbb sógorságba is kerültek a Losonci Bánfiakkal, lásd alább. 1478: MOL Dl. 36403.; Engel, *Genealógia*, Tomaj nem, 4. tábla: Losonci Bánfi.

²⁶ Ártándi Balázs Naményiektől: 1478: MOL Dl. 100903.

²⁷ Felesége Hódosi Jakófi Erzsébet: 1484: MOL Dl. 73531. A Jakókra: Csánki, I. 634.; Továbbá jegyajándék fejében is szereznek Hódosi részeket, mert Ártándi Tamás leánya, Katalin Hódosi Jakó Ferenc jegyese lett, s ugyan a házasság nem kötött meg, a birtokokat az Ártándiak a kezükbe vették. Engel, *Genealógia*, Ártándi; 1511: Károlyi III. 79.; Katalin utóbb Dolhay Kálmán (†1520) felesége lett: *Petrovay György*: A Dolhay család eredete, leszármazása és története (1366–1708). Első közlemény. Turul 11 (1893) 2. sz. I. tábla.

²⁸ 1479: férje, Ártándi Balázs: Herpay, 200.; Engel, *Genealógia*, Ákos nem 1. Bebek-ág, 1. tábla: Marjai; Borsa nem 2. Nadányi.

²⁹ 1479: MOL Dl. 26641.

³⁰ *Szeremley S.*: Hód-Mező-Vásárhely története. A hon ezer éves fennállása emlékezetére a városi törvényhatóság megbízásából. A közművelődés története 1526–1848. Második rész. Kiadja a város közönsége 1913. (Ismertetés: Daróczy Zoltán, Turul 34 1916).

³¹ Osváth, 155. szerint Mezőpeterden is. Megerősíti Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM: 1498-ban már birtokok Mezőpeterden.

³² 1500: MOL Dl. 26080.; MOL Dl. 26160. 1514.; 1514: MOL Dl. 26154.; Engel, *Genealógia*. Ártándi.

³³ Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

³⁴ 1508: MOL Dl. 26126.

³⁵ *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 349.

³⁶ Ugyancsak sógorságba került Fruzsina nővérenek, Orsolyának a férjével, a nem kevésbé tekintélyes Losonci Bánfi Miklóssal; illetve Fruzsina bátyjával, Telegdi Miklóssal, aki Báthori alvajdája volt, s gyakorlatilag ő irányított Erdélyben. Engel, *Genealógia*, Csanád nem 1. Főág, 2. tábla: Telegdi; Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 5. tábla: Bátor (somlyói). Ártándi Pál neje tehát nagynénje volt Báthori István fejedelemnek. Ártándi Pál és Telegdi Fruzsina házassága: *Varjú Elemér-Iványi Béla*: Oklevéltár a Tomaj nemzetségbeli losonci Bánffy család történetéhez. I–II. Bp., 1908–1928. II. 351.; *Makay Dezső*: A Csanád nemzetség. A Thelegdy család. Turul 13 (1895) 167–198. Fruzsina első férje albisi Zólyomi László volt; A Telegdi-Bebek-Losonci Bánfi rokonságra lásd: *Fügedi Erik*: A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása. Bp., 1970. 164.

³⁷ Engel, *Genealógia*, Gútkeled nem 1. Rakamazi ág, 2. tábla: Szakolyi.; Az Ártándiak hosszasan pereskednek a jegyajándék ügyében szabolcsi birtokokért – Szokolon, Monostorosadonyban, Miháldon, Rakamazon, Búdmonostoron és Miskén részek – a Szokoliakkal. 1511: Károlyi, III. 76.

³⁸ Albisi Zólyomi Ferenc apja, Miklós a bárók között vett részt az 1490-es királyválasztó országgyűlésen, s attól kezdve a bárói rendből valónak számította magát. *Kubinyi András*: A királyi tanács köznemesi ülnökei a Jagelló-korban. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. *H. Balázs Éva, Fügedi Erik, Maksay Ferenc*. Bp., 1984. 257–

268. 260. Albisi Zólyomi Miklós később bihari követként és ülnökként is Ártándi társa volt. Uo. 263. Lásd még: Engel, *Genealógia*, Zólyomi (albisi); uo. Zsombor nem, 1. tábla: Ördög (sólyomkői, esküllői); *Jakó Zsigmond*: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556). I–II. Bp., 1990. A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok. 17. (a továbbiakban: Kolozsmonostor) 4586.

³⁹ 1528 körül. Engel, *Genealógia*. Zsidó nem. 4. tábla. Csáky; 1504: Csáky I. 521.; 1526: Csáky I. 558. Tévesen Miklósként szerepel: *Sváby Frigyes*: A körösszeghy és adorjáni gróf Csáky család genealógiája. Turul 9 (1891) 1. I. tábla.

⁴⁰ Nagy Iván, Ártándy család. CD-ROM. (Árthándi); *Módy György*: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. In: Biharnagybajom története és néprajza. Szerk. *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1992. 41.

⁴¹ 1518: Károlyi, III. 121.; *Barta Gábor-Fekete Nagy Antal*: Parasztháború 1514-ben. Bp., 1973. 111.

⁴² 1512: Bajoni Benedek, a váradai püspökség kormányzója. Károlyi, III. 80.; 1516: MOL Dl. 29631.

⁴³ 1516: DF 253395.; 1518: MOL Dl. 97665.; Már 1507-ben az elhalt Borsi György birtokaira vetnek szemet, s szeretnék azt az özvegytől megszerezni; a Borsiak borsi kúriáját el is foglalták, egy jobbágyát megölték. 1521: MOL Dl. 26253. A panaszí Pázmányokkal és a Gesztiekkel a vidék félt uraivá váltak, akik ellen a király és a váradai káptalan sem képes fellépni erőlyel: 1507: MOL Dl. 46814.; 1507: MOL Dl. 46814.

⁴⁴ *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 404.; A Perényiek bihari alispánjaként kezdte pályáját, 1518-ban Perényi Ferenc váradai püspök bálványosi (Belső-Szolnok) várnagya volt. Teljesített szolgálatot Szapolyai János székely ispánnál és vajdánál Erdélyben is. Kubinyi (1984), 11.; Kubinyi (1986), 76. 87. jegyz.; A tolnai országgyűlésre lásd: *Szabó Dezső*: A magyar országgyűlések története II. Lajos korában. Bp., 1909. 133.

⁴⁵ Kubinyi (1984), 264.

⁴⁶ 1519: DF 208881. Ülnöki szereplésére lásd részletesebben: Kubinyi (1984), 263–65. A szűkebb tanács négy köznemesi tagja közül az egyik: *Kubinyi András*: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk. *Pámer Nóra*. Bp., 1994. 263–293.; Királyi megbízatásaira lásd: 1520: MOL Dl. 66042. idézi *Bónis György*: A személynök és bírótársai a Jagellók korában. Századok 103 (1969) 1: 5–29. 21. 109. jegyz.

⁴⁷ Valódi hangadó volt Glésán Miklóssal, Amadé Istvánnal és Kenderesi Mihállyal együtt. 1519-ben már nemcsak assessorként, hanem az országgyűlés küldötteként (*orator regnicolarum*) is funkcionált. Kubinyi (1986), 74. 71. jegyz.

⁴⁸ *Zay Ferenc*: Az landorfejrívár elvesztésének oka e vót, és így esött. Elektronikus kiadás.

http://mektukor.oszk.hu/porta/szint/tarsad/tortenel/mo_kozep/zay/

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Werbőczyvel, Pakosi Jánossal, Pöstyéni Gergellyel együtt.

Kubinyi (1986), 77. 104. jegyz.

⁵¹ Ártándi Pál a nagyszebeni kamara pénzverő kamaraispánja volt 1523-ban: *Kubinyi András*: A nagyszebeni pénzverde 1524-ben. *Numizmatikai Közöny* 56–57 (1957–58) 21.

⁵² Kubinyi (1984), 13. Az „üzletelő” nagyurak egyik első archetípusára lásd: Kubinyi (1994), passim.

⁵³ Szerepére II. Lajos udvartartásában s karrierjére lásd: *Fógel József*: II. Lajos udvartartása 1516–26. Bp., 1917. 37–38.

⁵⁴ 1524: DF 276272.; 1525: MOL Dl. 73622.; Magyar Országos Levéltár, CD-ROM: Királyi Könyvek Bp., 1998.: A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 4. kötet – 494 – 504; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 3. kötet, 378. CD: 4.526/e.

⁵⁵ Kubinyi (1986), 81.

⁵⁶ 1523: MOL Dl. 72203. Kifejezetten említi Kőbölkút possessiót, amit valószínűleg akkor szerezhettek a meglévő bihariak mellette. (Székelyhíd mellett: Csánki, I. 614.)

⁵⁷ Szabó, 104.

⁵⁸ 1517: Károlyi, III. 109. Utóbb a bihari-szatmári-beregi középbirtokos hencidai Dolhay Kálmán, majd Zrittey Gábor felesége lett. Petrovay, i.m.

⁵⁹ Óriási összegért, összesen 8500 forintért.

⁶⁰ Bónis (1969), 21. A Jagelló-kori királynéi uradalmakra s gazdasági jelentőségükre lásd: *Orvay Tivadar*: Mária, II. Lajos magyar király neje (1505–58). In: Magyar Történelmi Életrajzok. Bp., 1914. 122–23.

⁶¹ Mária királyné oklevele, 1523: MOL Dl. 32598. Pál halála esetén fivérére, Balázsra szállt volna a bérlet. Ártándi és a királyi hatalom jó kapcsolatát jelzi, hogy Mária királyné még azt is vállalta, hogy ha támadás érné Husztot, a korona köteles azt megvédeni, vagy egy tiszai áradás esetén megtéríti az Ártándiak kárát. *Barta Gábor*: Ludovicus Gritti kormányzósága. *Történelmi Szemle* 14 (1971) 3–4: 289–319. 291.

⁶² 1524: MOL Dl. 10008.

⁶³ Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

⁶⁴ *Kubinyi András*: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. *Századok* 128 (1994) 288–319. 290–91.

⁶⁵ Sárkány Ambrusnak zálogosította el, ezt Sárkány végrendeletéből ismerjük. Sárkány tisztában lehetett azzal, hogy a 400 aranyforintnyi ezüstműt Ártándi nem volt képes visszaváltani, mivel arról rendelkezett, hogy azt a Záblati Lőrincnek való tartozása fejében adják át. Kubinyi (1994), 280.

⁶⁶ 1524: MOL Dl. 26315.; 1524: MOL Dl. 36601.; Megtalálható a Hajdú-Bihar megyei Levéltár Káptalani másolatokban is. 93. sz.; *Bunyitay Vince*: A váradai püspökség története. I–III. Nagyvárad, 1883–1884. III. 248.; *Jakó Zsigmond*: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp., 1943. 38. Kiszomlinban csak részt bírtak: Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

⁶⁷ Engel, *Genealógia*, Ártándi.

⁶⁸ Első említésük 1539-ből való. Jakó 4714. Demeter (†1539); Kelemen (†1576). Engel, *Genealógia*, Ártándi.

⁶⁹ 1524: MOL Dl. 36616.; *Varga Gyula*: Egy falu az országban. (Kismarja életrajza a felszabadulásig). Debrecen, 1978. 6–7.

⁷⁰ Lásd Bónis (1969), 21.

⁷¹ *Fraknói Vilmos*: Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp., 1884. 233. Szabó Dezső szerint „a megöletéstől csak az urak segítségével szabadult”: Szabó, 104.

⁷² Uo.

⁷³ Szabó, 60.

⁷⁴ *Kubinyi András*: Az 1525. évi „kalandos szövetség”. In: Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára. Szerk. *Bertényi Iván*. Bp., 1980. 141–153. 141.

⁷⁵ Igen sokatmondó, hogy az egész somlyói Báthori-rokonság képviseltette magát a Kalandosok között: Losonci Bánfi Miklós és

Telegdi Miklós, Ártándi Pál sógorai is jelen voltak. Ártándi igen sok nemest mozgósított – a királynét támogató – Biharból. Kubinyi (1980), 147–48.

⁷⁶ „Tekintélyes cancellárra van szükségünk, olyanra aki senkitől sem függ”: idézi Ártándi beszédét Fraknói: i.m. 234. Ártándi túl messzire ment, amikor szembefordult a nunciussal, Burgióval és a pápával, mondván illetéktelenül beavatkozni az ország belügyeibe és a kancellári tisztség betöltésére is befolyást gyakorol; Szabó, 104.

⁷⁷ Szabó, 104.

⁷⁸ Módy (1992), 42.; A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 1. kötet – 62–63. p.; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 1. kötet – 54. p.; CD: 1.104.

⁷⁹ Barta, 291.; *Veszprémy László*: Buda és Pest legkorábbi ostromai a kezdetektől 1542-ig. *Budapesti Negyed* 29–30 (2000/3–4.) Elektronikus kiadás.

⁸⁰ Kubinyi (1980), 146.; 148.

⁸¹ A korábban egészben bírt Mezőpeterdet és Felapátit 1524 óta már csak részben bírják: Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

⁸² 1526.03.25.: Hajdú-Bihar megyei Levéltár, Káptalani másolatok 103/c; átírja a kolozsmonostori konvent.

⁸³ Debrecen története öt kötetben. I: 1693-ig. Szerk. *Szendrey István*, Debrecen, 1984. I. 134.; Módy 2000, 60.

⁸⁴ *Márki Sándor*: Arad vármegye és Arad város története. Arad, 1891. II. 339–40. idézi *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. CD-ROM, Bp., 2001. Ártándy.

⁸⁵ *Hóman Bálint–Szekfü Gyula*: Magyar történet. I–V. Bp., 1935. III. 31.; *Reiszig Ede*: Bihar vármegye története. In: Magyarország vármegyéi és városai. Szerk. *Borovszky Samu*. Bp., 1896–1914. (a továbbiakban: MVV) Bihar vármegye és Nagyvárad. Bp., 1901. 493.; *Reiszig Ede*: Bihar vármegye nemes családai. In: Borovszky, MVV. Bihar. 608.; Barta szerint a király fogatta el őket, s tudott róla maga is: „propter varia et magna sua scelera”: Barta, 291.; Némileg vitatott, mikor fejezték le őket. A krónikások szerint Karácsony ünnepében, ami Vizkeresztig tartott, az valószínűbb, hogy január elején: „1531: Ez esztendőben Karácsony innepiben Gritti Lajos fejít vitété Ártándy Pálnak és öccsinek, Ártándy Balázsnak.” *Memoria rerum*. Verancsics Emlékkönyv. Szerk. *Bessenyi József*. Bp., 1981. 40.

⁸⁶ *Szakály Ferenc*: Veszthely az út porában. Gritti Magyarországon 1529–1534. Bp., 1986. 61.

⁸⁷ Ártándi Pálné, Fruzsina Kereki várából a börtönben levő férjének: „...te kegelmed tuggyon minketh és mind, fiaydal és liánydval és egeb aruaidval is egessegben lennwnek, de mel igen kevanum elted, azon kepen kevanam az en gyermekymmel meg zabadulados az the atyadfiaval (ti. Ártándy Balázssal), de kel varnunk az nagy Istentwl, az utan az felseges kyralytol ... merth akarok kegelmednek az en gyermekymmel zolgalnia Istenben es ez vylag zerenth, míg az lelek en bennem tARTH, merth meghys vagiok kegelmednek igaz thars es zolga minth annak elwth is lezek az mig elek.” közli Makay, i.m. 179.; Osváth, 157. szerint János nem tudott a kivégzésről.

⁸⁸ Oláh Miklós levelezése. *Monumenta Hungariae Historica*. Diplomatarium. XXV. Szerk. *Ipolyi Arnold*. Bp., 1875. 272–273. (1533-ban frott levele); Igaz, Debrecen csak 1532-ig bírta zálogban, akkor János király az Esztáriaknak és a Bajoniaknak zálogosította el. Debrecen története, I. 135.; Barta, 297.; 311.

⁸⁹ *Kretschmayr Henrik*: Gritti Lajos. Magyar Történelmi Életrajzok. Bp., 1901. 46–47.; Barta, 300. Mária szerepéről lásd *Genrol Heiß*: Politik and Ratgeber der Königin Maria von Ungarn in den Jahren 1521–1531, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 82 (1974) 119–180.

⁹⁰ Debrecen története, I. 134.

⁹¹ Uo. Az azonban nem igaz, hogy az Ártándiak Ferdinándhoz készültek volna átpártolni, vagy kémek lettek volna: Osváth, 156.

^{91/a} *Exemplum registri Pauli Arthandi manus sua super rebus suis scripti A. 1530* (Magyar Kamara archívumában található, E 210. 65. cs. 7. tétel/1.) Ártándi Pál szerint a király 22 000 forinttal, mások mintegy 10 000 forinttal tartoztak neki, s egyéb különböző pénzekben kb. 25 000 forintnyi vagyona volt, ezenkívül számos ezüst- és aranytárgyról ad számot.

⁹² Sasban és Felapátiban csak részt bírt: Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

⁹³ Módy (2000), 60.

⁹⁴ *Lukinich Imre*: Erdély területi változásai a török hódoltság korában. 1541–1711. Bp., 1918. 146.; *Mezősi Károly*: Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében (1692). Bp., 1943. 183. szerint 140,5 porta 11 helységben.

⁹⁵ Engel: Magyarország a középkor végén. CD-ROM.

⁹⁶ Nagy Iván, Ártándy család. (Árthándi); Osváth, 158.

⁹⁷ A Biharban is birtokos középnemes Büdy Ferdinánd híve volt, már 1535-ben kap birtokokat, Aradban és Temesben is: Királyi Könyvek, A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 1. kötet, 304–305.; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 1. kötet, 246. CD: 1.539.

A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 2. kötet, 406–407.; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 1. kötet, 516. CD: 2.533.; Ártándi Anna és a férje a Mária királynétól zálogban bírt Boldogkő várába költözik (1552): A 57 – Magyar Kancelláriai Levéltár – Libri regii – 3. kötet, 1–2.; E 227 – Magyar Kamara Archivuma – Libri donationum – 2. kötet, 1. CD: 3.1.

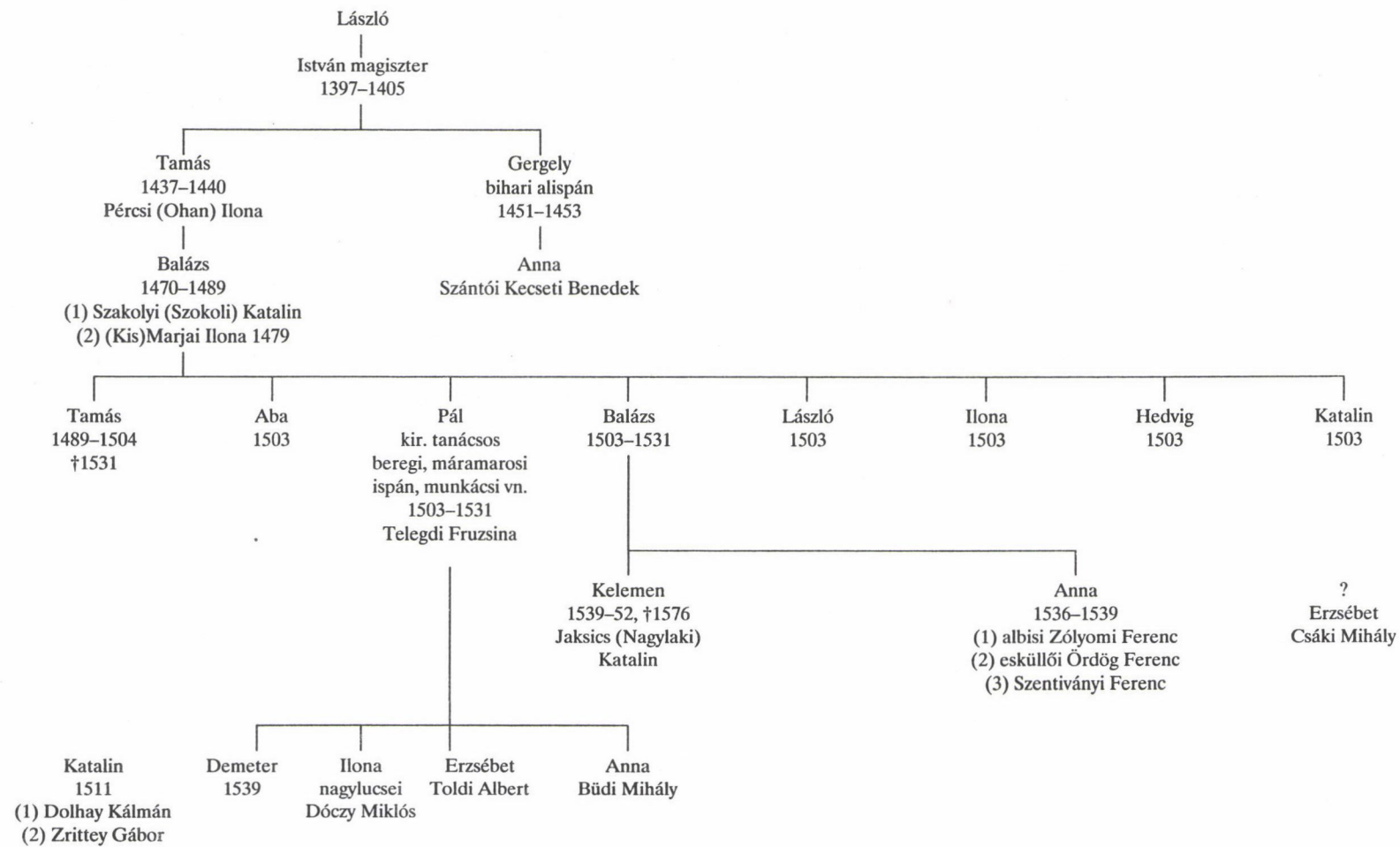
⁹⁸ MOL DI. 36601. 1524.

⁹⁹ Károlyi, III. 1885. 413–14.

¹⁰⁰ 1552-ben viszont csak Okány, Balkány, Csépán, Hencida, Kismarja, Kerekegyháza, Gyapoly és Kasza Bocskai birtoka. Varga, 39. 30. jegyz.; *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Bp., 1990. I. 240.

¹⁰¹ *Reiszig Ede*: Bihar vármegye nemes családai. In: Borovszky, MVV. Bihar. 608.

Melléklet I.*
Az Ártándi család nemzedékrendje

* Forrás: Engel, Geneológia, illetve a munkában felhasznált tanulmányok.

A KORONÁS MAGYAR CÍMER VÍZJELVÁLTOZAT-TÍPUSAI 1729–1840 KÖZÖTT

A koronás magyar államcímer különféle stilizált rajzi változataival gyakran találkozhatunk a 18. század elejétől a 19. század közepéig tartó korszak vízjeles papírjainak átnézetében. E vízjelek használatának kialakulása és elterjedése a papíriparban egybeesik a nemzeti érzés ébredésével, eltűnése pedig a papírmalmok papírgyárrá alakulásának kezdetével (1840).

Ezt megelőzően, néhány korai, hasonló rajzolatú, de jóval kisebb méretű, magyar címeres vízjelváltozat már a 17. század folyamán (1616, 1668, 1691)¹ is felbukkan Erdélyben, de nem tömegesen. A fennmaradt vízjeles papírok tanúsága szerint Magyarországon csak 1720 után válik széles körben alkalmazott és ismert vízjelszimbólummá. A jobb minőségű papírok előállítására szakosodott, illetve technikailag képes magyar papírmalmok a 18. század végén és a századforduló utáni években kezdik igazán tömegesen használni a koronás magyar címet ábrázoló vízjelváltozatokat, csakúgy, mint néhány külföldi papírmalom is. Ez utóbbiak elsősorban jól felfogott kereskedelmi érdekeik által vezérelve. A Magyar Királyság határai mentén működő osztrák, cseh és morva papírmalmok jelentős mennyiségű vízjeles papírt szállítottak ekkor a nagyobb magyar állami papírfelhasználók, a közigazgatás, a különböző szintű törvényhatóságok és egyéb hivatalok számára.

A kor, amelyben ezek a koronás magyar címer-vízjelek születtek, a *Habsburg–Lotharingiai* (III. Károly 1711–1740, Mária Terézia 1740–1780) és a *Habsburg–Lotharingiai* (II. József 1780–1790, III. Lipót 1790–1792, I. Ferenc 1792–1835, V. Ferdinánd 1835–1848) dinasztia uralkodásának és birodalmi terjeszkedésének ideje. Az állami papírfelhasználást növelő intézkedéseik a papíripar és -kereskedelem fej-

lődését eredményezték az egész birodalomban. A 17. század 33 magyar papírmalmához képest a 18. században 108, majd ezt követően a 19. század elején már 125 papírmalom működött a történelmi Magyarország területén.

A címer vízjelként való használatának gyakorlata külföldi példák nyomán terjedt el fokozatosan az országban. Európában sokfelé az udvari és egyéb közigazgatási célra készített, jó minőségű, finomabb papírokat város-, tartomány- és országcímerek stilizált vízjelével különböztették meg. A címer, mint egyértelmű, széles körben ismert szimbólum így egy idő után a papírban *minőségjelző-vízjelként* kezdett működni. Az igényesebb hivatali felhasználók Magyarországon is a címeres vízjelű papírokat keresték elsősorban, ezért a kül- és belföldi papírkészítők egyaránt a koronás magyar címerrel kezdték ellátni a finomabb, kis és nagy kancelláriai papírjaikat.

A címer gyakran szerepel önálló vízjelelemként, de előfordul más minőségjelző szimbólumokkal, például *Anjou-liliommal*, *postakürtös* emblémával, a malom vagy a papírkészítőmester teljes nevének *szöveg-vízjelével*, illetve a név kezdőbetűiből álló *monogram-vízjelével* együtt is.

A vizsgált időszakból fennmaradt okiratok, szerződések, hivatalos és magánlevelek vízjeles papírjai között – takarékosági okok miatt – sok a fél ív, illetve a szabálytalan méretűre vágott vagy egészen kisméretű, töredék ív. Emiatt az ezekben található vízjelek azonosítása néha nehézségekbe ütközik. A koronás magyar címet ábrázoló vízjeleket a formakészítők (a papírkészítéshez használt vízjelszita előállítói) a szita valamelyik ívfelének közepén, általában a bal oldali ívfél (bal konc) közepén helyezték el, önállóan, többnyire szöveg- és monogram-vízjel nélkül. A malomra vagy a

papírkészítőmesterre utaló vízjelrészt a jobb ívfél (jobb konc) közepére szerelték. A félbevágott íveknél a másik ívfélén lévő vízjel hiánya megnehezíti a papír készítőjének, illetve a készítés helyének pontos megállapítását. Ilyenkor a vízjelek formakészítési jellegzetességeinek aprólékos összehasonlítása elősegítheti a származás kiderítését, ha egyébként megfelelő számú és jól definiált összehasonlító anyag áll a kutató rendelkezésére. A magyar címer nem azonosított vízjelábrázolásainál azonban ez nem mindig vezet eredményre. Sajnos általános gyakorlat volt a Habsburg Birodalomban egymás címer-vízjelének a szolgálai másolása (utánzása). Ez azt jelenti, hogy sok címernél a vízjeldrót hajlításából eredő, illetve a papírkészítési folyamat során keletkező csekély torzuláson kívül nincs jelentős eltérés sem a méret, sem a drótátmérő, sem a rajzolat vonatkozásában. A nagyon hasonló címer vízjelváltozatok számának növeléséhez hozzájárult még a papírmalmok tulajdonosainak, bérlőinek és alkalmazottainak gyakori változása, ami általában a vízjelszita megváltozását is maga után vonta.

A koronás magyar címert ábrázoló papírokból rekonstruált vízjelrajzok közül néhányat több vízjel-kutató publikált vízjelgyűjteményében (Eineder, 1960²; Varga, 1970), illetve könyvében (Bogdán, 1963³) vagy cikkében (Bogdán, 1957⁴; Koncz, 1989⁵) is fellelhetünk. Összegző jellegű mű a címeres vízjelváltozatokról eddig nem készült.

A kor egyik jeles vízjelkutatója és szakírója az osztrák Georg Eineder. A vízjelgyűjteményében közölt sok ezer vízjelrajz-rekonstrukció között a koronás magyar címer vízjelváltozatainak száma csak 52. Ebből 1 sziléziai, 11 morva, 13 cseh, 11 alsó-ausztriai, 12 minden tekintetben bizonytalan eredetű, keltezés nélküli, és csupán 4 magyar papírmalom terméke.

Eineder adatai szerint az érintett országokban működő papírmalmok száma ekkoriban:

Sziléziában:	25
Morvaországban:	51
Csehországban:	185
Alsó-Ausztriában:	34
Magyarországon:	73.

Ez összesen 368 papírmalom. A külföldi malmok száma tehát 295. Ebből az azonosítható, hogy a teljes vagy töredék címeres vízjelet tartalmazó papírok tanúsága szerint mintegy 40 malom biztosan használta a koronás magyar címet. Ha azonban figyelembe vesszük, hogy feltehetően a jelenleg ismeretlen eredetű változatok jó része szintén nem magyar készítésű volt, akkor ez a szám meghaladhatja az 50-et is.

Papírkereskedelmi szempontból ezzel állt szemben a jelzett 73 magyar papírmalom, amelyek közül azonban technikai és egyéb hiányosságok miatt kevesebb mint 15 volt képes olyan minőségű és árú papírt készíteni, amelyet címeres vízjellel érdemes volt ellátni. Ezek az adatok sajnálatos módon a külföldi – kétségtelenül fejlettebb technikai színvonalú – malmok túlsúlyát mutatják, ami mintegy 200 éven át rá is nyomta bélyegét a magyar papíriparra. A címeres vízjelhasználat terén a magyar papírmalmok közül számottevő szerepet játszott IGLÓ (Iglau), ROCHFALVA (Rozsfalva), KÖRMÖC 1., KÖRMÖC 2. (Kremnitz), ROZSNYÓ (Rosnyó, Rosenau), (Seletz, Selec) és OCHTINA (Martonháza), valamint egy papírkereskedő – akinek saját papírmalma ugyan nem, de saját magyar címeres vízjele volt –, a budai Capellner János (szöveg-vízjele szerint Joh. Kapelner).

Varga Nándor Lajos vízjelgyűjteményében további 30 címeres vízjel, míg Bogdán István könyvében 7, Koncz Pál írásában pedig 16 koronás magyar címeres vízjelváltozat található.

Többéves kutatómunkával újabb 67 címeres vízjelet gyűjtöttem össze, amelyekből most a legjellegzetesebb 34 példányt adom közre. Az anyag két forrásból származik. Részben Bedő József úr papírrégiség-gyűjteményében található papírokból – ezúton is köszönet érte – részben saját vízjelgyűjteményem iratanyagából.

Az eddig ismert és rekonstruált koronás magyar címer-vízjelváltozatok száma így összesen eléri a 172 darabot. Természetesen ennél biztosan jóval több létezik valójában, és a későbbiekben nyilván tovább fog majd nőni a számuk. Az összesített adatok is azt támasztják alá, amit a korabeli kereskedelmi kimutatások is hűen tükröznek, hogy ez idő tájt a különböző szintű hivatalos magyar szervek papírvásárlásaiknál általában a magyar papírmalmoknál sokkal jobb minőségű terméket előállító cseh, morva és osztrák malmokat részesítették előnyben a hazaiakkal szemben. Ez az oka annak, hogy az ismert 172 koronás magyar címer-vízjelváltozat közül mindössze 62 féle a magyar készítésű, míg 110 féle különböző külföldi papírmalmokból származik.

Az általam rekonstruált és megrajzolt címer-vízjeleket kronológiai sorrendben ismertetem. A feltüntetett dátum itt nem a papír készítésének, hanem a papír kiállításának, keltezésének időpontját jelzi. A kor ismert papírfelhasználási szokásaiból eredően azon-

ban ez a két dátum általában nem esik messze egymástól. A hivatalos szervek által kiállított iratok esetében ez 1–3 évet jelent, míg egyéb iratoknál és magánleveleknél a készítés és a tényleges felhasználás között eltelt idő mintegy 1–5 évre tehető.

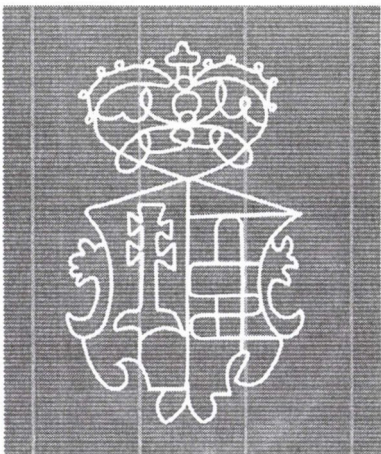
Azoknál a vízjeleknél, ahol valamelyik adat ismeretlen, azt (?) vagy (–) jel jelzi. A vízjelleírás sorrendje a következő: első a vízjel *gyűjteményi sorszáma*, ezt követi a *kiállítás éve, helye, a papírféleség neve, a malom, a pkm = papírkészítő-mester neve*, az ívre vonatkozó adatok, a *vízjel helyzete, befoglaló mérete* (a köré rajzolható érintő-téglalap mérete mm-ben) és a *vízjel nézete* (hogyan a vízjelrajz a papír átnézetének melyik irányából lett elkészítve: a *vízjelfogás* oldala felől [ahol a szita a papírpéppel érintkezik] vagy – a papír ellenkező – *nem a vízjelfogás* oldala felől).

Ezek a címer-vízjelek meglehetősen nagy méretűek, ezért helytakarékosság miatt minden vízjelet 50%-os kicsinyítésben ábrázoltam (eredeti méretük a címer befoglaló méretéből egyértelműen kiderül).

Az itt közölt címer-vízjelek mind méretben, mind formai-rajzi alkotórészeiket tekintve eltérnek a korábban említett vízjelgyűjteményekben látható változatoktól.

A koronás magyar címer-vízjelváltozatok ismertetése

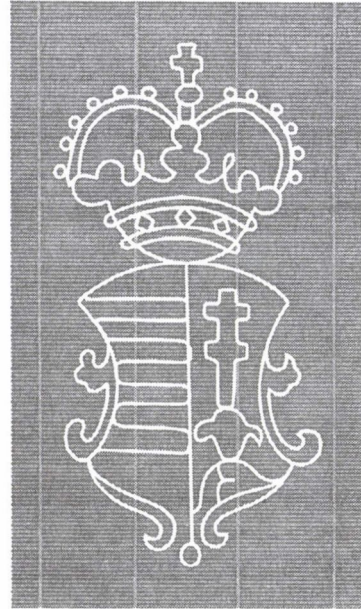
1.) Nr. 942: 1729 (–). Latin nyelvű levél vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: K. T. Teljes ív. Helyzete: bal ívfélen fordított állású címer, jobb ívfélen egyenes állású K.T., kalligrafikus vízjel-monogram. A címer befoglaló mérete: 107×65 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

1.) Nr. 942: 1729

2.) Nr. 655: 1735 (Pozsony). Latin nyelvű szerződés vízjele. Malom: KÖRMÖC 2. (Magyarország), pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 152×76 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

3.) Nr. 687: 1769 (Jászkisér). Magyar nyelvű bolt árenda vízjele. Malom: ALTENBERG-IGLAU (Morvaország), pkm: Joseph Heller. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer, a jobb ívfélen egyenes állású szöveg-vízjel: I Heller. A címer befoglaló mérete: 147×72 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

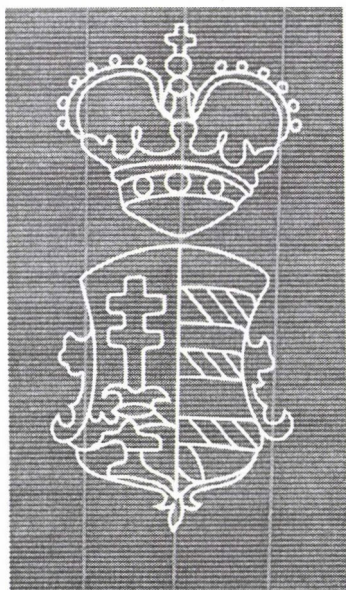
2.) Nr. 655: 1735

4.) Nr. 689: 1770 (Jászkisér). Magyar nyelvű építési szerződés vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 118×63 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

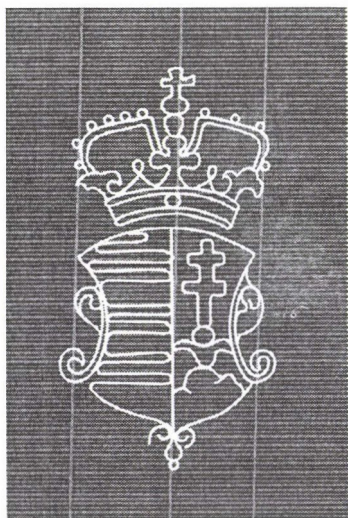
5.) Nr. 707: 1776 (Jászapáthy). Magyar nyelvű bolt árenda vízjele. Malom: nem azonosított, Capellner János budai papírkereskedő vízjele (Magyarország), pkm: (?). Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer, a jobb ívfél közepén JOH-KAPELNER szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 120×64 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

6.) Nr. 722: 1783 (Pesth). Latin nyelvű okirat vízjele. Malom: ALTENBERG-IGLAU (Morvaország), pkm: Joseph Heller. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer, a jobb ívfél közepén I

HELLER szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 147×73 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

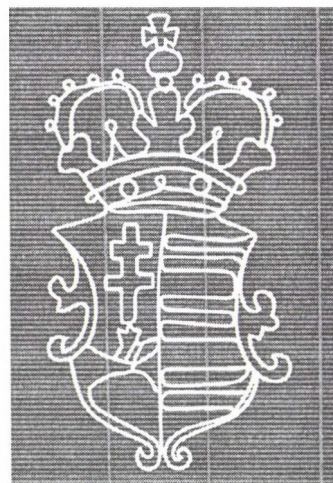

3.) Nr. 687: 1769

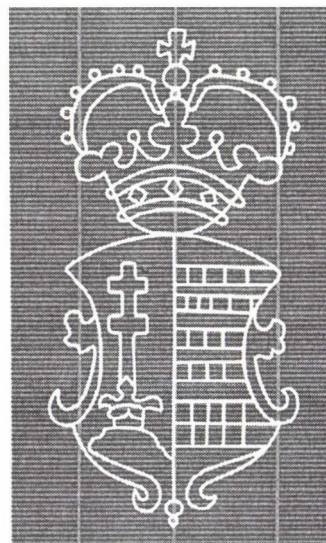

4.) Nr. 689: 1770

7.) Nr. 732: 1785 (Jászberény). Magyar nyelvű bolt árenda vízjele. Malom: ALTENBERG-IGLAU (Morvaország), pkm: Joseph Heller. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer. A címer befoglaló mérete: 143×65 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

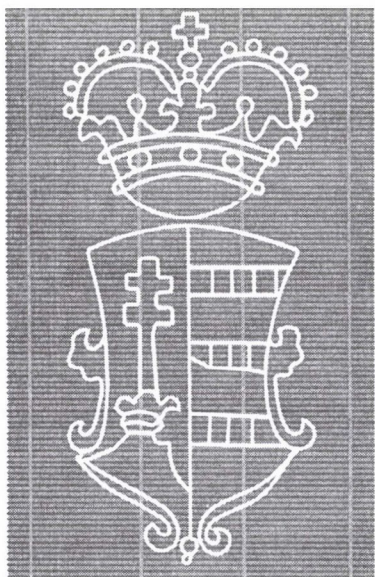
5.) Nr. 707: 1776

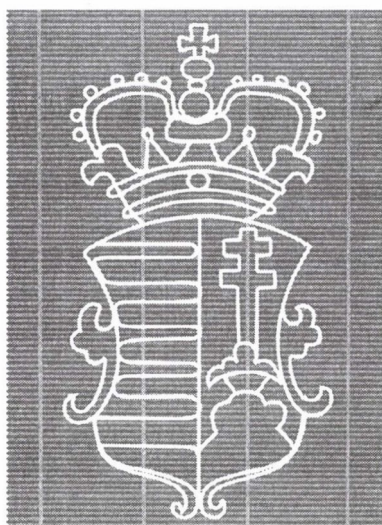
6.) Nr. 722: 1783

8.) Nr. 925: 1788 (Szentgörgény). Latin nyelvű névlista vízjele. Malom: EIBENSCHITZ (ZNAIM) (Morvaország), pkm: J. Georg Hollub. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfélén: J. G. H. monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 132×72 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

9.) Nr. 3001: 1788 (-). Latin nyelvű okirat vízjele. Malom: IGLÓ (Magyarország), pkm: I. G. Appeltauer. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfélén I. G. Appeltauer szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 146×69 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

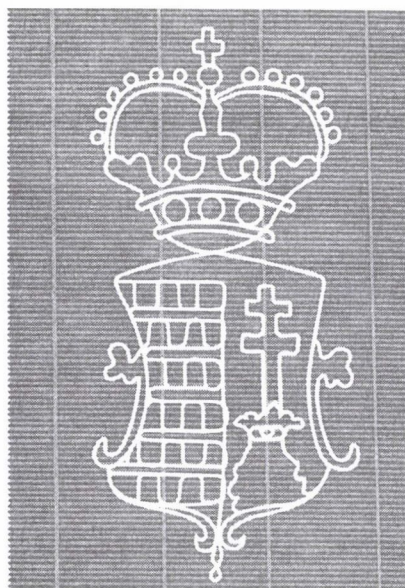
7.) Nr. 732: 1785

8.) Nr. 925: 1788

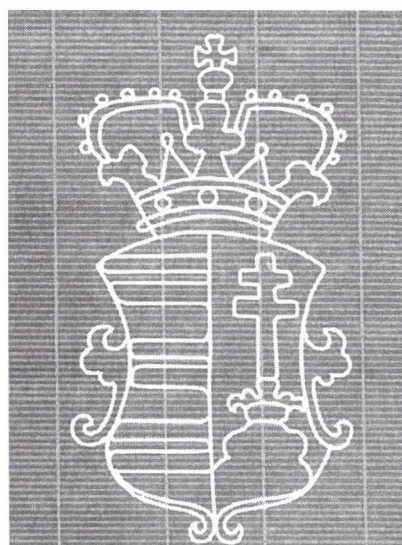
10.) Nr. 795: 1793 (Jászkesér). Magyar nyelvű szerződés vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén TAI monogram-vízjel, a jobb ívfél közepén egyenes állású címer. A címer befoglaló mérete: 134×72 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

11.) Nr. 789: 1793 (Jászkesér). Magyar nyelvű szerződés vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: a fél ív közepén fordított állású címer. Befoglaló mérete: 133×71 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

9.) Nr. 3001: 1788

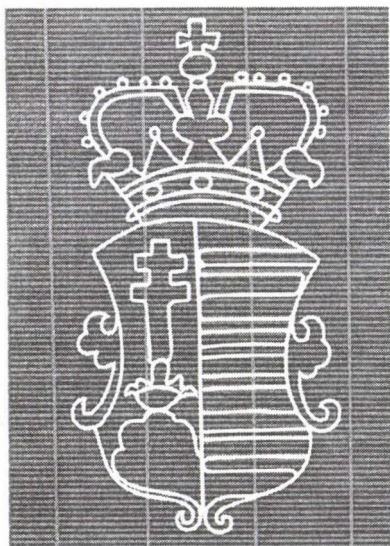
12.) Nr. 804: 1795 (Jászkesér). Záloglevél vízjele. Malom: LEIBEN (Alsó-Ausztria), pkm: Josef Langer. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer, a jobb ívfélen: I. LANGER szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 138×70 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

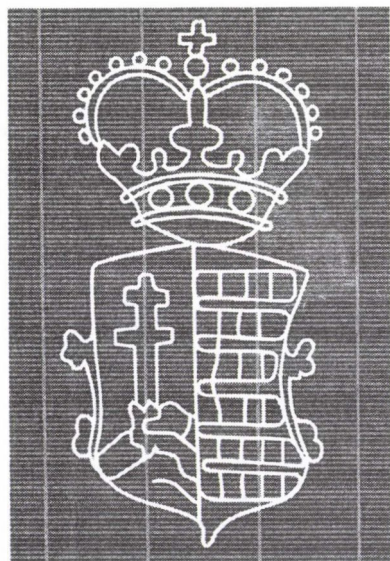
10.) Nr. 795: 1793

13.) Nr. 811: 1796 (Jászkesér). Magyar nyelvű feljegyzés vízjele. Malom: KOTTENSCHLOSS (Csehország), pkm: Johann Georg Fürth. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén fordított állású címer, a jobb ívfélen: I. LANGER szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 138×70 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

zete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfél közepén körvonallal körülzárt Anjou-liliom, alatta KÓTEN-SCHLOS szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 144×70 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

11.) Nr. 789: 1793

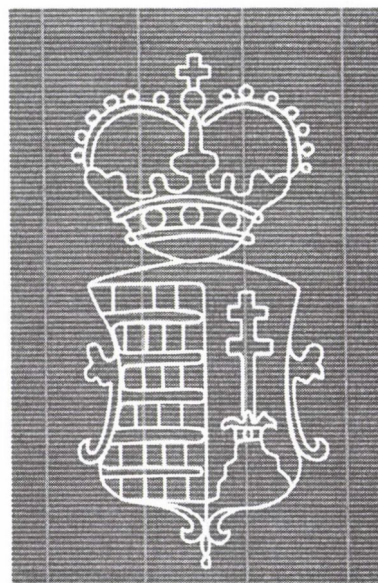

12.) Nr. 804: 1795

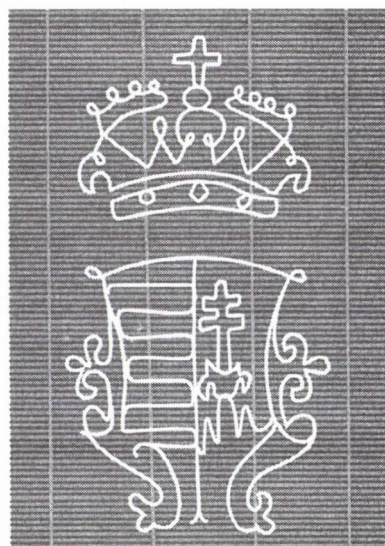
14.) Nr. 817: 1806 (Jászkisér). Kihallgatási jegyzőkönyv vízjele. Malom: ROCHFALVA (Magyarország), pkm: Martinyi András. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfélen A M monogram-vízjel, a jobb ívfél közepén egyenes állású címer. A címer befoglaló mérete: 137×72 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

15.) Nr. 931: 1807 (Pesth). Magánlevél vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. A címer befoglaló mérete: 138×82 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

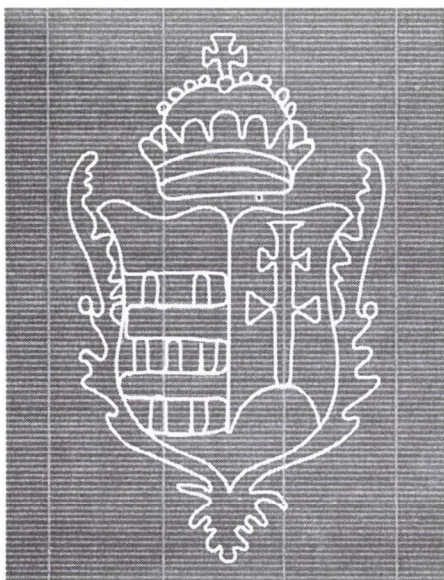
16.) Nr. 1810: 1810 (?). Üres levélpapír vízjele. Malom: OCHTINA (Magyarország), pkm: Gyürky Dávid. Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer, alatta D G monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 170×80 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

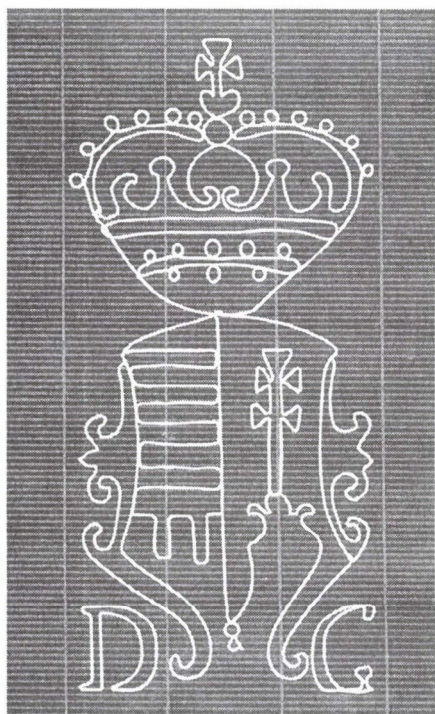
13.) Nr. 811: 1796

14.) Nr. 817: 1806

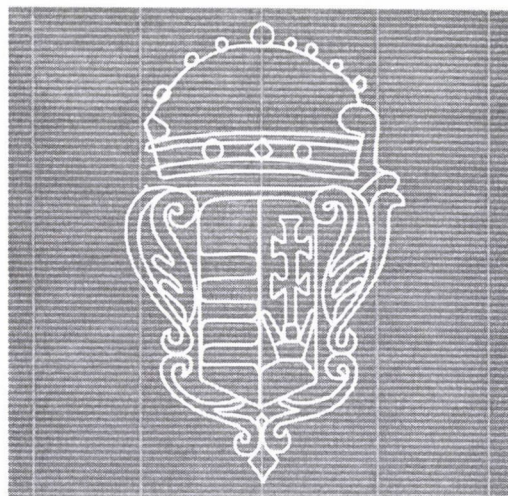

15.) Nr. 931: 1807

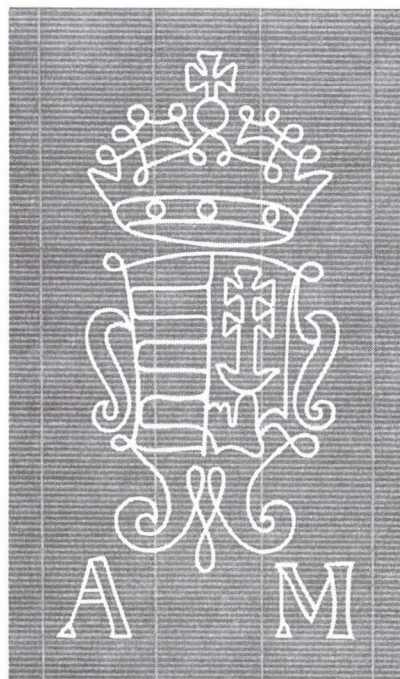

16.) Nr. 1810: 1810

17.) Nr. 910: 1817 (Felső-Szeli). Német nyelvű okirat vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású, tetején sérült címer. Befoglaló mérete: 120×72 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

17.) Nr. 910: 1817

18.) Nr. 927: 1818

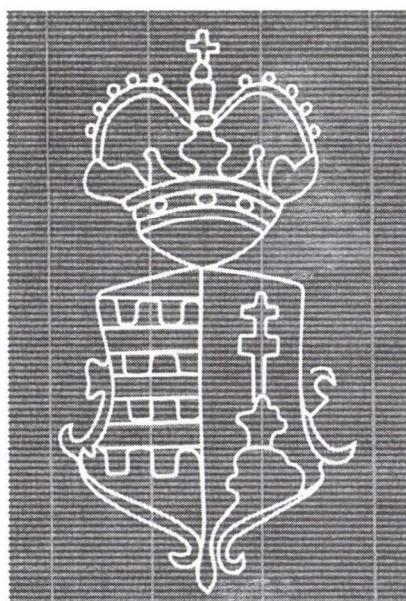
18.) Nr. 927: 1818 (Sárospatak). Latin nyelvű okirat vízjele. Malom: ROCHFALVA (Magyarország), pkm: Martinyi András. Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer, alatta A M monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 137×68 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

19.) Nr. 830: 1819 (?). Latin nyelvű okirat vízjele. Malom: KREMNITZ = KÖRMÖC 1. (Magyaror-

szág), pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén fordított állású címer, felette a bal sarokban LEK (elvágtott szövegtöredék), alatta KREMnitz felirat, a jobb sarokban S (elvágtott szövegtöredék). A címer befoglaló mérete: 103×65 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

19.) Nr. 830: 1819

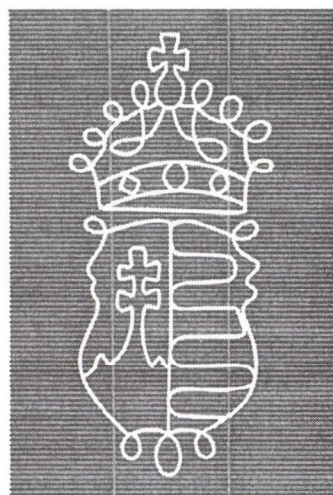
20.) Nr. 937: 1825

20.) Nr. 937: 1825 (Győr). Oklevélmásolat vízjele. Malom: KLEIN NEUSIEDL (Alsó-Ausztria), pkm: Pachner von Eggensdorf. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén PvE monogram-vízjel, a jobb ívfél kö-

zepén egyenes állású címer. A címer befoglaló mérete: 150×78 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

21.) Nr. 854: 1827 (Félegyháza). Magánlevél vízjele. Malom: ROZSNYÓ (Magyarország), pkm: Sonthag A. Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén fordított állású címer, tőle jobbra, a lap szélének közelében S A monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 120×56 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

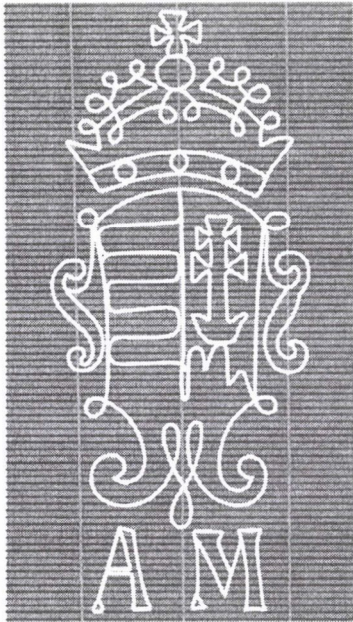
22.) Nr. 864: 1830 (Pest). Latin nyelvű okirat vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 127×75 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

21.) Nr. 854: 1827

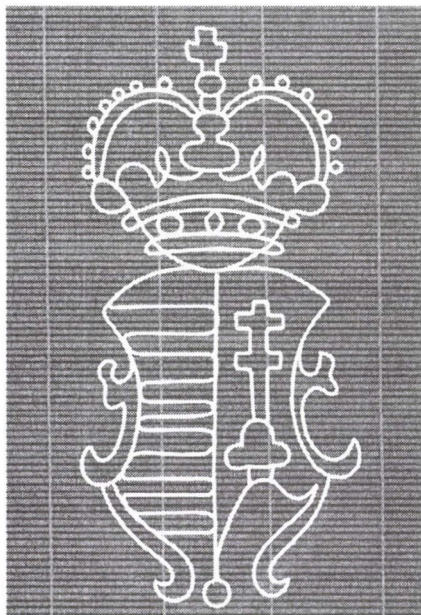

22.) Nr. 864: 1830

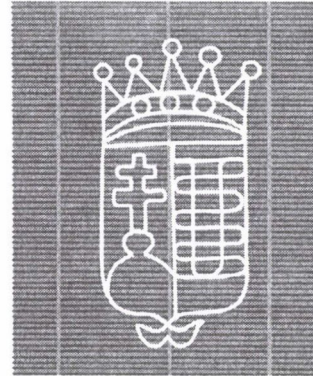
23.) Nr. 866: 1831

23.) Nr. 866: **1831** (Jászkisér). A 3. szárazmalom építési szerződésének vízjele. Malom: ROCHFALVA (Magyarország), pkm: Martinyi András. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, alatta A M monogram-vízjel, a jobb ívfél közepén ROCHFALVAE szöveg-vízjel. A címer befoglaló mérete: 138×68 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

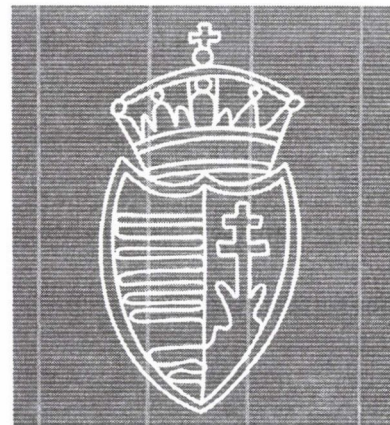
24.) Nr. 869: 1831

24.) Nr. 869: **1831** (Paks). Magyar nyelvű haszonbérleti szerződés vízjele. Malom: KÖRMÖC 2. (Magyarország), pkm: Novotny János. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfél közepén I N monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 155×75 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

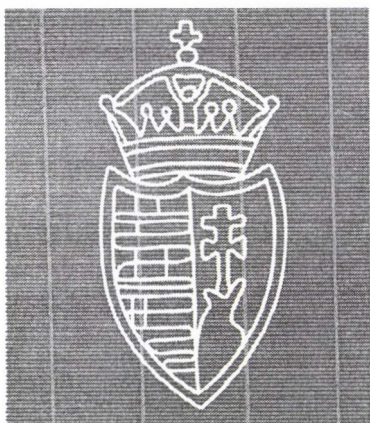
25.) Nr. 917: 1833

25.) Nr. 917: **1833** (Kecskemét). Halas város kaszsaösszesítési iratának vízjele. Malom: KOTTENSCHLOSS (Csehország), pkm: I. G. Foertsch. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén Anjou-liliom, alatta KÓN:SCHLOS, a jobb ívfél közepén fordított állású címer. A címer befoglaló mérete: 83×44 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

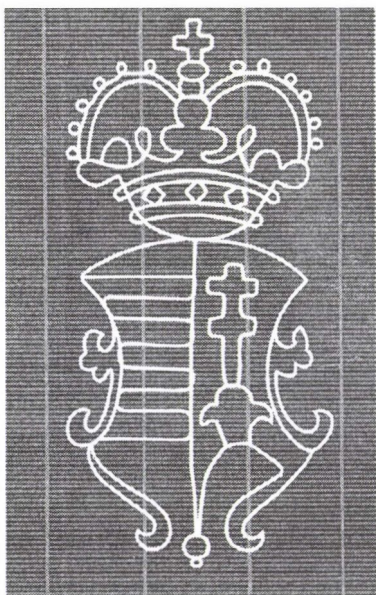
26.) Nr. 929: 1834

26.) Nr. 929: **1834** (Pesth). Latin és magyar nyelvű egyházi levél vízjele. Malom: SZELEC (Magyarország), pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 103×52 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

27.) Nr. 932: 1834

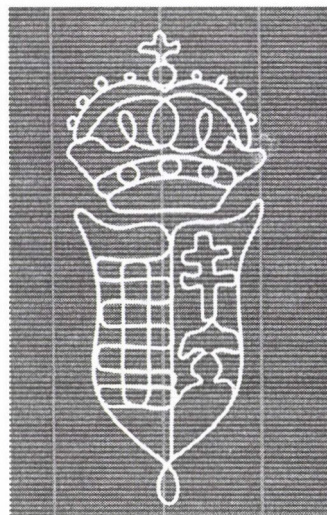
27.) Nr. 932: 1834 (-). Magánlevél vízjele. Malom: SZELEC (Magyarország), pkm: J. H. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfél közepén SELETZ szöveg-vízjel, alatta J H monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 108×52 mm. Nézete: nem a vízjelfogás felől.

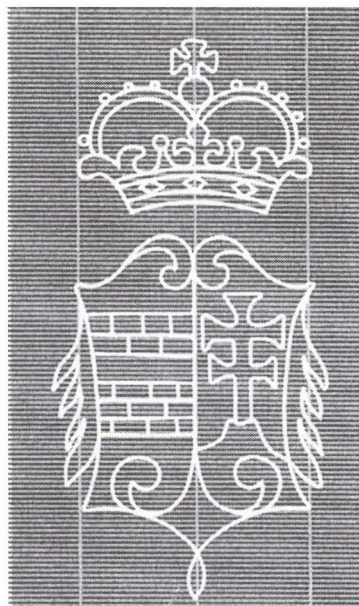
28.) Nr. 3005: 1835

28.) Nr. 3005: 1835 (Ipoly-Pászok). Magyar nyelvű okirat vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: L. T. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címer, a jobb ívfél közepén L. T. monogram-vízjel. A címer befoglaló mérete: 152×75 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

29.) Nr. 880: 1836 (-). Akta fedélpapír vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 125×51 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

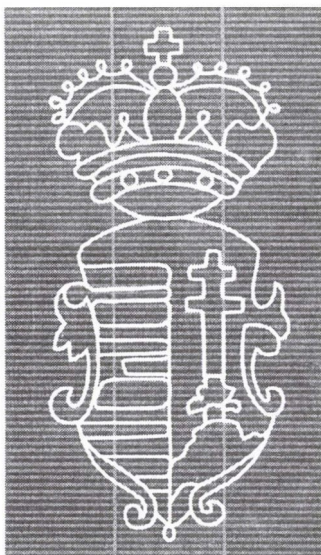

29.) Nr. 880: 1836

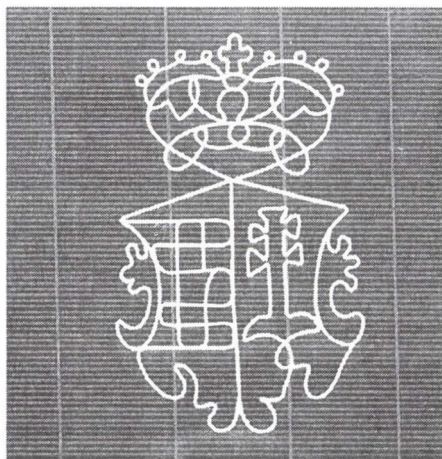
30.) Nr. 886: 1840

30.) Nr. 886: 1840 (Pest). Magyar nyelvű magánlevél vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címer. Befoglaló mérete: 146×70 mm. Nézete: a vízjelfogás felől.

31.) Nr. 935: 18(?)

31.) Nr. 935: 18(?) (Bugyi). Magyar nyelvű magánlevél vízjele. Malom: IGLÓ (Magyarország), pkm: A. R. Teljes ív. Helyzete: a bal ívfél közepén egyenes állású címert, a jobb ívfél közepén A R monogram-vízjel. A címert befoglaló mérete: 136×62 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

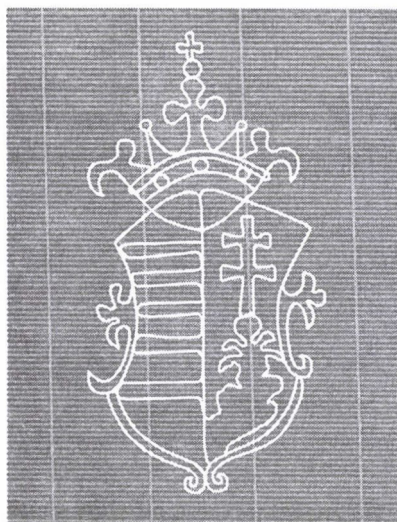

32.) Nr. 933: (?)

32.) Nr. 933: (?) (-). Latin nyelvű levél vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címert. Befoglaló mérete: 105×65 mm. Nézet: nem a vízjelfogás felől.

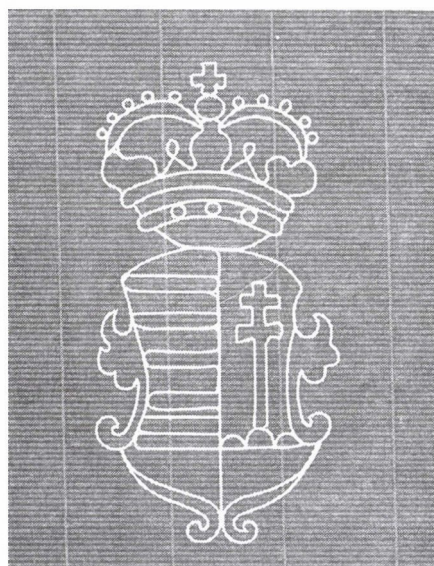
33.) Nr. 3002: (?) (-). Üres levélpapír vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az

ívfél közepén egyenes állású címert. Befoglaló mérete: 122×60 mm. Nézet: a vízjelfogás felől.

33.) Nr. 3002: (?)

34.) Nr. 3003: (?) (-). Üres levélpapír vízjele. Malom: nem azonosított, pkm: (?). Fél ív. Helyzete: az ívfél közepén egyenes állású címert. Befoglaló mérete: 128×60 mm. Nézet: a vízjelfogás felől.

34.) Nr. 3003: (?)

JEGYZETEK

¹ *Varga Nándor Lajos*: Vízjegyek. Balassi Kiadó, Bp., 1970. A könyv 98. (1616), 230. (1668) és 296. (1691) számú vízjelrajza.

² *Georg Eineder*: The Ancient Paper-Mills of the Former Austro-Hungarian Empire and their Water-marks. The Paper Publications Society, Hilversum, 1960. 1–182.

³ *Bogdán István*: A magyarországi papíripar története. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 1–485.

⁴ *Bogdán István*: XIX. századi vízjeleink. Papíripar, 1957.1–2-23–30.

⁵ *Koncz Pál*: A sólyi papírmalom (1790–1851). MTESZ Papír- és Nyomdaipari Műszaki Egyesület, Bp., 1989.15:1–56.

FELELET

A Turul 2002/3–4. számának 109. oldalán feltett kérdésre.

A képen látható személy alsóbb rangú, állami tisztviselői díszöltözetet („gálaöltözetet”) visel.

Pandula Attila

HIRTELEN MERÉNYLET VAGY SZERVEZETT ÖSSZEESKÜVÉS

(Újabb adatok Zách Felicián merényletéhez)

Zách Felicián 1330. április 17-én a királyi család ellen elkövetett merénylete történelmünk legismertebb eseményei közé tartozik, hiszen Felicián tettének rejtélye, az alakja köré fűződő kérdőjelek igen alkalmassá tették őt arra, hogy különböző népmondák, majd irodalmi alkotások főszereplője legyen. Történetét elsőként 1819-ben Kisfaludy Károly dolgozta fel,¹ majd nyomában – hogy csak a legismertebbeket említsük – Szigligeti Ede, Bajza Jenő, sőt Arany János is megörökítette alakját.² Ezekben az alkotásokban az volt a közös, hogy Zách Feliciánt a lánya megbecstelenítése miatt az elnyomó hatalom ellen fegyvert ragadó idős magyar főúrnként ábrázolták. A történelmi tények azonban nem teljesen támasztják alá az irodalmi alkotások sugallta képet.

Botka Tivadar 1873-ban a Századok hasábjain megjelent cikke után³ Pór Antal volt az első, aki a kérdés tudományos igényű feldolgozására vállalkozott, és 1895-ben a Magyar Nemzet Története című többkötetes feldolgozásban a történelmi hagyományt és a krónikák adatait megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Zách Klára mondájának nincs valóságalapja, Zách Felicián pedig valószínűleg egy beteges rohamában követte el tettét.⁴ Természetesen ez az új elmélet nem maradhatott válasz nélkül, 1899-ben Marczali Henrik Pór ellenében védelmébe vette a mondai hagyományt,⁵ amit Pór 1900-ban megjelent cikkében újra megcáfolt.⁶ 1905-ben Mátyás Flórián elsőként állította párhuzamba Zách Felicián és Bánk bán történetét, majd a merényletre vonatkozó fennmaradt oklevelek és az 1330-ban kiadott ítéletlevél vizsgálata után Pór Antal elméletét erősítette meg.⁷ A vitát azonban nem sikerült megnyugtatóan lezárni, és ehhez krónikáink két világháború közt megindult vizsgálata sem vitt közelebb, annak ellenére, hogy Domanovszky Sándor és Horváth János kutatásai bi-

zonyították, hogy 14. századi krónikakompozícióinkba későbbi betoldásként került bele – többek között – Zách Felicián története is.⁸ Kristó Gyula kiterjesztette a filológiai vizsgálatot a 14. századi oklevelekre, és Zách Felicián merénylete kapcsán bizonyította, hogy a korabeli oklevélírás nagy hatással volt történelmi irodalmunkra, hiszen a krónika egyes motívumait, szófordulatait az oklevelek narrációiból vette át.⁹ Zách Felicián merényletével legutóbb Almási Tibor foglalkozott az 1330. május 15-én kelt ítéletlevél elemzése és fordítása kapcsán, aki nem annyira a tett indítóokaira, hanem a tett megtorlásának súlyosságára hívta fel a figyelmet.¹⁰

A Zách-merénylet irodalma tehát igen tekintélyes, de amiért újra vizsgálat alá kell vennünk az 1330. április 17-én történt eseményeket az egy 1331. szeptember 29-én Károly király által kiadott oklevél, amely a Palásthy család levéltárában maradt fenn.¹¹ Noha az oklevélre Kubinyi Ferenc már 1887-ben, Hont megyei okmánytára publikálásakor felhívta a figyelmet,¹² mindeddig elkerülte a történészek figyelmét, és nem hozták összefüggésbe a Zách-perrel.¹³ A továbbiakban tehát ennek az oklevélnek alapján próbáljuk meg felvázolni a Palásthy család egyes tagjainak és Zách Felicián merényletének kapcsolatát.

A már ismert adatok szerint Zách Felicián a 12–13. század fordulóján már több ágra szakadt Zách nemzetség tagja volt, amelynek birtokai Nógrád, Heves és Gömör megyében terültek el. A birtokok középpontja valószínűleg a Nógrád megyei Záhtelke lehetett, ahonnan a nemzetség a nevet is kapta.¹⁴ Okleveleink közül igen kevésben találkozhatunk a Zách névvel, ennek valószínűleg az adja magyarázatát – Kubinyi Ferenc feltevése szerint –, hogy Felicián merénylete után mindenki, akinek tulajdonában a nemzetségre vonatkozó oklevél volt, igyekezett azt meg-

semmisíteni, nehogy ő is gyanúba keveredjen, illetve mivel 1330-ban az összes Zách-birtokot elkobozták, az ezekre vonatkozó oklevelek is elvesztették jogbiztosító erejüket, és semmissé váltak.¹⁵ A Zách név első említése egy 1227-ben kelt oklevélben olvasható, amikor a Záh nembeli Tordas fiai féktelenkedésük közepette megölték II. Endre udvari káplánját Nason, ezért őket Hartván birtok elvesztésére ítélték. A birtokot egyébként később a család tagjai visszaváltották.¹⁶

Felicián szűkebb családjának első ismert tagja Jób pécsi püspök, Felicián nagybátyja. Az ő életéről viszonylag sokat tudunk, 1247-ben volt bácsi prépost, 1251-től két éven keresztül fehérvári prépost és királyi alkancellár, majd 1252-től valószínűleg élete végéig, azaz körülbelül 1282-ig pécsi püspök. Püspöksége alatt korlátot nem ismerve törekedett egyre nagyobb hatalom megszerzésére, sőt arra is kísérletet tett, hogy egyházát kivonja az esztergomi érsek joghatósága alól. Ezzel a tétével már a pápai udvar figyelmét is felkeltette, és 1263-ban IV. Orbán pápa vizsgálatot indított Jób püspök ellen, majd kiközösítette őt.¹⁷

Jób püspök azonban mindezek ellenére hivatalában maradt, bár a következő évben, 1264-ben István, ifjabb király kegyét is elvesztette azzal, hogy az őrizetére bízott Ágas várat átengedte IV. Bélának. Később azonban V. István mégis megbocsátott, hiszen Jób püspök 1272-ben már a mosoni ispán címét viseli, majd a király halála után hatalmába keríti a győri várat és a püspökséget is. Erőszakos támadásainak és önkényének köszönhetően II. Ottokár cseh–osztrák uralkodó 1273-ban szinte ellenállás nélkül foglalhatta el Győr várát, sőt fogságba ejtette magát Jóbót is. A püspök azonban kiszabadulása után újra visszanyerte a királyi kegyeit: 1278 júniusa és októbere között a királyi kancellár és a Baranya megyei ispán tisztét töltötte be. A törtető, kegyetlen, de mégis gyorsan emelkedő püspök nevével 1275-ben is találkozunk, amikor pécsi püspökként elhalt fivére fiaival, Jóbbal és Feliciánnal osztozott egy birtokon.¹⁸ Ekkor, 1275-ben Felicián körülbelül tízéves lehetett.

Felicián életéről és pályafutásáról egyébként keveset tudunk. Egy 1301-ben kelt oklevél adata szerint Dráky Tamás, Nógrád megyei nemes fogott bírása volt Pöstyénben.¹⁹ 1308-ban részt vett Gentilis bíboros, pápai nuncius és Csák Máté kékesi találkozóján, tehát Csák Máté vezető emberei közé tartozott.²⁰ A találkozó azonban nem hozott tartós eredményt, Károly Róbert és Csák Máté között a viszony egyre romlott, végül Csák Máté az egyházzal is nyíltan

szembeszállt. Az egyházi birtokok feldúlásának és kifosztásának egyik végrehajtója Zách Felicián volt, aki 1310-ben megtámadta a veszprémi egyházmegye birtokában lévő Pilis megyei Bajt. 1311-ben Csák Máté Fulcyanus nevezetű embere, akit a kutatók többsége – Kristó Gyula kivételével²¹ – Zách Feliciánnal azonosít, nagy pusztítást és rombolást vitt véghez az esztergomi érsek vágszerdahelyi birtokán.²² Ezekből az adatokból több történészünk azt a következtetést vont le, hogy Csák Máté „bosszuló hadjáratának egyik legkézségesebb eszköze Záh Felicián volt, aki az esztergomi érsek jobbágyságot gyilkolta és nyomorgatta”.²³ Ugyanilyen következtetésre jutott a kissé más szemléletmódú Pór Antal is, aki szerint Felicián büszke és dőlyfős volt, sőt gyakran változott kegyetlen, őrjöngő bosszúállóvá.²⁴ Mindezek megfontolandó következtetések, de talán nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy Felicián két említett tette nem annyira őt magát, sokkal inkább a történelmi időszakot jellemzi.

Aba Amádé Rozgonyinál elszenvedett veresége Csák Máté hatalmi pozícióira is igen súlyos csapást mért, és nem egy híve átpártolt a király oldalára. 1315-ben Károly Róbert Zách Feliciánt is két társával együtt a saját oldalára akarta vonni, de ő ellenállt, így az uralkodó összes birtokát elkobozta, és Domonkos nádornak ajándékozta.²⁵ Három évvel később azután Feliciánt már a király emberei között találjuk, sőt elvett birtokainak is újra ő a tulajdonosa. 1321-ben meghalt Csák Máté, és néhány hónapon belül Trencsén és Nyitra megye is visszakerült a király tulajdonába. Csák Máté volt birtokaira Károly Róbert kipróbált, hű embereit állította vezetőül. Ekkor, 1325 körül már Felicián is ezek közé az emberek közé tartozott, noha az mindmáig rejtély, hogyan sikerült elnyernie a király bizalmát, de szabad bejárást kapott a királyi udvarba, lánya Erzsébet királyné udvarhölgye lett, Felicián pedig 1326 körül elnyerte a semptei várnagyi címet is. Ezt a tisztet azonban nem sokáig viselte, mert 1328-ban már mást találunk itt. Wertner Mór feltevése szerint a merénylet egyik oka az volt, hogy ettől a tisztségétől megfosztotta őt a király.²⁶ Ezt az is alátámasztja, hogy az 1330-ban kelt ítélettel is ezt hozza fel a merénylet indítóokaként. Mindenesetre, ha ez igaz, felvetődik a kérdés, hogy miért várt Felicián két évet? Makkai László azzal magyarázza Felicián tettét, hogy fenyegetve érezte magát a királyi udvarban, félt, hogy a király őt is, mint a Csák Máté mellett kitartó familiárisokat, fej- és jószágvesztésre ítéli.²⁷ Ebből az következik, hogy Felicián előre megszervezte és kidolgozta a támadás részlete-

it, és ez megmagyarázná azt is, miért telt el két év a hivatalfosztás és a merénylet között. Vajon van-e más adat is, amely szervezett akcióra utal?

Mielőtt azonban erre a kérdésre válaszolnánk, meg kell ismerkednünk Zách Felicián idősebbik lányának, Sebének férjével Palásti Kopajjal és annak családjával. A Palásti családnak a Zách család birtokaihoz közel fekvő Hont megyében voltak birtokai, és valószínűleg ők is, mint a Záchok, a 13. század végén Csák Máté szolgálatában álltak.²⁸ Ők azonban a Záchoktól eltérően már felemelkedésüket is a Csákoknak köszönhetik, mivel 1288-ban Bors fia Péter és fiai Bors, Péter és Ravasz Csák Márk fiaitól Istvántól és Pétertől vették meg a Hont megyében lévő Palást birtokot, ahonnan később a család nevét kapta.²⁹ A birtokszerző Bors fia Péter testvére volt Bacsó, Kopaj és Lampert, ahogy egy 1327-ben kiadott oklevélből értesülünk.³⁰ Ez a Kopaj, ahogy ezt már a 19. század végén Kubinyi Ferenc bizonyította, azonos Zách Felicián vejével.³¹ Bors fiaival legközelebb 1331-ben találkozunk, amikor a már említett oklevélből kiderül, hogy Bors fiainak Paláston lévő birtokrészét Bessenyő Gergely kapja meg *„Bors fiainak elmondhatatlan hűtlensége miatt, mivel ők vérünk kiontásában, szeretett hitvesünk, a királyasszony kezének megcsonkításában, amelyet a Záh nembeli Záh fia Felicián, az ő átkozott emlékezetű rokonuk kigyómérgének sürgető gonoszságával, amelyről semmiféle kellemes dolgot nem tudunk elmondani, hajtott végre, ebben ők részt vettek, és mivel ahogy fentebb mondtuk, Borsnak ezen fiai közbüntény vádjában bűnösnek találtak, akasztófán haltak meg királyságunk prelátusainak és báróinak döntése alapján”*.³² Ebből az oklevélből nem derül ki, hogy Bors négy fia közül – Péter, Bacsó, Kopaj és Lampert – kiktől van szó, valószínűleg mind a négyről, de egy 1344. október 10-én kiadott oklevélből közelebbi adatokat is megtudunk. Ebben az oklevélben I. Lajos király a Bars megyében lévő Malonya birtokot Gyula fia Miklósnak, András herceg nevelőjének adományozza, mivel Zách Felicián támadásakor megvédte a királyi családot. Azt is említi az oklevél, hogy ez a birtok Bacsó és Kopajé volt, akik az említett Felicián közeli rokonai voltak (*propinqua proximitate*), és *„királyságunk prelátusai, bárói, nemesei és előkelői a fennmondott időben árulókká (infedeles publicos) nyilvánították őket és birtokaik királyi kezünkhez kerültek”*.³³ Az biztos tehát, hogy Bacsó és Kopaj részt vett a merényletben, tehát Zách Felicián nem egyedül követte el tettét, voltak szövetségesei. De elképzelhető, hogy Bacsót és Kopajt csak

azért ítélték el, mert rokonságban álltak Feliciánnal. Erre a feltevésre az ítéletlevél adja meg a választ.

Mint ismeretes Zách Feliciánt és fiát a merénylet helyszínén, rögtön a tett után kivégezték, azonban az ítéletet csak egy hónappal később, május 15-én hozta meg a királyi tanács. Bár az ítéletlevél csak Istvánffy Miklós 16. században készült másolatában maradt fenn, hitelességét többen, legutóbb Almási Tibor bizonyította.³⁴ Az ítélet szerint a Felicián nemzetségéhez tartozó embereket harmadízigen halállal büntették. Felicián nőtestvéreinek fiait és lányait, valamint saját lányainak gyermekeit szintén kivégezték. *„A nevezett Felicián leányait hitvesül vevőknek a testvérei és közeli rokonai kizáratván a királyi udvarból maradjanak meg békében a maguk tulajdonában büntetlenül, de a királyi udvarba belépni soha semmi szín alatt, még a királyi felség, avagy a bárók hívéül szegődve se merészeljenek. Ha azonban közülük valakit e förtelmes bűncinkosának találnak rábizonyítván azt kétségbevonhatatlanul, bűnhődjék az is halálbüntetéssel, és fosztassék meg összes jószágától és minden birtokától.”*³⁵ Az ítéletlevél ezután felsorolja a harmadízen túli nemzetségtagok és Felicián lánytestvéreinek unokáira vonatkozó ítéletet, majd az ítéletlevél a következő passzussal zárul: *„Továbbá állapotra, nemre, rangra és életkorra tekintet nélkül mindazon személyekre is kiterjesztjük [ti. a nyomozást], hogy fővesztés büntetésével lakoljanak és veszítsék el a fentiek szerint összes birtokukat, akikről tényszerűen beigazolódik, hogy segítői, tanácsadói, előmozdítói, avagy bármilyen formában is részesei voltak az előadott kárhozatos merényletnek.”*³⁶ Mindebből tehát az következik, hogy a királyi tanács tagjai sem zárkoztak el attól a lehetőségtől, hogy Felicián tette szervezett merénylet volt, amelynek még további résztvevői is előkerülhetnek.

Az ítéletből az is kiderül, hogy Felicián vejeinek családtagjait csupán a királyi udvarból való száműzéssel büntették, semmiképpen sem fő- és jószágvesztéssel. Palásti Bacsónak tehát ezen a címen nem kellett volna meghalnia. Viszont megérdemelte a büntetést azért, mert a merénylet cinkosa volt, és – mint az ítéletlevél mondja – ezt kétségbevonhatatlanul rábizonyították. Ez is arra utal tehát, hogy Felicián tette nem magányos és nem hirtelen felindulásból elkövetett akció volt.

Van-e még nyom, ami arra utal, hogy szervezett összeesküvésről van szó? Érdeemes megvizsgálnunk a Zách Feliciánra vonatkozó oklevelek szófordulatait is. Itt is elsődleges forrásunk az 1330. május 15-én kiadott ítéletlevél. Az ítéletlevél szövegéről már sokan

megállapították, hogy középkori okleveleink között egyedülálló retorikai alakzatokban való gazdagsága, bonyolult, összetett mondatai miatt. Éppen ezért viszonylag könnyen nyomon követhető, hogy az összes ezután keletkezett oklevél, amely Zách Felicián merényletét említi, az ítéletlevelekből kölcsönzi formuláit. A Feliciánra alkalmazott jelzők, mint például a „pokol kútjából előtörő vadállat”, „démonok követője” minden ilyen tárgyú oklevélben előfordulnak, sőt tétét az ítéletlevelel szövegével azonos szavakkal írják le. Mégis ki kell emelnünk ezek közül az 1341. április 1-jén kelt oklevelet, amely Felicián cselekedetét a *con-iuraret* igével jellemzi, amely egyértelműen összeesküvést jelent.³⁷

Amilyen könnyű nyomon követnünk az ítéletlevelel hatását a később kelt okleveleken, olyan nehéz meghatározni, milyen előzmények és milyen példák alapján készítették azt el a kancelláriában. Mivel formuláskönyvünk ebből az időszakból nem maradt fenn, és a később, valószínűleg Nagy Lajos király uralkodásának első éveiben készült formuláskönyvben³⁸ sem találunk példát ilyen típusú vagy ehhez hasonló oklevélre, csak elszórt szóösszetételekből és a retorikai alakzatok használatából tudunk következtetni néhány dologra, amelyek közül egyet érdemes megemlíteni. A Zách Feliciánra használt fenn említett szókapcsolatok, illetve állandó jelzője a „*nefanda praesumpcionis*”, azaz „gonosz szándékú” az 1320-as években kiadott oklevelekben Csák Máté jelzői voltak, azaz egyértelműen a felsegysértő, király ellen lázadó személyek toposzai.³⁹

Zách Felicián merényletének fentebbi vizsgálatánál szándékosan kimaradt a 14. századi krónikakompozíciónak, mint forrásnak a vizsgálata. A krónikába

ugyanis nemcsak történeti adatok, de szépirodalmi elemek is belekerültek, Zách Felicián esete pedig szimbolikus értelművé vált, ezért új értelmet kapott. A krónika írója egy ilyen cél érdekében némileg módosított a történeten, az egyik ilyen legszembetűnőbb változtatás, hogy a merénylet középpontjában nem a király, hanem a királyné áll. A krónikában és az oklevelekben leírt események közti eltérés tehát további kutatás tárgya lenne.

Bár eddig nincs tudomásunk róla, hogy Palásti Bors fiainak kivégzését továbbiak követték volna, és másokat is elítéltek volna a merényletben való részvételük miatt, a fentiek tükrében talán mégis érdemes lenne elgondolkodni azon, hogy Zách Felicián 1330. április 17-én Visegrádon miért fogott fegyvert uralkodójára. Lehet, hogy a becsületében sértett férfi lánya tisztességéért hirtelen felindulásában követte el tettét, lehet, hogy a valaha jobb napokat látott és magasabb pozíciókban lévő férfi mellőzöttsége miatt esztét veszve rontott rá királyára, de az is lehet, és talán ez a legvalószínűbb, hogy hosszas tervezés és szervezés után, de igazán komoly elhatározás nélkül Csák Máté híveinek egy kis csoportja merényletet készített elő az uralkodó ellen, de az utolsó pillanatban végül csak Zách Felicián merete vállalni ennek kockázatát. Mivel az összeesküvés résztvevői természetes módon féltették életüket és vagyonukat, minden árulkodó nyomot eltüntettek, ezért kiletük valószínűleg már soha nem fog kiderülni, a Palásthy család levéltárában lévő adat azonban némi támpontot nyújthat a merénylet valódi okának megismeréséhez.

Tóth Krisztina

JEGYZETEK

¹ Zách Klára. In: Kisfaludi Kisfaludy Károly minden munkái. (Szerk.: Schedel Ferenc.) 1. Pest, 1843. 323–370.

² Fogarasi Nagy Pál: Zách Klára. (1839); Kuthy Lajos: Első Károly és udvara. (1840); Vahot Imre: Zách nemzetség. (1841); Szigligeti Ede: Zách unokái. (1846); Bajza Jenő: Zách Felicián. (1861/62); Dezső Gyula: Zách Felicián. (1866); Arany János: Toldi szerelme. (1879).

³ Botka Tivadar: Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok*, 1873. 453–461. és Uő. Adalékok a visegrádi merénylet történetéhez. *Századok*, 1874. 229–247.

⁴ Pór Antal: Anjou ház és örökösei. Bp., 1895. 76–84. (A magyar nemzet története. 3. Szerk.: Szilágyi Sándor).

⁵ Marczali Henrik: Zách Felicián pöre. *Budapesti Szemle*, 1899. 379–390.

⁶ Pór Antal: Zách Felicián pöre. *Századok*, 1900. 1–9.

⁷ Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Zách Felicián peréről. *Századok*, 1905. 98–118. és Mátyás Flórián: Népmondák és történeti adatok Gertrúd királyné erőszakos haláláról. *Századok*, 1907. 873–886.

⁸ Domanovszky Sándor: A magyar királykrónika XIV. századi folytatása. In: Berzeviczy Albert Emlékkönyv. Bp., 1934. 21–34. és Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 255–268.

⁹ *Kristó Gyula*: Korai levéltári és elbeszélő forrásaink kapcsolatához. *Acta Universitatis Szegediensis de A. József nominatae. Acta Historica*, Tomus XXI. Szeged, 1966. 10–19.

¹⁰ *Almási Tibor*: Záh Felicián ítéletlevele. *Aetas* 2000/1–2. 191–197. (továbbiakban: Almási i. m.)

¹¹ *Tóth Krisztina*: A Palásthy család levéltára. 1256–1847. Esztergom, 2001. 82., 43. számú oklevél.

¹² Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. Közzéteszi: *Kubinyi Ferencz*. Bp., 1887. (Magyar Történelmi Emlékek. II.) 103–105. 72. számú oklevél.

¹³ Nemrégiben Tóth Ildikó tollából megjelent egy igen érdekes és figyelemre méltó tanulmány a szóban forgó oklevélről. (Tóth Ildikó: Egy 1331. évi adománylevél margójára. [Adalékok a Záh Felicián-féle merénylet következményeihez.]) *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*. Tomus CXVII. Szeged, 2003. 75–82.), amely arra a következtetésre jut, hogy ez az oklevél nem bizonyítja a Palásti fiak bűnösségét, hiszen célja csak az elrettentés volt, és Palásti Bors fiait csak azért vádolták meg a merényletben való részvétellel, hogy ezzel példát statuáljanak. Állításait a cikk írója Liptó fia György 1331. évi oklevélben szereplő tiltakozására alapozza. Liptó fia György felléptének azonban volt előzménye, amely egy külön, már készülétfélben lévő tanulmány tárgya. Az mindenesetre már most is megállapítható, hogy nem Lipót fia György lépett vissza hirtelen, és mondott le a szóban forgó birtokrészről, hanem ellentmondását ítélték semmisnek, amit Liptó fia György el is fogadott, tekintve, hogy néhány évvel korábban azt a birtokrészt Bors fiainak esküje alapján már egyszer elveszítette, tehát semmiféle joga nem volt rá. Ennek a „visszalépésnek” tehát semmi köze nincs a Zách-merényletnek, így a Palásti fiak ártatlanságát sem bizonyíthatja.

¹⁴ *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1900 (Reprint, 1995). 1053–1061.

¹⁵ *Kubinyi Ferenc*: A Záh és Zák nemzetségek. *Turul*, 1903. 12–29.

¹⁶ Árpádkori új okmánytár. 6. Szerk.: *Wenzel Gusztáv*. Pest, 1867. 445–447. (A továbbiakban: Wenzel).

¹⁷ *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus Hungariae. Tomus IV/3. Buda, 1829–1844. 168–175. (A továbbiakban: Fejér).

¹⁸ Wenzel, 12. 48–50., az oklevél átírata uo. 133–135.

¹⁹ Anjoukori okmánytár. I. Szerk.: *Nagy Imre*. Bp., 1881. 11. (A továbbiakban: AO).

²⁰ Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia. Series primus. Tomus secundus. Ed.: *Pór Antal*. Bp., 1885. 112–115.

²¹ *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 127.

²² Fejér, VIII/1. 465–468.

²³ *Makkai László*: Nógrád megye története 1848-ig. In: Nógrád megye műemlékei. 3. Szerk.: *Genthon István*. Bp., 1954. 35–83.; 45.

²⁴ *Pór Antal*: Anjou ház és örökösei. Bp., 1895. 76. (A magyar nemzet története. 3. Szerk.: *Szilágyi Sándor*).

²⁵ AO. 349. sz. 385.

²⁶ *Werner Mór*: Kiadatlan oklevelek. Történelmi Tár, 1908. 395–398.

²⁷ *Makkai László*: Nógrád megye története 1848-ig. In: Nógrád megye műemlékei. 3. Szerk.: *Genthon István*. Bp., 1954. 35–83.; 45–46.

²⁸ *Kristó Gyula*: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp., 1973. 121.

²⁹ *Tóth Krisztina*: A Palásthy család levéltára. 1256–1847. Esztergom, 2001. 73., 14. számú oklevél.

³⁰ *Tóth Krisztina*: A Palásthy család levéltára. 1256–1847. Esztergom, 2001. 79., 34. számú oklevél.

³¹ *Kubinyi Ferenc*: Záh Felicián mester veje Palásthy Kopaj. In: Századok, 1887. 2. sz. 210–216.

³² Oklevelek Hontvármegyei magán-levéltárakból. Közzéteszi: *Kubinyi Ferencz*. Bp., 1887. (Magyar Történelmi Emlékek. II.) 72. számú oklevél. 104. Az idézetet saját fordításomban közlöm. Az oklevél latin szövege a következő: „*infidelitates enormes ipsorum filiorum Bors, eo quod in cruentacionem sanguinis nostri, mutilacionemque manus domine regine consortis nostre carissime, per Felicianum, filium Zaah, de genere Zaah, proximum eorum dampnate memorie, urgente nequicia sue venositatis serpentine, de qua nullum commodum perhibetum reportasse, perpetratis, participes extiterunt et quia ut prediximus, ydem filij Bors in crimen publici latrociny reperti, suspensione patibuli occubuerunt habita deliberatione prelatorum et baronum regni nostri*”.

³³ AO. IV., 451., 272. sz.

³⁴ Az ítéletlevél kiadása: *Kovachich, Martinus Georgius*: Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros ab exordio regni eorum in Pannonia usque ad hodiernum diem celebratorum. I. Buda, 1798. 419–427.; *Fejér, Georgius*: Codex diplomaticus regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis. VIII/3. Buda, 1832. 419–427. Az ítéletlevél eredetiségének bizonyítása: Almási i. m. *Aetas* 2000/1–2. 191–197.

³⁵ Almási i. m. 196.

³⁶ Almási i. m. 197.

³⁷ Fejér VIII/4. 489–491. Az idézet a 490–491.: „*maxime quia infelix Felicianus, filius Zaah, de dicto genere Zaah [...] coniuraret*”.

³⁸ Kiadása: *Kovachich, Martinus Georgius*: Formulae solennes styli in cancellaria, curiaque regum, foris minoribus ac locis credibilibus, authenticisque regni Hungariae olim visitati. Pest, 1799. 1–154.

³⁹ Néhány oklevél, amelyben Csák Máté említett jelzője megtalálható: AO. II. 99. 92. számú oklevél (1323. november 20.); AO. II. 152–153. 137. számú oklevél (1324. augusztus 11.); AO. II. 281. 260. számú oklevél (1327. május 21.).

HOZZÁSZÓLÁS

Még egyszer a „Várad” Fekete családról

A Turul 2002/1–2. füzetében egy képekkel illusztrált genealógiai munka jelent meg Somogyi Gábor tollából, aki mint leányági leszármazott, úgy látszik megörökölte a férfiágon kihalt Fekete család – szerintem csodával határos módon fennmaradt – tekintélyes irattárát.¹ A tanulmány szövegéből és genealógiai tábláiból úgy vettem ki, hogy az irattár az eredeti címerlevélen és egy 1690-ben kelt, a címerszerző unokái közti vagyonmegosztási szerződésen kívül elsősorban a címerszerző István dédunokájának, szintén Istvánnak fia László birtokadományozásával veszi kezdetét. Erre abból is következtem, hogy a címerszerzőnek sehol sincs feltüntetve közéleti szerepe, aki pedig több éven át viselte Debrecen város főbírói tisztét.² Vejenek, Dobozy Istvánnak ugyan meg van adva, de tévesen, hogy „derceni” főbíró, a valóságban ő is debreceni főbíró volt. A már említett osztályegység alapján a címerszerző unokái közül a két leány Debrecenben (azaz Bihar vármegyében) maradt, ahonnan főbíró nagyapjuk is elindult. Úgy gondoltam, hogy a Debrecen városi magisztrátus fennmaradt jegyzőkönyvei, Szűcs István, Zoltai Lajos és Nagybákay Antal (Édesapám) kutatásai alapján megpróbálom a „várad” Fekete család debreceni tartózkodásának emlékeit felidézni.

Mindenekelőtt ejtsünk szót a „várad” előnévről. Zoltai a „várad” Fekete család eredetét így írja le: Első ismert őse Fekete István, aki a 16. század végén Erdélyből szakadt Váradra (dictus fuit Fekete István de Várad). Kétségtelen tehát, hogy innen telepedett Debrecenbe, ahol 1620-ban már szenátorrá választották.³ A „várad” jelző tehát létezett, de nem mint nemesi előnév, csupán „dictus”, azaz annak mondott. Kempelen⁴ és Kőszeghi⁵, valamint Nagybákay Antal nyilván az ő hatásukra elfogadta a „várad” előnevet. Amint a cikkből látjuk, a 18–19. század folyamán

használták is ezt okiratokban és anyakönyvekben is. A döntést végül is a belügyminisztérium hozta meg végérvényesen, amikor a kérelmező Fekete Pál nemességét igazolta a 28087/1929. sz. alatt, de „várad” előnév nélkül, amiről a cikkíró is beszámol⁷.

Ezek után térjünk vissza a címerszerző Fekete Istvánra. Zoltai a Debrecenben 1564 és 1640 között lakott nemesek sorában említi azzal, hogy a főbíró 1620–1630 között élt ott (haláláig ott élt különben), Biharban több helység és portio tulajdonosa, aki a Cegléd utcán szerzett házat.⁸ Külön emlékezik meg a feleségéről, Székely Orsolyáról mint nemes asszonyról, Székely Gáspár leányáról 1609-ből⁹. A debreceni magisztrátus megmaradt jegyzőkönyveiben Fekete István 1621-ben, 1623-ban és 1625-ben szerepel, mint a 12 tagú szenátus tagja. 1627-ben egy Fekete János van a szenátorok között, de valószínűleg ez elírás, és csakis Fekete Istvánról lehet szó. Sajnos a magisztrátusi jegyzőkönyvek 1627 és 1638 között hiányoznak ugyan, de Zoltai megállapítása szerint 1632-ben főbíróvá választják; 1638-ban, 1640-ben és 1642-ben is főbíró.¹⁰

Sok minden található még Fekete István közéleti tevékenységéről Szűcs István nagy munkájában. Így Bethlen Gábor fejedelem 1625. szeptember 22-én Váradon kelt okmányában többek között Fekete István debreceni polgár közbenjárására megerősíti Debrecen város kiváltságait, amelyeket Zsigmond 1405-ben, Mátyás király 1458-ban, II. Ulászló 1505-ben, János király 1533-ban, Báthory Zsigmond 1593-ban, Bocskay István 1605-ben adott.¹¹ 1629-ben és 1639-ben Fekete István képviselte egy-egy polgártársával együtt Debrecen városát a gyulafehérvári erdélyi országgyűléseken. 1630. január 2-án Tóthfalusi Mihály polgártársával együtt részt vett Bethlen Gábor temetésén Gyulafehérvárott, mint Debrecen vá-

ros küldötte.¹² 1640. április 26-án az ő házában egy szűk helyen akkora tűz, hogy ennek következtében 302 ház és 14 szárazmalom hamvadt el a városban.¹³ 1640. szeptember 1-jén I. Rákóczi György „a szobozslai Keczely Miklós hívtelensége miatt, annak Debrecen város kebelében levő elkobzott nemesi udvartelkét és házát 2000 ft lefizetése feltétel alatt debreceni bíró Fekete Istvánnak, s ezáltal Debrecen város közönségének adományozza”.¹⁴ Kismarjai Veszelin Pál debreceni református lelkész „Oktató és vigasztaló prédikációk” Debreczen 1641. c. munkáját saját ajánló sorai szerint „a nemes okos tanácsadással és ékesen szólással felékesített méltóságos férfiúnak debreceni Fekete István uramnak, ez nemes és tiszteletes republica egyik főszlopának az ekklézsia pátrónusának ajánlott”¹⁵ 1642-ben pedig Fekete István főbíróságában és gondviselése alatt a „Veres torony” építették, hogy az 1636-ban I. Rákóczi György által a rakamazi hadjáratkor elfoglalt lövészerszámokból öntetett, 1637-ben Debrecen városának ajándékozott 50 mázsás harangot, az ún. Rákóczi-harangot ott elhelyezhessék. Ott is maradt 1802-ig, míg az akkori nagy tűzvészben leszakadva megsérült, de kijavítva, főleg rendkívüli alkalmakkor, a mai Nagytemplom nyugati tornyában ma is szól.¹⁶ Zoltai megemlékezik még róla a Turulban, miszerint 1643-ban Bornemissza Jánossal együtt ő képviselte Debrecen városát II. Rákóczi György és Báthory Zsófia lakodalmán. Fekete István 1645. augusztus 18-án halt meg.¹⁷

Leszármazottai közül a címerlevélben szereplő Miklós Zoltai és Nagybakay kutatásai alapján előbb debreceni szenátor, majd később abaúji táblabíró. Piac utcai emeletes házát, mely a tanácsház tőszomszédságában volt, Abaújba való távozása előtt 1668-ban eladta Debrecen városának. Így azon komplexum része lett, amin a mai városháza épült.¹⁸ Testvérei közül Helenáról, vagy magyarul Ilonáról a továbbiakban semmiféle adattal nem rendelkezünk. Lehet, hogy fiatalon meghalt. A harmadik testvér, Judit azonban kétszer is férjhez ment. Először lippai Balogh Péterné volt, majd ennek halála után ment kiszántói Dobozy István (1605–1673) debreceni főbíróhoz, annak második felesége lett (első felesége ns. Biczó Anna volt). Leányának, lippai Balogh Katának Komáromi Csipkés György református lelkész, tanár, bibliafordító volt a férje. Fiúk pedig kőji Komáromi Csipkés György debreceni kalmár, főbíró, Bihar vármegyei alispán, akinek debreceni lakásán készítette elő gróf Károlyi Sándor és gróf Pálffy Miklós a szatmári békét.¹⁹

Fekete Miklósnak négy gyermeke a cikkben részletesen közölt osztályos egyességben vált anyagilag külön 1690-ben.²⁰ A fiúk elhagyták Debrecen, a lányok maradtak. Így a lányokra térek rá. Mária a Várad eleste után Debrecenbe költözött váradi Baranyi György kalmár felesége lett, akinek testvére Baranyi Mihály debreceni főbíró és bihari alispán volt. Itt egy pillanatra meg kell álljunk, ugyanis e Baranyi Mihálynak Zoltai szerint második felesége Fekete Erzsébet volt, akit azonban sem ő, sem pedig a cikkíró nem tudott elhelyezni a „váradi” Fekete családfán. Lehet, hogy egy másik Fekete család sarja volt. Fekete Máriának és Baranyi Györgynek egyetlen fia született, Baranyi Miklós, Bihar vármegye alispánja, szeptemvir, aki a váradi mellé a mickei előnevet is megszerelte. Őreá később még visszatérek. Fekete Mária férje halála után újra férjhez ment túri Borbély András szenátorhoz.²¹

Fekete Krisztina is férjhez ment Debrecenben ns. Ungvári Sámuelhez, a Debreceni Nemes Kalmár társaság első gazdájához második asszonynak. Ungváriának első feleségétől, ns. Bonyhádi Erzsébettől már volt egy leánya, Ungvári Katalin, akit férjhez adtak Fekete Mária fiához, a már említett Baranyi Miklós-hoz. Az apa, Ungvári Sámuel halála után (1705) a fiatal pár házassága rövidesen felbomlott, mégpedig botrányos módon. Baranyi Miklós ugyanis megvádolta és feljelentette házasságtörés címén várandós feleségét. Az asszonyt meghurcolták, el is ítélték, de a városi tanács nem hajtotta végre az ítéletet, hogy szanalomból-e, vagy élt valami gyanúperrel, nem tudni. A gyermek megszületett, és Baranyi Miklós néven került be az anyakönyvbe 1706-ban. Az apa megtagadott minden közösséget előbbeni családjával, és újra megnősült 1707-ben. Az elhagyott asszony ezek után, hogy kisgyermekét felnevelhesse, hozzáment Gyarmati Mihály paplanosmesterhez, akiben a gyermek igazi rendes nevelőapát talált. Az édesanya többször fordult anyagi támogatásért a volt férjhez, de az mindig elutasította. Baranyi később katolizált is, hogy így újabb házasságát elismertesse, ami olyan jól sikerült, hogy kinevezték szeptemvirnek, és külön új adományt is kapott a királytól mickei előnévvel együtt. A fiú azonban felcseperedvén nem hagyta magát, és pert indított az apa ellen elismertetés és örökség címén. Ez a per évtizedekig tartott, és később már a pápa is beleszólt, mert az időközben elhunyt apa helyett a mostohatestvérek végül már oda fellebbeztek. A fiú, Baranyi Miklós minden fórumon pert nyert, de sajnos ezt már az édesanya sem érte meg. Kiderült,

hogy „Ungvári Kata és Nempcsovics János szeretkezésének meséjét két irigy asszony gonosz cselszövénye eszelte ki. A patikárius legény Ungvári Kata szolgálójának a szeretője volt. Ezzel a cselédlánnyal játszott össze a gyűlölt fiatal menyecske megrontására Fekete Mária meg Fekete Krisztina.”²² Ennek a nagy botránynak történetét írta meg Jókai Mór az Egetvívó asszonyszív című ragyogó regényében.

Fekete Krisztinának Ungváritól volt még egy leánya, Mária és egy fia, Sámuel. De ez utóbbi valószínűleg fiatalon meghalt, mert semmilyen adattal nem rendelkezem róla. Ungvári Mária azonban kétszer is férjhez ment. Először szoboszlai Szabó György kalmár, majd eszenyi Eszenyi István kalmár volt a férje. Első házasságából született lánya, szoboszlai Szabó Éva felsőri Sze-

remley József debreceni nótárius, szenátor felesége lett²³.

Visszatérve a férfiághoz, a cikkíró által közölt Fekete Sámuelről kell még elmondanunk, hogy Abaúj vármegyébe, Szikszóra költözött. Fia, Zsigmond 1769-ben ottani lakos, és tanúként részt vesz az ominózus Baranyi-perben. Zsigmondnak testvérei mind leányok: Borbála, Erzse, Anna és Mária, ahogyan ezt Zoltai 1902-ben, az akkor bessenyei Széll Farkas birtokában levő Baranyi-Sinay-féle kéziratokból kiolvasta.²⁴

A „váradi” Fekete család a címerszerzőtől számított négy generációjának általam kiegészített leszármazási tábláját mellékletben hozom.

Nagybákay Antal Zelmos

JEGYZETEK

¹ *Somogyi Gábor*: A váradi Fekete család 1618. évi címeres nemes levele és genealógiája. In: *Turul*, 2002/1–2. 29–38.

² *Zoltai Lajos*: A váradi és micskei Baranyi család. In: *Turul*, 1902/4. (a továbbiakban: Zoltai i. m.) 173.

³ Uo.

⁴ *Kempelen Béla*: Magyar nemes családok. IV. Bp., 1912. 82.

⁵ *Köszegi Sándor*: Nemes családok Pestvármegyében. Bp., 1899. 98.

⁶ *Nagybákay Antal*: Egy barokk kori debreceni főbíró élete. Szeremley Sámuel a nemes Kalmár Társaság tagja és családja. Debrecen, 1942. 53.

⁷ *Gerő József*: A m. kir. belügyminiszter által igazolt nemesek. 1867–1937. Bp., 1938. 118.

⁸ *Zoltai Lajos*: Vidékiek beköltözése Debreczenbe 1564–1640 között. Debrecen, 1902. 21.

⁹ Uo. 22.

¹⁰ Zoltai *Turul*: 173. p.

¹¹ *Szűcs István*: Szabad királyi Debreczen város története. I. Debrecen, 1871. 259–260

¹² Uo. 275., 276., 297.

¹³ Uo. 300.

¹⁴ Uo. 302.

¹⁵ Uo. 299.

¹⁶ Uo. 292–293.

¹⁷ Zoltai i. m. 173.

¹⁸ *Zoltai Lajos*: A városháza 400 éves története. Debreceni Képes Kalendárium 1932. 17–81.

¹⁹ Nagybákay i. m. 53.

²⁰ Zoltai i. m. 1743.

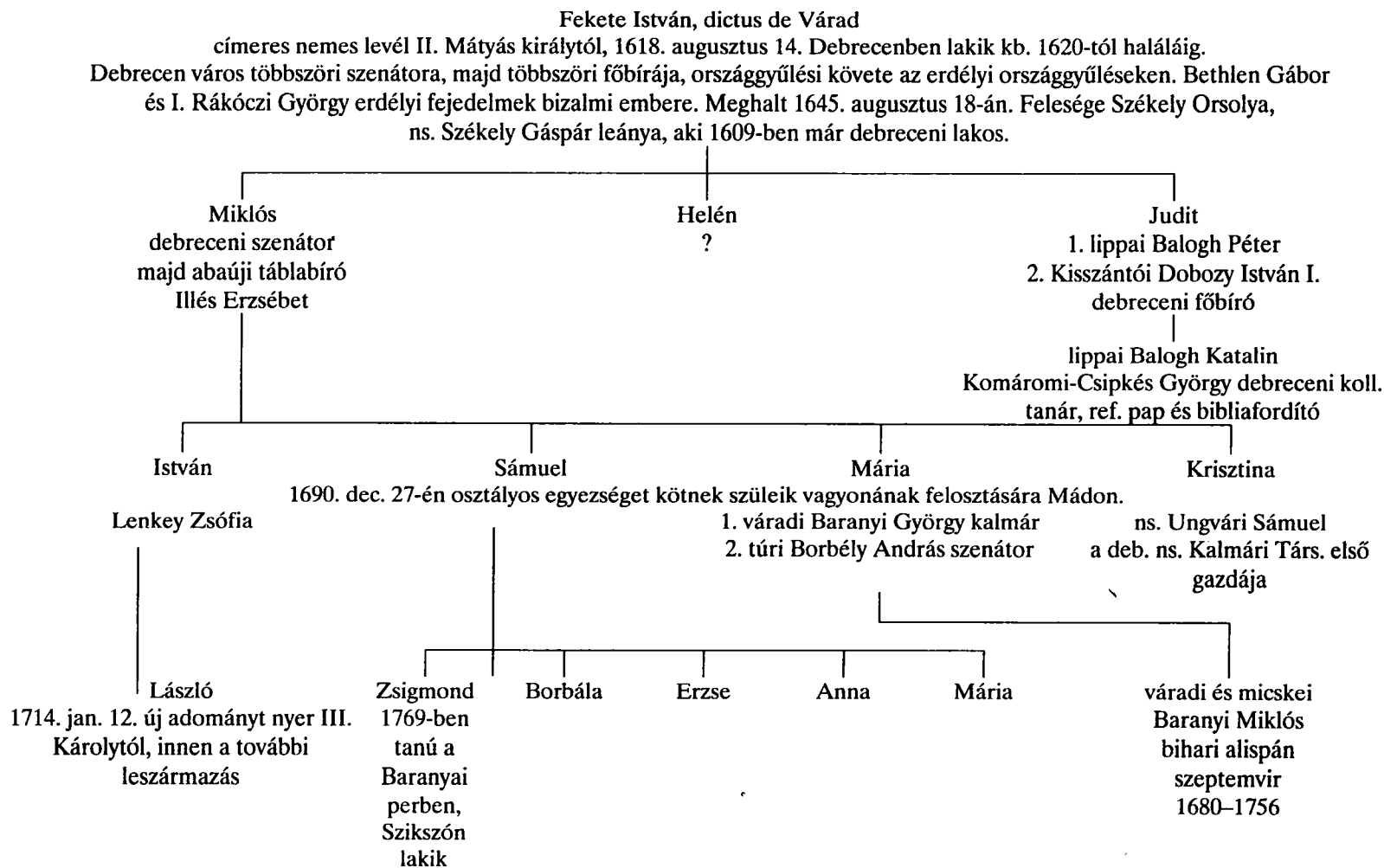
²¹ Nagybákay i. m.: 53.

²² Zoltai i. m. 174–175.

²³ Nagybákay i. m.: 53.

²⁴ Zoltai i. m. 173.

**A „VÁRADI” FEKETE CSALÁD CÍMERSZERZŐTŐL SZÁMÍTOTT
ELSŐ NÉGY GENERÁCIÓJÁNAK LESZÁRMAZÁSA.**

KÖNYVISMERTETÉS

TANULMÁNYOK SZAKÁLY FERENC EMLÉKÉRE

Szerkesztette: Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György

Bp., 2002. ISBN 963 508 372 6 ISSN 1587–4508. (Gazdaság- és Társadalomtörténeti Kötetek 2.) 571 p.

A 20. század kiváló magyar történésze előtt 28 írásból álló tanulmánygyűjteménnyel hajtának fejet egykori munkatársai, barátai és nem utolsósorban tanítványai. 2002. október 28-án ünnepelte volna 60. születésnapját...

A kötet bevezetőjében *Kosáry Domokos* méltatja és tekinti át a fájdalmasan korán elhunyt történész pályafutását, szakmai jelentőségét, személyes barátágukat.

A kötetben szereplő tanulmányok a 13–18. századi történelem számos kérdését tárgyalják, új szempontokat vetnek fel, s már előljáróban leszögezhetjük, hogy a tanulmánykötet címével gyakran fogunk találkozni a különféle szakcikkekben, kötetekben. A dolgozatok ugyan különféle témákat dolgoznak fel, ám az a körülmény mégis összeköti őket, hogy Szakály Ferenc sokoldalú munkásságához kapcsolódnak. Az írások közül három foglalkozik kifejezetten a középpalakkal.

Fodor Pál értekezése az oszmán birodalom születésének körülményeit veszi sorra a Nagyszeldzsuk Birodalom alapításától Oszmán vezér államszervező munkáján át a birodalom megszilárdulásáig. A viszonylag kis területből szilárd társadalmi támogatással rendelkező, önálló államot sikerült szervezni a 13. század végére. Oszmán vezér időben ismerte fel azt, hogy jó házassági politikával és kellően megválasztott diplomáciai kapcsolatokkal alapozhatja meg családjá tekintélyét és vezető szerepét.

E. Kovács Péter tanulmánya a Mátyás-kori Nápoly és Magyarország kapcsolatának elmélyülését eddig feltáratlan forrásanyag alapján vizsgálja. A pápai dip-

lomácia jelentős befolyást gyakorolt a magyar politikai életre. A Szentatya egyengette az uralkodók és Aragóniai Beatrix közti házasságkötést. Mátyás és Nápoly barátsága azonban kisebb hátrányokat is okozott a magyar uralkodónak (pl. Dzsem herceg ügyében).

A magyar művelődéstörténeti tanulmányok sorát gazdagítja *Kubinyi András* a főúri étkezési szokások elemzésével. Egy eddig kevésbé ismert 1521. évi számadáskönyv segítségével hívja fel a figyelmet arra a tényre, hogy tábori viszonyok közé kényszerülő főuraink a nehéz körülmények között sem nélkülözték naponta megszokott ételeiket, italaikat, s nem kellett változtatniuk szokásaikon, mindennapi kényelmükön és komfortérzetükön.

A török hódítás utáni gazdaság és kereskedelem lehetőségeit elemzi *Bessenyei József és Gecsényi Lajos* közleményei. A két tanulmány – a probléma más-más aspektusát elemezve – egymástól függetlenül mutat rá arra a fontos tényre, hogy a hadi események következtében a Délvidék lakossága Nyugat- és Felső Magyarországon keresett új életteret. A menekült-hullám, a török hódítás a korábbi városhálózat teljes átalakulását eredményezte, sőt egyes települések szerepének felértékelődését hozta magával. Kényszerűen új központok alakultak ki. Ez a helyzeti előny elősegítette, hogy a köztük és a délnémet városok közti korábbi kereskedelmi kapcsolatok erősödjenek. Bécs például eme kapcsolatok révén tudta biztosítani folyamatos élelmiszerellátását. A térség teljes mértékben rá volt utalva a magyarországi terményekre, így az udvar különféle kölcsönökkel, új piaci lehetőségek

teremtésével, kedvező hitelekkel és kötelezvényekkel segítette a folyamatos árucserét és az értékesítést.

Az oszmán birodalom keleti határvidékét és a magyar végvidéket veti össze *Ágoston Gábor* írása. A hódítások megindulásakor az újonnan szerzett területeken csak fokozatosan nőtt meg a közigazgatás alapját képező szandzsákok száma, hiszen a török hatóság igyekezett fenntartani a korábbi helyi közigazgatást. Így a végvidéki terület csak lassan formálódott a törzsterület képére, azaz rugalmas igazgatási gyakorlat született meg. Az oszmán adminisztráció tehát a 16–17. században sikeresen teljesítette két fő feladatát, ti. a meghódított területek megtartását és az újabb hódítások katonai támogatását. A korábbi hatalmi elit pedig a határ másik oldaláról is eme körülmények között érvényesíteni tudta érdekeit.

Dávid Géza tanulmánya az oszmán közigazgatás legmagasabb vezetői kinevezésének személyi hátterét és beiktatásuk körülményeit járja körbe.

A hír- és információszerzéssel és a kémkedéssel kapcsolatos eddigi ismereteinket gazdagítja *Acs Pál* szultáni tolmácsokkal foglalkozó írása.

Hiller István stúdiuma a Habsburg Birodalom 17. századi diplomáciai eszközei közül az illegális és legális információszerzés lehetőségeit és jelentőségét elemzi. A szerző szerint a másodlagos és a nem legális informálódás a lehető leghatékonyabban egészítette ki a követségek ismereteit és jelentéseit, amelyekkel a politikai realitások talaján tudták tartani a magyarországi és a birodalmi érdekegyeztetést. Az illegális hírszerző diplomaták zöme tanult, és ártatlanul tűnő foglalkozást űző értelmiségi vagy nemes volt, akik társadalmi helyzetükből adódóan szinte teljesen feltűnésmentesen kérdezősködhettek.

A nyilvánosság vizsgálata képezi *G. Etényi Nóra* írásának tárgyát is. Az 1670-es évek magyarországi eseményeiről a Németországba jutó hírek a császári udvar propagandájához, Nádasdy Ferenc tevékenységéhez köthetők.

Fazekas István a horvátországi eredetű, ám a 16. században a Tiszántúlon birtokos Melith család két sarjának bécsi tanulóéveivel foglalkozik. Az írás több érdekes családtörténeti adatot is tartalmaz.

A hódoltsági adószedés gyökereit, a kettős adóztatás kialakulásának mikéntjét vizsgálja *Buza János* értekezése. A bizonytalan és mobil politikai határok a kivetett adó mértékének növekedését, akár három, illetve négyfelé történő megfizetését eredményezte. A szerző levéltári források segítségével igazolja azt, hogy az adózásnak marhaszám alapján történő elren-

delését már a Mohács előtti jogforrásokban is megtaláljuk, tehát nem valamiféle újszerű adószedésről van szó.

A török összeírók feljegyzéseit vizsgálva hívja fel a figyelmet *Hegyi Klára* tanulmánya arra, hogy a Balkán-félszigetről a Szerémség területére érkező délszláv lakosság számbavétele során a muszlim lakosságot is összeírták. A törökkori Bácsot vizsgálva jut arra a következtetésre, hogy e település kedvező földrajzi helyzetéből adódóan, az ideérkező és már itt élő iparos és kereskedelmi réteg révén vált fontos szellemi és gazdasági központtá, azaz igazi balkáni-török várossá a felcsúszott Balkán területén.

R. Várkonyi Ágnes értekezése az 1664-ben megkötött vasvári béke következményeit, a Wesselényi-féle szervezkedés korábbi megítélését és a magyar politikai elit reagálását tekinti át. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az összeesküvés az országegyesítés kísérlete volt. Az új helyzetben a magyar nemesség korábbi lehetőségeit, az alkalmazható politikai taktikákat számba véve, az önvédelem változatos módjaival próbálta megőrizni létét, identitását, otthonát.

Czigány István a királyi végvárakban állomásoztatott végvári katonaság 1671–1672-ben elrendelt létszámcsökkentésére keres magyarázatot. A szerző véleménye szerint az Udvari Haditanács intézkedései nem a végvári katonaság felszámolását, hanem annak megreformálását és a Habsburg Birodalom állandó hadseregébe való beillesztését célozták meg.

Varga J. János írásában a 17. századi Habsburg–magyar–oszmán viszonyrendszert vizsgálja. Világosan érzékelteti, hogy a céltudatosan Bécs meghódítására törekvő oszmán uralkodók egyértelműen látták, a Habsburgok legyőzése nélkül nem képesek zavartalan uralmat kiépíteni Magyarország területén. Nem csoda, ha minden függetlenségi törekvéshez katonai támaszt ígértek és adtak a magyar főuraknak.

Szita László a karlócai béketárgyalások és a békekötés előtörténetét tekinti át a diplomáciai körülmények és a felek szemszögéből.

Oborni Teréz írása Erdély 1571–1575 közötti közjogi helyzetét vizsgálja. János Zsigmond halála után (1571) Bécs számára előnyösebb volt Erdély élére aulikus, udvarhú vajdát kinevezni, mint a közjogi önállóságához ragaszkodó fejedelmet elismerni. Ám a Porta ragaszkodott a kialakult viszonyok megmaradásához. Végül Báthory István személyében a Fráter György által képviselt önállósulási vonal erősödött meg, így fenn lehetett tartani Erdély különválását, belső autonómiáját.

Balázs Mihály dolgozata az erdélyi vallásbéke kezdeteiről ír. A hazai, a külföldi és a felekezeten kívüli teológusok és egyháztörténészek, irodalomtörténészek véleményét veszi sorra.

Tóth István György a jezsuita misszionáriusoknak Temesvárra és környékére vonatkozó jelentéseit elemzi. Az atyák a lakosság nyelvi, felekezeti összetételének bemutatása mellett, összegyűjtötték az itt élők különféle babonáit, tájékoztattak a délvidéki papi személyek műveltségéről, és nem hallgatták el azt sem, ha az egyháziak züllött körülmények között éltek.

A török területen tevékenykedő katolikus egyháziak más szerző figyelmét is felkeltették. *Molnár Antal* a 17. századi misszionáriusok úti beszámolóira hívja fel a figyelmet. A papi emberek Raguzából karavánutakon jutottak el Belgrádba, s jelentéseikben beszámolnak utazásuk körülményeiről is. A szerző értekezését három úti jelentés közreadásával zárja.

Pállfy Géza arra kíváncsi, miként csinálhattak magyar nemesek karriert a bécsi udvarban. A szerző arra a megállapításra jut, hogy a tulajdonképpen magyar királyi udvar már csak a koronázások során kapott jelentőséget. Buda elvesztése után a magyar udvarnak a hazai nemes ifjak felemelkedésében, valamint az udvari élet irányításában már semmilyen szerepe sem volt. A politikai és udvari élet kizárólagos színterévé Bécs vált, s ez már csak a legelölkelőbb családok leszármazottainak adott lehetőségeket arra, hogy udvari főméltóságot betöltve, diplomáciai feladatokat ellátva, futárként, illetve tolmácsként befolyásolják a magyar politikai élet alakulását. A felemelkedést a főhercegi udvarok, a magyar udvari kancellária biztosíthatta még, abban az esetben, ha a jelöltek rendelkeztek megfelelő képzettséggel, illetve kapcsolatokkal.

Szakály Orsolya a Vay család 18. századi felemelkedésének vizsgálatával olyan családtagok pályafutását veszi számba, akik tudatosan épített karrierjükkel és vagyongyarapításukkal bizonyították, hogy protestáns hitű főúrként is adódik számukra kiugrási lehetőség. A szerző logikus fejtegetései, a pályaképek számbavétele azt igazolják, hogy a tudatosan vállalt katonai pálya a protestáns egyenjogúsítást biztosító

türelmi rendelet elfogadása előtt a felemelkedést, a bárói rang megszerzését jelenthette a család számára.

Monok István cikke arról szól, miként terjedt el a 16–18. században hazánkban a francia nyelv. A korabeli honi könyvállomány vizsgálata alapján arra a következtetésre jutott, hogy a 16. század első felében a francia kiadványokat kereskedők hozták a Kárpát-medencébe. A 17. század végére, a Napkirály uralkodása alatt a francia nyelv már oly mértékben tudta befolyásolni az európai kultúrát, hogy a protestáns államok sem vonhatták ki magukat hatása alól. A 18. századra a francia nyelven való olvasás szinte természetessé vált a főnemesi udvarokban, és a könyvállomány tekintélyes hányada francia nyelvű lett. Természetesen a főúri könyvtárszobák polcairól nem tűntek el a latin, illetve német nyelvű munkák, csupán az arányuk csökkent a franciához képest.

Péter Katalin a jobbágyság házassági szokásait vizsgálva arra hívja fel a figyelmet, hogy a földesúr nem szólt bele jobbágyság párválasztásába, ez a jobbágyság szuverén joga volt. A földesúr jogi szerepe a jobbágyság kötelezettségeire és nem a magánéletére vonatkozott.

Zimányi Vera és J. Újváry Zsuzsa írása ritka forrástípust, az uradalmi népszámlálást veszi górcső alá. A Batthyányok nyugat-dunántúli birtokain ugyanis – szerencsénkre – a 17. század közepén összeírták a jobbágynépességet. A szerzőpáros arra is felhívja a figyelmet, hogy a század első felében a Batthyány család uradalmában a megszokottól eltérő módon, sokkal alaposabban, adatgazdagabban elkészített urbáriumok alkalmasak lehetnek demográfiai vizsgálatokra. Elemzésük igazolja, hogy Magyarországon a fiatalok igen korán házasodtak. Az 1648. évi népességösszeírás tanúsága szerint a horvát családok 3 gyermekével szemben a magyar és a német házaspárokra 2,43, illetve 2,47 gyermek jutott. A gyermekek száma tehát meglepően alacsony.

A sokszínű és tartalmas kötetet Szakály Ferenc sokoldalú munkásságát bemutató bibliográfia zárja, amelyet *Pállfy Géza* készített el.

Skornyákné Török Márta

CSURKAI HORVÁTH JÓZSEF–KOVÁCS ELEONÓRA (Szerk.): *Múltunk építőkövei. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára kiadványa. Székesfehérvár, 2001. 153 p. ISBN 963 00 6303 4*

Székesfehérvár, e gazdag történeti múlttal rendelkező település (hely)történeti szakmai fórumok, konferenciák gyakori házigazdája. E kötet is a közelmúltban Székesfehérváron zajlott (pl. az 1997-ben Géza fejedelemmel, illetve az Aranybullával, az 1998–1999 folyamán pénztörténettel, a 2000-ben István királlyal kapcsolatos) konferenciák néhány előadását (illetve azok – általában lábjegyzetesre – bővített változatát) foglalja magában.

Az előszóban éppen e fórumokról olvashatunk tájékoztatást, egyúttal rövid összefoglalását kapjuk a kötet tanulmányainak is. Ezek sorát *Csurkai Horváth József* munkája nyitja (Várostörténetírás, „múltidézés” Székesfehérvárott). A szerző a székesfehérvári tudományos jellegű város- és megyetörténet-írás jeles alakjait eleveníti fel, kitérve a fontosabb helyi tudományos szaklapokra is.

Érszegi Géza tanulmányában (Géza fejedelem és a kereszténység) a magyarságot a Kárpát-medencében, a 10. században ért térítési kísérletekről ír, bemutatja ezek eredményeit és a kereszténység Géza-kori viszonyait. *Györffy György* írásában (Szent István a kor Kelet- és Nyugat-Európájában) azt vizsgálja, hogy a magyarság milyen viszonyokkal találkozott Kelet és Nyugat között, s ezekben István milyen változásokat tudott elérni az államalapítással. *Zsoldos Attila* munkája (Ispán és vitéz) a *comes* és *miles* fogalmak sokrétű jelentéseit elemzi I. István törvényeiben.

Ezután *Érszegi Géza* dolgozatában („Hét példányban megírták”) bemutatja az Aranybulla szövegé-

nek hagyományozódását, majd *Zsoldos Attila* „Igaz szolgálattal szerzett birtok” című tanulmányában a birtokok királyi adományozása vonatkozásában rávilágít a katonai szolgálat fontosságára. *Kubinyi András* munkája (Nemesi szabadság – jobbágyi szabadság – falusi önkormányzat a késő-középkorban) a jobbágyközösségek, falusi önkormányzatok szabadságelemeit, a falusi bíróságok működését mutatja be. *Tóth Csaba* írása (Pénzverés az Anjou-kori Magyarországon) a 14. századi pénztípusokat és királyi pénzügypolitikát taglalja, míg *Szemán Attila* dolgozata (Bányapénzek, réz váltópénzek, szükségpénzek a 17. század második felétől a 18. század elejéig) a címében jelzettekét járja körül igen részletesen.

A kötet tehát számos témakörből közöl alapos, színvonalas tanulmányokat, a középkortól az újkorig bezáróan. A könyv kiállítása (betűtípus, papírminőség, címlap stb.) nagyon szép, ráadásul száznál bőven több színes kép, fotó, metszet stb. díszíti.

Az előszóban a szerkesztők a következő célt fogalmazták meg (p. 6.): „fontos számunkra, székesfehérváriak számára, hogy ... az államalapítás millenniümáról méltóképpen emlékezzünk meg. ...ezért ket-tős feladatot tölt be e kiadvány, tisztelgés a magyar történelem és a város története előtt.” A recenzens ehhez csak annyit fűzhet: e célt mind tartalmi, mind formai szempontból magas szinten sikerült elérni.

Piti Ferenc

NIEDERHAUSER EMIL–SZVÁK GYULA: *A Romanovok*
Pannonica Kiadó. Bp., 2002. 347 p.

A Romanov-dinasztia 1613 és 1917 között uralkodott, a család története Oroszország háromszáz évnél is hosszabb történelmével függ össze. 1913-ban, amikor a dinasztia regnálásának 300 éves évfordulóját ünnepelték az Orosz Birodalomban, senki sem gondolta volna, hogy néhány év múltán tragikus véget ér uralmuk az utolsó Romanov, II. Miklós lemondásával, majd a cár és családjának lemészárlásával (1918. július 16-áról 17-ére virradó éjjel). A dinasztia felemelkedése a koztromai Ipatyjevszkij-kolostorból

indult, és uralmának története az Ipatyev-házban ért véget, Jekatyerinburgban.

Az orosz monarchia és a Romanovok történetéről számos könyv és tanulmány látott napvilágot, gazdag és változatos a téma szakirodalma. Az utóbbi években, de főleg 1991 után az 1918-ban meggyilkolt cári család került a figyelem középpontjába, 1994-ben számos orosz városban gyászünnepeken emlékeztek meg róluk.

Ez ideig igényes összefoglaló munka a Romanovokról magyar szerzőktől nem készült, már ezért is

dicséretes *Niederhauser Emil* és *Szvák Gyula* vállalkozása. Könyvükben kiváló összegzést adnak a cári család érdekes és izgalmas, a sajátos orosz fejlődésből következően sok speciális vonással rendelkező történetéről. A szerzők a tizenhét orosz autokrata uralkodó portréjának megrajzolása mellett részletes elemzést készítenek államalkotó tevékenységükről, politikájukról, az orosz és az egyetemes történelemben játszott szerepükről is.

A hat fejezetből álló kötet kereteként szolgáló tömör bevezetőben és epilógusban a Romanovok őseinek, illetve 1917 után Oroszországban maradt és nyugati emigrációban élő leszármazottainak bemutatását végzik el.

Szvák Gyula az első Romanovoktól 1762-ig, II. Katalin trónra lépéséig uralkodó kilenc cár sorsának és politikájának alakulását követi végig. A családalapító ősatya valószínűleg Litvániából telepedett át a moszkvai nagyherceghez 1283-ban, ahol felvette a pravoszláv keresztiséget és az Iván Kobilá nevet. A Romanovok az ő utódának, Andrejnek ötödik fiától származtak, és a 16. század elejéig a Koskin vezetékneven szerepeltek, majd a Zaharjin nevet viselték. A Zaharjin-Jurjeviek ágából származott Anasztázia (IV. Iván első felesége) és két fivére, Danyiil és Nyikita. Fjodor Nyikityicsnek, (1554–1633), Nyikita öt fia közül a legidősebbnek, köszönhető a család felemelkedése. Az utolsó Rurik, Fjodor Ivanovics halála (1598) után (akinek anyja Anasztázia volt) Borisz Godunov leszámolt a trónra igényt tartó vetélytárs Romanovokkal is. A kolostorba kényszerített Fjodor (szerzetesként Filaret) és családja túlélte a megpróbáltatásokat. „A zavaros időszak” alatt sem kompromittálta magát, megbízható, hiteles személynek számított. 1613-ban az országos gyűlés az akkor még lengyel fogságban lévő Filaret fiát, Mihail Fjodorovicsot választotta cárrá.

Az első Romanov a zemszkij szobor választása alapján került az orosz trónra, és ez az utódaira is vonatkozott, a trón utódlását örökléssel biztosították. Filaret a fogságból 1619-ben került haza, innentől Mihail és apja duális uralkodása, a cár és a pátriárka vezetése, a világi-egyházi hatalom egyesülése, valamint Filaret reformkorszaka jellemzi ezt az időszakot. Nem volt könnyű „a zavaros időszak” utáni helyzet, a gazdasági és társadalmi stabilitást kellett biztosítani, a reformok a konszolidációt szolgálták.

Az első Romanovok – Mihail (1613–1645), Alekszej (1645–1676), III. Fjodor (1676–1682) – uralmának további jellemzői voltak, hogy feleségeiket egy-

szerű nemesi családokból választották ki, a cárnék rokonai (Miloszlavszkijok, Nariskinok) az udvari hierarchiába bekerülve meggazdagodtak és az udvari csoportok hatalmi küzdelmeiben fontos szerepet vállaltak, sőt azokat gyakran maguk irányították. Nagy figyelmet fordítottak a trónörökös nevelésére is, a világi ismeretek, a diplomácia és a haditudományok fortélyainak elsajátítása kapott hangsúlyt; a trónörökös nagykorúsága után mutatták be; a cári család (I. Péterig) izoláltan élt.

A szerző hangsúlyozza, hogy az első Romanovok alatt a gazdasági és a társadalmi életben egyaránt jelentős változások zajlottak le, „a zavaros időszak” után az állam világi és vallási feladatainak megoldását felvállalták. Alekszej cársága idején következett be az egyház belső megtisztulási folyamatának jelentős előrelépése, „a nagy egyházszakadás”. Svák Gyula kitér az uralkodók jellemének és személyiségjegyeinek bemutatására is, szól arról, mik voltak kedvteléseik és miben alkottak újat elődeikhez képest. Kiemeli, hogy a Nyugat felé orientálódás is az első Romanovok alatt indult el, Alekszej Mihajlovics uralkodása idején erőteljesebben érvényesült az idegen hatás, de a Nyugat utolérése kormányprogram má I. Péter uralkodása alatt vált.

A Romanov-családon belül a dinasztikus válság a 17. század 80-as éveitől jelentkezett, Alekszej Mihajlovics cár második házasságával megszületett a dinasztia egyik másik ága. Az idősebb ág – Fjodor, Iván, Szojja (Miloszlavszkijok) – és a fiatalabb ág – Péter (Nariskinok) – közötti vetélkedés 1682 után, a gyermektelen Fjodor Alekszejevics halálát követően szült feszültséget, amelyet egy kompromisszum, a kettős cárválasztás és Szojja régenssége 1689-ig oldott fel; viszont a társ-cárság V. Iván haláláig, 1696-ig fennállt. I. Péter uralkodása idején tovább mélyült ez a válság és tovább bonyolódott a trónutódlás kérdése is. 1722-es öröklési törvénye sem hozta meg a várt eredményt, és halálát követően a trónt gárdatisztek segédletével, „palotaforradalommal” lehetett megszerezni.

Szvák Gyula a következő fejezetben alaposan foglalkozik I. Péter (1682/1696–1725) uralmának időszakával, neveltetésével, személyiségével, reformjaival, a huszonegy éven át elhúzódó északi háborúval. Hangsúlyozza, hogy az általa elkezdett európaizálást II. Katalin (1762–1796) teljesíti ki. I. Péter felgyorsította a történelmi folyamatokat, nagyhatalommá tette Oroszországot, ezt a munkáját majd Katalin folytatja tovább. Kiemeli, hogy miközben Nagy Péter az „államot” európaizálta, addig a társadalmat „asiatizálta”.

I. Péter halálát követő időszak, a „palotaforradalmak kora” (1725–1801) a Romanov-dinasztia történetének legbonyolultabb periódusa volt. A született Romanovok egyenes ágának kihalásával meggyengült, de ugyanakkor a dinasztikus házasságok révén többször is megújult a cári család, az oldalágakat több generáción keresztül német családok újították meg. „A palotaforradalmak korában” négy férfi és öt nő uralkodott, és fontos vonása ennek az időszaknak az is, hogy a férfiak rövid ideig maradtak a trónon. Mind I. Katalin, mind II. Péter uralkodása idején a főszerep a kegyenceknek jutott, és 1730 után I. Péter féltestvérének, V. Ivánnak leánya, Anna Ivanovna és rokonai is gyakorolhatták a hatalmat. I. Péter leánya, I. Erzsébet 1741-ben „palotaforradalommal” szerezte meg a trónt. Ebből az időszakból részeredményei alapján I. Erzsébet uralkodása konszolidált időszaknak látszik. Bár folytatja apja politikáját, európai orientációját, a valóságos újítás hiányzik, ami a II. Katalinnal történő összehasonlításban válik kitapinthatóvá.

Niederhauser Emil a III. Péter hatalomra jutásától, 1762-től 1917-ig uralkodó cárokkal foglalkozik a kötet következő három fejezetében. Hangsúlyozza, hogy II. Katalin I. Péter életművének folytatójaként lépett fel, amit reformjaival igyekezett igazolni bel- és külpolitikájában egyaránt, és az elképzelt reformok jó részét meg is valósította. Oroszország I. Péter alatt vált nagyhatalommá, de II. Katalin tevékenysége révén ismerte el Európa. Úgy értékeli, hogy harmincnégy évig tartó uralkodása sok pozitívumot hozott az orosz állam és társadalom számára. II. Katalin első reformjaiban III. Péter elképzeléseit is megvalósította, ahogyan unokája, I. Sándor (1801–1825) folytatta az ő felvilágosult politikáját. I. Pétertől kezdődően az orosz cárok mindegyike átalakított vagy kiigazított, a reformer uralkodók közül II. Katalin, I. Sándor és II. Sándor tevékenysége emelkedik ki.

A 19. század elejére európai nagyhatalommá váló Orosz Birodalom igényelte a változtatást. Az orosz állam átalakítását I. Sándor kezdte el, az államigazgatást és az oktatási rendszert érintő reformjai a legjelentősebbek, de alkotmányos elképzeléseit nem sikerült megvalósítania. Viszont sikeres külpolitikát folytatott, jelentős eredményeket könyvelhetett el mind az európai ügyekben, mind a keleti kérdésben. A napóleoni háborúk lezárása után Európa megmentőjeként az új nemzetközi rendszer megalkotásában és működtetésében meghatározó szerepet játszott. Az általa kimunkált külpolitikai vonalat utóda, I. Miklós (1825–1855) is folytatta, bár a keleti kérdés-

ben jóval határozottabban lépett fel, és belesodorta Oroszországot a krími háborúba (1853–1856). A krími trauma után a nagyhatalmi presztízsét veszített Orosz Birodalom kormányzata II. Sándor uralkodása idején (1855–1881) a belső átalakításra koncentrált, a jobbágyfelszabadításra és a polgári reformokra. Az 1860–1870-es évek reformjai a gazdaságot érintették, a politikai hatalom jellegén nem változtattak. Niederhauser Emil kiemeli, hogy a 19. századi fejlődés fontos időszaka ez, bár Sándor személyes szerepe ezekben a reformokban kevés volt, de a reformok sorozatának megindítása és befejezése az ő elhatározása és érdeme volt. Oroszország kimozdult statikus állapotából, a megkezdett folyamat visszafordíthatatlanná vált, bár ellenreformokkal lefékezni még mindig lehetett, amit III. Sándor (1881–1894) meg is próbált, az ő uralmával a mozdulatlanság veszi kezdetét. Niederhauser Emil hangsúlyozza, hogy III. Sándor országglása idején bár Oroszország nem vett részt semmilyen háborúban, mégis az ő nevéhez fűződik az a nagy külpolitikai váltás, amelynek végső következményeként az Orosz Birodalom az első világháború fő résztvevője lett. Alatta indult el a nem oroszok intenzív oroszosítása is.

Az utolsó orosz cár, II. Miklós művelt, de az uralkodásra felkészületlen, bizonytalan uralkodó volt, felesége hatása alatt állt, példás családapának számított. A hazai politikai fejlemények kevésbé érdekelték, azt a minisztereinek engedte át, a külpolitikát azonban szívesen irányította és befolyásolta. Uralma idejére esik az orosz–japán háború, az első orosz forradalom, valamint az első világháború, amely elmélyítette a válságot Oroszországban, és az uralkodó lemondásához, majd a cári család kivégzéséhez vezetett.

1762-től III. Péterrel a holstein-gottorpiak kerültek hatalomra, II. Katalinnal megszilárdult uralmuk az orosz trónon, amit I. Pál 1797-ben kiadott új trónöröklési rendelete – amely pontosan rögzítette az egyenes ági leszármazottak öröklési rendjét –, tovább erősített. Annak ellenére, hogy I. Pál, I. Miklós, II. Sándor, III. Sándor sok gyermeket hagyott hátra, kisebb problémák jelentkeztek a trónutódlásban I. Sándor halálakor (nem volt utóda), II. Sándor uralkodása idején (fiatalon meghalt a trónörökös, Nyikolaj) és II. Miklós cársága alatt (későn és betegen született meg Alekszej trónörökös, és a cárné viselkedése, valamint a Raszputyin-ügy feszültséget és szakadást idézett elő a dinasztiaán belül).

Niederhauser Emilnek és Szvák Gyulának köszönhetően egy színvonalas, érdekes, jó stílusú di-

nasztiatörténettel gazdagodtunk. A szerzők figyelme az uralkodókat illetően mindenre kiterjed, tökéletes képet kapunk az egyes cárok államalkotó tevékenységéről, uralkodásuk idején folytatott bel- és külpolitikájukról, miközben élénk tárul magánéletük minden fontos mozzanata és rejtelve, megismerkedünk nevelőikkel, közvetlen környezetükkel, kegyenceikkel, sőt a cárokat övező legendákkal is. Érdekes VI. Iván személye, aki csecsemő-korától a világtól elzártan börtönben sínylődött I. Erzsébet palotaforradalmát követően 1764-ig, meggyilkolásáig. Az I. Sándorról szóló legenda – mely szerint az uralkodó 1825-ben nem hunyt el Taganrogban, hanem Fjodor Kuzmics

néven szent emberként Szibériában élt, távol a politikától, 1864-ben bekövetkezett haláláig – még mindig foglalkoztatja a történészeket. II. Miklós leányának, Anasztaszija nagyhercegnőnek a története is máig találgatásokra ad okot.

Végezetül még egyszer megismételhetjük, hogy Niederhauser Emil és Szvák Gyula könyve sok új információt ad a Romanov-házról.

A kötetet válogatott bibliográfia, névmutató és a Romanovok családfája zárja le.

Bodnár Erzsébet

MIKLÓSI-SIKES CSABA: Köbe vésett történelem. A sümegi városi temetők története és sírjelei 1950-ig. Múzeumi Füzetek 13. Sümeg, 2002. 255 p., számos ábrával ISBN 963 202 459 1

A várromjáról, barokk püspöki palotájáról híres, egykor jobb napokat megérett dunántúli kisváros ma is meglévő temetkezési helyeiről, temetőiről szól ez a kötet. Nevezetesen a ferences templom és a plébániatemplom kriptájáról, a római katolikus és a mellette lévő protestáns temetőről, valamint a zsidó temetőről. Megtaláljuk az egyes temetkezési helyek összefoglaló történetét, majd az egyes síremlékek leírásait. Utóbbi leírások kitérnek a síremlék temetőn belüli helyére, jellegére, állapotára, anyagára, készítőjére, leírására, történetére, feliratára és a vonatkozó irodalmi hivatkozásokra. Sokszor a síremlék fényképe is megtalálható.

A „Turul” olvasóit elsősorban a bőséges genealógiai jellegű adalék érdekelheti. A jelesebb sümegi, illetve sümegi vonatkozású családok közül a Hertelendy, a Tarányi-Oszterhuber, a Kisfaludy, a Mójzer, a Ramasetter, az Eitner-Remete, a Darnay (Dorner), a Pillich-Stamborszky famíliákról részletesebb ismeretéseket és leszármazási táblázatokat is találunk.

A „temetőtörténelem” voltaképpen hű tükrre az élők világának, megismerhetjük belőle a városka egykori történelmét, nemesi és polgári családjait, a helyi értelmiséget (papok, tisztviselők, tanárok, orvosok, gyógyszerészek stb.), kézműveseket, iparosokat, s időnként utalásokat találunk az országos történelem eseményeire is (pl. világháborúk hősi halottai).

A városi temetőben való eligazodást a parcellák besorolását feltüntető térképek segítik. A munka a terepen meglévő (vagy a közelmúltban még megvolt) emlékek mellett bőségesen felhasználta a levéltári,

könyvészeti forrásokat, többek között a helyi anyakönyveket, sajtótermékeket és a sümegi múzeum adattári anyagát is. A kötetet forrásjegyzék és névmutató egészíti ki, talán elért volna még egy tartalomjegyzék is.

A kötet végén olvashatjuk az erdélyi Kalotaszegről áttelepült szerző 1989–2001 közötti publikációinak lajstromát. Miklósi-Sikes Csaba érdeklődése elsősorban építészettörténeti, műemléki kérdésekre terjed ki, erdélyi és dunántúli vonatkozásokban egyaránt, de nem idegenek tőle egyéb művészeti, művelődéstörténeti témák sem, így pl. az erdélyi fényképezés kezdetei és korai mestereinek ténykedése. Jelen könyve is a tevékeny hazaszeretet példája, amely a szűkebb pátria megismerését szolgálja. Úgy tűnik, sikerrel illeszkedett be újabb környezetébe, lakóhelyébe, hiszen annak történetét, hagyományait magáénak érzi, mindamellet, hogy soha nem feleli erdélyi kötődését.

A kötet két apró tévedésére szeretnék még utalni. Nemeskéri Kiss Pál nagyváradi apát-kanonok (1793–1847) aligha lehetett I. Ferenc császár nevelője (138–139. pp.) – ahogyan a könyv állítja –, hiszen jóval fiatalabb volt az 1768-ban született uralkodónál. A szöveges rész szerint: „*Ferenc Károly cs. k. főherceg fiait magyar nyelvre tanította*”. Ferenc Károly (1802–1878) Ferenc császár egyik gyermeke volt. Fiai Ferenc József (1830–1916), a későbbi császár és király, Miksa (1832–1867), Károly Lajos (1833–1896) és Lajos Viktor (1842–1919) főhercegek voltak. Kiss Pál tehát nem I. Ferenc, hanem I. Ferenc József király (egyik) nevelője volt.

Kuthy István (Sümege, 1919. április 2.–Bugyi, 1944. április 3., édesanyja: Lázár Matild) nem repülő őrnagy, hanem repülő őrmester volt. A rövidített rangfokozat a síremléken nyilván kopott, nehezen olvasható volta okozhatta a tévedést. Kuthy fiatal kora éb-

resztette fel a gyanúmat, hogy aligha lehetett őrnagy 25 évesen. (Halálának körülményeiről: Bús János–Szabó Péter: Béke poraikra... II. Bp., 2001. 734)

Rainer Pál

VESZPRÉM VÁRMEGYE 1836. ÉVI CÍMERMEGÚJÍTÓ ADOMÁNYLEVELE.

Szerk. Madarász Lajos, fordította Boross István, a kísérőtanulmányt írta Somfai Balázs, az ábrákat készítette Gáty István. Veszprém, 2000. 10 sztl. + 16 p.
ISBN 963 7185 23 2

A Millenniumi Megyenap tiszteletére készítette el Veszprém Megye Közgyűlése az 1836-ban kelt, a megye címerét magyar nyelvű körirattal megújító, V. (I.) Ferdinánd király által adományozott oklevél hasonmását. A megyecímert 1990 óta változatlan formában ismét használják. A szép kivitelű hasonmás egy figyelemre méltó füzet egészíti ki. Ebben nemcsak az oklevél szövegének magyar fordítása található, hanem Somfai Balázs tanulmánya a megyecímerek kialakulásáról és Veszprém megye pecsétfejlődéséről.

A tanulmány a közigazgatás fejlődésének és a megyei pecséthasználattal alakulásának összefüggését vizsgálja. Az általános fejlődés tükrében mutatja be a megye pecsétváltozását, majd a pecsét ábrájának címmerré fejlődését. A pecsétek leírása, motívumainak magyarázata mellett a szerző az egyes fennmaradt pecsétváltozatok rajzát is közli.

Az elmúlt években több 19. századi címereslevél hasonmás kiadása készült el, ezek többsége mindössze egy díszpéldányban, a veszprémi kiadás 500 példányos, amiből 200 díszkötésben. A példányszám

is jelzi, hogy a kiadás célja az – mint ahogyan azt Kuti Csaba, Veszprém Megye Közgyűlésének elnöke előszavában megfogalmazza –, hogy a múlttal összekötő, ma is élő, hagyományos, tiszteletet kiváltó jelkép megismertetésén keresztül egy biztosabb jövőkép kialakításában nyújtson egy erőt adó pontot.

Az említett melléklet első pecsétrajza a köriratában az 1572-es évszámot tartalmazó papírfelzetes pecsétet mutatja. A pecsétnyomó köriratának feloldása új, eddig nem publikált kutatási eredmény. Az évszám, amelyet korábban díszítőelemként értelmeztek, azt jelzi, hogy Veszprém vármegye annak ellenére, hogy a megye egy része és a megyeszékhely török fennhatóság alatt állt, az 1550-es törvényt végrehajtotta, azaz megalkotta a vármegye címerét. A pecsétnyomó készítésének dátuma jelentős adalékkul szolgál a kommunális címeres-pecséthasználattal történetének korai időszakára, pontosítva a vármegyei címerhasználat 15–16. századi történetére vonatkozó, kevés adattal alátámasztható ismereteinket.

Nyulásziné Straub Éva

MAGYAR MÚZEUMI ARCKÉPCSARNOK. Főszerkesztő: Bodó Sándor–Viga Gyula.

Szerkesztőbizottság: Bardoly István–Pintér János–Ilon Gábor–Selmeczi Kovács Attila–Kecskeméti Tibor–Sinkó Katalin. Szerkesztő: Élesztős László.

Pulszky Társaság–Tarsoly Kiadó, Bp., 2002. 984 p., illusztrált kiadás
ISBN 963 86222 4 5

A Magyar Nemzeti Múzeum 1802-es alapításának bicentenáriuma adott megfelelő alkalmat, hogy mintegy három és félszáz szerző összefoglalja a 18–20. században élt, a magyar múzeumügy történetében kiemelkedő szerepet játszó, közel kétezer személyiség életrajzát, közölve sokuk arcképét is.

Ez a vállalkozás előzmények nélküli a magyar lexikon (illetve genealógiai stb.) szakirodalomban.

A kötetben szereplő egyének országos, illetve helyi múzeumokat reprezentálnak, a mindenkori országterületnek megfelelően. Tág értelmezést kapott a „múzeumi szakember” megjelölés. Így a múzeológusokon kívül találkozhatunk pl. múzeumalapítókkal, neves gyűjtőkkel, régészekkel, történészekkel, néprajzkutatókkal, természettudósokkal, művészet-történészekkel. Természetesen az életrajzi lexikon-

ban megtalálhatók kiállításrendezők, restaurátorok adatai is. Olvashatunk a legjelesebb donátorokról, adományozókról, illetve a múzeumi szakemberek képzésében fontos szerepet játszott egyetemi (főiskolai) professzorokról, tanárokról is.

A kötet jellegéből adódóan olvashatunk régen elhaltakról, de pl. eredetileg még címszót író, s körünkből napjainkban eltávozott személyekről is. Így a recensens nem kis meghatódottsággal olvasta egyes korábbi barátai, ismerősei életrajzi adatait is.

Az egyes címszavaknál szerepelnek a legfontosabb életrajzi adatok, működésének jellemzői, elismerései, fő művei, illetve (adott esetben) a róla szóló irodalom. Így bizonyos értelemben a magyar biobibliográfiai hagyományokat is követi az új (szak) életrajzi lexikon.

A kötet igen érdekes, gazdag genealógiai anyagával sajátos kézikönyve lehet folyóiratunk olvasóinak is.

Pandula Attila

POZSONYI JÓZSEF: A semsei Semsey család története. Régi magyar családok. 1.
Debrecen, 2002. 128.

A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága 2002 augusztusában új genealógiai monográfiásorozatot indított útjára Régi magyar családok címmel. A nyitó kötetben a sorozat szerkesztője – Pozsonyi József, a balmazújvárosi Semsey Andor Múzeum igazgatója – mintegy másfél évtizedes kutatásai alapján, a város egykori birtokosának, a Semsey famíliának az 1200-as évektől napjainkig tartó történetét tárja az érdeklődő olvasók elé, kis portrékat rajzolva a legismertebb családtagok életéről.

A család első ismert őse Richter Frank von Meiben a 13. század második felében, egyes források szerint IV. Béla uralkodása idején, a szepesi szászok letelepítése során költözött Szászországból a Magyar Királyságba. A család nevét adó Kassa melletti Semse falut egyes források szerint Frank fia Tamás kapta Károly Róberttől az 1310-es években, más adat azonban arról tanúskodik, hogy Frank szepesi várnagynak IV. (Kun) László adományozta a birtokot 1285-ben. (A família szerencsecsillaga gyorsan emelkedett: Semsey László Zsigmond király főpohárnokaként halt meg 1396-ban a Nikápoly mellett vívott csatában. Testvére – János – az elhunyt érdemeiért 1401-ben címerlevelet kapott az uralkodótól (a szerző mind az adományozó iratot, mind a családi címer pontos heraldikai leírását közzéteszi).) A család tagjai részt vettek Zsigmond király huszita hadjárataiban, a török- és Habsburg-ellenes küzdelmekben, a felszabadító háborúban, illetve a Rákóczi-szabadságharcban. A 18. és 19. század fordulóján a Semsey

nemzetség legkiemelkedőbb tagja Semsey András volt: 1802-ben királyi személynökké, 1803-ban Ugocsa, 1807-ben pedig Abaúj vármegye főispánjává nevezte ki I. Ferenc császár és magyar király. Unokájának, dr. Semsey Andor mineralógusnak és a magyar tudományos élet bőkezű mecénásának élettörténetét a szerző külön fejezetben tárgyalja. A tudós kereszt- és fogadott fiának – Semsey Lászlónak – 1907. augusztus 25-én Ferenc József grófi címet adományozott a család katonai és közéleti téren szerzett érdemeiért. A Semsey család következő kiemelkedő tagja László fia Andor volt, aki az I. világháborúban szerzett súlyos sebesülései miatt a frontszolgálat helyett diplomáciai pályára lépett. Több megbízás után 1941-ben Magyarország argentinai nagykövétévé nevezték ki. Az ország német megszállása után nem ismerte el Sztójay Döme kormányát, s a nációkkal szembeni ellenállásra szólított fel. A II. világháború után is Dél-Amerikában maradt, s fia ma is Argentínában, unokája, András pedig Németországban él.

A szerző a köznemesi ágak (komlóskeresztesi, hrabóci, kassai, Lackner-Semsey) sorsát is napjainkig kíséri figyelemmel.

A dokumentumokkal, forrásszemelvényekkel, fényképekkel, reprodukciókkal illusztrált, genealógiai táblákkal kiegészített mű angol és német nyelvű rezümével záródik.

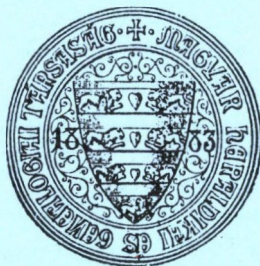
Bagi Zoltán

TURUL

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Országos Levéltár
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

SZERKESZTIK:

DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA, PANDULA ATTILA, RAINER PÁL,
SOÓS ISTVÁN

HETVENHATODIK KÖTET
2003/3-4. füzet

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR

MMIII

E számunk szerzői

Csízi István, Phd, levéltáros, MOL
Draskóczy István dr., egyetemi adjunktus, ELTE BTK
G. Etényi Dóra dr., egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem
Körmendi Tamás, Phd ösztöndíjas, ELTE BTK
Pandula Attila dr., egyetemi adjunktus, a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság főtítkára
Rainer Pál dr., régész-múzeológus (Veszprém)
Soós István dr., tudományos munkatárs, MTA Történettudományi Intézet

E számunk a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült

TURUL

LXXVI. évfolyam

2003/3–4. füzet

Szerkesztik: DRASKÓCZY ISTVÁN, KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN, NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA,
PANDULA ATTILA, RAINER PÁL, SOÓS ISTVÁN

Szerkesztőség címe: Magyar Országos Levéltár

1014 Budapest, Bécsikapu tér 4.

Az egyes közlésekért a szerzők felelnek. Címük a szerkesztőségben.

A beküldött kéziratokat nem őrizzük meg, és nem küldjük vissza.

Kiadja a Magyar Történelmi Társulat

Felelős szerkesztő: PANDULA ATTILA

Nyomdai előkészítő munkák: Élőfej Bt.

Nyomás és kötés: Kurucz Gábor

ISSN 1216-7258

TARTALOM

I. Értekezések, önálló cikkek

Csízi István: A Jeszenicei és Budetini Szunyogh család és címerváltozatai a 16–18. században (Első közlemény)	65
Rainer Pál: Egy przemysli vonatkozású, I. világháborús zászlószalag	80
Pandula Attila: Egy elmaradt „Erdélyi Emlékérem” adományozása	85
Soós István: Az illétfalvi és szokolyi Csutor család (Első közlemény)	90

2. Kisebb rovatok

Konferencia

Beszámoló a XIII. Nemzetközi Heraldikai Kollokviumról (Körmendi Tamás)	106
--	-----

Nekrológ

Werner Sauer (1943–2003) (Pandula Attila)	108
---	-----

Könyvismertetés

Botka János: Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai a kiegyezés koráig. (Pandula Attila)	109
Makai Ágnes–Héri Vera: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. (Rainer Pál)	109
Vajay Szabolcs: A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000. Militenses ex hungarica stirpe. I–II. kötet. (Pandula Attila)	110
A Gecsényi Lajos Emlékkönyvről. Fons 9. évf. 2002/1–3. sz. (G. Etényi Nóra)	111
Michel Popoff: Bibliographie héraldique internationale sélective. (Körmendi Tamás)	113
Bene János–Szabó Péter: A magyar királyi honvéd tisztikar 1938–1945. (Rainer Pál)	115
Katkóné Bagi Éva–Orbán Imre: Két évszázad zászlói. (Pandula Attila)	117
Puntigán József–Puntigán Tünde: A losonci református temető. (Draskóczy István)	117

Hírek

A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2003. őszi programja	119
Tájékoztató – Szerzőink figyelmébe	120

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Turul előfizetési díja 2004-re változatlanul 1000,- Ft + ÁFA, azaz **1150,- Ft**, melyhez eddigi előfizetőink részére mellékelten csekket küldünk. Az új előfizetők a Szerkesztőség címén rendelhetik meg a folyóiratot.

Külföldi előfizetőink részére az előfizetési díj – a magas postaköltség miatt – ettől eltérő: a tengeren túlra (légiposta-költséggel) **30 USA \$**, Európában **25 EUR**. Az előfizetés bankszámlaszáma: Postabank és Takarékpénztár Rt. „**11991102-02103006-00070010**”.

Magyar Történelmi Társulat – Turul.

A JESZENICEI ÉS BUDETINI SZUNYOGH CSALÁD ÉS CÍMERVÁLTOZATAI A 16–18. SZÁZADBAN

(ELSŐ KÖZLEMÉNY)

BEVEZETÉS

Ismeretes, hogy az egyes főnemesi családoknak általában időben és személyenként eltérően több címerváltozata is előfordul. Jelen dolgozat célja föltárni egy olyan főnemesi család címerváltozatait és címerhasználatát, mely bár nem játszott a magyar történelemben kiemelkedő szerepet, mégis mivel több ágra szakadt és mindegyik ág részesült rangemelésben, tagjai (térben és időben) minden bizonnyal nem teljesen ugyanazt a címet használták, különösen a hanyatló heraldika századaiban. Mivel kevésbé ismert családról van szó, ezért történetének rövid áttekintését kell először megtennünk.

I. A család története a kezdetektől a 16. század végéig

Az egykori Trencsén vármegyei jeszenicei és budetini Szunyogh család nem tartozik az igazán ismert főnemesi családok közé. A két legnagyobb és legátfogóbb genealógiai munka, Nagy Iván és Kempelen művei viszonylag szűkszavúan emlékeznek meg róla.¹

Ezek alapján a család őseinek Szunyogh Miklós abaúji alispánt, a Bebekék familiárisát² tekinthetjük. Az alispáni tisztség viszont azt sejteti, hogy Szunyogh Miklós nem alacsony sorból indult, ezért nem tűnik megalapozatlannak Engel Pál azon feltételezése, hogy Miklós és a többi Szunyogh a Káta nemzetség tagja lenne.³ Az Engelnél szereplő Szunyoghok viszont nem illeszthetők be Miklós leszármazói közé. Ugyanígy a Karácsonyi által feltárt Káta nembelieket sem lehet teljesen megfeleltetni az archontológia adatainak,⁴ nem is szólva arról, hogy az előnévnek a Káta nemből való származást nem feltétlenül jelölő voltára már Karácsonyi is utalt idézett művében.⁵ Jelen mun-

ka keretében nem térhetünk ki további elemzésekre, a Káta nemzetséggel való kapcsolatra azonban alább még vissza fogunk térni annak heraldikai vonatkozásainak áttekintése céljából.

Biztosnak látszik az, hogy Szunyogh Miklós jeszenicei vásárlásával kezdődik egy most már (az előnév alapján) egész jól elkülöníthető család története. Igaz ugyan, hogy Miklós testvéreivel együtt vette meg a Trencsén vármegyei Jeszenice bírósági jogát.⁶ Azonban csak valószínűsíteni lehet, hogy tőle származnak le a későbbi Szunyoghok, fiai között ugyanis nem szerepel a legközelebbi, magát Jeszenicéről származtató Szunyogh Mátyás helybeli birtokos, aki a 15. században több esetben királyi emberként fordul elő.⁷ Ez azt jelenti, hogy az előnév azonosságán kívül egyelőre nincs több bizonyíték az abaúji alispán és a későbbi Szunyoghok közötti kapcsolatra. Ezért akár az is előfordulhat, hogy nem Szunyogh Miklóstól, hanem valamelyik testvérétől származott le a család. Források hiányában nem tudjuk a kérdést biztosan megválaszolni, legfeljebb vitathatjuk a hagyomány érvényét.

Mátyás gyermekeinél, (Bertalan, Gáspár) ágazik szét a család. Bertalan leszármazói, a későbbi nemesi ág, Gáspár utódai pedig majdan bejutnak a főnemesiség soraiba. További fontos különbség hogy a nemesi ág a későbbiekben (még a 18. században is) Jeszenicén élt, Gáspár leszármazói azonban Budetin várának megszerzésével és megtartásával elkerültek onnan. Mindezek ellenére nem különültek teljesen el, hiszen szerződések és megbízások formájában továbbra is érintkezésben maradtak, legalábbis a 18. század első feléig. A nemesi ág is meglehetősen jól nyomon követhető, noha a 17. századtól kezdve az ország más részein újabb Szunyogh nevű személyek bukkannak fel, akik biztosan nem Trencsénből származnak. Már csak azért sem, mert a nemesi ág is kö-

vetkezatosan használata a „jeszenicei” előnevet. Gáspár utódai Budatin megszerzése után a „jeszenicei és budetini” predikátummal jelölik magukat, ami a sziléziai vonal esetében megváltozik, kiegészülve ottani birtokaikkal, míg a „jeszenicei” megjelölést elhagyják.

Bertalannál, akiről keveset tudni, biztosan szerencsésebb és gyümölcsözőbb pályát futott be testvére, Gáspár. Nyilvánvaló, hogy ő alapozta meg a későbbi főnemesi ágak vagyonát és tekintélyét, minden biztonnal katonai vonalon előrehaladva. 1521-ben már nem élt,⁸ de addigra már kulcsfontosságú pozíciókkal bírt szűkebb családja a Felvidéken. Mátyás királytól testvérével nyert adományt 1487-ben két Zsolna környéki falura,⁹ de ő előnyös házassággal is megerősítette helyzetét, ugyanis Hatnai György özvegyét vette feleségül, ezáltal igényt emelhetett annak örökségére, Budetin várára. Mindemellett perekre és erőszakos fellépésekre volt szükség, hogy Budetin erősségét, a család későbbi fészket szilárdan megszerezhesse.¹⁰

A Mátyás-féle adomány pontos hátterét nem ismerjük, de a későbbi hagyomány és az irodalom is Szunyogh I. Gáspár vitéz haditetteiről szól. Egy, a 17. században lejegyzett, családi monda szerint¹¹ tolnai kapitány volt, aki egy Duna-menti hadjáratban sietett a király segítségére és tűnt ki vitézségével. Az elbeszélés teljesen homályban hagyja viszont a történet pontos idejét, és az ellenségről is csak „pogányokként” emlékezik meg. Ez utóbbi figyelemre méltó tény mögött az állhat, hogy bizonyos fokig aktualizálták az akkori viszonyokra. Valószínűbb, hogy a Nagy Iván által említett lehetőség,¹² mely szerint inkább Mátyás cseh (illetve talán sziléziai) háborúiból vette ki a részét, fedte a valóságot. A családi monda további tévedése (ami a lejegyző számára is nyilván ismert lehetett¹³), hogy I. Gáspártól eredezteti a család nevét, mondván, a király adta Jeszenicei Gáspárnak a Szunyogh nevet, mivel „nagy buzgalommal sokfelől boszszantja az ellenséget”. Megjegyzendő, hogy a valóságban előbb volt meg a Szunyogh név, mint a jeszenicei előnév, ami kérdésessé teszi e történet forrásértékét. Az ebből következő utolsó érv ezen etimológia ellen az, hogy az épp ekkor elváló nemesi ág is a Szunyogh nevet használja, ráadásul a monda nem is tartotta fenn Gáspár testvérének nevét. A címertani vonatkozásokra még nem kitérve annyit elmondhatunk, hogy ha nem is a Délvidéken, de igen valószínű Szunyogh I. Gáspár katonai pályafutása, melynek emlékét a családi monda kissé átalakítva, naiv formában megőrizte, egyszersmind eltulozva Mátyás király szerepét a család felemelkedésében – minden bizonnyal szilárdabb legitimitációt keresve.

Szunyogh Gáspár 1520-ban bekövetkezett halála idején János nevű fia már nem élt, a családi ügyeket László és Mózes irányították¹⁴ Budetintől. Lászlónak két lánya élte meg a felnőtt kort: Eszter és Borbála. Eszter első férje Mecsey István egri kapitány, 1553-ban bekövetkezett tragikus haláláig; második pedig Apponyi István. Ez utóbbi házasságból számos, később jelentős pályát befutott gyermek született. Borbála férje Pongrácz János lett, az ő gyermekeik is sorra főnemesi családokba házasodtak be.¹⁵ Mint látható, a család hamar gyökeret vert az országrész magasabb állású nemesei között.

Szunyogh I. Mózes Podmaniczky Sárát, az egyik hatalmaskodásairól elhíresült vetélytárs család lányát vette feleségül, ezzel megszerezve pár falut is Vágbeszterce környékén.¹⁶ E házasság mindenképpen erősítette a család pozícióit szűkebb pátriájában, annak ellenére, hogy a két család között ezzel nem ért véget a versengés. A podmanini Podmaniczky család kihalása (1559) viszont nem sokkal később igen kedvező helyzetbe hozta a Szunyoghokat, ugyanis egyrészt Podmaniczky Sára édesanyja (Tárczay Katalin) révén jelentős örökséghez jutott I. Mózes, másrészt mintegy hatalmi vákum keletkezett a-Vágmente ezen részén, aminek betöltésére készen állt a Szunyogh család, így a vezető szerepet is megörökölve a Podmaniczkyaktól. Szunyogh Mózes és Podmaniczky Sára házasságából számos gyermek született. A következő nemzedék már más téren is előre tudott lépni: az atyai és anyai örökség segítségével I. Mózes fiai közül nem egy járt, sőt tanult külföldön. Többek között János, aki Itáliában, Lengyelországban és Wittenbergben fordult meg,¹⁷ vagy László, aki – Majthényi György közlése szerint – a tengeren veszett oda.¹⁸ Bizonyos feladatmegosztás is lehetett a családtagok között: míg például János külföldi egyetemeken járt, addig Mihály a végeken katonáskodott. 1561-ben írja Raphael testvére, hogy most indítja útnak – itt helytállóan bizonyul Odescalschi Arthur feltevése, miszerint a végvidékre küldte öccsét,¹⁹ – ugyanis 1562-ben már Gyulán találjuk, mint frissen érkezett, és itt is esik el a vár 1566-os sikeres török ostromakor.²⁰ A legidősebb testvér, János, felemelkedésének egyik fő tényezője birtokainak fekvése volt. A Valois Henrik távozása után a lengyel trónért kialakuló versengésbe ugyanis a Habsburg főhercegek is bekapcsolódtak. Miksa főherceg pedig, úgy látszik, jelentős részben támaszkodott alsó-magyarországi főnemesekre, így Szunyogh Jánosra is,²¹ amit a jelek szerint meg is hálált az udvar. Az egy évszázada tartó lendületes emelkedés Szunyogh János által érkezett

először csúcsára 1588-ban: miután 1580-ban királyi adomány rendezte a budetini birtok helyzetét,²² János bárói címet kapott. Nagy Iván forrásai (Lehoczky és Rajcsányi) megoszlanak ebben a kérdésben, és Nagy is megalapozatlan eredményre jut ennek következtében, a Királyi Könyvek tanúsága szerint ugyanis 1588-ban csak I. János kapott bárói címet, testvérei nem.²³ E mellett Szunyogh János megvetette a lábát Sziléziában is: 1592-ben megvette a bielitzi uradalmat, és úgy tűnik, nem mondott le – nyilván Habsburgokat támogató – befolyásának megerősítéséről.²⁴ János és György egy testvérpárt vettek feleségül: a meglehetősen jó udvari kapcsolatokkal rendelkező Listhius (Liszthy) János két lányát Ágnest és Zsófiát. A kettős esküvőt 1578. január 19-én tartották Pozsonyban.²⁵

Ez után nemsokára ismét két ágra szakadt az egyre terjeszkedő család, ugyanis János (és leszármazói) kiköltöztek Sziléziába – így különült el a sziléziai és a magyarországi ág. Azonban a később a sziléziai ág is részt vett a magyarországi politikai életben, házasodott magyar főnemesi családokkal, sőt fiatalabb ága a 18. században visszatért Magyarországra.

Szunyogh I. Mózesnek öt leányáról tudunk, akiket mind kiházasított, több felföldi nemesi családdal teremtve így kapcsolatot.²⁶ Erzsébet első férje Kéry György, második pedig Majthényi Gábor volt, ez által létesült kapcsolat először a két família között. Polixena²⁷ is kétszer ment férjhez, még 1589 előtt Pongrácz Ferenchez, illetve Révay Szaniszlóhoz. Sára 1589-ben már Palugyay Ferenc özvegye, míg Johanna első férje Pongrácz András, második Szentpétery Dávid Flórián lett, végül Salomé Majthényi Kristóf vette nőül. Mint látható e nemzedékben háromszor is élt a család a kettős házasság stratégiájával. Az eredményt illetően azonban kétségek merülnek fel: a Pongráczokkal való házasságok nem tartottak sokáig, a Majthényiak két külön ágból származtak. Ennek ellenére minden bizonnyal elmélyítették e házasságok a családok kapcsolatát, különösen Szunyogh János esetében, hiszen Majthényi Györgyhez hasonlóan, ő is fontos támasza volt Miksának e területen, talán részben Majthényivel együttműködve. Ugyanígy válhatott János hasznára a Listhius-házasság.

A magyarországi ág

Szunyogh György neve sokkal ritkábban fordul elő a forrásokban, mint testvéréé, aki kétségtelenül elhomályosítja őt. Mint tudjuk, nem kapott báróságot

vele együtt 1588-ban, valószínűleg nem tanult külföldön sem. Az a benyomásunk, hogy akkor is a háttérben maradt volna, ha nem hal meg 1578-ban, nem sokkal esküvője után.²⁸ A Listhius-lányokkal való házasság minden bizonnyal János munkálkodásának eredménye volt, haszna is leginkább neki származott belőle. György első feleségére csak egy utalást találunk,²⁹ ami alapján egyelőre nem lehet azonosítani. Egyetlen gyermekük, Mózes, születési idejét nem tudni pontosan. Az tény azonban, hogy sem az 1580-as adomány kapcsán, sem semmilyen más iratban nem merül fel gyámság vele kapcsolatban, arra utal, hogy legkorábban 1580-ban már viszonylag idősnek, a Hármaskönyv alapján mindenképpen törvényes korúnak kellett lennie.³⁰

Nagybátyja sziléziai birtokszerzésének köszönhetően a század végén hozzájutott a magyarországi birtokok jelentős részéhez és így a Felvidék meghatározó nemesei közé került. Ebben az időben még nem tudni, hogyan viszonyult az országos politikához, sokkal inkább szerepet vállalt az evangélikus felekezet megerősödésében. Föltűnik neve a bicsei pontok aláírójaként,³¹ majd birtokai evangélikus egyházának megalakításakor. Jelentősnek mondható első házassága, hiszen a korábbi erdélyi vajda lányát Majláth Ilonát vette el. Úgy tűnik tehát, hogy magyarországi előrehaladásban a sziléziai ághoz hasonló fokra jutott, amit jól mutat 1604-ban báróság-szerzése.

Ezen adománnyal kapcsolatban azonban gondok merülnek fel. Nagy Iván szerint, mint írtuk, Mózes is 1588-ban kapott báróságot, fentebb azonban már bemutatottuk, hogy 1588-ban csak János lett báró, tehát Mózes nem – ezekből következne, hogy ő 1604-ben kapta meg e rangot. Mi van akkor György leszármazóival? Kicsit előre szaladva elmondható ugyanis, hogy Szunyogh György leszármazói – 1712-es rangemelésükig – következetesen „magnificus”-nak címeztetnek, illetve jeszenicei és budetini báróknak („liber baro Jesenitze et in Budethin”) nevezik magukat. Az előbbieket fényében tehát az a kérdés, hogy mikor kapott bárói címet a család, ha György nem részesült belőle, 1604-ben pedig nem fia, hanem testvére Mózes kapott bárói rangot. A kérdés feloldásra több megoldás kínálkozhat. Egyszer felvethető a forrásanyag szegényessége. Az azonban mégiscsak különös volna, ha egy főnemesi család viszonylag jól megmaradt levéltára és a kancelláriai regisztrumok ellenére nem találnánk semmit. Sokkal valószínűbbnek látszik egy másik lehetőség: II. és III. Mózes – unokaöcs-nagybáty – összekeverése – keveredése. Az

igazság tisztázásához kiindulópontul vehetjük a Szunyogh Mózesnek 1604-ben tett bárói cím-adományozást, melynek szövege megtalálható a Királyi Könyvekben.³² E szerint Szunyogh János *testvére* II. Mózes 1604. október 28-án lett báró, tehát Nagy Iván csak a dátumban tévedne. Viszont ez az adat láthatóan a bizonytalanságot erősíti azzal, hogy ebből kifolyólag 1604-ben élt Szunyogh Mózes, János testvére, tehát nem lehet szó összekeverésről, és így György és leszármazottainak bárósága kérdésessé válhat. Ha azonban megvizsgáljuk azon iratokat, melyekben szerepel Szunyogh Mózes neve, más eredményre jutunk, azaz megkérdőjeleződik e bejegyzés pontossága. Mi biztosat tudunk tehát az egyik, és mit a másik Mózesről?

Nyilvánvaló, hogy Szunyogh I. Mózes és Podmaniczky Sára egyik gyermekét Mózesnek hívták,³³ hogy hányadikat, arra nézve csak találgathatunk, János szerepléséből viszont úgy tűnik, hogy idősebb volt Mózesnél. Apja végrendeletének készültekor, 1557-ben még életben, azonban, érdekes módon, ez az utolsó olyan adat, amikor teljes bizonyossággal állítható, hogy I. Mózes fiáról van szó. Mint láttuk Szunyogh György fia II. Mózes 1578 előtt született³⁴ (akár több évvel is). Az 1580-as adomány, egy 1597-es családi egyezség, továbbá nemesi ággal való 1610-es megegyezés iratai egyértelműen őt említik,³⁵ olykor, mint György fiát, olykor, mint ifjabb Mózes, nagypjától (!) megkülönböztetendő.³⁶ Ezek alapján egyértelmű, hogy ez időben és ezen jogi aktusokban csakis György fiáról lehet szó. Sőt tovább menve, ebből következik, hogy Szunyogh II. Mózes ekkor már nem is élt. Döntőnek tekinthető ugyanis, hogy ezen iratok egyike sem említi, sőt van amelyik közvetlenül is zárja létezését. Ugyanis az különös lenne, ha egy egészséges, később bárói címet nyerő és idősebb férfi családtagot nem említenének meg olyan fontos jogi aktusoknál, mint a fentiek. Márpedig ezekben János, és György fia Mózes, mint a család két ágát képviselő szerepelnek. Számos – alább még előkerülő – forrásban nem lehet ugyan egyértelműen eldönteni, hogy kiről is van szó, ezek azonban másodrendűek a fenti iratokhoz képest, fontossága és jogbiztosító jellege miatt.

Mindezek alapján úgy véljük: az 1604-es bárói cím adományozás kedvezményezettje nem Szunyogh János és György testvére, hanem György fia Mózes, – A Királyi könyveknek a diploma másolatában lévő rokon kapcsolatára való utalása elírás, vagy hiányos alak.³⁷ Ezen túlmenően az is valószínűsíthető, hogy Szunyogh II. Mózes már 1580-ban sem élt. A két Mó-

zes viszonyának tisztázása család-, és köztörténeti vonatkozásokon túl heraldikai szempontból is fontos lesz.

Noha a fentiek szerint bárói címet nyert, 1621-ben Bethlen Gábor oldalára állt, egy ideig részt is vett a fegyveres összecsapásokban. Az év tavaszán viszont – talán egy kisebb vereség következtében – elhagyta a fejedelmet, és az elfogatás elől előbb Balassa Zsigmond vágbesztercei várában keresett menedéket,³⁸ majd Morvaországba távozott, ahol nemsokára elhunyt.³⁹ Valószínűleg viszonylag hamar elhalálozott első feleségétől egyetlen gyermeke született: Gáspár. II. Mózes másodszor is megnősült, ekkor giletinci Osztrosith Borbálát vette el, kitől két-két, felnőttkort is megélt fia, illetve lánya született. Közülük minden bizonnyal Miklós volt a legidősebb, mivel csak őt és Gáspárt említik az 1631. januári kassai gyűlésre meghívottak között.⁴⁰ Nem lehet kideríteni, mi és hogyan történt vele, egy biztos: 1649-ben még csak remélik testvérei elméjének kitisztulását.⁴¹ Mivel addig gyakorlatilag nem találkozni vele a forrásokban, valószínű, hogy élete legnagyobb részét elborult elmével élte le – nem nősült meg, a testvérek közös okmányain sem szerepel aláíróként. Az 1650-es évek elején hunyhatott el. Noha nem volt ilyen betegsége, és meg is nősült, hasonlóképpen keveset tudunk Szunyogh Andrásról. Minden bizonnyal egy magyar főnemes életét élte családi birtokán.

Velük ellentétben leánytestvéreikről jóval többet lehet elmondani, nyilvánvalóan jó házasságaik révén. Erzsébet első férje bedeghi Nyáry II. Lajos, a család jeles tagja lett, az ő 1664-ben bekövetkezett halála⁴² után pedig Nachodi Ferdinand Leopold.⁴³ E második házasságról keveset tudni, de az előzőhöz hasonlóan nem származott belőle gyermek. Noha András felesége Nyáry Mária a család másik ágából származott, a két família között igen szoros kapcsolat mutatható ki az 1635–1665 közötti évek pereskedéseiben és családi ügyeiben.

A rokon viszonyokat tekintve hasonlóan szoros, ám kérdésesebb kapcsolat jött létre ezen nemzedékben a Balassa családdal. Szunyogh Ilona lett ugyanis Balassa II. András második felesége, számos gyermekének anyja. Az ellentétek forrása az volt, hogy Balassa Andrásnak már volt egy fia első házasságából (II. Bálint), aki már lassan nagykorú lett, Szunyogh Ilona pedig minden jel szerint nem volt túl jó viszonyban mostohafiával. Balassa II. Bálint életrajza⁴⁴ – természetesen – Szunyogh Ilonát vádolja azzal, hogy el akarta veszejteni mostohafiát saját gyermekei előnyére, amiért igen sok és válogatott testi szenvedés-

Szunyogh II. Gáspár portréja.

Ismeretlen művész olajfestménye a 17. század végéről.

A kép Elias Widemann: *Clarissimorum Hungarica Herorum Icones* (1652) című művében található metszet után készült.

Körirata: Casparus Zunyogh de Jesenitze et in Budeim Comit[atus] Komarom[iensis] Sup[remus] Comes¹, S[acrae] C[aesareae] R[egiae] M[ajestatis] Cons[iliarius] A[nn]o 1648.

A kép alatt: In via Virtutis nulla est via.²

(A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka szívésségéből.)

¹ Valójában Gömör vármegye főispánja volt.

² Helyesen: „in via virtuti nulla est via”. (Ovidius: *Metam.* XIV. 113.)

ben volt az ifjú Bálintnak része. Noha a forrás elfogultság gyanújára ad joggal okot, hasonlók más esetben is dokumentálhatók,⁴⁵ bár ezek fényében talán érdekes, hogy II. Bálint első felesége szintén Szunyogh-lány lett: mostoha-unokatestvére, Katalin. Végül az országgyűlés döntött a vitában, ami akkor már Szunyogh Ilona birtokaiból való kizárásáról folyt.⁴⁶ Első férje halála után Szunyogh Ilona ismét férjhez ment, ezúttal Bihary Ferenchez, akivel együtt 1666-ban grófi rangemelésben részesült.⁴⁷

A legidősebb testvér, Szunyogh II. Gáspár kétszertelenül a legsokoldalúbb és legmozgalmasabb életet

élő tagja volt családjának. Ő nem elégedett meg az addig kivívott pozícióval, ami viszont jó alapot jelentett számára, hogy több módon és helyen próbáljon meg érvényesülni. Szunyogh III. Mózes és annak első felesége, az Erdélyből származó fogarasi Majláth Anna gyermekeként látta meg a napvilágot. Szunyogh Mózes gyermekei közül ő volt az egyetlen, akinek édesanyja Majláth Anna volt, de nem mondhatjuk, hogy későbbi mostohaanyjával, Osztrosith Borbálával rossz lett volna a viszonya, hiszen egyik művét nagybátyjának, Osztrosith Jánosnak ajánlotta.⁴⁸ Pontos születési idejét nem ismerjük, de az mindenképpen a 16. század utolsó évtizedének közepére-második felére kellett, hogy essen, hiszen a wittenbergi egyetemre 1614. május 15-én iratkozott be.⁴⁹ Itteni tartózkodása nem múlt el nyomtalanul. 1614-15 folyamán ugyanis összesen négy munkája jelent meg nyomtatásban. Ezek közül három teljesen önálló mű: kettő fizikai és egy metafizikai kérdésekkel foglalkozik.⁵⁰ Az előbbieket a magyar fizikátörténet is számon tartja.⁵¹ Úgy tűnik tehát, hogy a főnemesség számára szokatlan pálya ígéretesen indult II. Gáspár számára.

Kevés konkrét adatunk van ezekből az évekből, de egyetemi tanulmányainak végeztével mindenképpen hamar vissza kellett hogy térjen Magyarországra. Mint anyja révén erdélyi kapcsolatokkal is bíró protestáns főnemes, Bethlen Gábor fejedelem szolgálatába állt, minden bizonnyal annak magyarországi hadjáratai idején és apjával ellentétben kitarított mellette, amit a fejedelem meg is jutalmazott. Első fontos megbízatása egy velencei követjárás volt 1621-ben. A lagúnák városában az év június-júliusában tartózkodott a követség, de csak kereskedelmi megállapodást sikerült elérniük.⁵² Ezt követően részt vett Bethlen Gábor 1623. és 1626. évi hadjárataiban.⁵³ 1629-ben főudvarmester és kővári kapitány.⁵⁴ E tisztségek viselésének kezdetét azonban nem tudjuk pontosan. Csupán feltételezés, hogy a kővári kapitányságot már az előző kapitány halála után, 1625-ben megkapta,⁵⁵ az első adat erről 1626-ból való.⁵⁶ Mint Kemény János írja, azokhoz tartozott, akikkel, mint hozzá hű homo novusokkal akarta Bethlen Gábor megerősíteni fejedelemségét.⁵⁷ Ezt mutatja az is, hogy a jelek szerint házasságát Bánffy Zsuzsannával is Bethlennek köszönhette. Ennek ellenére nem tudott gyökeret verni Erdélyben. A fejedelem halála után Brandenburgi Katalin és Csáky István oldalára állt, ám nem sok alkalma volt, hogy tevékenyen részt vegyen a politikai küzdelmekben, melyeket a vádak szerint ő is fegyverekkel akart megoldani,⁵⁸ hiszen

igen hamar „kirekeszték” a stratégiaiul fontos Kővárból. Bethlen Gábor kiemelt bizalmával és családi kapcsolataival nem tudott élni és úgy tűnik a királyi Magyarországra való távozása után nem is próbálkozott a visszatéréssel, bár birtokait csak 1640 körül adta el Kemény Jánosnak,⁵⁹ amikor biztos pozícióhoz jutott a Magyar Királyságban. Az 1630-as évek elejéről ismét nincsen sok adatunk rá vonatkozóan, de már ekkor valószínű, hogy katonai pályára lépett. 1637–1639 között mint könnyűlovassági ezredes királyi felhatalmazással magyar lovasságot toboroz,⁶⁰ de még ezt megelőzően, 1635-ben, királyi tanácsosi címet kapott.⁶¹

Egy évtizednek kellett eltelnie, hogy biztosnak mondható pozícióba kerüljön. Minden bizonnyal 1639. májusában szendrői (fő)kapitány lett.⁶² Ez a tisztség nyilvánvalóan csak közbülső lépcsőfoknak számított két földrajzilag szomszédos és részint megtisztelőbb, részint fontosabb megbízatás felé. A forrásokból egyértelműen kitűnik, hogy pályázott a kassai főkapitányi tisztre. Erre utal, hogy Esterházy Miklós nádor Szelepcsényi Györgynek írt beszámolójában alkalmatlannak minősíti Szunyoghot,⁶³ ami arra vall, hogy szóba kellett, hogy kerüljön a neve, de ezután hivatalos előterjesztésében a nádor már nem is említi a őt.⁶⁴ Ennek ellenére érdekelt maradhatott a főkapitányi szék betöltésében a későbbiekben is. Bizonyítja ezt, hogy felesége Pongrácz Borbálához írt levelében (1643) férje betegeskedésére hivatkozva visszautasítja az erre vonatkozó találgatásokat.⁶⁵ Persze ekkorra már sikerült egy másik fontos pozíciót elérnie: II. Ferdinánd király 1641. június 4-én Gömör vármegye főispánjává nevezte ki.⁶⁶ A pontos okokat és körülményeket nem ismerjük, de Forgách Zsigmond borsodi főispánnak a nádorhoz írott egy levelének közlése alapján biztosra vehető, hogy nem volt egészen zökkenőmentes ez a hivatalserzés.⁶⁷ Politikai aktivitását és szerepét jelzi, hogy 1642-ben a szőnyi béketárgyalásokon vesz részt, 1645-ben pedig a linzi béke végrehajtását ellenőrző egyik királyi biztos volt.⁶⁸ Ebben az időszakban csaknem minden országgyűlésen beválasztották valamilyen bizottságba.⁶⁹ Az uralkodó felől jövő megbecsültség ellenére az 1650-es években az Erdély felé orientálódó főnemesek csoportjához tartozik.⁷⁰ Az 1655. évi diétán pedig, a német katonaság kivonása ügyében egyedüli főúrként állt ki Zrínyi Miklós javaslata mellett.⁷¹ Életének utolsó éveit egyre inkább Bécsben, Budetinben és az alsó-magyarországi fürdőkben töltötte (köszvé-

A Szent Jakab templom Kiszucaújhelyen (Kysucké Nové Mesto, Szlovákia), ahová a család tagjai gyakran temetkeztek.

(A szerző felvétele)

nye miatt⁷²). Mint kinevezései körül megsejthettük, nemigen voltak jó véleménnyel róla kortársai és ezt később csak erősítette a lánya körüli bonyodalom.

Szunyogh Katalin elsőként Jakusith Jánoshoz ment férjhez. Valószínűleg nem szerelmi ügy, hanem a családok közötti peres ügyek és sikertelen egyezségek, továbbá féltékenység vezettek Forgách Ferenc barsi főispán és szécsényi kapitány 1647-ben Jakusith János keze által történt halálához. Bár a tetteseket és tettestársakat a vármegye levelesítette, Jakusith János 1649-ben bekövetkezett halála után az ügy elült, különösen mivel felesége tisztázódott a vádak alól.⁷³ Szunyogh Katalin pár év múlva azonban ismét férjhez ment, ezúttal mostoha-unokatestvére, Balassa II. Bálint vette el, az ő hitvese maradt haláláig. Apjával való rossz viszonyát, mely a két házasság között tetőzött, inkább rekatolizálása, és a peres ügyekben való magatartása váltották ki.⁷⁴

A következő nemzedék családi viszonyai hasonlóképpen igen változatosak. András gyermekei közül csak III. Gáspár születési idejét tudjuk meglehetősen

pontosággal meghatározni, de valószínű, hogy Borbála is – legalábbis unokatestvéréhez Katalinhoz viszonyítva – később született. Borbála előbb Hedly Mátyásnak, utána Csáky Lászlónak lett a felesége. A kevésbé ismert eredetű Hedly meglehetősen nagy szerepet vállalt a Szunyoghok pereiben.

A radolai (Radol'a, Kysucké Nové Mesto; Szlovákia) Szunyogh-kúria. Épült: a 16–17. században.
(A szerző felvétele)

III. Gáspár – aki Nádasdy Ferenc országbíró udvarában töltött ifjúsága egy részét⁷⁵ – első neje divékújfalusi Újfalussy Zsuzsanna volt, tőle született 1675-ben egyetlen gyermeke János (László).⁷⁶ Másodszorra – királyi engedéllyel⁷⁷ – 1686 körül unokatestvérének lányát Jakusith Katalint vette el. Ez a házasság azért is elgondolkodtató, mert Jakusith Káta ekkor már viszonylag idős lehetett, ezzel együtt ez már a harmadik házassága volt. Ezenlőre pontosan nem igazolható, de nagy bizonyossággal állítható, hogy anyagi érdek vezetett e házassághoz, amely nem volt igazán tartós, hiszen a házaspár az 1700-as években már külön éltek és külön kezelték vagyonukat.⁷⁸

E igazán Jakusith Katalin számára előnyös házasság mostohafia, Szunyogh László pályáját nem befolyásolta. Bécsben tanult, minden bizonnyal a rokonok támogatásával és itt megismerkedett a császári udvarral, az ott megforduló nemesekkel.⁷⁹ Nem is csoda, hogy a Rákóczi-szabadságharc ideje alatt az osztrák határ közelében maradt. Apja ezzel ellentétben – hasonlóan más családok „munkamegosztásához” – a fejedelmi udvarral tartott fenn állandó kapcsolatot.⁸⁰ Ezt azonban, tartalmát megismerve, nehéz politikailag megítélni. Maga Bercsényi

Miklós írja, hogy Szunyogh Gáspár segítette őt 1701-ben a Lengyelországba való szökésben.⁸¹ Birtokai helyzetéből azonban az is adódott, hogy igencsak ki volt téve a hadiszerencse változásának. Nem csoda, ha birtokai ügyeivel ostromolja Rákóczi bizalmasait,⁸² 1707-ben pedig már útlevelet kér Bercsényitől a Lengyelországba való távozáshoz.⁸³ Végül 1708-ban Budetin, mint amolyan „déb-dáb” vár nem tanúsított ellenállást a császáriakkal szemben. Ezek alapján az a kép rajzolódik ki, hogy Szunyogh Gáspár sem ment, mehetett nagyon túl a kapcsolattartáson a fejedelmi udvarral való viszonyában, nem kötelezte el magát a szabadságharc mellett. László fia ugyanakkor semmilyen kapcsolatot nem ápolt, vagy keresett a „rebellisekkel”, akiket nyilván nem is ismert úgy, mint apja. Viszont bécsi tanulmányai és császárhűsége ellenére sem németesedett el: első felesége magyar főnemesi család tagja, galánthai báró Esterházy Júlia volt; magánleveleit és magániratait pedig következetesen magyar nyelven írta.

A szabadságharc forratagából kikerült magyarországi ág is hamarosan elvehette jutalmát a császár és király kezéből: 1712-ban III. Károly grófi rangra emelte Gáspárt és fiát Lászlót.⁸⁴ Ez után azonban a gyors hanyatlás következett. Apa és fia ugyanazon évben hunytak el, de ami a fő, noha László másodszor is megnősült, csak két leánygyermeke élte meg a felnőtt kort. Zsuzsanna az orsolyitákhoz került Nagyszombatba, akik talán a legtöbb hasznot húzták a magyarországi ág hanyatlásából – Szunyogh Éva próbálkozásai ellenére.⁸⁵ Éva életét tovább keserítette mostohaanyjával kialakult rossz viszonya is.

A sziléziai ág

A sziléziai ág története a 17. század első felében igencsak hasonlít a magyarországiéhoz. Szunyogh János leszármazóiról ugyanis az első két nemzedékben nem sokat tudunk. Talán a legfontosabb tényező az volt az ág történetében, hogy csak egy-egy fiúgyermek élte meg a felnőtt kort, ami a család vagyonának egyben maradásához igencsak hozzájárult. Az egyetlen fiúgyermekről, Istvánról szinte semmit sem tudni. Az ő egyetlen gyermeke, III. János Itáliában tanult jogot⁸⁶ és feltételezhető, hogy a magyarországi Szunyoghokkal ellentétben, akik általában csak a 17. század második felében rekatolizálódnak, a sziléziaiak mindvégig katolikusok maradtak. Az ő első felesége Sidonia Elisabeth von Promnitz volt, a család lessen-

dorfi bárói ágából, annak utolsó sarja. E házasság, bár nyilván vagyoniilag előnyösnek, de amellel igen rövidnek bizonyult.⁸⁷ Szunyogh János 1621 decemberében már a fia temetésével foglalatosskódó Czobor Erzsébetet ostromolja leánya, Thurzó Anna megkérésével.⁸⁸ Mint tudjuk, eredményesen: 1622-ben sor került a házasságra, amely nem sokkal utóbb a Thurzó-örökség egy részéhez juttatta a családot, és amelyből öt gyermek született. Úgy tűnik, nem mindegyik gyermek élte meg a felnőtt kor, hiszen Anna-Erzsébet születésén kívül Listhius Anna Rozina 1624. februári gratulációja⁸⁹ után nincs adatunk. Zsuzsannát Rhédey László jegyezte el 1653-ban, majd 1655 nyarán feleségül vette.⁹⁰ Mária Szidónia férje Henkel Gábor lett, két kisfiuk fiatalon elhunyt.⁹¹ A legidősebb testvér I. Gyula,⁹² III. Mózeshez hasonlóan, az Osztrósi családból választotta első feleségét, a másodikat pedig, (Eleonora von Promnitz – a család grófi ágából), édesapja első feleségének családjából. Egyetlen fia II. Gyula még első feleségétől született, míg lánya, a fiatalon elhunyt Mária-Katalin a másodikiktól. Az előnyös házasságok és a Thurzó családdal való rokonság minden bizonnyal közrejátszottak abban, hogy apa és fia, I. és II. Gyula 1669-ben grófi rangot kapott.⁹³

II. Gyulának nem születtek utódai, így előtérbe kerültek I. Gyula öccse, Imre leszármazói. Noha Szunyogh Imre viszonylag fiatalon elhunyt (legfeljebb harmincnyolc éves lehetett), utószülött fia János-György, elsősorban nagybátyjának, majd unokatestvérének támogatásával megtalálta az érvényesülés útját. Bécsben tanult, majd hivatali pályára lépett, elsőként a család történetében. 1683-ban elveszi a tiroli származású, magyar indigenátust kapott⁹⁴ kamarai tanácsos, majd körmöci bányagróf, Johann Andreas Viechter leányát, Anna-Barbarát.⁹⁵ Hamarosan meg is indult pályája a pénzügyigazgatásban. 1691-ben már biztosan a Magyar Kamara tanácsosa,⁹⁶ és gyakorlatilag egész életét ennél a kormány szervnél tölti, de nem eredménytelenül. 1708. szeptember 5-én grófi rangot kapott,⁹⁷ majd 1713-ban Árva vármegye főispánjává nevezi ki az uralkodó.⁹⁸ De hivatali pályája is felfelé ível: egészen a Magyar Kamara alelnöki posztjáig, elérve ezzel hivatali pályafutásának csúcspontját, mely után gyors hanyatlás következett. 1718-

ban vizsgálat indult ellene és Erdődy Sándor kamarai elnök ellen, különböző visszaélések vádjával. Nem egyedi ügyről volt szó, hiszen ezen események előzték meg a kamara 1720-as átalakítását,⁹⁹ most már Szunyogh János-György nélkül, ő csupán főispáni tisztét viselte nem sokára bekövetkező haláláig. Négy gyermeke közül ketten léptek egyházi pályára Nagy Iván szerint, ez az adat azonban megkérdőjelezhető. A híres jezsuita, Szunyogh Ferenc ugyanis Nagyjeszenicén született 1669-ben,¹⁰⁰ tehát semmiképpen sem illeszthető be János-György fiai közé, sokkal inkább a család nemesi ágába.

Egyelőre a többi fiúról semmilyen adattal sem rendelkezünk, így nem tartjuk valószínűnek egyházi szereplésüket sem. János-György Antal nevű gyermeke vitte tovább a családot, némi eredménnyel, hiszen 1746-tól haláláig ő is árvai főispán volt, 1732-ben pedig sikerült végleg megszereznie a kihalt magyarországi ág birtokait.¹⁰¹ Két lánya, az idősebb Mária-Johanna és a fiatalabb Johanna nem ment férjhez, talán ezért is tudni igen keveset róluk. Mindketten az 1770-es évek második felében hunyhattak el.¹⁰² Fia, János, nagypapához hasonlóan a hivatali pályát választotta. Ő a Helytartótanács tanácsosa volt az 1750-es évektől 1782-ig,¹⁰³ bár kevesebb eredménnyel, hiszen mindvégig egyszerű tanácsos maradt, utolsó két hivatali évében a külföldön tanuló protestánsok ügyeivel foglalkozott.¹⁰⁴ Egyetlen gyermekük, Jozefa, Csáky Antal férje lett, Szendrőre költözött, és ott élt, valószínűleg 1816-ban bekövetkezett, haláláig.¹⁰⁵ Már apja életében eldöntött ténnyé vált, hogy ő és rajta keresztül a Csákyak öröklik a Szunyogh-vagyonot,¹⁰⁶ ami Szunyogh János 1798-ban történt elhunyt, majd felesége és leánya halála után meg is történt.

A levéltár és az ősi budetini uradalom az 1848–49-es szabadságharcban viszonylag jelentős szerepet játszó Csáky László emigrálása után a kincstár kezére kerülve maradt fenn. De a „budetini Szunyogh” név sem merült teljesen feledésbe: 1901-ben Róth Vilmos Béla kapott engedélyt a Szunyogh név predikátummal együtt való felvételére,¹⁰⁷ ez azonban már egy másik család története.

Csizi István

JEGYZETEK

* Itt köszönöm meg dr. Bertényi Ivánnak és dr. Pandula Attilának a dolgozat elkészítéséhez adott tanácsait.

¹ Nagy Iván: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. k. Pest, 890–896. p. (A továbbiakban: Nagy I.: i. m.) Kempelen Béla: Magyar nemes családok. X. k. Bp., 1931. 234. p. A családnév számtalan változatban előfordul az idők folyamán (Suneg, Swnek, Szuniogh, Szwnogh, Zuneg, Zwuniogh, Zunyogk, Zwnyog stb.). Budetin hivatalos magyar elnevezése Budatin, de mivel a forrásokban így nem szerepel, ezért a Budetin alakot használjuk.

² Engel Pál: Magyarország világi archontológiája. 1301–1456. I. k. Bp., 1996. 95. p.

³ Uo. II. k. 235. p.

⁴ Vö. Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995. (Reprint kiadás) 767–778. p. (A továbbiakban: Karácsonyi J.: i. m.)

⁵ Karácsonyi J.: i. m. 796. p.

⁶ Fekete Nagy Antal: Trencsén vármegye. Bp., 1941. 350. p. (Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. 4.) (A továbbiakban: Fekete Nagy A.: i. m.)

⁷ Uo.

⁸ Ld. Fekete Nagy A.: i. m. 382. p.

⁹ Uo. Továbbá: Magyar Országos Levéltár (A továbbiakban: MOL), Mohács előtti gyűjtemény, Dl. 65971, 74732 – ugyanazon oklevél 18. illetve 19. századi másolatai.

¹⁰ Fekete Nagy A.: i. m. 382–383. p.

¹¹ Majthényi György felesége Szunyogh Anna-Mária temetésére írt gyászbeszédben foglalta össze a Szunyogh család addigi történetét. Ld.: Szerémi [Odescalchi Arthur]: Emlékek a majthényi, kesselleőkeői és berencsi Majthényi bárók és urak családi levéltárából. 1451–1728. Az eredetiből közzéteszi: - - . In: Történelmi Tár Bp., 1897. 137–145. p. (A továbbiakban: Szerémi i. m.)

¹² Nagy I.: i. m. X. k. 891. p.

¹³ Hiszen ekkor is biztosan dokumentálva volt a család leszármazása legalább Szunyogh Mátyástól.

¹⁴ Vö. Fekete Nagy A.: i. m. 382–383. p.

¹⁵ Vö. Szerémi: i. m. 141. p., Nagy I.: i. m. X. k. 892. p.

¹⁶ A két család versengésére ld. Fekete Nagy A.: i. m. 383. p.

¹⁷ Szerémi: i. m. 336. p. Az eredeti levél: MOL, Majthényi család levéltára (P 485), A család által rendezett iratok. 28. cs. fol. 26–17. Továbbá: Schrauf Károly: Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis (...) 1493–1558. Bp., 1893. 34., 105. p.

¹⁸ Szerémi: i. m. 141. p.

¹⁹ Uo.

²⁰ Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800). Bp., 1938. 358. p.

²¹ Vö. Szerémi: i. m. 144. p.

²² 18. század végi másolatait ld.: MOL, Desseffy család levéltára (P 88), Familiaria. I. Series. Lajstromozott iratok, fasc. 36. Szunyogh családra vonatkozó iratok fol. 63–64. (A továbbiakban: P 88 fasc. 36.) Továbbá: MOL, Kancelláriai Levéltár, Liber Regius (A 57) IV. k. 203–204. p. (A továbbiakban: LR)

²³ MOL, LR IV. k. 536. p., illetve Nagy I.: i. m. X. k. 890–891. p.

²⁴ Vö.: Blazek, Konrad: Der Abgestorbene Adel der Preussischen Provinz Schlesien. II. Nürnberg, 1894. 94. és 124. p. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. Band VI. 8. Abteil). (A továbbiakban: Blazek K.: i. m.) illetve Szerémi: i. m. 143. p.

²⁵ Uo.

²⁶ Majthényi György leírásában keveri a férjek keresztnéveit ld. Szerémi: i. m. 143. p., ezért sokkal fontosabb az 1589-es, a család nőágaival kötött egyezség, másolatát ld. MOL, Csáky család levéltára, Miscellanea (P 77) fasc. IV. 1. tétel, Szunyogh család iratai, fol. 113–127. (A továbbiakban: P 77) A következő adatok innen származnak (különösen: fol. 113.).

²⁷ E név a korban és későbbi is előfordul Polixena, illetve (tkp. helyesen) Polixenia változatokban.

²⁸ Szerémi: i. m. 144. p.

²⁹ Uo. 143. p., tudniillik, hogy Kubinyi-lány volt, ami kétséges. Vö.: A felső-kubinyi Kubinyi család története és leszármazása. (Szerk.: Kubinyi Ferenc–Kubinyi Miklós). II. A család leszármazása. Bp., 1906. 249–250. p. (A továbbiakban: A Kubinyi család története.)

³⁰ Azaz tizennégy évesnek. Ld.: Werbőczy István Hármaskönyve. Tripartitum opus juris consuetudinarii inclyti regni Hungariae. Ford. és kiad.: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp., 1894. I. rész 111. cím 1–3. §.

³¹ Pokoly József: A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Bp., 1910. 202. p.

³² MOL, LR V. k. 729–730. p. „...Joanne Szuniogh frater tuo...” Uo. 729. p.

³³ Szunyogh I. Mózes végrendelete MOL, P 88 fasc. 36. fol. 106.

³⁴ Ld. Szerémi: i. m. 144. p.

³⁵ MOL, P 88 fasc. 36. fol. 16–17.

³⁶ „...juniore Moyse filio Georgii, filio alterius Moysis...” ld. MOL, P 77 IV. 1. fol. 22.

³⁷ A diploma eredetije nem maradt fenn. Csonka alakról is szó lehet, mivel *fratris patruelis* jelenthet nagybátyt.

³⁸ Bethlen Gábor levele feleségéhez, Károlyi Zsuzsannához. 1621. jún. 30. Ld.: Bethlen Gábor és Károlyi Zsuzsanna levelezése. IV. In: Történelmi Tár, 1879. 206. p.

³⁹ Szádeczky K[ardoss] Lajos: Bethlen Gábor és Trencsén vármegye (1619–1629). II. közlemény. Századok, 49. évf. (1915) 479–514. p. Különösen: 483–489. p. Illetve forrásai közül: Závodszy, Georgii: Diarium rerum (...) In: Bel, Matthias: Adparatus (...). Posonii, 1735. 377–378. p. (A továbbiakban: Závodszy G.)

⁴⁰ Miklóst, mint úrfit említik. Szilágyi Sándor: A Rákócziak levéltárából. VII. közlemény. In: Történelmi Tár, 1895. 675. p.

⁴¹ MOL, Balassa család levéltára. Rokon családok (P 1774), 89. tétel. Szunyogh család

⁴² MOL, Magyar Kamara Archivuma, Archivum Familiae Szunyogh (E 195), 2. tétel, A Szunyogh család tagjai által írt levelek, Szunyogh Gáspár, fol. 9. (A továbbiakban: E 195 2. tétel)

⁴³ MOL, LR XIII. k. 453. p.

⁴⁴ MOL, Balassa család levéltára, Balassa II. Bálint (P 1761), 4. tétel.

⁴⁵ Vö.: Hom Ildikó: Nemesi árvák. In: Gyermekek a kora újkori Magyarországon. (Szerk.: Péter Katalin.) Bp., 1996. 51–91. p.

⁴⁶ 1649. évi 57. törvénycikk. Ld.: 1608–1657. évi törvénycikkek. Ford.: Kolosvári Sándor–Óváry Kelemen. Bp., 1900. 553. p. (Magyar Törvénytár)

⁴⁷ MOL, LR XIII. k. 243–245. p.

⁴⁸ Ld. Szabó Károly–Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár. I–III. Bp., 1896. I. 1143. (A továbbiakban: RMK.)

⁴⁹ Asztalos Miklós: A wittenbergi egyetem magyarországi hallgatóinak névsora 1601–1812. (Különlenyomat a Magyar Protes-

táns Egyháztörténeti adattár 14. kötetből.) Bp., 1931. 116. p. Továbbá: Magyar emlékkönyvi beírások a XVI. és XVII. századból. Közli: *Mencsik Ferdinánd*. In: Történelmi Tár, 1907. 519. p.

⁵⁰ RMK I. 1141-1143, 1162.

⁵¹ *Zemplén M. Jolán*: A magyarországi fizika története 1711-ig. Bp., 1961. 193. p.

⁵² Ld.: Oklevéltár Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetési történetéhez. (Szerk.: Óváry Lipót.) Bp., 1888. 6–76. p. Továbbá: *Óváry Lipót*: Bethlen Gábor diplomáciai összeköttetéseiről. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIII. 12.) Bp., 1888. 12–24. p. Ekkor Bethlen Gábor választott magyar király étekgómestereként nevezik meg. Ld. még: Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. II. közlemény. In: Történelmi Tár, 1879. 436. p.

⁵³ Ld.: Bethlen Gábor levelei Illésházy Gáspárhoz 1619–1629. (Szerk.: Szádeczky-K[ardos] Lajos.) In: Magyar Történelmi Tár, 27., 1915. 61., 101., 114. p. (A továbbiakban: Bethlen Gábor levelei).

⁵⁴ Kemény János önéletrajza és válogatott levelei Vál.: V. Windisch Éva. Bp., 1959. 157. p. (A továbbiakban: *Kemény J.*)

⁵⁵ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai. Bp., 1995. 155. p.

⁵⁶ „Nemzetes és nagyságos Szunyogh Gáspár hívünk, kővári főkapitányunk által, ...” Bethlen Gábor Illésházy Gáspárhoz, Fogaras, 1626. június 25. Ld.: Bethlen Gábor levelei 84. p.

⁵⁷ *Kemény J.* 157. p.

⁵⁸ *Szilágyi Sándor*: A „Collectio Camerariana”-ból. IX. Schultztudósítása az erdélyi eseményekről. In: Történelmi Tár, 1883. 254. p. Továbbá: Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez. Kiadta: *Gindely Antal*. Bp., 1890. 503. p.

⁵⁹ *Petri Mór*: Szilágy vármegye monographiája. IV. Bp., 1903. 599. p., és *Kemény J.* 157. p.

⁶⁰ Ld.: Gróf Eszterházy Miklós nádorlevelei 1626–1645. Közli: Ráth Károly. In: Magyar Történelmi Tár, 8. 1861. 128., 141. p. Továbbá: MOL, LR VII. k. 68. és 110. p.

⁶¹ MOL, LR VIII. k. 69. p.

⁶² *Griesbach Ágost*: A budetini monda. Irodalom-történeti tanulmány. Bp., 1891. 8. p. (A továbbiakban: *Griesbach Á.*)

⁶³ Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka (1640. december – 1643. március). (Szerk.: Hajnal István.) Bp., 1930. 231. p. (Esterházy Miklós nádor iratai – I. Kormányzattörténeti iratok).

⁶⁴ Uo. 402–404. p.

⁶⁵ Szunyogh Gáspárné Bánffy Zsuzsanna levele Pongrácz Borbálának. 1643. márc. 11. Ld.: Magyar hölgyek levelei. Kiadja: *Deák Farkas*. Bp., 1879. 294. p. (Magyar levelestár II.) (A továbbiakban: *Deák F.*)

⁶⁶ MOL, LR IX. k. 342. p. Továbbá az előző főispán, karvai Orllé István gyermekének gyámjává tette az uralkodó MOL, LR IX. k. 173-174. p.

⁶⁷ „Szunyogh uram nagy grátiában lételéhez bizván, megdéz-málta a szendreiknek veteményeit. (...) A Gömörvármegye főispánására is bément, de csufossan; Nagyságod talán halhatta.” 1641. aug. 25. Ld. Forgách Zsigmond négy levele Eszterházy Miklós nádorhoz (1641–1644). Közli: Merényi Miklós. In: Történelmi Tár, 1904. 451. p.

⁶⁸ Ld.: A szőnyi béke okmánytára. (Szerk.: Majláth Béla.) Bp., 1885. 1–122., 289. p. Továbbá: A linzi béke okmánytára. (Szerk.: Szilágyi Sándor.) Bp., 1885. Különösen: 413. és 526–531. p.

⁶⁹ Ld. *Nagy I.*: i. m. X. k. 894.

⁷⁰ *Klanczay Tibor*: Zrínyi Miklós. Bp., 1964². 366., 368. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 14.).

⁷¹ *Klanczay T.*: i. m. 529. p.

⁷² Ld. pl.: Szunyogh Gáspár levele Szunyogh Gyulához. 1657. máj. 29. MOL, E 195 2. tétel Szunyogh Gáspár fol. 107.

⁷³ Gróf Forgách Ferenc szécsényi főkapitány temetésére hivatkozólevél, 1648. Közli: *Szerémi*. Századok, 8. évf. (1875) 63-65. p. Illetve: XVII-ik századi gyászjelentések. Közli: Komáromy András. In: Történelmi Tár, 1891. 513–517. p. Bővebben: *Ernyey József*: Oroszlánkö vára és urai. In: Emlékkönyv Fejérváry László életének (...) évfordulója tiszteletére. Bp., 1917. 109–138. p. A tanulmánynak egyes időbeli adatai nem mindenütt helytállóak. Ernyey szerint Jakusith János 1628-ban vette feleségül Szunyogh Katalint, ez azonban kevésbé valószínű, mivel Szunyogh II. Gáspár házasságát Bethlenhez való csatlakozása (1620/21) utánra kell tennünk. Az sem biztos, hogy Jakusith Zsuzsanna (a legidősebb gyermek, a harmadik lány, Judit apáca lett) temetésekor – 1676-ban – a gyászbeszéd tévesen nevezi 33 évesnek, sőt ez sokkal inkább megfelel az általunk gondoltaknak. Ugyanígy tévesnek kell tartanunk azt a közlést, hogy Jakusith Zsuzsanna 1662-ben özvegy, hiszen a hivatkozott iratban (Tököli Miklósné, Jakusith Zsuzsanna ellen indított boszorkány perben fölvetett jegyzőkönyv, 1662. Közli: Áldásy Antal. In: Történelmi Tár, 1896. 171–175. p.) sem így szerepel, ugyanakkor 1667-ben egy egyezés során szintén élőnek mondják férjét, Jakusith Katalin első férjével Csáky Zsigmonddal ellentétben (MOL, P 77 IV. 1. fol 109–110. p.). Az Ernyey által hivatkozott forrásából az sem derül ki egyértelműen, hogy az említett Katalin és Csáky Zsigmond 1650-ben már jegyesek voltak, amint azt Ernyey állítja (Ld.: Jakusith Kata levele Bercsényi Miklóshoz. Közli: Daróczy Zoltán. In: Történelmi Tár, 1896. 575–576. p. [A továbbiakban: *Daróczy Z.*]). Mivel Ernyey nem mindig nevezi meg egyértelműen forrásait, így nehéz az eltérések okait pontosan felderíteni, ezért a nem a halálesethez kapcsolódó adatokat óvatosan kell kezelni.

⁷⁴ A később természetszerűleg egybemosódott események – minden bizonnyal nem népi hagyományként, inkább családi mondanévként megőrződött – történetét a romantikus áramlatok felkarolták és ismertté tették. Elsőként Mailáth János közölte németül: *Magyarische Sagen und Maerchen von Johann Graf Mailath*. Brünn, 1825.; majd még abban az évben Mednyánszky Alajos is, ld.: *Mednyánszky Alajos*: Festői utazás a Vág folyón. Magyarországon (1825). Ford.: Soltész Gáspár. Bp., 1981. 53–57. p. – Mailáth a hitelesség látszatát keltve tizenkét általa talált egykorú levélről beszél, mint forrásról. Ennek valóságalapját már a monda irodalmi feldolgozásait először összefoglaló és elemző Griesbach Ágost is teljes joggal megkérdőjelezte, ld. *Griesbach Á.* 28. p. Ennek ellenére e tényre az irodalmárok nem fordítanak mind kellő figyelmet. Vö.: *Újváry Zoltán*: Báró Mednyánszky Alajos mondái. In: *Ethnica*, 3. évf. (2001). 1. sz. 1–7. p. A 19. század első felében a történetet több műfajban is feldolgozták, pl.: *Barkóczy Rosty Zsigmond*: Katica, vagy a budetini falüreg. Történeten épült hős dráma 4 felvonásban. Pest, 1832; vagy *Jakab István*: Zsarnok apa. Pest, 1836; elemzésüket ld.: *Griesbach Á.* 32. skk. A feldolgozások közül kétségtelenül a legkiemelkedőbb Arany János Katalin című elbeszélő költeménye (1850), erre ld.: *Hegedüs István*: Arany „Katalinja” és ennek forrása. In: *Fővárosi Lapok*. 21. évf. (1884) 88-89. p. A fentiekről rövid áttekintést ad *Dézsai Lajos*: Magyar történeti tárgyú szépirodalom. In: A magyar történettudomány kézikönyve. Bp., 1987. 379. p. (Tudománytár). A történet Jókai Mór Szeretve, mind a vérpádig című regényében is előkerül, bár nem a cselekmény részeként; erre vonatkozó szakirodalom: *Tolnai Vilmos*: A budetini Katalin-monda Jókainál. Irodalomtörténet, 24. évf. (1932) 5–6. p. Clair Vilmos párbajként írja le az eseményt

Magyar párbajok (...) című művében. Legújabb kiadása: *Clair Vilmos*: Magyar párbaj. Bp., 2002. 198. p.

⁷⁵ Ld.: Szunyogh Erzsébet leveleit hozzá (1663), MOL, E 195 2. tétel Szunyogh Erzsébet fol. 17., 19.

⁷⁶ Második keresztnévét csak igen ritkán használta.

⁷⁷ MOL, LR XVIII. k. 381. p.

⁷⁸ *Daróczy Z.*: 575–576. p.

⁷⁹ Ld. Szunyogh László levele apjához Szunyogh Gáspárhoz, MOL, E 195 2. tétel Szunyogh László fol. 47.

⁸⁰ Ld.: Archivum Rákócianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára bel- és külföldi irattárakból bővítve. 1. osztály. Had-, és belügy. (Szerk.: Thaly Kálmán.) V. k. Bp., 1877. 408. p. (A továbbiakban: Archivum Rákócianum.)

⁸¹ Uo. 366. p.

⁸² Ld.: MOL, Radvánszky család levéltára (P 566), III. osztály, XXX. csomó No. 62–65.

⁸³ Archivum Rákócianum. 408. p.

⁸⁴ Dátuma: 1712. június 12., Pozsony. A diploma másolata: MOL, P 88 fasc. 36. fol. 89–92.

⁸⁵ MOL, E 195 2. tétel Szunyogh Éva. fol. 10–11.

⁸⁶ 1681. május 5-én iratkozott be Paduában az egyetemre. Ld.: *Andreas Veress*: Matricula et acta (...) A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Bp., 1915. 115. p.

⁸⁷ Nagy Iván Pomnici Salomé említ (*Nagy I.*: i. m. X. k. 893.), én viszont az alaposabb adatok miatt Blazek közlését fogadom el *Blazek, K.*: i. m. 94., 129. p. A „Pomnici” nyilván eltorzult alak. Blazek adatai szerint a házasság mindössze két hónapig tartott, a feleség halála miatt ld. uo.

⁸⁸ Czobor Erzsébet levele Révay Péternek, 1621. dec. 10. *Deák F.* 189. p.

⁸⁹ Listhius Anna Rozália gróf Thurzó Annának Szunyogh János feleségének, 1624. II. 24. Ld.: A Fejérpataky család leveles lédájából. Közli: *X-Y*. In: *Történelmi Tár*, 1900. 492–493. p.

⁹⁰ Gróf Rhédei László naplója. Közli: *Vass József*. In: *Magyar Történelmi Tár* I. 214–215. p.

⁹¹ Vö.: *Kubinyi Miklós*: Az árvai várkapolna sírboltja. In: *Turul*, 19. évf. (1901). 120. p.

⁹² Tényleges, általánosan használt keresztnéve Julius. Ennek továbbá annak ellenére, hogy a 17. században még nem volt egymásnak megfelelően a két név, a Gyula élterjedtsége miatt (levéltári jelzetek, szakirodalom), maradok ezen elnevezés mellett. Ld. erről: *Benda Kálmán*: Zrínyi Miklós levele Szunyogh Gyulához. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 67. évf. (1963) 591. p. 1. jegyzet.

⁹³ 1669. október 27. MOL, LR. XIV. k. 462–465. p. A Thurzók szerepét a heraldikai jelzéseken túl az is mutatja, hogy a megemlégett neves felmenő családok többsége az ő révükön került Szunyogh Gyula felmenői közé. 1671. május 16-án pedig birodalmi grófi címet is elnyerte Szunyogh I. Gyula. Ld. *Blazek, Konrad*: Der Adels von Österreichisch-Schlesien. Nürnberg, 1885. 92. p. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. Band IV. 11. Abteil.)

⁹⁴ MOL, LR XVII. K. 284–287. p.

⁹⁵ *Witting, Johann Baptist*: Niederösterreichische Adel. II. Nürnberg, 1909. 454. p. (Siebmachers grosses allgemeines Wappenbuch. Band IV. 4. Abteil.) (A továbbiakban: *Witting J. B.*: i. m.)

⁹⁶ *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története a török kiűzéséig. Bp., 1946. 232. p. Továbbá: *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tisztviselői a XVII. században. In: *Levéltári Közlemények*, 39. évf. (1968) 255. p.

⁹⁷ A címer leírását közli *Faust, Ovidius*: Archiv mesta Bratislavy. I. Supis erbovych listin zemianskych. Bratislava, 1938. 27–28. p. (Monumenta Historica Bratislavensia I.); fényképét pedig *Novak, Jozef*: Rodové erby na Slovensku. I. Kubinyiho zberka pečati. Martin, 1980. 24. p.

⁹⁸ *Fallenbüchl Z.*: i. m. 61. p. Árvában a Thurzó-örökség révén volt birtokos a család.

⁹⁹ Vö. *Nagy István*: A Magyar Kamara 1686–1848. Bp., 1971. 77. p. (A MOL kiadványai – Hatóság- és hivataltörténet 3.)

¹⁰⁰ Ld.: A trencsényi jezsuita novíciátus anyakönyve. 1655–1772. In: *Jezsuita történeti évkönyv* 1942. (Szerk.: Gyenis András.) Bp., 1942. 312. p.

¹⁰¹ Az ezzel kapcsolatos iratokat ld. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Fol. Lat. 3338.

¹⁰² Vö.: MOL, Csáky család levéltára, Kassai levéltár (P 72), fasc. 635. fol. 17/v.

¹⁰³ *Ember Győző*: A Magyar Királyi Helytartótanács ügyintézésének története. Bp., 1940. 199. p.

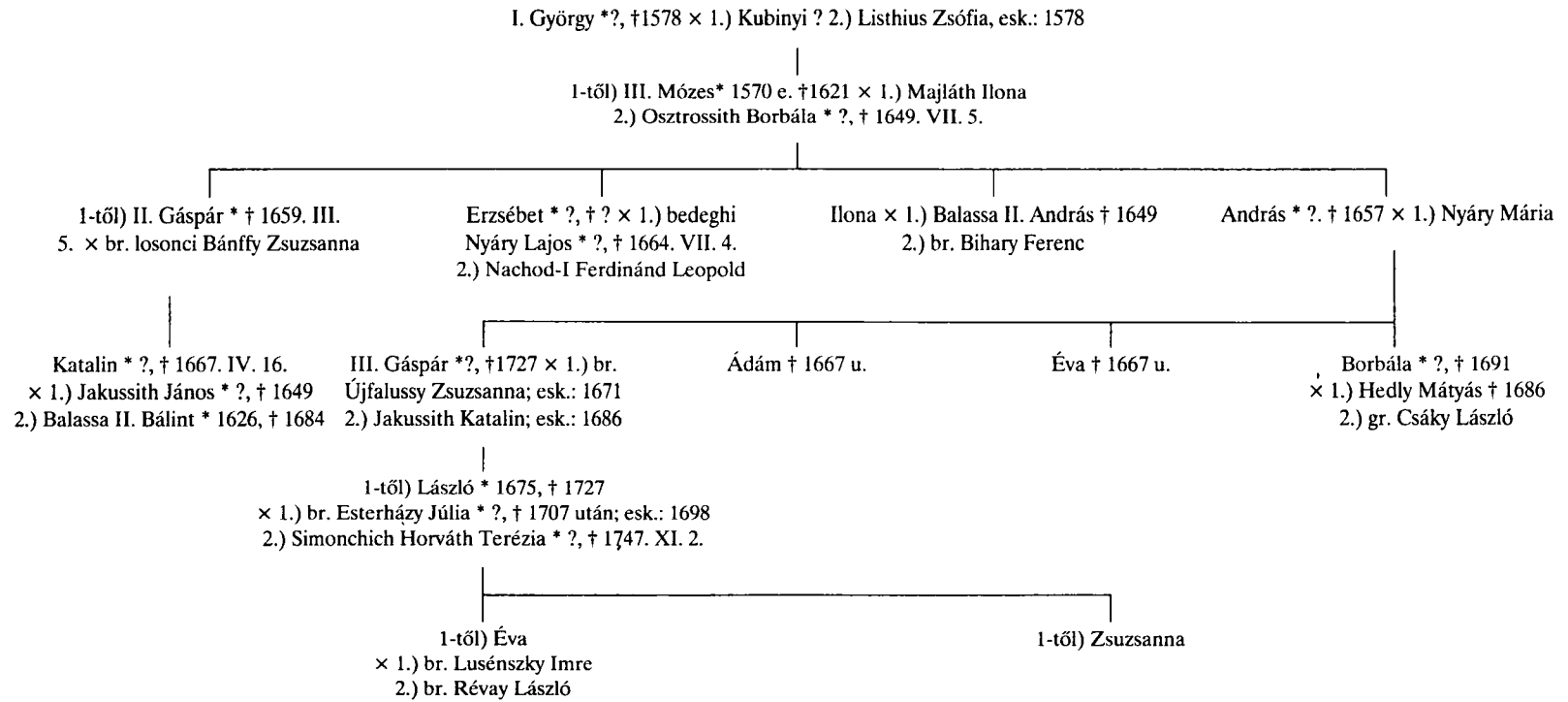
¹⁰⁴ Ld. *Felhő Ibolya-Vörös Antal*: A helytartótanácsi levéltár. Bp., 1961. 138. p. (A MOL kiadványai – Levéltári leltárak 3.)

¹⁰⁵ Levelezésének megszakadásából következtethetünk erre a dátumra. Ld.: MOL, Csáky család levéltára, Elenchizálatlan iratok (P 76) fasc. 66. Csáky Antalné Szunyogh Jozefához írt levelek

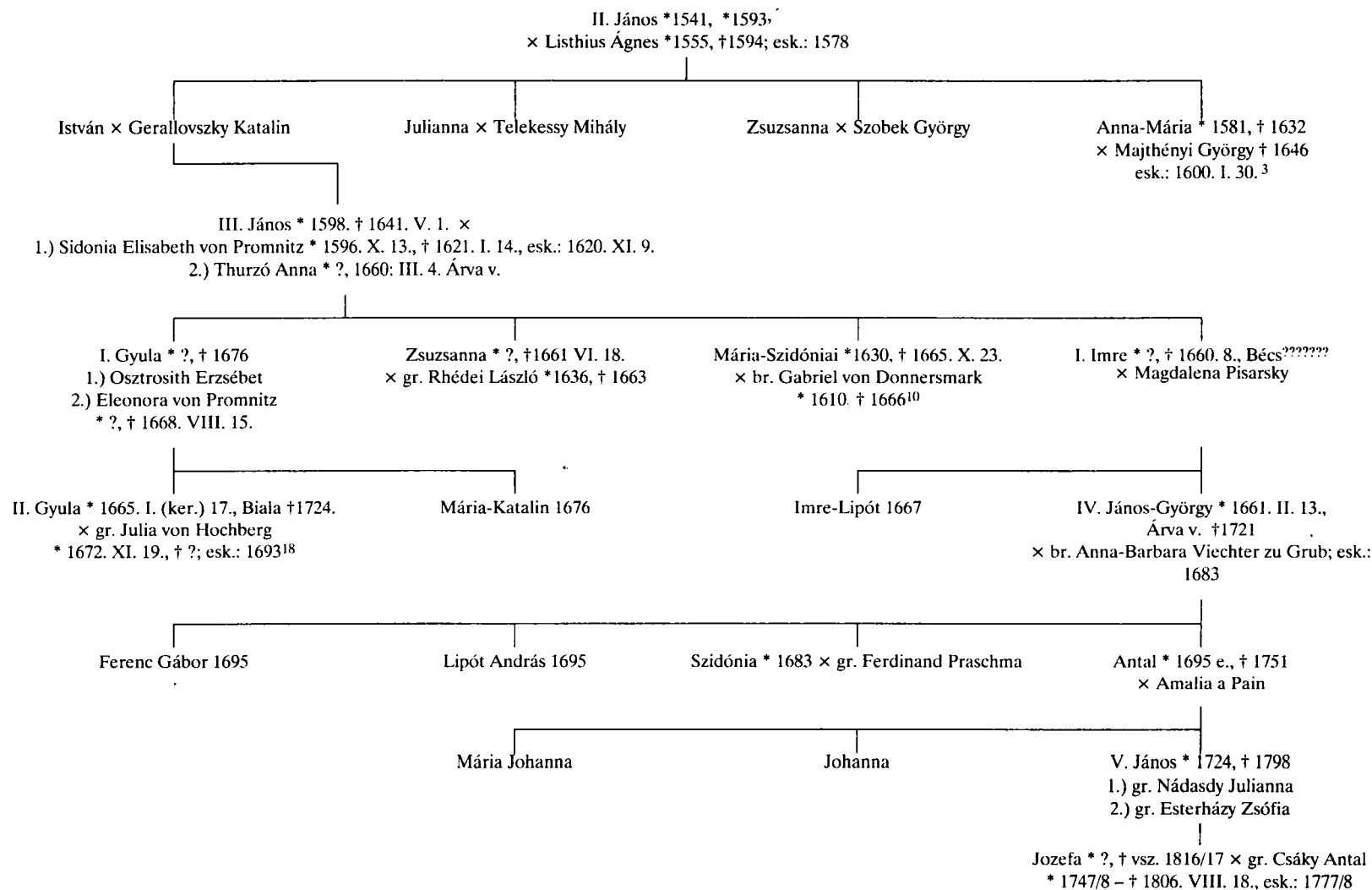
¹⁰⁶ MOL, Szunyogh család levéltára (P 647) 6. tétel, fol. 644.

¹⁰⁷ MOL, LR LXXII. k. 995. p. Továbbá: *Wiener Genealogisches Taschenbuch*. I–V. Wien, 1926–1933. 288–291. p.; *Magyar Nemesi Zsebkönyv*. 1936–1943. (Szerk.: Barcsay Amant Zoltán.) I. uzern, 1969. 188–189. p.

A Jeszeniczei és Budetini Szunyogh család magyarországi ága

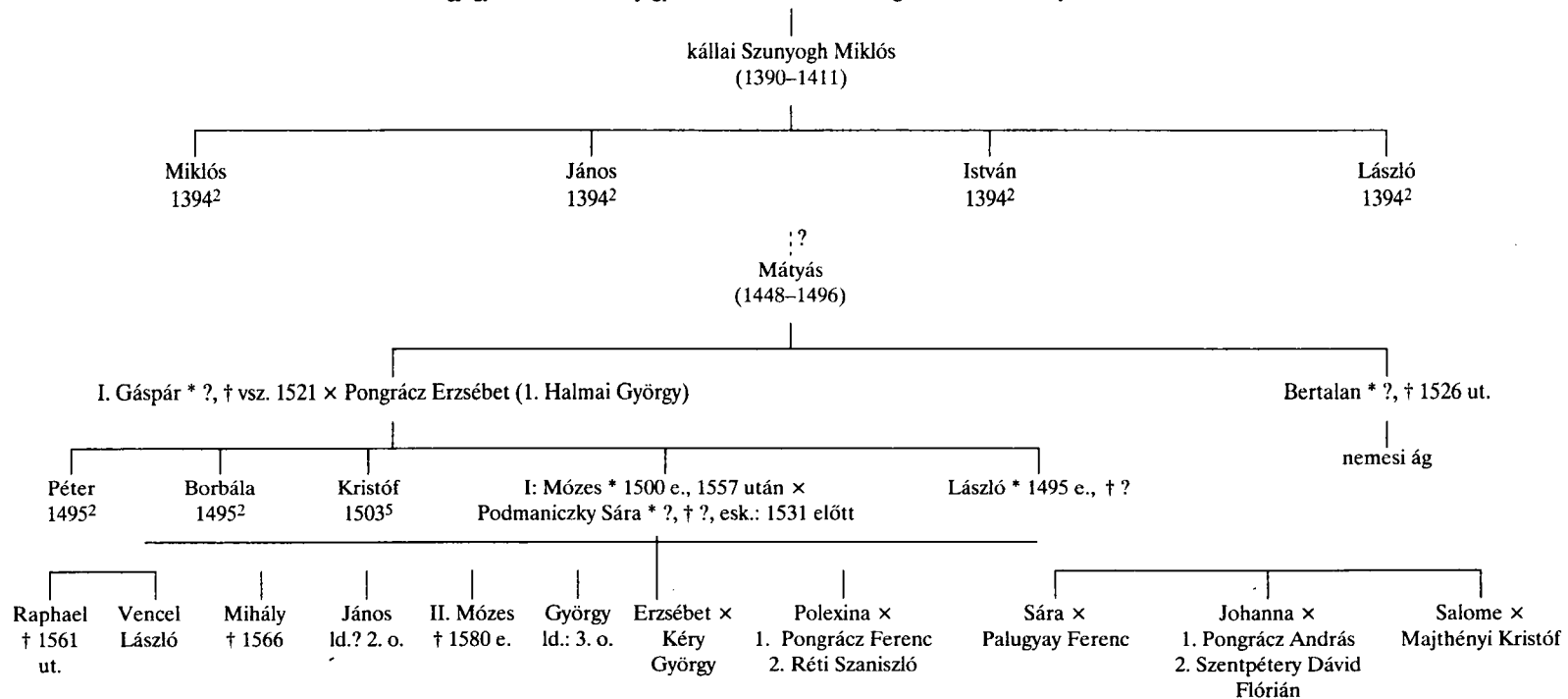

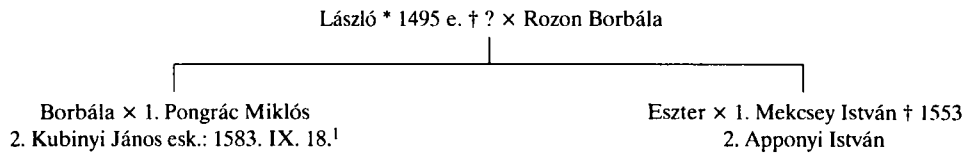
A Jeszenicei és Budetini Szunyogh család sziléziai ága

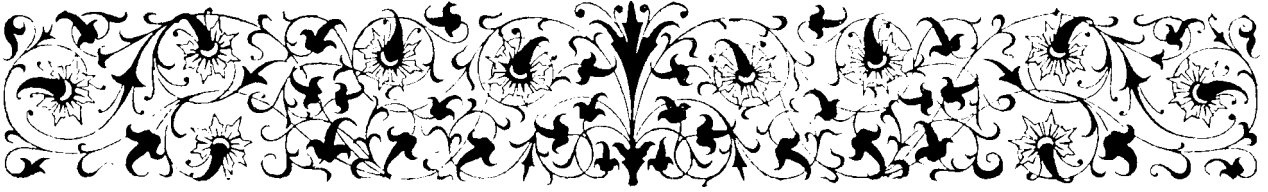
A Szunyoh család s 14–16. században

Megjegyzés: a családfák jegyeiteiben a dolozatban még nem használt oldjuk csak fel.

Forrás: ¹ *A felső-kubinyi Kubinyi család története és leszármazása*. I–II. Szerk.: Kubinyi Ferenc–Kubinyi Miklós. II. A család leszármazása. Bp., 1906. 250. a továbbiakra: Szerémi 140–141.

EGY PRZEMYŚLI VONATKOZÁSÚ, I. VILÁGHÁBORÚS ZÁSZLÓSZALAG

A kelet-galíciai Przemyśl egykor az Osztrák–Magyar Monarchia legjelentősebb erődje, pontosabban erődrendszerrel övezett városa volt. Orosz körülzárása (1914. szeptember 17.–október 9.), átmeneti felmentése, majd ismételt körülzárása (1914. november 11.–1915. március 22.), végezetül az osztrák–magyar őrség kapitulációja közismert eseményei az I. világháborúnak.¹ Przemyśl hőseinek emlékét őrzi a budai Dunaparton, a Margit híd hídfőjénél 1932-ben felállított hatalmas bronz oroszlán. A várőrség emberfeletti szenvedéseit máig hirdetik a vár elestekor a 8. honvéd gyalogezred katonájaként orosz hadifogságba esett, s utóbb a fogolytáborban fiatalon meghalt Gyóni Géza költő (Gyón, Pest m. 1884. június 25. – Krasnojarszk 1917. június 25.) szép versei.

1996 áprilisában véletlenül lehetőségem nyílt rá, hogy megtekinthessek egy magánkézben lévő I. világháborús zászlószalagot, amely valamilyen módon Przemyślhez kötődik.²

A 41 cm hosszú, 16,5 cm széles zászlószalagot egy-egy azonos szélességű zöld, fehér és piros színű selyemsávból igen finom öltésekkel varrták össze. A zászlószalag szabadon lévő végén, mindhárom selyemsávot csúcsosra összehúzták és apró bojtjal zárták le. A zászlószalag másik végén a visszahajtott anyagba vékony, piros színű zsinórt fűztek, amelynek a középrészére egy piros selyemszalagot kötöttek. A zászlószalag zászlórúdhoz erősítése e zsinór és szalag segítségével – lobogószerűen – történhetett. A fehér sávba sárga selyemszállal, zsinórirással az „Isten, Király, Haza!” jelmondatot hímezték. A felirat és a zsinóros szalagvég között kettő, a felirat és a bojtos szalagvég között három, összesen tehát öt táborig postabélyegző lenyomatot láthatunk a zászlószalagon.

A bélyegzők feliratai – a zsinóros szalagvégtől kezdve és kifelé haladva – a következők:

1. TÁBORI POSTAHIVATAL 58 1914. AUG. 18.
2. TÁBORI POSTAHIVATAL 23 1914. AUG. 18.
3. PRZEMYŚL 1 2a 14. IX. 15.
4. K.u.K. FELDPOSTAMT 169 14. IX. 15.
5. K.u.K. FELDPOSTSAMMELSTELLE TRANS-KARPATHENNORDFAHRT 14. IX. 15.

A zászlószalag hátoldala, miután az egész tárgy egy réteg selyemből készült, szintén az előlap színeit

mutatja, némileg mattabb árnyalatban. A zsinóros szalagvég fehér sávjára, a zsinórház kialakítására behajtott anyagra tussal az 1914. VIII. 12. dátumot írták.

Hogy ezen emlék eredetileg nem zászló, hanem zászlószalag lehetett, azt kis mérete mellett az is igazolni látszik, hogy, ha a tárgyat olyan irányba fordítjuk, hogy a felirat olvasható legyen, akkor a zöld színű sáv kerül felülre, a piros pedig alulra, amely a vízszintes irányú alkalmazást elképzelhetetlenné teszi.

A zászlószalag bár viszonylag jó állapotban van, mégis nyomot hagyott rajta az elmúlt csaknem 90 esztendő. Itt-ott kissé foltos, zsinórja és szalagja erősen megfakult, zsinór felőli vége kissé már foszlásnak indult.

A zászlószalag, tulajdonosa szerint egy Vigh Mária nevű budapesti személy ismeretlen nevű nagypjától származik. Az illető kilétéről azonban semmilyen további felvilágosítást nem tudott adni. A zászlószalagnak – úgyszintén a tulajdonos szerint – volt egy ugyanilyen, de német nyelvű felirattal ellátott párja is, amelyet mintegy 15 évvel ezelőtt egy pécsi gyűjtőnek adott el.

Amennyiben a zászlószalagról bővebbet is szeretnénk megtudni, úgy nyilvánvalóan a táborig postabélyegzők feliratai, dátumai és helységneve azok a szerény fogódzópontok, amelyek alapján továbbléphetünk.

Kézenfekvőnek látszott tehát a Przemyślre vonatkozó irodalom áttanulmányozása. Maga a várparancsnok, az erdélyi szász – és nem osztrák, mint néhol olvasható – Hermann Kusmanek Freiherr von Burgneustädten gyalogsági tábornok, utóbb vezérezredes (Nagyszeben 1860. szeptember 16. – Bécs 1934. augusztus 7.),³ röviddel a háború után kisebb tanulmányban számolt be az erőd mindkét ostromáról.⁴ A várőrség egyik tisztje, Geöcze Bertalan a vezérkarhoz beosztott százados – később budapesti ügyvéd – pedig már orosz hadifogságban megírta Przemyśl I. világháborús történetét, s az eléggé terjedelmes munka 1922-ben nyomtatásban is megjelent.⁵ Az események néhány további átélője, szemtanúja – döntően persze csak az 1920-as évektől kezdve, hiszen az érintettek éveket töltöttek hadifogságban – szintén megírta visszaemlékezését, bár akadt köztük olyan is, aki már egyidejűleg naplót vezetett.⁶

Majd hosszú szünet után, az 1970/1980-as évek fordulóján Lagzi István, a varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatója foglalkozott különféle helyeken megjelent írásaiban Przemysl erődjével.⁷ Szabó László hadtörténész 1982-ben népszerű formában írta meg Przemysl I. világháborús történetét.⁸ 1987-ben az osztrák Forstner Franz szentelt igen részletes és komoly levéltári és könyvészeti kutatásra épülő tanulmányt e kérdéskörnek. Forstner nem csak az erőd I. világháborús történetével foglalkozott, hanem feltárta annak korábbi építéstörténetét is. A magyar szakirodalomból azonban csak Szabó munkáját ismerete.⁹

Mindezen felsorolt munkák főként az eseménytörténettel, az ostromok részleteivel foglalkoznak. Számomra viszont most sokkal fontosabb kérdés, hogy milyen csapatokból állt Przemysl őrsége, s, hogy mi történt a vár feladásakor ezen csapatok zászlóival.

Az első kérdésre már Geőcze 1922-ben megjelent művében megtaláljuk a választ. Könyvének kihajtható melléklete részletesen feltünteti a várőrség alakulatait.¹⁰ Mivel 1868 után az osztrák–magyar hadseregben és a m. kir. honvédségnél egyaránt csak a gyalogság használt zászlót, szempontunkból csak ez a fegyvernem érdekes. A gyalogság csapataiból is csak a magyar alakulatokra kell kitérnem, mert nyilvánvaló, hogy a nemzetiszínű, magyar feliratos és részben magyar nyelvű tábori postabélyegzőkkel ellátott zászlószalag csak magyar alakulaté lehetett.

A nagyrészt népfelkelő csapatokból álló várőrség egyedüli komolyabb harcértékű magasabbegysége a fogarasi Tamásy Árpád altábornagy, utóbb vezérezredes (Kóhalom, Kisküküllő vm. 1861. december 9. – Budapest (?) 1939. január vége–február eleje)¹¹ parancsnoksága alatt álló 23. (szegedi) honvéd hadosztály volt, amely a 45. (szegedi) és a 46. (lugosi) honvéd gyalogdandárt foglalta magába. A 23. honvéd hadosztály gyalogsága hat ezredből: a 2. (gyulai), az 5. (szegedi), a 7. (verseci), a 8. (lugosi) honvéd gyalogezredek, valamint a 3. (a 2. és 5. honvéd gyalogezredek által fölállított) és a 4. (a 7. és 8. honvéd gyalogezredek által fölállított) honvéd menetezredek, amelyekből állt. A 6. honvéd menetezredet (fölállítva a 10. miskolci és a 16. besztercebányai honvéd gyalogezredek által), amely 1914. szeptember elején került a várba, kisebb-nagyobb csoportokra bontva, erősítésként beosztották a 23. honvéd hadosztály többi ezredébe, majd 1914. október 15-én végleg feloszlatták.

Szintén magyar alakulat volt a Weeber tábornok parancsnoksága alatt állott m. kir. 97. (kassai) népfelkelő gyalogdandár. Ez a 9. (kassai), a 10. (miskolci), a 11. (munkácsi) és a 16. (besztercebányai) népfelkelő gyalogezredek, amelyekből állt. Természetesen a magyar csapatoknál nemzetiségeink is szolgáltak, a 23. honvéd hadosztálynál főként szerbek és románok, a 97. népfelkelő dandárnál pedig szlovákok.¹²

A 23. honvéd hadosztály csapatai – Tamásy altábornagy 1915. március 18-ai parancsára – ezredzász-

lóiakat az utolsó kitörési kísérlet előtt darabokra széjjelvágták, és a zászlódarabokat a tiszték között szétosztották megőrzés céljából, hogy azok ne kerülhessenek az ellenség kezébe.¹³ Marschalkó Jenő alezredes szerint – aki ekkoriban a 2. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának volt a parancsnoka – ezredzászlójukat Szathmáry ezredes személyesen vagdalta szét szállásán, s a zászlódarabkákat a közelben szállásoló tiszték között osztotta el.¹⁴

A zászlók feldarabolása – legalábbis úgy tűnik – csak a várőrség magyar alakulatainál történt meg. A przemysli cs. és kir. várparancsnokság 1915. március 23-án, délután 2 órakor – tehát már az erőd orosz megszállása utáni napon – kiadott utasításának 19. pontjában elrendelte, hogy: „*a hangszereket és zászlókat, ha ilyenek vannak a tüzérségi szertárnak kell átadni*”.¹⁵

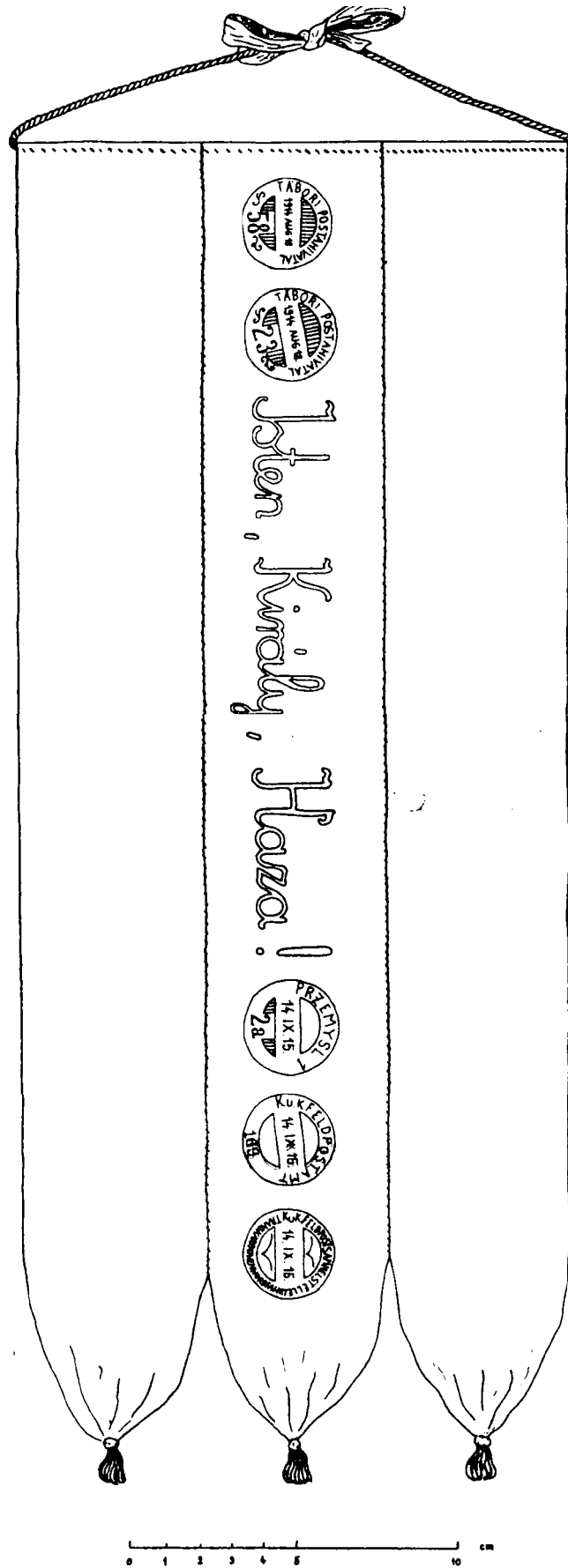
A szóbanforgó zászlószalag szemmel láthatóan a világháború során, sebtében készült darab, talán egy tisztí feleség vagy menyasszony munkája. A cs. és kir. és a honvéd gyalogság rendszeresített zászlóin általában sokkal díszesebb kivitelű, arany- vagy ezüstszállal kihímzett zászlószalagokat találunk, amelyeknek felerősítése is a vizsgált darabétól eltérő módon történt.¹⁶ Ezek a körülmények valószínűsítik, hogy a zászlószalag esetleg egy a háború alatt felállított menetalakulat zászlójához tartozott, vagy amennyiben valamely régi alakulat zászlóján volt is, oda is a háború kezdetén került.¹⁷ Erre utal a zászlószalagra tussal írt dátum (1914.VIII.12.) és a két első tábori postabélyegző 1914. augusztus 18-ai keletje is.

A 23. honvéd hadosztály a 3. osztrák–magyar hadsereg kötelékében a déli (szerbiai) harctéren kezdte meg a világháborút. Csak augusztus második felében szállították fel őket az északi (galíciai) hadszíntérre. Így az első két bélyegző (58. és 23. tábori postahivatal) még a déli harctéren kerülhetett rá a zászlószalagra. A másik három bélyegző 1914. szeptember 15-ei dátuma pedig mintha arra utalna, hogy egy olyan alakulattal állunk itt szemben, amely röviddel az első orosz körülfűrés (1914. szeptember 17-étől) előtt, erősítésként csatlakozott a várőrséghez.

További előrelépést jelenthetne, ha sikerülne bővebb adatokat szerezni a zászlószalag egykori – esetleg, de egyáltalában nem biztosan Vigh nevű – tulajdonosáról. Átnézve a korabeli tisztí névsorokat, Vigh nevű szóba jöhető tisztet nem találtam, ellenben Végh nevezetűt kettőt is. Egyikük Végh Guido tényleges főhadnagy (rang: 1909. május 1.), az 5. honvéd gyalogezrednél¹⁸, a másik pedig dr. Végh Benő a 2. honvéd gyalogezred tartalékos hadnagya (rang: 1911. január 1.).¹⁹

(Mindkét ezred Przemysl őrségéhez tartozott.) Meg kell jegyezni azonban, hogy ezek a személyi kombinációk rendkívül bizonytalanok.

E przemysli vonatkozású zászlóemlék bemutatásával legalább a képét szeretném megőrizni ezen becses relikviának. Megjegyzem, hogy miután csak rö-

Tábori postabélyegzőkkel ellátott, I. világháborús zászlószaalag
(Rainer Pál rajza)

vid idő állt rendelkezésemre, az eredeti darabról egy gyors, hozzátétőleges vázlatot készítettem, s a végleges rajzot ennek alapján, utólag csináltam, amikor maga a tárgy már nem volt előttem. Így a felirat betűtípusai, valamint a táborig postabélyegzők kisebb részletei részben eltérőek lehetnek a valóságostól.

A fentebb előadott körülmények – úgy vélem – feleslegessé teszik azt, hogy különösebben kiemeljem e tárgy rendkívüli unikális voltát, s nekünk magyaroknak, szerény kivitele ellenére is különösen értékes eszmei tartalmát.

A fentiekben vázolt logikus, vagy legalábbis első olvasásra annak tűnő gondolatsorba azonban hiba csúszott. Nevezetesen a német nyelvű táborig postabélyegzők 14. IX. 15. dátumainak helyes feloldása nem 1914. szeptember 15., hanem 1915. szeptember 14. Legalábbis a tulajdonomban lévő – nagyszámú – táborig postai levelezőlapokon és leveleken, ahol a levélíró által kiírt dátummal a keltezés ellenőrizhető volt, a feloldás ilyen módon történt. Esetünkben azonban talán mégis meggondolkoztató a másik két bélyegző 1914. augusztusi keletje, amelyeket csak egy hónap választana el az 1914. szeptemberiektől, míg, ha a helyes feloldás 1915. szeptember, akkor az időbeli eltérés már több mint egy esztendő. A bélyegzők

szimmetrikus elhelyezése is mintha azt a feltevést erősítené, hogy azok nagyjából egyidőben kerülhettek a zászlószalagra.

Mindezek után tehát, ha az 1915. szeptemberi keltezés a helyes, akkor a fentebbi fejtegetések, bár önmagukban helytállóak, a zászlószalaghoz semmi közük sincs. Az 1915. június 3-án az osztrák–magyar és német csapatoktól visszafoglalt Przemysl 1915 szeptemberében már túl volt a második orosz ostromon is. A város, illetve erőd akkori helyőrségét alkotó alakulatokat nem ismerem. Egy azonban bizonyos. Ezek nem lehettek azonosak az 1915. márciusa előtti csapatokkal, mert azok az erőd elestekor hadifogságba kerültek. Így sajnos nem sikerült e valamiképpen mégis Przemysl-hez köthető zászlóemlék alakulathoz kapcsolása. E téren a táborig postabélyegzők szisztematikus vizsgálata, feldolgozása hozhatna további eredményt.²⁰

Mindezek előadását – így valószínű tévedésemet is – mégis érdemesnek tartom bemutatni, hogy kellően szemléltessem, milyen jelentéktelennek látszó apróságon bukhat meg esetenként egy mégolyan tetszetősnek és ésszerűnek látszó feltevés is.

Rainer Pál

JEGYZETEK

¹ Gáspár A.–Roda-Roda: Przemysl első ostroma. In: Lándor Tivadar (szerk.): A nagy háború írásban és képből. I. rész I. kötet. (Bp., 1915) 209–218. p. – Gabányi János: Przemysl második ostroma és eleste. Uo: I. rész II. kötet (Bp., 1916) 237–246. p.

² A zászlószalag tulajdonosa Galambos György, Nádasdladány (Fejér m.). A tárgy közlésének lehetővé tételét ezúton is megköszönöm neki.

³ Kusmanek életrajza és fényképe: Hofmann, Oskar–Hubka, Gustav: Der Militär-Maria Theresien-Orden. Die Auszeichnungen im Weltkrieg 1914–1918. (Wien, 1943) 175–180. p. – Szendrői Geőcze Bertalan: A przemysli tragédia. (Bp., 1922) 225. p. (továbbiakban Geőcze i. m.) – Kiszling Rudolf: Generaloberst Freiherr von Kusmanek. (Militärwissenschaften Mitteilungen Bd. 65, Wien, 1934) 617. p.

⁴ Kusmanek Hermann–Ruhini Dezső: Przemysl mindkét ostroma 1914–1915-ben. Különlenyomat ismeretlen folyóiratból (Hadtörténelem 1921/IV. ?) 201–252. p. (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára, Bp.) Ugyanehhez hozzákötve: Stuckheil Ferenc százados: Przemysl hadászati szerepe. Fordította Balkay Dezső ezredes. 253–288. p.

⁵ Geőcze i. m.

⁶ Pilch Jenő: Levél Przemysl 1914-iki ostromáról. (dr. Micheller István budapesti ügyvéd, tart. tűzértiszt írta) (Hadtörténelmi Közlemények, XVII. 1916) 207–218. p. – Marschalkó Jenő alezredes, a 2. honvéd gyalogezred II. zászlóaljának parancsnoka: A 2. honvéd gyalogezred szerepe a przemysli áttörési kísérletben 1915. évi március 18–19-én. (Hadtörténelmi Közlemények, XXVI. 1925) 113–131. p. – Thaisz László alezredes, a 2. honvéd táborig ágyús ezred parancsnoka: Honvédtüzérek Przemyslben. (Hadtörténelmi Közlemények, XXVII. 1926) 480–514. p. – Sass Ervin: A przemysli szemtanu. Kun Sándor naplótöredéke 1914–1915-ből. (Kun Sándor a 2. honvéd gyalogezred tart. hadnagya volt.) (Békési Élet, XVIII. évf. 3. sz. 1983) 381–393. p. – Dombi Kiss Imre: Pokoljárásom. A bevezetőt írta, a dokumentumokat válogatta: Szentí Tíbor. Jegyzetekkel ellátta: Farkas Ferenc. (Bp., 1983). (Dombi Kiss Imre a 3. honvéd menetzred katonája volt.)

⁷ Lagzi István: Magyar emlékek a przemysli várban. (Napjaink. A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács irodalmi és művészeti lapja. Miskolc, XVIII. évf. 1979/1.) 25–27. p. – Uő.: „Magyar világ” Przemyslben. Néhány új adat a przemysli vár védelmének történetéhez. (Tiszatáj, 34.évf. 1980/3.) 73–84. p. – Uő. Hadi hétköznapok a przemysli várban. Az éhség és a szenvedés tele. (Tiszatáj, 37. évf. 1983/2.) 14–29. p. – Lagzi István (szerk.): Wegrzy w twierdzy przemyskiej w latach 1914–1915. (Magyarok a przemysli erődítmenyben, 1914–1915.) Wegierski Institut Kultury, Warszawa, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej, Przemysl. (Warszawa–Przemysl, 1985) – Ismertetése Zachar Józseftől (Hadtörténelmi Közlemények, 1986/3.) 613–614. p.

⁸ Szabó László: A nagy temető. (Przemysl ostroma, 1914–1915) Népszerű történelem. (Bp., 1982).

⁹ Forstner, Franz: Przemysl. Österreicher-Ungarns bedeutendste Festung. Militärgeschichtliche Dissertationen österreichischer Universitäten. Bd. 7. (Wien, 1987).

¹⁰ Geőcze i. m., 1. melléklet – Részadatokat közöl: Farkas Márton: Az I. világháború. In: Magyarország hadtörténete. 2. Főszerkesztő: Liptai Ervin. Szerkesztő: Tóth Sándor. (Bp., 1985) 62. p.

¹¹ Tamásy életrajza és arcképe: Geőcze i. m. 226–227. p.

¹² Az egyes csapattekről: Geőcze i. m. 1. melléklet. – Dorombi József–Reé László (szerk.): A magyar gyalogság. A magyar gyalogos katona története. (Bp., é. n.) 430., 431., 436., 437., 438. p. részletes áttekintő táblázatokkal.

¹³ Geőcze i. m. 216. p. – Nónay Dezső táborig, volt ezredparancsnok: A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban. (Bp., 1931) 171. – Nónay Dezső: A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban. In: A volt m. kir. szegedi 5-ös honvédek világháborús emlékalbuma. Összeállította Réti Béla szerkesztő. (Szeged, 1933) 61. p.

¹⁴ Marschalkó i. m. 117. 4. jegyzet.

¹⁵ Geőcze i. m. 216. p.

¹⁶ A korszak katonai zászlóiról: Mell, Alfred: Die Fahnen des österreichischen Soldaten im Wandel der Zeiten. (Wien, 1962)

48–53. p. – *Kerekes Zoltán*: Az Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye – Die Fahnsammlung des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums. (Az Országos Hadtörténeti Múzeum Értesítője – Bericht des Kriegsgeschichtlichen Landesmuseums. 1. 1971. Bp.) 98–100., 116–123. p.

¹⁷ A világháború során felállított menetalkulatok lajstroma megtalálható: Doromby-Reé (szerk.) i. m. 443. p. – A menetalkulatok többnyire „improvizált” zászlóiról: Mell i. m. 53. p. és Kerekes i. m. 121. p. A budapesti Országos Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteménye őrzí a 32. (budapesti), 44. (kaposvári), 76. (soproni) cs. és kir. gyalogezredek, a 2. (gyulai), a 38. (valószínűleg elírás a cs. és kir. 38. kecskeméti gyalogezred helyett) m. kir. honvéd gyalogezredek és a 2. (debreceni) m. kir. honvéd huszárezred (!) menetzászlóit.

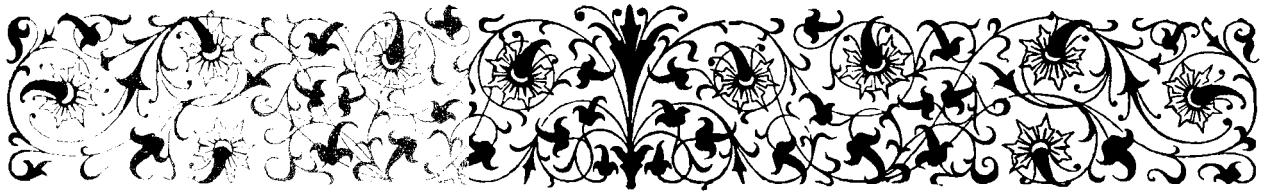
A cs. és kir. 101. (békéscsabai) gyalogezred XVIII. menetzászlóaljának egyik zászlószalag-töredéke tulajdonomban van. A fehér selyem zászlószalagra sárga selyemfonállal az alakulat és parancsnokának német nyelvű megnevezését, valamint a harctérre indulás dátumát hímezték. Ugyancsak tulajdonomban van az ezen menetzászlóalj zászlószentelésekor, 1916 januárjában, a csehországi Neuhausban (Jindrichuv Hradec) – itt székelt ekkor az ezred pótkerete – készült fényképfelvétel. Ezen látható, hogy a téglalap ala-

kú, nemzetiszínű zászlót ovális keretbe foglalt Szűz Mária-kép díszítette. A zászlóalj parancsnoka nagyapám bátyja, Rainer János százados (Salzburg 1879. május 26. – Budapest 1937. július 20.) – utóbb ezredes – volt. A zászlót – a „Körösvidék”, Békéscsaba 1937. július 22-ei számának R. J. haláláról tudósító nekrológja szerint – menyasszonya, későbbi felesége, Ort Ida (Budapest 1894. december 11. – Budapest 1972. június 28.) hímezte. A zászlón – amennyire az említett fényképen kivehető – eredetileg feltehetően három (piros, fehér és zöld színű) szalag lehetett, amelyekből a középső töredéke maradt meg.

¹⁸ Pótlék a magyar királyi Honvédség és Csendőrség névkönyvéhez 1915. évre. (Bp., 1915) 40. p. – Nónay i.m.(1931) 185. p.

¹⁹ Pótlék a magyar királyi Honvédség és Csendőrség névkönyvéhez 1915. évre. (Bp., 1915) 71. p.

²⁰ E témáról: *Fehér Endre*: Az első világháborús és 1919-es, valamint a második világháború alatti tábori postabélyegzők összefüggései. (Philatelica, XIII. évf. 1984/1.) 32–38. p. A 35. oldalon itt megtalálható a zászlószalagon is szereplő 23. tábori postahivatal bélyegzője. – *Hrabál László*: Újabb megállapítások az I. világháború tábori postájával kapcsolatban. (Philatelica, XIII. évf. 1984/2.) 29–33. p.

EGY ELMARADT „ERDÉLYI EMLÉKÉREM”- ADOMÁNYOZÁS

1938-ban a Felvidék egy része, 1939-ben az ún. Kárpátalja került vissza Magyarországhoz. A korabeli revíziós országgyarapodások keretében, 1940-ben, nagy várakozás után, Kelet-Magyarország (az ún. Partium egy része), Észak-Erdély és a Székelyföld tért vissza az anyaországhoz. Az utóbbi esemény emlékének megörökítésére Horthy Miklós, Magyarország kormányzója 1940. október 1-jén kelt legfelsőbb elhatározásával alapította az „Erdélyi Emlékérmet”.¹

A horganyból készült emlékérem előlapján Mátyás király jobbra néző portréja szerepel. Körirata: „ERDÉLYI RÉSZEK FELSZABADULÁSÁNAK EMLÉKÉRE”. Hátlapján, középen Erdély címere. Körirata: „MÁTYÁS KIRÁLY SZÜLETÉSÉNEK 500. ÉVFORDULÓJÁN, VITÉZ NAGYBÁNYAI HORTHY MIKLÓS KORMÁNYZÓ ORSZÁGLÁSÁNAK XX. ÉVÉBEN”. Az Emlékérem szalagjának színe búzavirágkék.

Az „Erdélyi Emlékérmet” 1943-ig egyre nagyobb számban adományozták az erdélyi bevonulásban részeseknek. A korabeli területgyarapodások emlékét megörökítő Felvidéki (1938), Erdélyi (1940), Délvidéki Emlékérmek (1941) közül éppen az erdélyit adták ki legtöbbször.

A korabeli gyakorlatnak megfelelően – bár az Erdélyi Emlékérem előírásai sem negatív, sem pozitív értelemben nem tárgyalják²– felmerült a külföldi személyek számára történő adományozás is.

„Tekintetbe véve a barátságos államok katonai és légügyi attachéinak és segédeknek Erdély visszacsatolása alkalmával történt közreműködését, valamint ugyanezen államok katonai, légügyi attachéinak és segédeknek a Korm. Úr Ófőm. 1940. évi szeptember hó 15-én történt ünnepélyes kolozsvári bevonulásán való részvételét, továbbá egyes, Magyarországra ebben az időben az együttműködés biztosítása céljából

vezényelt német tisztok és beosztottjaik Erdély visszacsatolásakor kifejtett munkálkodását, ezeknek az Erdélyi Emlékérem”³ adományozását javasolja a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium Elnöki (B) osztálya.

Az 1941. június 26-ai felterjesztésben szerepelnek a kitüntetésre szóba jöhetőek:

„a) a budapesti német, olasz, japán és bolgár katonai, illetve légügyi attaché, akik ebben az időben Magyarországon accreditálva voltak és az ő akkori segédek,

b) Felix Roeder Freiherr von Diersburg német vk. ezredes és beosztottjai a szállítás körül teljesített kiváló szolgálataikért és

c) Alfred Rüstow német százados és beosztott személyzete, akik ebben az időben a rádiószolgálat, rádióiránymérés és lehallgatás terén teljesítettek Magyarország ügye szempontjából kiváló és eredményes szolgálatakat.”⁴

A pontos névjegyzék összeállítása előtt, 1941. június 26-án, elvi döntés végett a kérdést Bartha Károly honvédelmi miniszterhez terjesztették fel.⁵

Érdekes, hogy a korabeli viszonyok között, 1941 nyarán a „barátságos államok” sorából kimaradt Finnország.

A honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök hozzájárulása alapján „tekintetbe véve a barátságos államok katonai és légügyi attachéinak és azok segédeknek Keletmagyarország és Erdély egy részének Magyarországhoz történt visszacsatolása alkalmával kifejtett hathatós közreműködését, valamint fentieknek a kolozsvári ünnepélyes bevonulásnál való részvételét, továbbá egyes, Magyarországra ebben az időben az együttműködés biztosítása céljából vezényelt német tisztok és beosztottjaik ezen területek hazatérése alkalmával kifejtett, fáradtságot nem ismerő, kiválóan

eredményteljes és elismerésre méltó tevékenységét és kimagasló érdemeit, méltányosnak látszik, hogy ezen érdemek látható elismerése mellett a hazánk jogos területi igényeinek magyar szempontból nagy horde-rejű történelmi esemény emlékéül nekik az »Erdélyi Emlékérem« odaítéltessek”.⁶

Erdélyi Emlékéremmel való elismerésre a következő személyek nevei merültek fel:

- Fütterer Cuno Heribert, budapesti német légügyi attasé,
- Krappe Günter ezredes, budapesti német katonai attasé,
- Gróf Voli Emilio ezredes, budapesti olasz katonai attasé,
- Renzi Umberto alezredes, budapesti olasz légügyi attasé,
- Joshinaka Wataro tábornok, budapesti japán katonai attasé,
- Nishi Isashi őrnagy, a japán katonai attasé segédje,
- Bratanov Dimiter alezredes, budapesti bolgár katonai attasé,
- Diesburgi báró Roeder Felix német vezérkari ezredes (és beosztottjai),
- Dr. Ristov Alfred német százados és beosztott személyzete,
- Rowehl Theodor német alezredes és beosztottjai,
- Pfannenstiel Hubert és
- Dehmel Hans német őrnagyok,
- Dr. Novak német százados,
- Dell’era Renato alezredes, olasz összekötőtiszt⁷

„kik mindnyájan részben Keletmagyarország és Erdély egy részének Magyarországhoz való visszacsatolásának előkészítési munkálatai terén, részint a katonai szállítás körül teljesített kiváló szolgálataikért, másrészt a rádiószolgálat, rádióiránymérés és lehallgatás terén, a magas fényképezés által teljesített kiváló szolgálataik folytán szereztek ezen kitüntetésre érdemeket”.⁸

A fentiek alapján 1941. július 3-án kérték meg vitéz Keresztes-Fischer Lajos tüzérségi tábornokot, a Kormányzó főhadsegédjét, Katonai Irodájának főnökét, hogy „kieszközölni szíveskedjék” az „Erdélyi Emlékérem”-nek a felsorolt külföldi tisztek és beosztottjaik részére történő odaítéléséhez az államfő legfelsőbb hozzájárulását.⁹

A német Transport-Kommandatur (Szállítási Parancsnokság) 1941. július 5-én, majd a Királyi Magyar Központi Szállítási Főnökség 1941. július 14-én

felterjesztést tett, amelyben 322 darab „Erdélyi Emlékérem” adományozását kérték német tisztek, altisztek, legénység és vasúti tisztviselők számára.¹⁰ E listák tartalmazták az érintett személyek főbb adatait, így nevét, rendfokozatát, születési idejét, helyét.

A szállításügy vezetője (Chef des Transportwesens) 38 fő számára kérte a kitüntetést. Így Gercke altábornagy (születési idő: 1884), Elias miniszteri tanácsos (1887), Huber építészeti kormánytanácsos (1905), Wilhelm Ritter műszaki főszemlélő (1887) részére.¹¹

A Wehrmacht Délkeleti Szállítási Főnöksége (Wehrmacht-Transportleitung Südost, Bécs) 30 főnek kért „Erdélyi Emlékérmeket”. Közéjük tartozott von Ludwiger alezredes (1877), Paul Ekl korvettkapitány (1883), Otto Werner törzsszámvevő (1898), Erich Hulacz törzsőrmeister (1914).¹²

A Budapesti Szállítási Parancsnokság (Transport-Kommandatur) 53 személynek igényelte az elismerést. Pl. báró Roeder von Diersburg ezredesnek (1888), Dr. Ernst Walter főtörzsorvosnak (1888), Heinrich Bernhard főszámvevőnek (1901), Josef Eismann altisztnak (1912), Walter Fink főrádiósnek (1919).¹³

A marosvásárhelyi 27. számú Pályaudvari Kirendeltség 13 főnek kért érmet. Pl. Max Reinhard százados (1892), Wilhelm Krämer altiszt (1898), Wilhelm Althof lövész (1908) részére.¹⁴

A szolnoki 30. számú Pályaudvari Kirendeltség 11 főre adott be igénylést (pl. Siegfried Achilles százados [1897], Erich Machlet főörvezető [1917], Karl Gähr lövész [1906]).¹⁵

A budapesti 73. számú Pályaudvari Kirendeltség, amelyet a Budapesti Szállítási Parancsnokság keretében alkalmaztak, 13 „Erdélyi Emlékérmeket” igényelt. Oskar Grunewald százados (1893), Eberhard von Zastrow főhadnagy (1899), Artur Middelman törzsőrmeister (1909), Rudolf Reithmeier őrmester (1915) neve is szerepelt a listán.¹⁶

A Nagyszilván szolgálat 120. számú Pályaudvari Kirendeltség 12 személy részére igényelte az „Erdélyi Emlékérmeket”. Pl. Wilhelm Krause századosnak (1893), Werner Berkewsky hadnagynak (1909), Helmut Döll örvezetőnek (1911), Georg Febler főlövésznek (1907).¹⁷

A budapesti 125. számú Pályaudvari Kirendeltség 12 fő részére kért kitüntetést. Pl. Karl Gern századosnak (1892), Georg Braun főhadnagynak (1910), Erwin Westphal „ágyús” tüzérnek (1908).¹⁸

A Barcsen működő 144. számú Pályaudvari Kirendeltség 11 személynek igényelte a kitüntetést. Pl.

Bruno Festnacht századosnak (1892), Wilhelm Ross-kath altisztnak (1902), August Schlebusch lövésznek (1909).¹⁹

A lökösházai 146. számú Pályaúdvári Kirendeltség 13 fő részére adott igénylést (pl. Julius Ambos százados [1895], Wilhelm Pongs főhadnagy [1897], Rudolf Klose törzsőrmester [1901], Werner Brandt főőrvezető [1899]).²⁰

Az eszéki 177. számú Pályaúdvári Kirendeltség 11 főnek, így Hermann Eise főhadnagynak (1903), Karl Hunke őrmesternek (1910), Rudolf Wegenschein őrvezetőnek (1911) kérte az elismerést.²¹

A hegyeshalmi 223. számú Pályaúdvári Kirendeltségen 10 fő számára igényelték emlékérmét. Közéjük tartozott pl. Werner Graef százados (1897), Otto Reischle főőrmester (1912), Emil Kaiser lövész (1913).²²

A 27-es Külföldi Parancsnokság (Sepsiszentgyörgy) 18 főnek kérte az „Erdélyi Emlékérmét”. Így pl. Otto Luths százados (1895), Josef Huber főhadnagy (1899), Johann Kurath őrvezető (1912) részére.²³

A szolnoki 49. számú Pályaúdvári Kirendeltség (amelyet a belgrádi Szállítási Parancsnokságra helyeztek át) 12 kitüntetést igényelt. Pl. Dr. Wilhelm Bonnet százados (1895), Wilhelm Horstmann törzsőrmester (1900), August Üvelhóde lövész (1909) esetében.²⁴

A sepsiszentgyörgyi 233. számú Pályaúdvári Kirendeltség (amelyet szintén a belgrádi Szállítási Parancsnokságra helyeztek át) 12 főnek kérte a kitüntetést. Pl. Eugen Schwenk főhadnagy (1894), Gerhard Pfeffer hadnagy (1914), Alfred Konopke altiszt (1910), Josef Stoll lövész (1922) számára.²⁵

Az Apahidán működő 95. számú Pályaúdvári Kirendeltség (amely a bécsi „Etra”-ba olvadt időközben) 14 elismerést kért. Pl. Karl Junglahß századosnak (1896), Karl Drewes főőrmesternek (1910), Johann Schulz főgépkocsivezetőnek (1907).²⁶

A Birodalmi Vasúti Osztály (Abteilung Reichsbahn) a Budapesti Szállítási Parancsnokságon 52 főnek igényelte az „Erdélyi Emlékérmét”. Pl. Wilhelm Kaune birodalmi vasúti tanácsosnak (1901), Michael Schumacher birodalmi vasúti főszemlélnök (1890).²⁷

A Pozsonyban működő Tiszti Szállítás 22 főnek kért emlékérmét. Pl. August Bröhan százados (1892), Friedrich Schimansky főszámmester (1905), Albert Tröster főrádiós (1906) részére.²⁸

Ugyanitt kérték még két polgári alkalmazott számára is az emlékérmét (Franz Krajcsirovics teherautóvezető [1903], Franz Schubert alkalmazott).²⁹

Az X-alcsoport részéről, a mátyásföldi repülőtéren működő különleges időjárásjelentő állomásról 21 főnek kértek „Erdélyi Emlékérmét” (Dr. Alfred Ristov százados [1897], Theodor Mertz birodalmi alkalmazott [1914], Oswald Werner őrmester [1917] stb.).³⁰

A Vezérkari Főnökség 7. m. osztálya a „német különleges repülő csoport” 36 tagját kívánta ellátni „Erdélyi Emlékérem”-mel (1941. július 4-én). Többek közt Karl Seeber ezredest, Theodor Rowehl al ezredest, Martin Koemp repülőgépezetőt, Rudolf Grün megfigyelőt, Helmut Holz fedélzeti technikust, Karl Budich fedélzeti műszerészt, Otto Wullgraf fényképészt.³¹

Áttekintve a kitüntetésre javasolt német személyeket, megállapítható, hogy rendfokozatoktól, beosztásoktól függetlenül az idősebb – feltehetően az I. világháborúban is részt vett – személyek köre dominál.

Ezt követően a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök hozzájárulása alapján, maga a honvédelmi miniszter, Bartha Károly intézett átíratot a Kormányzó főhadsegédéhez, vitéz Keresztes-Fischer Lajos tüzérségi tábornokhoz, az „idegen hadseregbeli” tisztek számára adományozandó „Erdélyi Emlékérmek” tárgyában.³² A főhadsegéd 1941. július 29-én kelt válasza szerint, „a Kormányzó Úr Ó Főméltósága a fenthivatkozott átíratban javasoltaknak az Erdélyi Emlékérem odaítéléshez nem kegyeskedett hozzájárulni”.³³

A kedvezőtlen államfői döntésről értesítették a honvédelmi minisztert, a vezérkari főnököt, helyetteseiket, a H. M. 8. (Ruházati) Osztályt, a Vezérkari Főnökség 4. osztályát, a hadművelési csoportfőnököt.³⁴ A honvédelmi miniszter, 1941. július 1-jén elrendelte, hogy a vonatkozó „legfelső döntést” írásban be kell kérni.³⁵

A későbbiekben is előfordult, hogy német tisztek kértek az „Erdélyi Emlékérem” viselésére engedélyt. Ezeket a kéréseket azzal, hogy „az már e legfelsőbb döntéssel el van intézve, hogy külföldieknek nem adományozható”,³⁶ elutasították. Megjegyzendő, hogy ez az adott korszakban teljesen szokatlan gyakorlat meglepte a németeket, akik még jóval később is felvetették e témát (pl. a különböző magyar–német kitüntetésügyi tárgyalások során).³⁷

Ha a korabeli, a tengelyhatalmak (de a másik oldal államainak ez irányú azonos gyakorlatára is utalva) esetében a szövetséges, baráti államok irányában érvényesülő emlékérem- (kitüntetés-)adományozási

gyakorlatot tekintjük át, akkor Horthy Miklós ez irányú döntése érthetetlennek tűnhet. Baráti, szövetséges államok polgárai esetében, különösen ha az adományozó fél valamilyen formában „hálára volt kötelezve”, mindenképpen a tömeges adományozás volt az általános. (Ez természetesen az erdélyi revíziós siker esetében is felmerült.)

E vonatkozásban pl. utalni lehetne a hasonló jellegű és kivitelű, egykorú román „A kommunizmus elleni kereszties hadjárat emlékérem” (Medalia comemorativa „Cruciade Impotriva Comunismului”;

alapítva: 1942. április 1.³⁸), az olasz „Olasz–német afrikai hadjárat érem” (pontos alapítási dátuma ismeretlen [1942. január ?]³⁹), a finn „Északi Front Kereszt” (különbéféle változatokban; 1941-től pl. Lappföldi Kereszt stb.)⁴⁰ esetében érvényesülő adományozási gyakorlatra.

Ezeket az emlékérmeket, emlékkereszteket tömegesen adományozták elsődlegesen a német szövetségeseknek (is).

Pandula Attila

JEGYZETEK

¹ Hadtörténelmi levéltár (továbbiakban: HL.) Honvédelmi Minisztérium (továbbiakban: HM.) iratai 1940. – 8. elnöki osztály 8. tétel – 3440. csomó – 56.013 (eln. 8. osztály) – szerelve: 56.972. (eln. 8. osztály) „Erdélyi Emlékérem alapítása (kihirdetés)” Legfelsőbb elhatározás (másolat) – Budapest, 1940. október 1.

² HL., HM.: iratai 1940. – 8. elnöki osztály 8. tétel – 3440. csomó – 56.013. (eln. 8. osztály) – szerelve: 65.788. (eln. 8. o.) – („Erdélyi Emlékérem alapszabályai”) „Pro domo” Betétív. – Budapest, 1941. március 17.

³ HL., HM. iratai 1941. Elnöki 8. osztály Bév tétel 43. 611. alap és iktatási szám. Az aktában „Pro domo”. – Budapest, 1941. június 26.

⁴ Uo. „Pro domo”.

⁵ Uo. „Pro domo”.

⁶ Uo. I. sz. Betétív a 43.611. Elnöki (B). – 1941. számú ügyirathoz.

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Uo. „Kiadvány” (Fogalmazvány) – Sibrik György alezredes. Budapest, 1941. július 3.

¹⁰ HL., HM. iratai 1941. Elnöki B. osztály Bév tétel – 4034. csomó – 43.611. alap és iktatási szám – A „Transport-Kommandatur” (Budapest Abt. II. a. Az 29 Nr. 942/41. sz. felterjesztése, a Kgl. ung. Zentraltransportleitung) Budapest, 1941. július 5. – németül –; Uo. A M. kir. 101. központi szállításvezetőség 4.107. (közv. hdm. 1941. felterjesztése – Budapest, 1941. július 14.).

¹¹ Uo. „Namentliche Liste in Ungarn eingesetzten Dienststellen und T. O. Pozsony.” (továbbiakban: Namentliche Liste...) Budapest, 1941. július 12. 1.

¹² Uo. Namentliche Liste... Wehrmacht-Transportabteilung Südost – Wien. Budapest, 1941. július 10. 1.

¹³ Uo. Namentliche Liste... Transportkommandatur Budapest. (Budapest, 1941. június 29.) 1–2.

¹⁴ Uo. 2.

¹⁵ Uo. 2.

¹⁶ Uo. 2.

¹⁷ Uo. 2–3.

¹⁸ Uo. 3.

¹⁹ Uo. 3.

²⁰ Uo. 3.

²¹ Uo. 3–4.

²² Uo. 4.

²³ Uo. 4.

²⁴ Uo. 4–5.

²⁵ Uo. 5.

²⁶ Uo. 5.

²⁷ Uo. 5.

²⁸ Uo. 6.

²⁹ Uo. 6.

³⁰ Uo. X-alcsoport részéről „Erdélyi éremre tekintetbe jönnének a Mátyásföldi különleges időjárásjelentő állomástól” (Petrikovics ezredes javaslata) – Budapest, 1941. június 27.

³¹ Uo. „Javaslat”. (Vkm. 7. m. osztály „az Erdélyi Emlékérem adományozására a német különleges repülő csoport részére.)

Budapest, 1941. július 4.

³² Vö. HL., HM. iratai 1941. Elnöki B. osztály Bév tétel 43.611. alap- és iktatási szám. – Átirat.

³³ Uo. szerelve: 51.494. Elnöki B. osztály – 273/K. I. 1941. Keresztes-Fischer Lajos tüzérségi tábornok, főhadsegéd (Magyarország Kormányzójának Katonai Irodája) átirata Bartha Károly honvédelmi miniszterhez. – Budapest, 1941. július 29.

³⁴ Uo. szerelve: 51.494. Elnöki B. osztály – „Pro domo” (az aktában) – Budapest, 1941. augusztus 11.

³⁵ Uo. Kézirat megjegyzés az akta végén. – 1941. július 1.

³⁶ HL., HM. iratai 1942. Elnöki B. osztály Bév tétel 4917. csomó – 11, 417/1942. alap- és iktatási szám, uo. szerelve: 48.043. Elnöki B. osztály 1942. – „Magyar–német kitüntetési viszonylatban német részről felmerült kívánságok.” – 1. számú betétív a 48.043/Elnöki /B/ – 1942. sz. ügyirathoz (A 8/e. osztály részéről) 6. szám.

³⁷ Uo.

³⁸ *Kliemann, Kurt Gerhard*: Phaleristik Rumänien. Bd. 1. Berlin (West) 1975. 71–73. (Jc 2 63 51) szám, XII. tábla 18. (előlap) és 19. (hátlap), ill. *Littlejohn, David*: Foreign Legions of the Third Reich. Vol. 4. Poland, the Ukraine, Bulgaria, Romania, Free India, Estonia, Latvia, Lithuania, Finland and Russia. San Jose, 1987. 120–121., 121. elő- és hátlap (a továbbiakban: Littlejohn i. m.), ill. *Purvers, Alec. A.*: The Medals Decorations and Orders of World War II. 1939–1945. Polstead Suffolk, 1986. 114–115. (a továbbiakban: Purvers i. m.), ill. *Safta, Ion-Jipa, Rotaru-Velter, Tiberiu-Merinescu, Floricel*: Decorati romanesti de razboi. 1860–1947. Bucuresti, 1993. („Collectia Militaria” sorozat). 162–163., 166. p. bal oldali, ill. (hátlap); *Stefan, Catone-Neculae, Serbanescu-Dumitrascu, Bedivan*: Romania decorati. 1859–1991. Bucuresti, 1992. 27., 34. szám.

³⁹ *Bender, James Roger–Law, Richard D.*: Uniforms, Organization and History of the Afrikakorps. San Jose, 1986. 201–203., uo. illusztrációk; *Gilner, Heinz–Gillner, Werner*: Der „Sandsturmorden“ für die Afrika-Kämpfer. Die Italienische–Deutsche Feldzugsmedaille Afrika 1942. „Orden und Ehrenzeichen“ Nr. 10. (2. Jhg. Nr. 6.) Dezember 2000. 5–11., uo. illusztrációk; *Uők*: Nachtrag zum Aufsatz der „Sandorden“ für die Afrika-Kämpfer. „Orden und Ehrenzeichen“ Nr. 15. (3. Jhg. Nr. 5.) Oktober 2001. 28–

29., uo. illusztrációk; *Mandry, Horst*: Die Orden und Ehrenzeichen des Dritten Reiches Bd. 4. Die Kampfabzeichen der Luftwaffe Heer und der Kriegsmarine. Hildesheim, é. n. [1987] 16., 245. (előlap), 246. (hátlap), ill. illusztrációk: Pruves i. m. 50–51., színes szalagsávtábla 3., felülről a 3. sor, balra 2. ill. illusztrációk.

⁴⁰ Vö. pl. *Angolia, John R.*: For Führer and Fatherland. I. Military Awards of the Third Reich. San Jose, 1976. 386–387., illusztrációk; Littlejohn i. m. 230., uo. illusztrációk.

AZ ILLÉTFALVAI ÉS SZOKOLYI CSUTOR CSALÁD

(ELSŐ KÖZLEMÉNY)

Csutor család: a középkorban Tolna, majd a kora újkorban Zágráb, a 17. századtól kezdve pedig Zala, továbbá Veszprém, Torna, Gömör, Nyitra, Temes és Pest vármegyei, köznemesi ősökkel büszkélkedő famíliáról – egyetlen utalás kivételével¹ – nem találunk adatokat a hazai genealógiai és családtörténeti irodalomban. A családi hagyatékban a ma is élő egyenes ági leszármazottak által gondosan őrzött családi dokumentumokat áttanulmányozva sem bukkantunk olyan forrásokra, amelyek magyarázattal szolgálhatnának arra: miért „maradt ki” a família a jelentősebb magyarországi nemzetségtani összefoglalásokból.

Érdektelenségről, különösen a család részéről, aligha lehetett szó. Éppen ellenkezőleg. Az 1880-as évek elejéről fennmaradt családi levelezés egyértelműen bizonyítja, hogy a família igenis igényt tartott arra, illetve fő feladatának tekintette, hogy a család akkor élt összes tagjával megismertesse annak régmúlt történetét, s egyúttal azt a késő maradékra hagyományozza. A kutatómunkának energikus kezdeményezője és motorja néhai Csutor Imre, Zala vármegye egykori másodalispánja, majd alispánja volt.² Egyik rokonához, Csutor Sándorhoz, 1884. december elején írott levelében arról számolt be, hogy még ugyanazon év elején már szándékában állt megküldeni a tulajdonában lévő, a család egyik jeles ősének, Csutor Jánosnak I. Rudolf király által 1584-ben adományozott eredeti armális levél másolatát. Bár ezt az ígéretét egyelőre nem tudja beváltani, de helyett egy szintén a birtokában található, szintén 1584-ben Csutor János részére kiállított, szintén eredeti oklevél kópiájával kíván szolgálni, amelyben egyik középkori ősöknek, nevezetesen „Benedeknek Zsigmond király idejében Illethfalva iránt Ozorai Pipo ellen folytatott perünkről szolló okleveleknek az armalist (...) Rudolftól impetrált János által kért, s részére ki-

adott hiteles transumtuma, melyet Dóczy [Antal] Zala megyei szolgabíró 1754-ben hitelesített”.³ Csutor Imre igen fontosnak tartotta, hogy a család többi tagjai tudomást szerezzenek erről a két, a família történetére nézve igen értékes dokumentumról, amelyek nemességüket egyértelműen igazolják, és azok hiteles másolatát archívumukban bírhasák. Különös tekintettel azokra a családtagokra, akiknek – közöttük Csutor Sándornak is – fiúgyermekkei voltak.⁴

Csutor Imre a következő év elején teljesítette ígéreteit. Egyik leveléhez csatolva megküldte rokonainak a Zsigmond király által a család ősei számára kiállított okleveleknek 1584. évi átiratát, illetve a megerősítését tartalmazó oklevél és a családi armális, valamint néhány 18. századi, szintén családi iratnak (köztük egy Esterházy Pál Antal herceghez intézett folyamodvány, továbbá Zala vármegye nemeseiről 1790-ben készített „lajstrom”) hiteles másolatait.⁵ Csutor Imre nemcsak a család több évszázadra visszanyúló történetének elmélyültebb megismerésére, múltjának behatóbb tanulmányozására és nemességük hiteles számontartására kívánta felhívni rokonainak a figyelmét, hanem arra is, hogy az ősök dicső példája részint kötelezi az utódokat a család hírnevének makulátlan megőrzésére, fenntartására, illetve továbbvitelére, részint pedig büszkeséggel tölthetik el őket elődeik nemes tettei. Csutor erélyesen szembeszállt korának a nemességet ostorozó, lekicsinyló, nemegyszer már-már megvető liberális nézeteivel, öntudatosan hangsúlyozva: nincs abban semmi szégyellni vagy elítélni való, ha valaki nemesi származású és olyan kiváló nemesi őseket mutathat fel felmenői között, mint pl. saját famíliája. „A mostani korszak azon emberei, kik az újabb haladási eszméknek [ti. a liberális ideáknak] majdnem mindenüket feláldozott nemes embereket csipdezni szeretik, az ilyen nemes levelek-

ből, mint a mieink, magtanulhatnak, hogy minő éretnyes tettekkel s keserves szenvedélyekkel kellett megszolgálni az általuk csufosan kutyabőrnek nevezett nemes levelet.”⁶

Ezekből a sorokból nemcsak egy (nemesi) önértében sértett ember panaszos szavai olvashatók ki, de egy olyan, az ország, illetve szűkebb pátriája, Zala vármegye közéletében aktív szerepet vállalt személyé is, aki feltétel nélkül és büszkén vállalta nemesi őseit, akiknek históriáját kizárólag hiteles forrásokból akarta megismerni, illetve megismertetni. Joggal lehetett továbbá büszke arra, hogy időben távoli és közeli felmenői között valóban találhatóak voltak olyan személyiségek, akik tetteikkel méltán rászolgáltak nemességükre, és mindenképpen megérdemlik, hogy múltjuk szélesebb nyilvánosságot kapjon, illetve nagyobb érdeklődésre tarthasson számot.

A források tanúsága szerint a történetét egészen a 14. századig visszavezető Csutor família neve a „csudor”, illetve „csutor”, („csucsor”) névszóból eredeztethető,⁷ melyből a „csutora”, „csutorodik”, illetve a „csucsorodik” szavak is származnak. A „csutor” névszó eredeti alakjában idővel családnevvé vált. A középkori és kora újkori kútfőkben a családnev a legkülönbözőbb formákban, így pl. *Chwdor*, *Chudor*, *Chuthor*, *Chutor* fordul elő.

Az okleveles forrásokban első ízben 1388-ban említik a Csutorok őseit, akik már az Anjou-uralkodók, nevezetesen I. (Nagy) Lajos, Erzsébet királyné és Mária királynő alatt az uralkodó háznak tett hűséges szolgálataik jutalmaként birtokadományban részesültek. Mindez bizonyítottan látszik Zsigmond királynak egy 1388. augusztus 23-án kelt oklevelében,⁸ amelynek tanúsága szerint az uralkodó új adományozás (nova donatio) címén a Tolna vármegye északnyugati csücskében fekvő Illétfalva vagy Illédfalva (Illyédfalva)⁹ nevű birtok (possessio) vagy föld (terra) tulajdonában megerősítette a Csutor (Chudor) család tagjait és rokonait.

Mielőtt magával az oklevélben előadottakkal részleteiben foglalkoznánk, röviden ki kell térnünk az adományozás tárgyát képező birtok vagy föld helyének meghatározására, nagyságára és jellegére. Illétfalva neve a középkori és kora újkori forrásokban *Illethfalua*, *Illethfalwa*, *Illetfalwa*, *Illetfalva*, *Illedfalua*, *Illedfalwa*, *Iledfalwa*, *Ilewdfalwa*, *Illedfew* formákban bukkan fel. Az elnevezés első fele az Illés (régies alakban Ilie, Iliá, Elle, Ille, Illie, Ilées, Ilies, Ilyees) személynév -d képzős származéka. Ez arra enged következtetni, hogy Illétfalva (Illedfalva) egy Illés nevű

személyhez kapcsolható, aki ezt a területet valaha birtokolhatta, vagy személye valamilyen formában vele összefügghet.¹⁰ A név második része ‚falva’) a falu szó egyes szám harmadik személyű birtokos alakja.¹¹ Az 1388. és 1418. évi oklevelekben *birtok-vagy földként* (*possessio seu terra*) említett Illedfalva vagy Illétfalva kisebb falutelepülés lehetett,¹² amely valószínűleg a 13. század második vagy a 14. század első felében keletkezhetett. Ennek azonban ellentmondani látszik, hogy a forrásokban egészen 1388-ig nem találkozunk a faluval, illetve nevével, még a környező települések határleírásai sem szólnak róla.¹³ 1423-ban és 1424-ben Illétfalvát úgy említik, mint amely Ozorai Pipo egyik birtokának, Szokolynak a határain belül feküdt.

Illétfalva kiterjedésére nézve kisebb birtoknak, illetve apróbb településnek számított, amely idővel a szomszéd falvak határaiból válhatott ki. Illétfalván mindössze három sessionalis curia volt, és szántóföldjei (*terrae arabiles*) csupán egy ekealjnyi (mintegy 110–120 hold) területre terjedtek ki. A Csutorok egyike, Illétfalvai Csutor Benedek az 1410-es évek második felében vagy az 1420-as évek elején itt állandó lakhelyet épített magának (és családjának).¹⁴

Az Illétfalvát birtokló Csutorok származásáról, továbbá társadalmi helyzetéről nincsenek információink. Elődeik talán királyi várjobbágyok vagy közszabadok lehettek, akik a 14. században valamilyen módon, talán éppen a királyi háznak tett hű szolgálataik eredményeképpen emelkedhettek Tolna vármegye nemesei közé és tettek szert az Illétfalvának nevezett birtokra vagy földre.¹⁵ Az 1380-as években, az I. (Nagy) Lajos halála után kitört belháborúban az Illétfalvaiak feltehetőleg Erzsébet királyné, Mária királynő és Zsigmond pártját támogathatták és valamilyen nagyr (Tamásiak, Lackfiak?) szolgálatában állhattak. Ennek köszönhették talán, hogy ugyan a birtokukról vagy földjükéről szóló okleveleket elvették és javaikat királyi jószággá tették, mégis sikerült elérniük az uralkodónál, hogy azokat visszakapják.

Ezt tanúsítja a már fent említett 1388-ban kelt két oklevél. Az egyikben Illétfalvai Gergely fia János a maga és azonos anyától származó (*uterinus*) testvére, György, továbbá atyafiaik (*patrueles fratres*) szintén Illétfalvai Márton fia Mihály, s János fiai: Demeter és Domonkos, valamint Illétfalvai Chudor fia Jakab és Benedek fia Miklós nevében a királyhoz benyújtott kérésében előadta: elődei Illétfalva nevű birtokát vagy földjét békésen birtokolták, illetve jelenleg is

birtokolják, és ezen örökségükben őt és rokonait senki nem háborgatta. Arra kérte tehát Zsigmondot, hogy az említett birtokot számukra adja vissza. Jóllehet Illétfalva az oklevél szerint királyi jog alá esett, sőt időközben valamilyen okból a rá vonatkozó okleveleket az Illétfalvaiaktól elvették, illetve ők azt elveszítették, a király az Illétfalvaiaknak a királyi ház, nevezetesen Erzsébet királyné, Mária királynő iránt és iránta tanúsított hű szolgálataik fejében (azaz a trónharcokban őket támogatták) Illétfalvát új adomány (*nova donatio*) címén nekik adományozta. Egyúttal Zsigmond levélben arra utasította a fehérvári keresztesek konventjét, hogy bizalmas emberei, nevezetesen Zemchei Tamás (Thomas de Zemche), Pályi András (Andreas de Paly) és Tuli Imre (Emericus de Twl) közül valamelyikkel testimonium végett a konvent által kiküldendő megbízott-járja be személyesen Illétfalva területét és az azzal határos, illetve szomszédos falvak/birtokok népeivel együtt iktassa be az Illétfalvaiakat annak tulajdonába.¹⁶ A birtokba iktatást Tuli Imre és a konvent kiküldöttje, Balázs végezte el. Ők 1388. augusztus 19-én megjelentek Illétfalván, és miután a birtokba iktatásnak senki nem mondott ellen, a királyi ember *nova donatio* címén beiktatta a tulajdonosokat, illetve örökösöket. A jogi aktusról a székesfehérvári konvent néhány nappal későbbi levelében számolt be a királynak, aki oklevélben erősítette meg az új adományozás tényét.¹⁷

Illétfalvát és a hozzá tartozó földeket a Csutorok mintegy másfél évtizeden át háborítatlanul és békésen birtokolták. 1403-ban azonban veszélybe került tulajdonjoguk a település felett. Ekkor ugyanis Zsigmond leghűségesebb embereinek egyike, az ellene szerveződő bárók leverésében döntő szerepet játszó Ozorai Pipo (Filippo Scolari) testvérével, Mátéval együtt adományként megkapta a királytól a Tolna vármegyei Ozorát, valamint az Illétfalva földjét is magába foglaló Szokolyt, továbbá Endrédet, amelyeket Zsigmond a királyi kápolna-ispánság javaiból szakított ki Pipo és fivére számára.¹⁸ Félő volt, hogy az adományozott birtokok határain belül fekvő Illétfalva szintén Pipo kezére kerülhet.

Talán éppen ez a félelem indíthatta az Illétfalvai Csutorokat arra, hogy újabb másfél évtized elteltével a király elé járuljanak és tulajdonjogukat az ősi jogon bírt és nyert Illétfalvára és területeire ismét *nova donatio* címén Zsigmonddal megerősíttessék. De létezett ennél egy lényegesen „nyomósabb”, illetve kézenfekvőbb érv is: a király ugyanis 1405-ben kiadott

dekrétumában elrendelte, hogy az említett év április 24-étől számított egy esztendőn belül ellenőrzés és az új királyi nagypecséttel való esetleges megerősítés végett minden királyi és királynői oklevelet be kell mutatni, melyeket 1382 után bocsátottak ki, illetve melyeket I. (Nagy) Lajos csupán a titkos pecsétjével látott el. Az Illétfalvai Csutorok azonban, úgy tűnik, sokáig nem nagyon siettek okleveleiket bemutatni. Talán mert birtokjogaikban senki sem háborgatta őket, vagy talán mert egy befolyásos pártfogó védelmét élvezték. Mindezek azonban csak feltételezések. Mindenesetre tény, hogy 1418-ban olyan „kényszerhelyzet” állhatott elő, hogy végül mégis szükségét érezték a három évtizeddel korábbi birtokadomány megerősítésének.

A család nevében az erről szóló folyamodványt Illétfalvai Csutor (Chudor de Illethfalua) fiának, Jakabnak a fia, Benedek terjesztette a király elébe maga és fraterjei, nevezetesen Illétfalvai Miklós fia Domonkos és Demeter fia János nevében. Miután Benedek bemutatta az 1388. évi két oklevelet, azaz a *nova donatió*ról szólót és a fehérvári keresztesek konventje által kiállított pátenstevelet, amelyek közül az egyiket Zsigmond korábbi nagyobb pecsétje volt látható, s arra kérte a maga és rokonai nevében a királyt, hogy az 1388. évi *nova donatió*t számukra erősítse meg. Zsigmond újra meggyőződően Illétfalvai Csutor Benedek és rokonainak töretlen hűségéről és alattvalói engedelmességéről, átírta az oklevél hátlapján az 1388-ban kelt oklevelet, és Illétfalva nevű birtokukat vagy földjüket új adományul adta nekik. Egyúttal minden tekintetben jóváhagyta a fehérvári káptalannak 1388. augusztus 12-én Budán kelt parancsára elvégzett birtokba iktatást.¹⁹

Ez az újabb megerősítés azonban – úgy tűnik – nem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a Csutorok békességben élhessenek Illétfalván. A szomszédos településeket, Szokolyt és Endrédet bíró Ozorai Pipo és a Csutorok között feltehetőleg többször támadhattak viszályok az Illétfalvát körülvevő földek vagy határainak hovatarozása miatt. Ezt látszik alátámasztani az az 1423-ban kitört ellenségeskedés, amelynek következményeként Ozorai Pipo nevében egyik embere Henei Tiburc (Tiburtius de Hene) pert indított Illétfalvai Miklós fia Domonkos és Illétfalvai Kövér (Kewer) István ellen. A perről tudósító oklevél tanúsága szerint Pipo azt sérelmezte, hogy az időközben elhunyt Illétfalvai Csutor Jakab fia, Benedek saját birtokainak (Szokoly és Endréd) határain belül állandó lakhelyet létesített és azon állandó portiót bírt,

amelyet Illétfalvai Csutor Miklós fia Domonkos és Illétfalvai Kövér István Illétfalvai Csutor Benedek halála után közösen birtokoltak. Csutor Domonkos és Kövér István ügyvédjük, Weelchi László a szekszárdi káptalan ügyvédvalló levelével a királyi különös jelenléti bíróság elé járulván ellentmondtak Pipónak, hangsúlyozva, hogy Illétfalvai Csutor Jakab fia Benedek Szokol és Endréd területén soha nem épített állandó lakhelyet, s így nem is lakhatott ott, továbbá a kérdéses földön semmiféle portióval nem rendelkezett. Ugyanis az a birtokrész, ahol Illétfalvai Csutor Benedek lakott, illetve melyet bírt, nem Szokolhoz vagy Endrédhez tartozott, illetve tartozik, hanem Illétfalva része. Ezt a tényt Illétfalvai Csutor Domonkos és Kövér István a birtokukban lévő oklevelekkel igazolni tudják és készek azokat bemutatni. Pipó meghatalmazottja útján felszólította Illétfalvai Csutor Domonkost és Kövért, hogy a következő évben (1424. augusztus 1.) jelenjenek meg a szekszárdi káptalannál az említett oklevelekkel és bizonyítsák be: valóban ők Illétfalva birtokosai. A káptalan egyidejűleg kötelezte a Pipót az ügyben képviselő Henci Tiburcot, hogy szintén mutassa be azokat az okleveleket, amelyek szerint a Pipó két birtokának területén belül fekvő Illétfalva valóban az ő tulajdona. Pipó ügyvédje két oklevéllel próbálta bizonyítani állítását.²⁰

Miután Illétfalvai Ambrus Illétfalvai Csutor Domonkos és Kövér István nevében a megjelölt időpontban bemutatta a királyi kettős függőpecséttel ellátott 1418. május 9-i oklevelet, amelyben az 1388-ban kelt két oklevél is benne foglaltatik, egyértelműen bizonyítást nyert, hogy Illétfalvát annak tulajdonosai, ti. az Illétfalvai Csutorok régóta és örökös jogon bírták és bírják, Zsigmond király a feleket békülésre szólította fel. Az adománylevelek bemutatása után Pipó elismerte, hogy az általa „birtokrész”-nek nevezett Illétfalva összes haszonvételeivel és tartozékaival együtt Illétfalvai Csutor Domonkost és Illétfalvai Kövér Istvánt s örököseit illeti meg, a maga lelki üdvéért arról lemondott. Zsigmond ezek után ismételen elismerte az Illétfalvai Csutorok tulajdonjogát a kérdéses terület fölött, amelyet pátensevélben rögzített, s amelyet távollétében Albeni János királyi főkancellár, zágrábi püspök erősített meg és látott el saját pecsétjével.²¹

A 15. század első felében az Illétfalvai Csutor családról, illetve tagjairól több mint két évtizeden át hallgatnak a források.²² Csak 1446-ban bukkannak fel ismét a kútfőkben, nevezetesen: egy a Tolna vár-

megyei Csernelen, Tolna vármegye magisztrátusa által Hunyadi János kormányzó utasítására 1446. augusztus 22-én lefolytatott törvényszéki vizsgálat alkalmával számos tanút, köztük Illétfalvai Mátét (Mathaeus de Illedfalwa) és Illétfalvai Balázst (Blasius de Illedfalwa) idézték meg.²³ Ők minden bizonnyal az Illétfalvai Csutorokkal lehettek atyafiságban, akik 1451-ben ismét felbukkannak a forrásokban, nevezetesen: Illétfalvai Csutor Demeter és Illétfalvai Csutor István (Demetrius Chuthor de Illedfalwa, illetve Stephanus Chuthor de Illedfalwa), továbbá Demeter testvére, Csutor András (Andreas Chuthor) Garai László nádor megbízásából mint nádori emberek képviseltették magukat a szomszédos Endréd néhány birtokosával együtt Peködi (Pekewdi vagy Pokudi) Kövér Miklósnak és feleségének, valamint fiainak a Tolna vármegyei Peköd (Pokud) birtokon található háztelek tulajdonába történt hivatalos beiktatáson.²⁴ Illétfalvai (Illedfalvai) Csutor Demeter feltehetően azonos azzal az ugyanezen nevet viselő személlyel, aki királyi emberként (homo regius) 1465-ben részt vett egy Tolna vármegyei birtokbaiktatáson, melynek során Miklós vajda jegyzőjét Barehi, másképpen Kezevi (Keszői) Albert mestert bevezették Velykei László Tolna vármegyei Papi (Papy) és Kezev (Kesző) lévő részeibe.²⁵

A 15. században ez az utolsó kútfőkkel igazolható adat, amely az Illétfalvai Csutorokról megemlékezik. Ezt követően sajnálatos módon majdnem egy évszázadon át hallgatnak róluk a történeti dokumentumok.²⁶ Mi történt velük, meddig éltek Tolna vármegyei birtokukon, képesek voltak-e azt megőrizni; hova, az ország mely részére vetette őket később a sors? Megannyi kérdés, amelyekre egylőre források hiányában nem adhatunk választ.

A család hosszú időn át homályba vesző tagjaival ellentétben bőségesen dokumentálható az Illétfalvai Csutorok legkiemelkedőbb, jelentős katonai karriert befutó és fontos hivatali tisztségeket viselő, illetve betöltő, a család számára armálist és nemesi címet szerző tagjának, Illétfalvai Csutor Jánosnak az élete. Csutor János jeles tehetségével és lankadatlan szorgalmával szinte az ismeretlenségből bukkant és emelkedett fel I. Ferdinánd, I. Miksa és I. Rudolf királyok uralkodása idején. Ragyogó pályafutásában meghatározó szerepe volt Draskovich György pécsi, majd zágrábi püspöknek, kalocsai érseknek, győri püspöknek és adminisztrátornak, királyi főkancellárnak, akit familiárisaként Csutor János hűségesen és teljes odaadással szolgált közel három évtizeden keresztül.²⁷

Armálisának tanúsága szerint az „ősrégi nemesi családból” származó Csutor János apja katona volt. Hogy ki volt ő, hol és mikor, milyen rangban teljesített szolgálatot, minderről nem kapunk a nemeslevélből információkat. Ismert viszont, hogy János nevű fián kívül még két lánya volt, nevezetesen: Csutor Katalin és Csutor Klára. Az előbbi Vajda István, az utóbbi Orbai Miklós, Orbai Kristóf fiának a felesége lett.²⁸ Mindkét házasságból egy-egy leánygyermek (Borbála, illetve Anna) született. Csutor Klára megözvegyült és ismét férjhez ment. Második férjének nevét nem ismerjük.²⁹

Hasonlóképpen nem ismert számunkra, hol és mikor látta meg a napvilágot Csutor János. Születési idejét 1540-re vagy az 1540-es évek első felére tehetjük. Kb. 16–18 éves lehetett, midőn kb. 1558-ban Draskovich György szolgálatába szegődött. Az ifjú Csutor úgy tűnt, hogy kezdetben nem kívánt atyja nyomdokaiba lépni, azaz nem akart magának katonai pályát választani. Inkább a „szabad művészetek” művelésének szentelte tehetőségét. Többet sajnos nem tudunk meg tanulmányairól és iskoláiról. Minden bizonnyal középszinten jól megtanulhatott latinul és talán még németül is, mely nyelvtudásának a későbbiekben jó hasznát vette. Annak érdekében, hogy tanulmányait folytathassa, továbbá „a külföldi országok tudományait és nyelveit, erkölceit és szokásait jobban megismerje”, felajánlotta szolgálatait Draskovich György, akkori pécsi püspöknek, aki felkarolta a tehetséges ifjút és támogatta tanulmányait. Midőn pedig I. Ferdinánd Draskovichot királyi követként az 1561-ben Tridentben összeülő zsinatra küldte,³⁰ ő magával vitte egyik leghűségesebb tanítványát és familiárisát, Csutor Jánost, aki 1561. januárjától 1563. decemberéig, a zsinat befejezéséig ura mellett maradt. Csutor minden valószínűség szerint újabb tudományos ismeretekre tett szert, nyelvtudását is alkalma volt elmélyítenie.

I. Ferdinánd Draskovichot még tridenti tartózkodása idején, 1563. november 19-én zágrábi püpökké nevezte ki. A főpapot új székhelyére követte az ifjú Csutor, és ura őt hív szolgálati jutalmául, és egyúttal rátermettségét is bizonyítandó, hamarosan (talán már a következő év elején) püspöksége egyik fontos végvárának, Ivanicsnak a várnagyává nevezte ki. Csutor János a várat nemcsak vitézül védelmezte a Szlavónia földjeit gyakran zaklató és prédáló török martalóc csapatokkal szemben, de katonáival és más csapatokkal együtt 1565-ben (vagy 1566-ban) rátámadt a nagyobb számú törökökre, és őket a Körös vármegyei

Monoszló vára alatt három ütközetben megverte, melyekben két előkelő török tisztet, a martalóc csapatok vezéreit, nevezetesen Radmonacot (harambasi) és Veliát foglyul ejtette. Ezt követően, miután a törökök által megszállt Pozsega vármegyei Pakrac mezővárost felgyújtotta, a szintén Pozsega vármegyei Szirácnál más királyi csapatokkal egyesülve legyőzte Szinán bég seregét. Ebben a csatában derekasan és vitézül harcolva elfogott és vezére elé vitt egy Behram nevű török szpáhit.

Draskovich György Csutor Jánosnak e vitézi tetteit azzal jutalmazta, hogy miután őt 1567-ben I. Miksa király horvát-szlavón bánná nevezte ki, élve a ráruházott hatalommal és jogokkal, még ugyanebben az évben kedves hívét a Zágráb vármegyei Gradec várának várnagyává tette meg és alája ötven lovast rendelt. Csutor János nemcsak távol tartotta a törököt a vártól és környékétől, de katonáival gyakran a távolabb prédáló martalóc csapatokat is vitézül megtámadta. Így pl. a sziráci törökökkel vívott ütközetben annak egyik vezérét, Demerhan odabasit (egy kisebb török csapategység vezetőjét) foglyul ejtette, csapatát pedig megfutamította. 1568-ban a Gradechez tartozó földeken garázdálkodó törökökkel bocsátkozott csatába, akiket előbb megfutamított, majd üldözőbe vett. Balszerencséjére a visszaforduló törökök felülkerekedtek csapatán. Bár ő vitézül harcolt, de a monoszlói aga lándzsájával háromszor is súlyos sebet ejtett rajta. Csutor János leesett lováról, mely megtaposta. A több sebből vérző, magatehetetlen vitéz katona az ellenség fogságába került.

A törökök Csutort előbb különböző helyekre hurcolták, majd Konstantinápolyba (Isztambul) szállították, ahol II. Szelim színe elé vitték, aki őt börtönbe vettette. Csutort súlyos sztambuli rabságából, valószínűleg váltságdíj lefizetése után, amely feltehetőleg szintén Draskovich Györgynek volt köszönhető, feltehetően már 1570-ben kiszabadult és ismét bekapcsolódott a török elleni harcokba, melyeket a főpap a horvátországi és szlavóniai területek védelmében vívott a következő években.

Draskovich visszahelyezte Csutor Jánost korábbi tisztségébe, azaz a gradeci vár élére. Gradec várnagyaként vett részt Rátkay Péter és Geszti Ferenc csapataival együtt abban a portyázásban, amelynek során Pozsega felől a Körös vármegyei Sabnica (Xabnica)-Szentivánnál rátámadt az ott táborozó török seregre. A sokáig kétes kimenetelű csatát Csutor János hősiessége döntötte el, aki oroszlán módjára küzdve megölte a török vezért, Heder (Hizir) aga fiát, Husszain agát. Csutor Já-

nos vitézségét az udvar azzal honorálta, hogy ismételten Draskovich támogatását élvezve, őt 1573-ban a Zágráb vármegyei Hrasztovica várának várnagyává és udvarbírájává tette meg az időközben (1573-ban) elhunyt gróf szluni Frangepán Ferenc helyére.

Ezt a várat és környékét a török állandó rettegésben tartotta, és Bécs jónak látta, ha egy olyan embert állít e fontos végvár élére, aki korábbi tetteivel már többször bizonyította rátermettségét. Csutor János meghálálta az udvar és ura, Draskovich bizalmát: több hónapon át nemcsak sikeresen védelmezte a várat a törökkel szemben, de a kapitányi teendőket is magas színvonalon látta el. 1575-ben mintegy 900 főből álló boszniai török martalóc sereg tört be a Hrasztovica körüli földekre, akikre 57 lovasával a vár és a közeli Petrina folyó közötti területen rátámadt, és a déltől szürkületig tartó ütközetben, – bár lova kődől alóla, gyalogosan küzdött tovább – több törököt megölt, illetve megsebesített. A várba visszavonulva, annak fokára hét török levágott fejét függesztette, és az általa legyőzött török Deli Mehmed ruházatát ajándékként elvitte urának.³¹ Vitézségét Draskovich azzal ismerte el, hogy várnagyként Kesző (Várkesző) nevű várát bízta rá. Miután pedig Draskovich 1578-ban győri püspök lett, Csutor János követte őt, ahol ura őt a püspöki udvarbírájává nevezte ki.³² Győrben, ahol Csutor egészen 1586 végéig szolgálta urát, alkalma nyílt arra, hogy a polgári életben is bizonyítsa képességeit és rátermettségét.

Csutor vitézségét és hősiességét a törökkel vívott csatározásokban, továbbá ifjúságától fogva az irányában tanúsított feltétlen és odaadó hűségét, önzetlen szolgálatait és a zágrábi püspökségért tett kiváló szolgálatait Draskovich igyekezett többször is méltóképpen honorálni. Saját Zágráb vármegyei birtokaiból a gradeci várához tartozó Fintincs (Fintinch/Fintinć) nevű egész praediumot, amely valaha Gregorjáncz András litteratus tulajdonában volt, és amely annak halála után Draskovichra szállt, összes használati jogával és minden tartozékaival együtt 1575-ben Csutor János kapitánynak (*capitaneo nostro*) és örökösének adományozta.³³ Draskovich ezt a birtokadományt a következő évben (talán Csutor János saját kérésére) egy újabb adománylevelében megerősítette.³⁴ 1578-ban a főpap a fent említett hűséges szolgálatait és katonai érdemei jutalmaként újabb birtokokat adott Csutor Jánosnak, mégpedig szintén gradeci váruradalmából kiszakítva, nevezetesen (Malirezovics) egész praediumot, amely Fintincs része volt.³⁵

Csutor János, még mielőtt Draskovichtól birtokadományokban részesült, 1571-ben kötött házassága

révén kisebb birtokok tulajdonába jutott. Armálisának tanúsága szerint 1571. január 25-én feleségül vette az ősi horvát nemesi családból származó vehreikai Beriszlavich/Beriszlavics (Berislavić) István özvegyét, Budáchky/Budácsky (Budački) Ilonát. Egyidejűleg gyámsága alá vonta felesége előző házasságából származó kiskorú gyermekeit, Beriszlavich Istvánt és húgait, Beriszlavich Annát (későbbi Voikovich/Voikovics-Vojković Mihálynét) és Beriszlavich Katalint (későbbi Bedekovich/Bedekovics-Bedeković Istvánét).

Csutor János a Szlavóniában szerteszéjjel található, részint zálogba vetett, részint adósságokkal terhelt Beriszlavich-birtokokat³⁶ peres úton nemcsak megoltalmazta, az elzálogosított birtokokat pedig visszaváltotta és adómentessé tette, de birtokait újabakkal is gyarapította.³⁷ Ezeket hosszú és kitartó munkával, valamint hozzáértő gazdálkodással fel is virágoztatta. Gyámfiának, akit Zágrábban, Szombat helyen és Csepregen iskoláztatott, majd a bécsi egyetemre küldött, gondját viselte, az őt megillető vagyont pedig növelte. Hasonlóan gondoskodott nővéreiről is.³⁸ Időközben bécsi tanulmányai idején az ifjú Beriszlavich István költekező életmódot folytatott, kártyaadósságokat halmozott fel. Csutor mintegy 2000 forintot áldozott mostohafia költségeinek fedezésére és adósságainak törlesztésére.

Hogy a további haszontalan pénzköltésnek elejét vegye, Csutor a győri káptalan előtt gyámfiával kötött szerződés értelmében kötelezte őt arra, hogy a nevezett összeget, midőn Beriszlavich István a felnőtt kort eléri és birtokait saját tulajdonába veszi, fizesse neki vissza. Az ifjú Beriszlavich könyörgésre fogva a dolgot és megjavulására téve ígéretet, arra kérte mostohaapját, hogy a visszafizetendő summát csökkentse 900 forintra. Csutor hosszas gondolkodás után hajlott erre és végül 800 forint kifizetésében egyezett meg mostohafiával, aki egyúttal kötelezettséget vállalt arra, hogy miután önálló háztartással bír, köteles majd Csutor Jánost mérsékelt kiadások mellett örökre eltartani. Amennyiben pedig a 800 forintot nem fizetné meg, ezen összeg erejéig birtokait és javait Csutor mindaddig birtokolhatja, amíg adósságát valóban nem rója le. Ha pedig Beriszlavich István időközben elhalálozna, és birtokait lefoglalnák, azok jövedelméből Zágráb vármegye alispánja köteles Csutor Jánost és családját 2000 forint erejéig hiánytalanul kárpótolni. Mindaddig, amíg ez nem történik meg, Csutor a saját kezén tarthatja Beriszlavich István birtokait és javait, amelyekről az összeg kifizetése után Csutor

automatikusan le fog mondani. A szerződés kimondta azt is, hogy ha Csutornak Budáchky Ilonától nem születne örököse, és így utód nélkül halna meg, a 800 forint tartozást Beriszlavich István testvérei követelhetik tőle. Amennyiben viszont mégis lenne örököse, ezen summát az utódnak kell kifizetni.³⁹ Ez utóbbi feltételek teljesítésére nem került sor, mivel Beriszlavich, miután nagykorúságát elérte, megkapta az örökös jogon neki járó birtokokat és javakat, teljesítette kötelezettségét, azaz hiánytalanul visszafizette adósságát.⁴⁰

Csutor Jánosnak az 1570-es évek közepén véghezvitt nagyszerű katonai tettei, Draskovich György győri udvarában teljesített sikeres hivatali szolgálatainak híre a bécsi udvarba is eljutott, amely bizalmával tüntette ki őt. Csutor élve ezzel, nemcsak hírnevét kívánta öregbíteni, de szeretete volna egyszersmind birtokainak számát is gyarapítani. Mindenekelőtt családjá ősi Tolna vármegyei birtokát szerette volna visszaszerezni és vele együtt az Illétfalvai előnév használatát a maga és familiája számára biztosítani. Ezzel együtt persze újabb birtokokra is szert tenni, elsősorban az Illétfalva szomszédságában vagy ahhoz közel eső területeken. Ezt az elgondolását bizonyítja az az 1582-ben kelt és I. Rudolf által *nova donatio* címén kiadott oklevél, amelyben a király Csutornak a szokoli járásban fekvő Illétfalvát (Illedfew-Illedfalwa), a Tamási melletti Bezned (Beznyed) falut, továbbá a szomszédos Szokolendréd és a Felsőireg közelében, Ozorától délnyugatra fekvő Peköd (Pekewd/Pokud) birtokokon néhány birtokrész adományozott.⁴¹ Az adománylevél indoklása szerint Csutor ezeket a birtokokat azokért a hőstettekért kapta, melyekkel a török bosszújától sikerült őseit és ősei javait megvédelmeznie. Ezen ősi birtokokra Csutor János már csak azért is jogosult, hangzik további indoklásként, mivel hiteles oklevelekkel igazolta, hogy az említett birtokok elődei tulajdonában voltak. A fentiekből kiviláglik, hogy Csutor ősei jöllehet csak Illétfalva birtokosainak mondhatták magukat, és a tulajdonában lévő, az elődöktől rámaradt oklevelekkel csupán ezt tudta bizonyítani, de – talán ismét nagyhatalmú urának, Draskovich Györgynek a hathatós támogatásával és közbenjárásával – sikerült elérnie, hogy az említett, akkoriban feltehetően gazdátlan birtokok, illetve birtokrészek is a kezére jussanak.

Ezt az adományozást Csutor János a következő évben (1583) egy újabb, szintén a király által kiadott adománylevélben megerősíttette.⁴² Ebben az adománylevélben Csutor János előneveként már a Szokolyi (de Zokol) szerepel. Jöllehet a Csutorokat, mint azt az Ozorai Pipóval folytatott per is igazolja, a szomszédos két település, Szokoly sohasem illette meg, de valószínűleg a török hódoltság idején elpusztult Illétfalva időközben teljesen Zokol (Szokoly) részévé vált, s Csutor János jogosultnak érezhette magát a régi birtokot bekebelező Szokoly falu után a „Szokolyi” előnév felvételére és használatára, és ez a számára adott privilégiális oklevelekbe is belefoglaltatott a következő formában: „Johannes Chutor de Zokol”, továbbá „Johannes Chuthor de Illetfalwa aliter Zokol” vagy „Johannes Chuthor de Illetfalwa alias de Zokol”. Később mind az Illétfalvai, mind pedig a Szokolyi predikatumot együtt használta, a következőképpen: „Johannes Chutor de Illetfalwa et de Zokol”.⁴³ Utódai előnevében majd szintén ez az összetett alak szerepel.

Sikerein „felbátorodva” Csutor 1584-ben – minden bizonnyal ismét Draskovich segítségét élvezve – az ősi birtoknak, Illétfalvának családjára történő átruházásáért folyamodott az uralkodóhoz. Ennek érdekében bemutatta a pergamenre írott, egyrészt Zsigmond által kiadott két privilégiális oklevelet, rajtuk a király zsinóron függő, hiteles kettős pecsétjével, másrészt pedig Zsigmond kancellárjának, Albeni János zágrábi püspök és kancellár pecsétjével ellátott fassionalis levelet. Ezeket, azaz a fent már ismertett 1388., 1418. és 1424. éveket, saját szavai szerint Csutor János elődeitől örökölte meg, amelyek a Csutorok ősi birtokjogát igazolták Illétfalvára. Ezeket az okmányokat I. Rudolf belefoglalta abba az adománylevelébe, amellyel örökös jogon és véglegesen Csutor Jánosra s mindkét nembeli utódaira ruházta Illétfalvát.⁴⁴ (Megjegyeznénk, hogy a későbbi időkben, midőn a Csutoroknak nemességüket igazolniuk kellett, az armális levél mellett mindenkor ezt az átírt oklevelet vagy annak hiteles másolatát mutatták be a hatóságoknak és nem az eredeti, *nova donatio*król szóló leveleket.)

Csutor János nyilvánvalóan ismételten Draskovich támogatását élvezve nem sokkal később elérte az udvarnál, hogy még ugyanabban az évben saját maga és családjá részére nemesi címet és armálist kapjon.⁴⁵ A nemeslevél adományozásában az indoklás szerint a nemesi ősökkel büszkélkedő Csutor János az uralkodóhoz és a haza, azaz a Magyar Királyság iránti hűségéről, állhatatosságáról mind vitézi (katonai) érdemeivel, mind ura, Draskovich György melletti hív szolgálatairól már régen ékes tanúbizonyságot tett, és remélhető, hogy Csutor János személye és hasznos

igyekezetei, példamutató szorgalma és magatartása a jövőben is követésre méltók lesznek. Megérdemli fentiekén kívül az armálist Csutor János őseinek és elődeinek fényes hírneve miatt is, akik hűségük jutalmául a korábbi magyar királyoktól már nemességet szereztek. Ezt a nemességet I. Rudolf a Csutor János számára az 1584. július 4-én Prágában kiállított armálisban mintegy megújítani kívánta. Azaz azt, ahogy arra már Zsigmond fent idézett oklevelei utalnak, a Csutorokat már a 14. században a nemesek között tartották számon, és nemességüket a következő évszázadokban is folyamatosan megőrizték.

Az armális nemcsak tartalmával tűnik ki az egykorú nemeslevelek közül, ti. abba részletekbe menően, belefoglalták Csutor János élettörténetét, továbbá az családjáról is számos érdekes információval szolgál, de kiállításával, illetve formájával is. A hagyományos, általában egy nagyobb alakú pergamenre vagy papírra írott armálisoktól eltérően könyvalakú nemeslevélről van szó, amelynek szövegét hat, gazdagon díszített pergamenre írták, színes zsinórral összefűzve. A 16. században a Habsburg uralkodók a Magyar Királyságban a címerek szerkezetében és stílusában a német heraldikai szokásokat tartották szem előtt, de „az armálisok külső kiállításában követték a magyar kancelláriai gyakorlatot”.⁴⁶ Csutor János nemeslevelének esetében az udvar eltért a magyarországi gyakorlattól, és német stílusú armálist állíttatott ki számára. A nemeslevél utolsó lapján I. Rudolf nagy bírodalmi viaszpecsétje függ.

Az armális latin nyelvű szövege a következő:⁴⁷

[NOS] Rudolphus Secundus Dei gratiae electus Romanorum imperator semper Augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohaemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Haliciae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. rex. Archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carniolae, Marchio Moraviae, dux Lucemburgae, ac Superioris et Inferioris Silesiae, Virtembergae, et Theckae, princeps Sueviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi, et Goritiae, landgravius Alsatae, Marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgoviae ac Superioris et Inferioris Lusatae dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum etc. Tibi fideli nostro egregio Joanni Chutor de Illethfalva alias de Zokol. Salutem et gratiae erga te nostrae caesariae et regiae

continuum incrementum. Non dubium est consummatam virtutem ut animo ita opere constare: nec satis est virtutem esse ut virtus est, nisi et opere eluceat et fulgore suo in oculos hominum incurrat. Quod quidem satis probare videtur rerum omnium habitudo, quarum peculiare est et quid scit, et cujus vigoris patefacere. Sic generosus equus ex motu et agilitate, arbor ex fructu, miles ex rebus praeclare gestis, homo ex opere et virtutum usu clarescit: sane res omnis nisi in actus erumpat torpescit et segne plane ac mutum est, quod sui vigorem in lucem non edat, non efferat, non educat. Quod cum ita sit et te Joannem Chutor ex antiqua nobili familia, parentibusque militaribus ortum esse intelligamus, atque illud imprimis tuam apud nos commendat personam quod majorum tuorum virtutem secutus otium ac desidiam exosus primam aetatem liberalibus disciplinis consecraris, iisque apprime ex cultus ad majora te, virtute te stimulante, animum adjeceris, et in ipso juventutis tuae limine exterarum regionum studio, morumque et linguarum quibus diversae nationes utuntur desiderio captus, ut facilius ea assequi posses in aulam fidelis nostri reverendissimi Georgii Draskovith archiepiscopi Colocensis et tunc episcopi Quinqueecclesiensis te contuleris, ipsumque ad generale Concilium Tridentinum quod anno domini supra millesimum quingentesimo sexagesimo secundo celebratum est, cui dictus dominus tuus nomine regis Hungariae a pientissimo et orthodoxo quondam imperatore et rege Ferdinando domino avo et predecessore nostro observandissimo sanctissimae memoriae ablegatus interfuit, secutus, per integrum biennium ut fidelem dominique sui amantem et observantem servitorem decet alacriter inserviando astiteris, et non contemnenda, aeternaque memoria digna illic videris, audieris et expertus sis. Postquam autem finito concilio cum eodem domino tuo, qui propter labores innumeros et res bene gestas durante adhuc Sacro Concilio ex speciali praefatae quondam Sacratissimae Caesariae Majestatis clementia episcopatu Zagrabienis in regno nostro Sclavoniae existente donatus et renumeratus fuit, Zagrabiam civitatem nostram regiam reversus esset, aetate jam maturiore succedente praefecturam castris episcopalis Ivanichensis loci finitimi ab eodem tuo domino, fidelibus tuis servitiis id exigentibus obtinere merueris. Quo quidem in officio ea versatus es solertia, et vigilantia ut immanissimorum Christiani nominis hostium Turcarum viribus spretis, qui ditionem illam nostram quotidianis fere excursionibus infestare conserverant, te tum cum subjectis tibi militibus, quam aliorum etiam conjunctis agminibus in illos conferre,

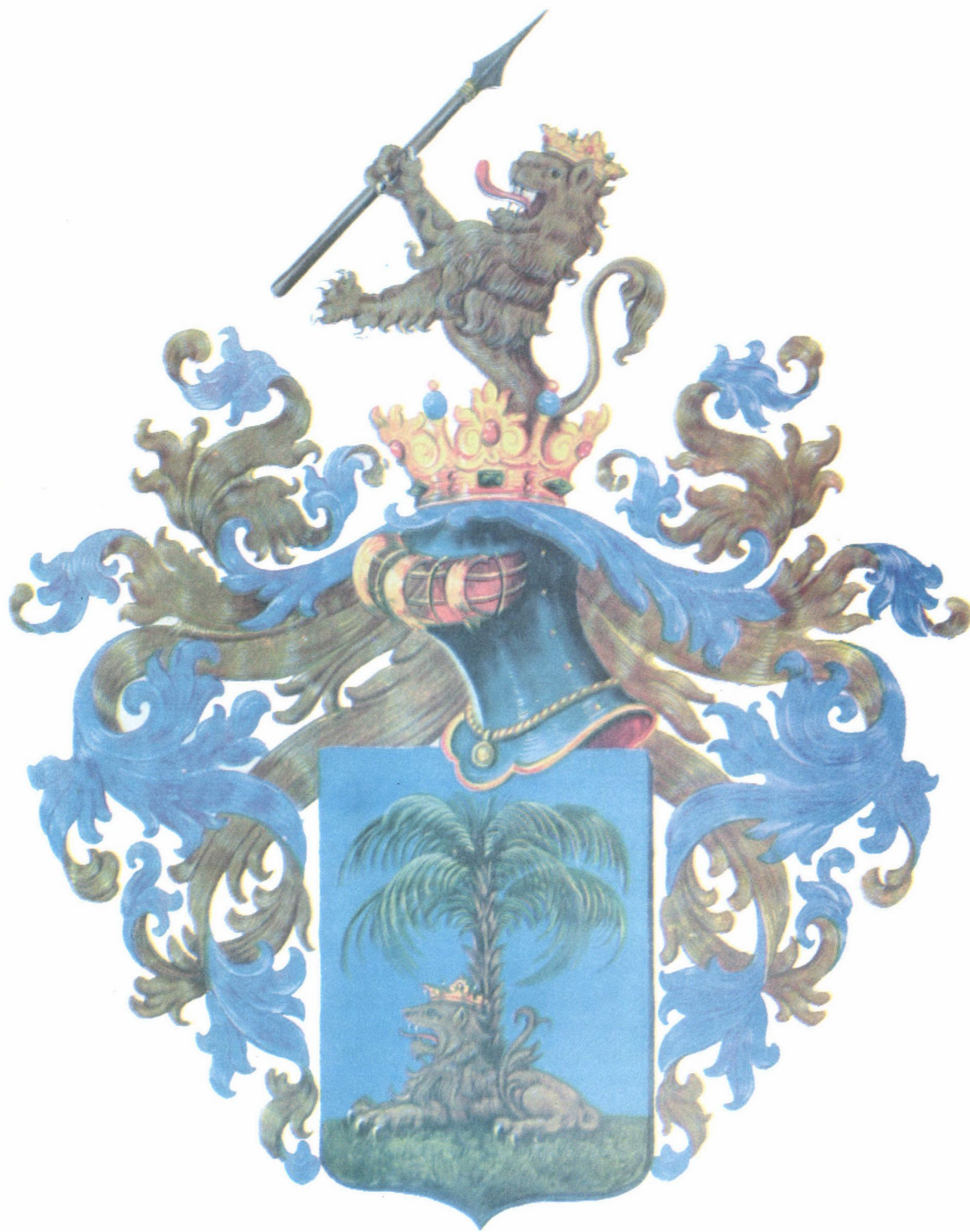
manusque cum eis multoties conservare non formidaveris, ac sub arce Monozlo tribus preliis, insignibus duobus Turcis Harambassa Radmonocz et Welia, profligato illorum exercitu tunc captis, et aliis etiam ex post stratagematibus interfueris, civitateque Pakercz igne consumpta, et Szynanbegho apud Szyracz per exercitum regium profligato, tunc viriliter cum illis dimicans unum Turcam insignem Behram szpahy vocatum captum, in conspectum capitaneorum attuleris, sicque non contemnem dum virtutis tuae militaris specimen edideris. Quo supradictus Georgius Drascovith dominus tuus, qui anno sexagesimo septimo regnorum nostrorum Dalmatiae Croatiae et Sclavoniae banatum adeptus fuit, permotus, te ad majora sic exigentibus tuis meritis evehere et praefecturam castrorum Gradecz in eodem regno nostro Sclavoniae existentis, concedere, tibi que capitaneatum banalem quinquaginta equitum conferre non dubitavit, ubi in primo officii tui limine cum militibus tuis Thurcas Szyraczenses aggressus, profligatis illis insignem Turcam Demerhan odabassam viriliter cepisti. Sequenti post anno, cum Turcae circumjacentes arcis Gradecz agros depopulati fuissent, illosque insecutus esses, prelio cum illis commisso, malo infortunio ab ipsis profligatus, in durissimam illorum captivitatem, edito tamen prius infracti et fortis animi tui specimine Monzlaviensi aga Huszayn graviter vulnerato, tribusque hastis simul in te directis, ex equo detrusus incidis, et in diversis locis detentus, tandem Constantinopolim deductus, principi Turcarum Zelimmo, Zulimani filio praesentatus, carceres Galatentes, ut fortis athleta, pro patria, aris et focis pertuleris: tandem Dei beneficio eliberatus, cum pristino tuo decori, officio scilicet et capitaneatui, per supradictum tuum dominum restitutus fuisses, a studio virtutisque militaris exercitio non desinens, cum certis capitaneis Sacrae quondam Cesareae ac Regiae Majestatis, domini et genitoris nostri colendissimi, felicissimae reminiscen-tiae, magnificis videlicet Petro Ráthkay, et Francisco Gezthy copiis conjunctis Thurcas de Posega apud Sabnycza ZenthIván aggressus sis, et postquam diu Marte dubio dimicatum esset, ut leo magnanimus Huszain agam filium Heder agae viriliter prostraveris et interemeris. Decursu autem temporum, cum nos per Dei gratiam regni istius nostri Hungariae praedicti gubernacula suscepissemus, et sacro diademate feliciter inauguraremur, tunc quoque cum copiis dicti domini tui ut fidelis capitaneus companioneris, nobisque fidele tuum studium, operam, et diligentiam declararis magnamque de te nobis spem feceris. Paulo post defuncto comite Francisco Zluny de Frangepanibus, cum propter

metum Turcicum arx Hraztovycza, cui ille olim praeerat, in magno versaretur periculo, tu eo missus per aliquot menses aequo animo adversa quaeque sustineras, cujus etiam praefecturam postea cum laude gessisse diceris. Singulare inter reliqua illud memoratur, quod anno septuagesimo quinto cum nongentis Turcis Bozensibus bellatoribus fortissimis, exiguis copiis, et vix quinquaginta septem militibus tecum inter fluvium Petrina et dictam arcem Hraztoviczam tunc existentibus, hostibus infesissimis prelium committere non formidaveris, et a meridie ad crepusculum noctis fortior dimicando cum omnibus tuos equos amississes et pedester pugnares, non prius pugnae finem feceris, donec aliquot illorum prostravisses, atque plurimis sanciatibus septemque capitibus Turcicis ad Hraztoviczam affixis, postea exuvias Dely Memhet Turcae, qui a manibus tuis ceciderat, dicto domino tuo attuleris, et vel hoc solo cruento certamine te ad fortissima quaeque munia obeunda satis idoneum esse abunde declaraveris. Quibus quidem virtutibus etiam num constanter insistens, non ita pridem praefectura arcis episcopalis Kezeö laudabiliter perfunctus nunc ejusdem domini tui capitaneum et officialem Jaurini in loco celebri agas, et non minus illi, quam etiam nobis, sacraeque coronae nostrae sincera fide studio et diligentia inservias, et quid jam nobis de tua in nos et patriam industria, constantia et fidelitate sperandum sit, non conjectura, sed certa et firma spe nobis palam statuas ob oculos. Ut itaque tui ejusmodi salutaris studii et propositi deinceps quoque tanto perseverantius prosequendi causam ex nostra munificentia sumas, posteritas vero tua paternas virtutes sectandi exemplar prae oculis praesto semper habeat: ex certa nostra scientia, animo deliberato, ac de caesarea regiaeque nostrae posteritatis plenitudine, prisca ac vetera majorum tuorum, qui semper domi forisque clari fuerunt, nobilitatis insignia, quae a divis quondam regibus Hungariae, nostris praecedessoribus fidelibus servitiis assecuti sunt clementer augenda ex renovanda duximus. Scutum videlicet militare erectum coelestini coloris viridi campo in fundo stratum, in cujus medio arbor palmo naturalis, ad scuti summitatem pertingens et se se dilatans, dactylis refertissima excrevisse: sub cujus umbra ad arboris radicem leo integer aurei coloris, regio diademate insignis, hilante ore, collo extenso, elevata cauda, totaque corporis mole in viridi campo decenter recumbens, quiescere cernitur. Quae quidem arma, seu nobilitatis insignia si altius expendas, suo non carent mysterio. Leo enim qui fortitudine sua reliqua animantia superat, robur animi fideique erga principes tuae constantiam et ad quaevis egregia faci-

nora obeunda audaciam denorat. Qui sicut sub arboris palmae umbra quiescit, sic tu post varios casus, multaque cum hoste Christiani nominis commissa certamina, tamquam palma, quo magis in tribulationum, et periculorum, quibus vita militaris exposita est, pelagus depressus fuisti, eo magis virtute duce, quae semper in arduo posita est, emergere, victorque evadere meruisti, et nunc sub umbra virtutum quiescens, dulcissimum laudis et honoris fructum non indigne carpis. Studeas itaque in hoc sedulo, ut sicut leo regio diademate, quod in capite gestat, gaudet, ita tu per virtuosam vitam, et res per te deinceps quoque clare gerendas, ad immarcescibilem coronam pertingere, illaque in aeternum perfrui, et gaudere merearis. Haec vero arma tibi cum sororibus tuis, uterinis, generosis videlicet dominabus Catharina et Clara similiter Chutor, item Barbara et Anna filialibus, egregii quondam Stephani Vayda prioris mariti, ac Nicolao Orbay filio egregii Christophori Orbay, postremi nuncque viventis mariti dictae domine Clarae Chutor sororis tuae ex praefatis maritis ejusdem susceptis erunt ex clementi nostra concessione communia. Scuta incumbit galea torneamentalis clatrata, sive aperta, militare decus, regio diademate insignata, ex quo dimidius, priori conformis leo, regia similiter corona ornatus, levo pede protenso, dextra frameam nudam victoris utpote insigne tenens prominet. Laciniis sive lemniscis aurei et coelestini colorum a summitate seu cono cassidis demissis scutum utrinque circumfluentibus et decenter exornantibus: prout haec omnia et singula arte et industria pictoris in capite seu principio praesentium literarum nostrarum suis propriis coloribus recte depicta esse cernuntur. Decernentes ut tu Joannes Chutor, sororesque tuae praefatae, ac dicti nepotes tui, eadem arma, seu nobilitatis insignia veluti virtutum tuarum evidens monumentum, ubique in preliis, certaminibus, hastiludiis, duellis, monomachis, torneamentis, aliisque omnibus et singulis rebus, et exercitiis nobilitatibus et militaribus; nec non sigillis, velis, cortinis, auleis, tentoriis, domibus, clypeis, annulis, vexillis, sepulchris, generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merae, vetustae ac syncerae nobilitatis titulo, quo te, tuasque sorores, et nepotes praefatos, vestrosque haeredes utriusque sexus universos, ab omnibus cujuscunque nationis, status, dignitatis, conditionis, et praeeminentiae homines existant, sicuti antea ita et deinceps dici, nominari, haberique et reputari volumus et mandamus, ferre gestaren illisque uti, frui, et gaudere, una cum dictis tuis sororibus et nepotibus in aevum possis et valeas, haeredesque et posteritates vestrae utriusque sexus universae valeant,

atque possint. In cujus rei memoriam, firmitatemque perpetuam, praesentes literas nostras, secreti nostri, quo ut rex Hungariae utimur impendentis munimine robotatas, tibi Johannes Chutor, nec non praefatis tuis sororibus, dominabus Catharinae et Clarae Chutor, tuisque nepotibus, ac haeredibus et posteritatibus vestris utriusque sexus universis, celemnter dandus duximus et concendendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti, reverendissimi Georgii Drascovith, archiepiscopi Colocensis, ac administratoris Jaurinensis, locorumque eorundem comitis perpetui, consilarii, in arce nostra regia Pragensi, quarta die mensis Julii, anno domini millesimo quinquingentesimo octuagesimo quarto, regnorum nostrorum Romani nono Hungariae ac aliorum duodecimo, Bohaemiae vero anno similiter nono. Venerabilibus in Christo patribus, dominis, praefato Georgio Drascovith Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopo. Stephano Radetio Agriensis, Joanne Monozloy Zagradiensis, Gregorio Bornemizza Varasdiensis, Nicolao Telegdino Quinqueecclesiensis, Stephano Fejérkey Veszprimiensis, eodem Georgio Drascovith, administratore Jaurinensis, Martino Pethe de Hethes Vaciensis, Stephano Mathyssy Chanadiensis, Zacharia Mossóczy Nitriensis, Petro Heressinczy Tinniniensis, ac fratre Michaele Piperkovith de Cetino electo, Segniensis, nec non administratore Modrusiensis, ecclesiarum ecclesias Dei feliciter gubernantibus, Strigoniensi metropolitana, Transsylvaniensi, Boznensi, et Sirmiensi cathedralibus sedibus vacantibus. ITEM: spectabilibus ac magnificis, comite Nicolao de Báthor iudice curiae nostrae, comite Thoma Erdeődy de Moniorókerek, comite perpetuo montis Claudii, regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano, comite Georgio der Zrinio tavernicorum, Balthasare de Batthian, Dapiferorum, Nicolao Pálffy de Erdeőd cubiculariorum, Michaele de Réva janitorum nostrorum regalium magistris, agazonum, pincernarum, et curiae nostrae magistrorum honoribus vacantibus, eodem Nicolao Pálffy comite Posoniense, caeterisque quamplurimis regni nostri comitatus tenentibus et honores. Rudolphus. m. p. Georgius archiepiscopus Colocensis et administrator Jaurinensis. m. p.

A nemeslevélen a címer, bár erre a családnak adományozott címerleírásában történik utalás, ti. a festő azt az armálisba belefestette, nem látható.⁴⁸ Ez a leírás szerint a következő: egy égszínkék színű pajzs alján zöld mező közepéből egy pálmafa nő ki, melynek árnyékában a fa tövében egy aranyszínű, nyitott szájú, kinyújtott nyakú, testes, nyugodtnak látszó orosz-

Insignia Familiae
CSUTOR

1. Az illétfalvai és szokolyi Csutor család címere
(Készült az armálisban leírt címer alapján.)

2. I. Rudolf király által Csutor János és családja számára adományozott armális
(Prága, 1584. július 4.)
Csutor Endre tulajdonában (2-7.)

R **R** **R** **R** **R** **R** **R** **R**

S **S** **S** **S** **S** **S** **S** **S**

S **S** **S** **S** **S** **S** **S** **S**
Sallitrix Lodomerit Lomanit Bulgariæ
que etc. Archidux Austria, Dux Burgundiacæ
Brabantix, Styriæ, Carinthix, Carniolæ, Marchio Moravix,
Dux Luemburgæ, ac superioris & inferioris Sileciæ, Wirtembergæ et
Theciæ, Princeps Sueviæ, Comes Habsburgi, Tyrolis, Ferrati, Kyburgi &
Cortinæ, Landgravius Alsatix, Marchio sacri Romani Imperii supra An-
sum Burguniz, ac superioris & inferioris Lubitiz, Dominus Marchiæ Sela-
uonice, Potius Naonis & Salinacum, &c.

T **T** **T** **T** **T** **T** **T** **T**
IOANNI CHVTOR de **Melchitz** alias de **Zokol**, Salutem & gra-
tiam erga te nostræ Celsæ ac Regiæ continentium momentum, Non dubiam esse, con-
summatam virtutem ut animo ita opere conitare nec satis de virtutem esse ut virtus est, nisi et opere e-
lucet, & splendore suo in rebus hominum inuenit, Quod quidem satis probat, ut rerum omnium habetudo, quarum peculiare est,
& quid sit, & cuius originis patefacere, Sic generosus equus ex motu & aduocato, arbor ex fructu, miles ex rebus preclare agit, homo
ex opere & virtutem esse clarissimè, sine res omnis nisi in actus erumpit, ut sciat plane ac mutum est, quod sui originem in late-
ram esse intelligamus, atq; illud imprimis tuam apud nos commendat personam, sed meritorum tuorum existitiam secutus, reum ac desideriam,
exquis primam etatem liberalibus disciplinis consecratis, ipsi apprimè reatus aliorum virtute te stimulante, animam aduersis, & in ipso
inuentis tue limine, ceterarum reipsum studio, morumq; & linguarum quibus huius nationis erantur desideris captus, & facilius in as-
sequi posses, in aulam fidelis nostri Reuerendissimi Georgii Duxis Antiquæ Coloniensis, tunc Episcopi Quinquagesimensis re-

ex quo dimidius priori confertur leo regia similiter coram tractus, leuo pede pretensio, dextro francam nudam victoris vepote insignie tenens pro-
 minet. Lacrimis sine lacrimis auri et celestem colorum et summitate seu roris rascatis demissis scutum ornans coronam confluentibus et decanter ex-
 ornantibus. Prout hac omnia et singula arte et industria pietatis in capite seu principio presentium litterarum nostrarum suis proprijs coloribus
 recte depicta esse certentur. **Decernentes, ut tu Ioannes Chutor, senoresq; tue prefate ac dicti nepotis tui, eadem arma seu nobilita-**
tis insignia, veluti civitatem tuam credens memoriam, utiq; in pradis, certaminibus, hysfaladys, duellis, monomachys, torneamentis, alijsque
emibus et singulis rebus et exercitijs nobilitatibus et militaribus; necnon sigillis, velis, coromis, auleis, tentorijs, domibus, clypeis, armulis,
veillis, sepulchris; generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus, sub merce, vetustate ac synere nobilitatis titulo, quo te
tuisq; sorores et nepotes prefatus, vestrasq; heredes omnijs sexus universos, ab omnibus civitatibus nationis, status, dignitatis, conditionis
et precommentie homines existant, sicut antea ita et sineq; die, nominari, haberijs et repetari volumus et mandamus, ferre, gestare,
illisq; vti frui et gaudere omnia cum dictis tuis sororibus et nepotibus, in eam possis et vales, heredesq; et posteritates vestre omnijs
sexus commutere vultant atq; possint. In cuius rei memoriam, firmitatenq; perpetuam, presentes litteras nostras, secreti sigilli nostri
quo Rex Hungarie omnium independentis munimur roboratas, tibi Ioanni Chutor, necnon prefatis tuis sororibus, dominijs (u-
tharne ac Clare Chutor, tuisq; nepotibus, ac heredibus et posteritatibus vestris omnijsq; sexus universis, clementer dandas duximus
et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti, Reuerendissimi Georgij Drascowith, Archiepiscopi Colocensis, ac Admi-
nistratoris Sauriensis, leceranij, coronidem Comitis perpati, Consiliarij et aule nostre Summi Cancellarij, in arte nostra regia Pragensi, quae
tu die mensis July, Anno domini, Millesimo, Quingentesimo, Octogesimo quarto, Regnorum nostrorum Romani nono Hungarie ac a-
liorum duodecimo, Bohemie octavo anno similiter nono, Venerabilibus in Christo patribus, dominis prefato Georgio Drs-
cowith Colocensis et Barchi, Ecclesiarum canonicis civitatum Archiepiscopo, Stephano Radetio Aprici, Joanne Monozloy Zagabien-
si, Gregorio Boruonij, Zandien, Nicolas Selendin, Quinq; ecclesien, Sephano Fockensy Wesprieni, eadem Georgio Drascowith, Administratore Sauri-
en, Marimo Pathe de Hethis Vici, Stephano Machysy Banadien, Zacharia Mopocz, Nieren, Petro Henspocz, Jannien, ac fratre Michale
Paparkozich de Cetno dicto Sepien, necnon Administratore, Mistrusien, Ecclesiarum, Episcopos, Ecclesias De saluiter gubernantibus, Strigoni-
en, Metropolitana, Transylvanien, Bornei, et Vinnici Cathedralibus, Salibus cruantibus, J. S. E. M. Spectabilibus et Magnificis, Comite
Nicolas de Bacher, Judio Curie nostre, Comite Thoma Galudy de Monorokerek, Comite perpetuo montis Claudij, regnorum nostrorum Dal-
matie, Croatiae et Slavoniae, Ban, Comite Georgio de Jnos, Tavernicorum, Balchasare de Barchuan, Dapiferorum, Nicolas Palffy de Cr-
estad, Cancellariorum, Michale de R. omi, Sanctorum nobilium regalium, Magistris, Agazonum, Imceruarum et Curie nostre, Magistrorum
honoribus cruantibus, eadem Nicolas Palffy, Comite Posoniense, ceterisq; quamplurimis regni nostri Comitatus tenentibus, et honoris.

Radetio

*Georg. Archiepiscopus Colocien
 Administrator Saurien*

8. A Csutor János és családja számára adományozott nemeslevél pecsétje

lán fekszik, fején királyi koronával. A pajzson katonai díszként domború rostélyú, királyi koronás zárt sisak van, amelynek első feléből egy a pajzson látható oroszlán emelkedik ki, és előrenyújtott jobb lábában egy csupasz hajítódárdát vagy lándzsát, mint egy győzelmi jelvényt tart. A pajzs bal oldalán arany, jobb oldalán pedig égszínkék szalagok futnak le.

Az indoklás szerint a címeren központi helyet elfoglaló oroszlán Csutor Jánosnak a királya iránti álhatatosságát és bármilyen hőstettre készségét s bátorságát volt hivatott jelképezni. A pálma pedig azt szimbolizálja: minél nagyobb terheket is raknak arra, az annál erősebben növekedik. Ugyanígy Csutor János vitézségével bizonyította: minél nagyobb veszélyeknek volt kitéve a kereszténység ellensége, a török elleni küzdelmekben, amelyekből győzedelmesen került ki, annál magasabbra emelkedett és annál fényesebb lett hírneve.

Az armális kiállításának napján egy másik, számára adományozott oklevélben feltehetően szintén Draskovich felterjesztésére, illetve javaslatára, I. Rudolf a Magyar Királyságnak és a Német–Római Birodalomnak tett hűséges szolgálatai jutalmaként a Csutor János által Krupic (Krupych) Mátyás zágrábi aranyművestől pénzen megvásárolt zágrábi házát, amely a város ún. Kis kapuja felé vezető utcán volt található, mindennemű országos, vármegyei, városi stb. adó megfizetése, valamint a városi bíró joghatósága alól mentesítette. Ezek a szabadságok nemcsak Csutort illették meg, hanem feleségét és mindkét nemű örököseit is.⁴⁹

A különböző birtokadományok, továbbá az uralkodótól nyert megerősítések az ősi családi birtokot illetően, a szintén a királytól kapott armális és nemesi címer megszilárdították Csutor János és családja társadalmi s gazdasági helyzetét. Draskovich győri várában biztos és jól jövedelmező hivatali állást viselt, és úgy tűnt, ura mellett marad annak háláláig. A sors vagy inkább Draskovich azonban úgy akarta, hogy az ország „legjelentősebb és legmagasabb „presztízsi” uradalmi” tisztségének viselője, azaz esztergomi érseki adminisztrátor legyen.⁵⁰

Történt ugyanis, hogy 1585 végén lemondott érseki adminisztrátori állásáról Zeleméry László. A posztra jelöltek között Csutor János is szerepelt, akit Draskovich György kalocsai érsek, helytartó és főkancellár ajánlott a Magyar Királyi Kamara figyelmébe. A kamara, miután az egyik jelöltet, Illésházy Istvánt ejtette, Csutoron kívül még egy személyt javasolt a bécsi udvarnak, nevezetesen Mikulith Mihály pise-

tariust, aki már évek óta az esztergomi érseki birtokon tevékenykedett, kiemelve nemcsak gazdasági és számviteli ügyekben, de „az ország törvényeiben való jártasságát is”. Ez utóbbit a kamara annál is fontosabbnak tartotta, mivel a hazai jog és törvénykezés elmélyült ismeretére felette nagy szükség van „az alattvalókkal szembeni gyakran keletkező jogviták miatt”.⁵¹ Ezzel szemben Csutor János, bár vitéz katoná, de járatlan a hazai jogban és törvénykezésben, sőt latinul sem tud és adminisztrátori poszthoz hasonló állást sem töltött be soha, hangoztatta a kamara felterjesztésében. S bár Draskovich pártfogoltja védelmében hangsúlyozta, hogy Csutor győri püspöki udvarbíró volt, de ennek a posztnak a betöltése nem mérhető az érseki adminisztrátorsággal.⁵²

Az a vád, miszerint Csutor nem tudott latinul, inkább ellenfelei áskálódásának és rosszindulatának tudható be. Csutor már ifjúkori tanulmányai során megtanulhatta a kor általánosan használt hivatali nyelvét, a pártfogója mellett eltöltött hosszú évek, különösen győri püspöki provizorsága során minden bizonnyal latintudását is elmélyíthette. Ezt egyébként az adminisztrátorsága idején írott latin nyelvű jelentései szintén tanúsítják. S ha a gazdasági és jogi ügyekben kétségtelenül nem is volt annyira járatos, mint a kamaránál tevékenykedő „szakemberek”, egyértelműen alkalmatlannak minősíteni őt az adminisztrátorságra mégsem lehetett, hiszen győri udvarbírósága alatt minden bizonnyal számos gazdasági és jogi üggyel kellett foglalkoznia, urának jelentéseket írnia.

A fentiekből is kitűnik, hogy a kamara enyhén szólva nem támogatta Csutor János jelöltségét, amit azzal is nehezített, hogy az adminisztrátori tisztség betöltését kaució letételéhez kötötte. Csutor ezt feltételebb sérelmesnek találta, és nem is volt hajlandó az igen magas összeget megfizetni, hivatkozva többek között arra, hogy hasonló tisztségek elnyerésekor a kaució sehol sincs szokásban. A kamara Draskovichot is megkereste az ügyben, érdeklődve tőle: le tudja e tenni védenca az előírt pénzösszeget? A főkancellár válaszában biztosította a kamarát, hogy mivel Csutor „rokonságban áll a Dobó, Balassa és Pethő családokkal”, azok minden bizonnyal vállalják érte a kezességet.⁵³ Draskovichnak ez a nyilatkozata inkább csak a kamara és az udvar megnyugtatására szolgált, mert minden valós alapot nélkülöz. A Csutorok nem álltak rokonságban a nevezett, kétségtelenül tehetős familiákkal, legalábbis semmiféle genealógiai és történeti adat vagy forrás sem támasztja alá ezt a kijelentést.

Nem ismert, vajon Csutor János végül is letette-e a kauciót, de az állást valószínűleg Draskovich hathatós közbenjárásával és támogatásával sikerült 1586 végén elnyernie. A kamara, bár nem tudta akaratát keresztülvinni, ti., hogy más jelöltet helyezzen az adminisztrátori állásba, azt mégis elérte, hogy Csutor mellé 1587 végén az ellenőri állásba sikerült saját emberét (Bakith/Bakich Gál) ültetnie, aki nemcsak a „hazai nyelveken”, azaz latinul és magyarul, de szlovákul is tudott, s kellő ismeretekkel rendelkezett az országról és törvényeiről, a honi törvénykezéséről.⁵⁴

Az 1586. decembere és 1591 közötti időszakból fennmaradt, tevékenységére vonatkozó források arról tanúskodnak, hogy Csutor János adminisztrátori állását igyekezett a tőle korábban megszokott alapos-sággal betölteni. Nagy körültekintéssel járt el az adók beszédésében, az érseki uradalom bevételeiről szóló számadások és jelentések elkészítésében. Jóllehet feladata elsődlegesen az érseki javak megőrzése és jövedelmeinek növelése volt, lehetőségei szerint megpróbált a „nyomorult és adózó nép” helyzetén segíteni, minden esetben kivizsgálta a jobbágyok jogosnak tűnő panaszait. Mint volt katona szíven viselte a végvári katonák nehéz helyzetét, különös tekintettel zsoldjuk elmaradásának pótlására, de a kamarai utasításoknak, ti., hogy azt az uradalmi bevételekből fizesse meg, önhibáján kívül nem tudott mindig eleget tenni.⁵⁵

Csutor János hivatali működését szinte már adminisztrátorsága kezdetétől fogva nagy ellenszenvvel kísérték. Elsősorban közvetlen munkatársai áskálódtak ellene. Elsősorban az uradalmi ellenőr, Bakith Gál szította vele szemben a hangulatot. Jelentései nyo-

mán, ti., hogy Csutor János „részeseg életmódot folytat, sokat alszik és ‚erkölcstelen’ asszonytársasággal veszi körül magát”, a kamara 1589. augusztus 27-én vizsgálatot rendelt el, amelyet a következő hónapban le is folytattak.⁵⁶ A vizsgálat ugyan nem igazolta Bakith súlyos vádjait, de a kamara, mely nem szívesen látta Csutort az érseki adminisztrátori állásban, ettől kezdve egyre bizalmatlanabb lett vele szemben. Amikor pedig Csutor János 1591. július 7-én a kamarához írott egyik levelében bejelentette, hogy nem akar hivatalában maradni, a kamara azonnal hozzájárult ehhez. 1591 végén történő távozását azonban ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Csutor leadja az uradalom 1590. évi számadásait.⁵⁷ Csutor János még meg sem vált hivatalától, amikor a kamara már 1591. október 5-én egyik hívét, Heölgly Gáspárt kinevezte helyette adminisztrátornak.⁵⁸

Csutor 1592 tavaszán, valószínűleg az uradalmi számadások benyújtását követően, hagyta el véglegesen adminisztrátori állását. Ettől kezdve életének későbbi alakulása homályba vész. Urához és pártfogójához, Draskovichhoz nem térhetett vissza, mivel ő időközben elhunyt (1587). Talán újra katonai pályára adta magát? Vagy talán Szlavóniába vonult vissza, és ott esetleg gyámfia, Beriszlavich István gondoskodását élvezve élte le életét. Vagy talán már közvetlenül elbocsátása után, az 1590-es években meghalt? Ezekre a kérdésekre kútfők hiányában, sajnos nem tudunk választ adni. Csutor János utódai mindenesetre a 17. század elejétől kezdve a Szlavóniával határos Zala vármegyében bukkannak fel. De ez már a Csutor család történetének egy egészen más fejezete.

Soós István

JEGYZETEK

¹ Eszerint az 1754–55. évi országos nemesi összeírás szerint Zala vármegyében a Csutor család következő tagjai igazolták nemességüket: Csutor András, Csutor Gáspár és Csutor Antal. Ld. erről *Kempelen Béla*: Magyar nemesi családok. III. k. Bp., 1912. 176. p.

² Ld. erről: Zala megye archontológiája. 1138–2000. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 2000. 313., 326., 396. p.

³ Kelt Salomváron, 1884. december 5. – A levél és két másolata Csutor Endre tulajdonában van.

⁴ Uo. – Csutor Imre egyúttal ígéretet tesz Csutor Sándornak arra is, hogy az említett két forrás másolatán kívül egyéb, a család nemességét megerősítő iratok kópiáit is eljuttatja neki.

⁵ Csutor Imre levele Csutor Sándorhoz (Salomvár, 1885. február 10.). Ebben Csutor Imre részben megismétli az 1884. december

5-én írottakat. (A levél Csutor Endre tulajdonában van.) – A fent idézett 1584. évi armális másolatának hitelesítését Csutor már 1884. december 27-én kérvényezte a Zala vármegyei hatóságoknál. Folyamodványában a család „nemes leveléről” készített másolat hitelesítését azzal indokolta, hogy arra „mellékes rokonaim kezeihez leendő átszármaztatás végett” lenne szüksége. A folyamodvány 1884. december 29-én érkezett a zalaegerszegi járásbíróshoz, amely 1885. január 20-ára tűzte ki a hitelesítési eljárást. Csutor Imre kérvényének hátlapjára a járásbíróshoz az alábbiakat jegyezte fel: „A Zala Egerszegi Tekintetes Királyi Járásbíróshoz folyamodván Csutor János Öse révén 1584ik évben kiadott nemes levelének (ármálisának) másolatát hitelesíteni kéri.” A hitelesítési eljárás a megjelölt napon Csutor Imre személyes jelenlétében meg is történt, amelyet Virág Gyula járásbíró végzett el. Az erről kiállí-

tott, és szintén Virág Gyula által hitelesített jegyzőkönyv jelenleg Csutor Endre tulajdonában található. – Az armális szövegének hitelesített másolata után Csutor többek között az alábbiakat jegyezte fel: „Ezen másolatot a nálam megőrzésben levő eredetiről mellékes Rokonaim, nevezetesen Sándor, és Pálnak, Pál fiainak, – megis Lászlónak Antal fiának, mindannyian nagyatyám néhai Csutor Ignác fivérével Csutor Lászlótól származott Zokolyi és Illethfalvi Csutoroknak használatára saját kezemmel leírotttnak lenni ezzel bizonyítom. Salomvárott December hó 20án 1884.k esztendőben.”

⁶ Ld. fent a 3. sz. jegyzetben idézett levelet.

⁷ Az etimológia szerint „elvonat vagy kiavult törzsök”. Ld. erről *Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára*. Pest, 1862. 1079–1080., 1096. p. és *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Első kötet. A–Gy. Bp., 1967. 577. p.

⁸ Az oklevél nem maradt fenn eredetiben, csak Zsigmond király 1418. május 9-én (Idus Maii) kelt oklevelében átiratban. Ld. ezt: *Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár, 87914* (A továbbiakban: MOL, DL). Az oklevelet másolatban ld. belefoglalva a Csutor János részére Prágában, 1584. április 17-én I. Rudolf király által kiadott birtokmege erősítő, illetve átírt oklevelébe: *Confirmatio super possessione Illethfalwa vocata*. Egregio Joanni Chutor facta, de verbo ad verbum inserta. – MOL, Magyar Kancellária Archivuma, A 57 Libri regii. 4. k. 401–409. p. (A továbbiakban: MOL, A 57 Libri regii); MOL, Magyar Kamara Archivuma, E 227 Libri donationum 3. k. 305. p. (A továbbiakban: E 227 Libri donationum). Ennek az oklevélnek a kópiáját ld. még: MOL, Mohács utáni gyűjtemény, R 319 32. cs. (1754. április 10.) és a Csutor familia családi levéltárában. A családi hagyatékban fennmaradt továbbá az adománylevelnek egy a 18. század első feléből származó latin nyelvű kivonata „Transumptum Privilegiarum. Sequentia: Rudolphi Regis de 1584.” címmel több 19. század végi másolat. (Ez utóbbiak Csutor Endre tulajdonában vannak.)

⁹ Csánki Dezső szerint az egykor önálló település később „Nagyszokoly helységgel vagy a mellette lévő Szokoly pusztával lehetett azonos”. Vö. erről *Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. III. k. Bp., 1897. 430. p.; Szakály Ferenc „*Jlédfalva*” név alatt említi, és egy Nagyszokoly melletti hellyel véli azonosítani. Ld. erről *Szakály Ferenc: Ami Tolna vármegye középkori okleveleiből megmaradt (1314–1525)*. Szekszárd, 1998. 237. p.

¹⁰ Az *Illed*, *Illéd* vagy *Il(l)ied* névformában a -d képző a helyi kiejtésben valószínűleg t-vé, a kettős 'll' pedig 'ly'-vé hasonult. (Vö. erről *Simonyi Zsigmond: A mássalhangzók hasonulása a magyarban*. (Adalék a magyar hangtánhoz.) In *Nyelvtudományi Közlemények*, 14 (1878) 89. p. és *Melich János: Szlav jövevényszavaink*. I. k. 2. rész. A magyar nyelv keresztény terminológiája. Bp., 1905. 10., 17., 89., 166. és különösen 172. p.; *Galambos László: A szentírás eredetű személynevek a Várad Regestrumban*. In *Magyar Nyelv*, 38 (1942) 4. sz. 278–279. p.

¹¹ Vö. erről *Kázmér Miklós: A „falu” a magyar helynevekben (XIII–XIX. század)*. Bp., 1970.

¹² *Szabó István: A falurendszer kialakulása Magyarországon (X–XV. század)*. Bp., 1966. 43–47. p.

¹³ Így pl. az 1317. június 15-én és 1327. augusztus 1-jén kelt oklevelek, amelyek szerint Erzsébet királyné megerősíti Ozora-i (Azara-i) András fiát, Miklóst az I. Károly által neki adományozott Zokol, Endréd és Pukud birtokában, illetve a székesfehérvári keresztetek konventje beiktatja őt az említett birtokokba, előzetesen bejárva az említett települések határait. Ld. ezeket *Radvánszky*

Béla–Závodszy Levente: A Héderváry-család oklevéltára. I. k. Bp., 1909. 24–25. p. (31. sz.) és 26–27. p. (32. sz.); *Anjoukori oklevéltár*. XI. k. 1327. Szerk.: Almási Tibor. Budapest-Szeged, 1996. 145–147. p. (302., 305., 307., 308. sz.) (Documenta tempore Andegavensium illustrantia)

¹⁴ Minderről ld. az 1424. évi oklevelet, belefoglalva a Csutor János számára kiadott privilégialis levélbe. Ld. ezt fent, a 8. sz. jegyzetben.

¹⁵ Az illethfalvi és szokolyi Csutor család eredetéről és Illethfalva birtokuk történetéről a homályt egy településtörténeti elemzés oszlathatja el, amelynek előfeltétele többek között az Árpád-kori Magyarország történeti földrajzában a Tolna vármegyét feldolgozó rész elkészülte. A család históriája, legalábbis a 14. században továbbá, szoros összefüggést az Ozorai család történetének részletekbe menő feltárással is.

¹⁶ A Budán, 1388. augusztus 12-én kelt oklevelet ld. fent, a 8. sz. jegyzetben idézett, 1418. és 1584. évi oklevelekbe foglalva.

¹⁷ Kelt 1388. augusztus 23-án. Ld. ezt szintén fenti a 8. sz. alatti jegyzetben idézett oklevelekbe foglalva.

¹⁸ MOL, DL 87105. (Székesfehérvár, 1403. november 2.) – Közli *Wenzel Gusztáv: Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez*. I. közlemény. In *Történelmi Tár*, (1884) 10–11. p. és *Zsigmondkori oklevéltár*. II. (1400–1410). Első rész (1400–1406). Összeállította *Mályusz Elemér*. Bp., 1956. 314. p. (No. 2869.) (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 3.) (A továbbiakban: ZSO). Ezt az adományozást Zsigmond 1405-ben megerősítette. (Ld. ezt *Wenzel G.*: i. m.: 12. p.) Az oklevélre hivatkozik *Engel Pál: Ozorai Pipo*. In *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerk.: Vadas Ferenc. Szekszárd, 1987. 59. és 74. p. (Múzeumi Füzetek).

¹⁹ Az oklevelet ld. fent, a 8. sz. jegyzetben idézett oklevelébe és az 1584. évi oklevelébe belefoglalva. Regesztája olvasható: ZSO, VI. (1417–1418). *Mályusz Elemér* kéziratát kiegészítette és szerkesztette *Borsa Iván*. Bp., 2001. 480. p. (Nr. 1890.) (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok 32.)

²⁰ A kérdéses oklevelek közül az egyik egy 1327. augusztus 1-jén elvégzett határjárás Szokol (Zokol), Endréd (Endrewd/Endröd) és Pokud (Pekewd/Pekud=Pokud/Pukud) nevű földekről. Ezt az oklevelet 1390. május 27-én megújították, midőn Zsigmond Ozorai Andrást, Miklós fiát beiktatta a nevezett birtokokba. Ez utóbbi regesztáját ld.: ZSO, I. (1387–1399) Bp., 1951. 172. p. (1521. sz.) A másik okmány Zsigmond fent említett, 1403. november 2-án Ozorai Pipo és testvére, Márton számára kiadott adománylevele.

²¹ A Budán kiállított, 1424. június 27-én kelt oklevél az 1584. április 17-ei oklevelébe van belefoglalva. (Ld. fent, a 8. sz. jegyzet.) Ez, mint már említettük, több másolatban is megtalálható a Csutor család hagyatékában. Az egyikre a családtagok közül valaki (talán Csutor Imre) az alábbiakat jegyezte fel: „Zsigmond magyar király ítéletlevele, – melyet Rudolf király megerősítve ad ki, (melyben a Csutorok és Ozorai Pipo között folyt perből kifolyólag Illethfalvát a Csutoroknak ítéli oda. Bu[da] 1410.” Ennek gépelt töredék-másolatán pedig az alábbi megjegyzés olvasható: „Zsigmond magyar király ítéletlevele. (melyben a Csutor család és Ozorai Pipó [sic!] között folyó perben Illethfalvát a Csut [sic!] családnak ítéli oda. 1410 ben.” – Az évszámmegejelölés, amint az az oklevélből is egyértelműen kitűnik, téves.

²² Még 1424-ből ismert egy Csutor Antal (Antonius Chuthor) nevű jobbágy, aki több nemes familiárisaival és másokkal együtt Szőlősi (Zeuleus-i) László fiainak Szőlősi (Zeuleus) nevű birtoká-

hoz tartozó földeket és az általuk már kétszer felszántott földeket újra felszántatták és bevetették. (MOL, DL 103548 [Buda, 1424. március 12.].)

²³ Ld. a Szakály Ferenc által, a szekszárdi konvent 1446. szeptember 5-ei jelentése [MOL, DL 106499] és a budai káptalan 1450. január 27-ei átirata [MOL, DL 106519] alapján rekonstruált oklevelet: i. m. 213–214. p.; [vö. még erről uo. 148. p.] Hunyadi János Madarason 1446. augusztus 12-én kelt utasítását. [106. sz. oklevélregeszta.] (Az oklevélre utal Csánki D.: i. m. III. k. 430. p.)

²⁴ MOL, DL 86378 (Csécse, 1451. május 14.).

²⁵ MOL, DL 16174 (1465. március 7.).

²⁶ Egy 1512-ben kelt oklevél egy bizonyos Csutor Tamás (Thomas Chutor) nevű gazdatisztról tesz említést, aki Kanizsai György második feleségének, illetve özvegyének, Rozgonyi Klárának a szolgálatában állt és kétes hírnevet szerzett magának azzal, hogy Egervári Bereck püspök és az özvegy közötti viszályban (ez Egervári István hagyatékának megszerzése miatt tört ki) úrnője megbízásából végigpusztította a főpap Vas vármegyei fancsikái „tilos erdejét” és egervári várkastélyában, valamint Szent György nevű birtokán súlyos károkat okozott. – Ld. erről bővebben: MOL, DL 22369 (Vasvári káptalan, 1512.) Az oklevél tartalmát idézi *Iff. Reiszig Endre: A Geregye-nemzetség. (Második, befejező közlemény.)* In Turul, 18 (1900) 123. p. – Csutor Tamás a névazonosság alapján ugyan kapcsolatba hozható lenne az Illétfalvai Csutorokkal, de kizárólag csak ebben a tekintetben. Ugyanis egyetlen kézzelfogható adat sem igazolja, hogy az utóbbiakkal rokonságban állt volna. A történeti forráskritika elveit követve, mindaddig, amíg újabb dokumentumok nem kerülnek napvilágra, melyek egyértelműen bizonyíthatnák, hogy Csutor Tamás a Tolna vármegyei Csutorokkal akár rokonsági, akár bármilyen más jellegű kapcsolatban állt, nem említhetjük őt az Illétfalvai Csutorok között. Hasonlóképpen nem követhetjük azt az eljárást, amely minden olyan személyt, aki a Csutor családnevet viselte, a Csutorok közé sorol.

²⁷ Csutor János életét, legalábbis 1584-ig, az ebben az évben kapott armálisából ismerhetjük meg, mely a szokványos armálisoktól eltérően részletekbe menően szól Csutor pályafutásának minden egyes állomásáról, sorsának alakulásáról. Csutor János katonai és polgári pályafutásáról összefoglalólag vö. még: Utasítások a kamarai uradalmak prefektusai, udvarbírái és ellenőrei részére. I. k. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta *Kenyeres István*. A szerkesztésben közreműködött Kis Péter. Munkatársak: Babcsányi István–Ligeti Zsuzsa–Sarusi Kiss Béla. Bp., 2002. 68. p. (XVI. századi uradalmi utasítások.) (Fons Könyvek 2.) (A továbbiakban: Utasítások); *Kenyeres István: A kamarai birtokok igazgatása és gazdálkodása a XVI. században. Doktori disszertáció.* Bp., 2002. 198. p. (Kézirat). – Kenyeres István az általa felkutatott bécsi és hazai források alapján ismerteti, illetve összefoglalja Csutor János 1586 és 1591 közötti esztergomi érseki adminisztrátori működését (i. m. 198–200. p.).

²⁸ Orbai Miklós talán azonos azzal a székely eredetű nemessel, aki János Zsigmond erdélyi fejedelem híve volt. Vö. róla *Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal.* VIII. k. Pest, 1861. 232. p.

²⁹ Talán a család tagja lehetett Csutor János apjának testvére vagy rokona az Istvánffy Miklós által is említett Csutor András, aki 1562-ben Balázi János seregében szolgálva a füleki béggel, Hasszánnal vívott ütközetben fogságba esett és a törökök egyik társával együtt lefejezték. Ld. erről: *Regni Hungarici historia (...)* a Nicolao Istvanffio Pannonico (...). Coloniae Agrippinae, 1724.

257. p. (Liber XXI.); Istvánffy nyomán vö. erről még: Rövid magyar kronika sok rend-béli fő historiás Könyvekből nagy szorgalmatossággal egybe szedettetett és irattatott Pethő Gergelytől. Kassa, 1753. 119. p.

³⁰ Draskovich tridenti működéséről ld. bővebben *Fraknoi Vilmos: A magyar főpapok a trienti zsinaton. (A zsinat befejezésének háromszázados emlékére.)* In Magyar Sion (1863) 321–345., 401–411., 481–505., 577–593., 650–673., 721–739., 801–826. p.

³¹ Az egykorú, illetve későbbi (18. századi), a szlavón és horvát határvidék történetét érintő kútfőkben, illetve annak történiáját feldolgozó munkákban érdekes módon sem erről az ütközetről, sem pedig a korábbiakról nem találtunk adatokat, jóllehet azok Csutor János urának, Draskovichnak több csatájáról is beszámolnak. Ezekben, vagy legalábbis néhányban közülük, minden bizonnyal Csutor János is részt vett. (Vö. pl.: *Historiarum Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis partis primae tomus I. [...]* Studio, labore, ca impensis nobilis ac reverendissimi domini Balthasaris Adami Kercselich de Corbavia [...] Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis humilis canonici. Zagrabiae, 1770. [Reprint: Zagreb, 1994.] 245–247. p.; *Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia. Tomus I. Ann. 1479–1610. Zagrabiae, 1884. 22–23. p. [XVI. 1575–1582] [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen XV.]; Dane Gruber: Borba Hrvatska sa Turci. Od pada Sigeta do mira Žitva-Dorožkoga [1566–1606]. Zagreb, 1879. 14–15. p.; *Acta historiam confinii militaris Croatici illustrantia. Tomus I. Ann. 1479–1610. Zagrabiae, 1884. 20–28. p. [Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Volumen XV.]* [Az 1573 és 1578 között évekről.] Ekképpen sajnálatos módon részint az armálisban leírtakra, részint Draskovich Györgynek arra az ajánlására hagyatkoztunk Csutor János katonai tetteinek ismertetésekor, amelyet 1586. január 16-án küldött az udvarnak, s amelyben őt érdemeire való tekintettel az esztergomi érseki birtokok adminisztrátorának javasolta. Ld. erről: *Utasítások*, 68. p. és *Kenyeres I.: i. m. 198. p.* – Az eredeti irat, amely Bécsben, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv Hofkammerarchivban található, az armálishoz képest nem tartalmaz újabb, illetve fontosabb információkat. Draskovich lényegében véve megismétli a nemeslevélben leírtakat. (Kenyeres István szíves közlése.)*

³² Ld. erről még: *Utasítások*, 68. p.

³³ Zágráb, 1575. december 8. – Az eredeti adománylevél Csutor Endre tulajdonában található.

³⁴ Zágráb, 1576. szeptember 29. – Az eredeti adománylevél Csutor Endre tulajdonában van.

³⁵ Pozsony, 1578. április 13. – Az eredeti adománylevél Csutor Endre tulajdonában van.

³⁶ Ezek a következő Zágráb vármegyei településeken voltak találhatóak: Lochelnica (Lochilnica, ill. Luchilnica), Jegivdovc, Mlaka (Mali-Mlaka), Novaki, Buzin. Ezekben néhai Lippinyei János lányával, Lippinyei Borbálával együtt összesen 6½ lakott telket és 3 pusztatelket birtokolt. Az ugyancsak Zágráb vármegyei Sislavichben (Sislavici) szintén Lippinyei Borbálával, felesége leánynegyedének birtokosakaként két telek tulajdonosa volt. Ezek a birtokok az egykorú adó- és telekösszeírásokban, így pl. 1573-ban már Csutor János neve alatt szerepelnek. Ld. erről bővebben *Josip Adamček–Ivan Kampusš: Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću.* Zagreb, 1976. 252., 256. p. (Izvori za Hrvatsku povijest. 3.) (Steuerlisten und Abrechnungen in Kroatien aus dem XV. und XVI. Jahrhundert). Vö. erről még *Emil Laszowski: Povjesni spomenici slob. kralj. grada Zgareba prijestolnice kraljevine*

Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske. Svezak petnaesti. Isprave godine 1564–1590. Zagreb, 1937. 196. p. (Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae). – A Berislavich család birtokairól, illetve középkori és kora újkor történetéről vö. még *M. Mesić*: Pleme Berislavića. In RAD Jugoslavenske Akademije Znanosti I Umjetnosti. Knjiga VIII. Zagreb, 1869. 30–104. p. – A Berislavich familia történetének újabb horvát feldolgozása most van folyamatban. (Pálffy Géza kollégám szíves közlése.) Ennek már elkészült az első része, sajnos, nem jutott el hozzánk. Ez és a második, a 16. századi történetét feldolgozó rész, valószínűleg újabb fontos adatokkal gazdagíthatja ismereteinket a Berislavichokról és a velük rokonságban álló Csutor Jánosról, illetve családjáról.

³⁷ A Berislavich Istvánt megillető, de Csutor János kezelésében lévő birtokok között említi még a Csutor János és gyámfia közötti, 1581. július 27-én a győri káptalan előtt létrejött szerződés (ezt Csutor János I. Rudolfal Bécsben, 1583-ban jóváhagyatta és megerősítette) az ugyancsak Zágráb vármegyei Gyurgyekovec (Giwrgyakowcz), a Luse (Lose) nevű birtokon átfolyó Lipnica és Lukavec folyókön álló malmot, továbbá egy szőlőt és néhány kaszálót is. (Az említett szerződés eredeti szövege jelenleg Csutor Endre tulajdonában van.)

³⁸ Ld. erről fent, a 37. sz. jegyzetben említett szerződést.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Erre utal az, hogy 1588-ban már az ő kezén voltak ismét a mostohaapja által kezelt birtokok és birtokrészek. Vö. erről: Regestum juxta novam enumerationem portarum anni 1588. comitatus Zagrabienensis. In *J. Adamček–I. Kampuš*: i. m. 343. p. – Kismlakai Berislavich István később a magyar curiánál a szlavóniai katonai ügyek perceptoraként tevékenykedett. Két kisebb latin nyelvű munkát is írt, amelyeket 1615-ben Grácban jelentetett meg. Ld. erről *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. I. k. Bp., 1891. 945. p.

⁴¹ Nova donatio bonorum infrascriptorum Egregio Joanni Chutor de Illethfalwa facta. Bécs, 1582. március 26. – MOL, A 57 Libri regii. 4. k. 294. p. és MOL, E 227 Libri donationum. 3. k. 206. p. – Bezdendről, Szokolvendrédről és Pokudról vö. *Csánki D.*: i. m. III. k. 418., 447., 452. p.

⁴² Nova donatio bonorum infrascriptorum Egregio Joanni Chutor de Zokol facta. Pozsony, 1583. április 28. – MOL, A 57 Libri regii. 4. k. 351–352. p. és E 227 Libri donationum. 3. k. 259. p.

⁴³ Hasonló magyarázattal szolgál fent idézett levelében (ld. fent, az 5. sz. jegyzetet) maga Csutor Imre is, midőn rokonának kifejti: „ugy látszik hogy Zokol családunkat nem illette volna, de ennek ellenére a Zokoli praedicatumot a Család mindenkor használta, s a nemeslevél éppen Illethfalváról azt mondja, hogy azt másképpen Zokolnak is hívják.”

⁴⁴ Az átirat oklevélről ld. fent, a 8. sz. jegyzetet.

⁴⁵ Az 1584. július 4-én Prágában, I. Rudolf által kiadott és kézjegyével ellátott, valamint Draskovich György főkancellár által aláírt eredeti armális levél jelenleg Csutor Endre tulajdonában van.

⁴⁶ *Áldásy Antal*: Címertan. Bp., 1923. 59. p. (A magyar történettudomány kézikönyve. Szerk.: Hóman Bálint. II. k. 6. füzet.) – A könyv alakú armálisokról vö. még *Bárczay Oszkár*: A heraldika kézikönyve műszótárral (...). Bp., 1897. 41. p.

⁴⁷ A latin szöveg közlésénél a humanista átírást vettük figyelembe. A kor szokásai szerint nagybetűvel kiemelt szavakat, kifejezéseket (közneveket), amennyiben az nem indokolt, kisbetűvel írtuk. Az armális eredetileg feltehetően hét oldalból, illetve hét lapból állt. Első oldala, amelyen a „NOS” szó szerepelt, minden valószínűség szerint elveszett. Ez olvasható a nemeslevél 18. és 19. századi, a Csutor család számára készített hiteles másolataiban. A „NOS” szót itt szögletes zárójelben tüntetjük fel.

⁴⁸ Csutor Endre a család címerét a címerleírás alapján nemrégiben pergamenre festve elkészítette, melyet az eredeti armális levéllel együtt mellékletben közlünk.

⁴⁹ Exemptio unius domus in Civitate Zagrabienisi sita, Egregio Joanni Chutor, modo infrascripto facta. (Prága, 1584. július 4.) – MOL, A 57 Libri regii. 4. k. 409–410. p.; E 227 Libri donationum. 3. k. 325. p.

⁵⁰ Utasítások, 68. p. – Csutor adminisztrátorrá jelölésének és kinevezésének történetét, valamint 1586. dec. 31. és 1592 tavasza közötti adminisztrátori tevékenységét bécsi és hazai levéltári források tükrében részletesen bemutatta, illetve feldolgozta Kenyeres István (Ld.: Utasítások, 68–73., 205., 244., 246. p. és *Kenyeres I.*: i. m. 198–200. p.), akinek ezúttal mondok hálás köszönetet, hogy disszertációjának Csutor Jánosra vonatkozó részét a rendelkezésemre bocsátotta. Mi itt csupán arra szorítkozunk, hogy Kenyeres kutatásainak eredményeit összefoglalva röviden vázoljuk a Csutor jelölése és kinevezése körüli vitákat, valamint taglaljuk az adminisztrátori tevékenységét illető legfontosabb mozzanatokat. Csutor adminisztrátori működése egyébként is oly sokrétű, hogy annak feldolgozása egy külön tanulmány tárgya lehetne.

⁵¹ Utasítások, 68–69. p.

⁵² Utasítások, 69. p.

⁵³ Utasítások, 69. p.

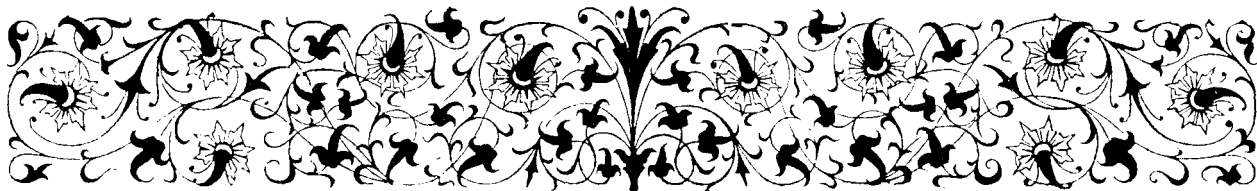
⁵⁴ Utasítások, 69–70. – Ezt I. Rudolf 1587. december 1-jén kelt utasításában a következőképpen fogalmazta meg: „Az esztergomi érseki szék megüresedése miatt érseki adminisztrátornak kinevezett Csutor János mellé segítségül szükséges egy ellenőr. Erre a feladatra az uralkodó Bakith Gált nevezi ki, hogy legyen egy megfelelő személy, aki a jövedelmekről tudomással bír és helyes számadásokat készít” – Ld. ezt uo. 244., 246. p.

⁵⁵ Mindezekről ld. bővebben *Kenyeres I.*: i. m. 198–200. p. és Esztergomi Érseki Levéltár. Archivum Saeculare I. Acta radicalia et protocollaria. Classis F. (A drégelyi uradalom birtokjogai) No. 118. Fasc. 5. No. 116. (1591.); Fasc. 5. No. 118. (1593.); Classis P. (Az esztergomi érsekség általános jogaira és a budai házra vonatkozó iratok); Fasc. 1. No. 18. (1587.). (Szeretném itt köszönetemet kifejezni az Esztergomi Prímási Levéltár igazgatójának, Hegedűs Andrásnak, hogy a fent jelzett iratokat tanulmányozás végett a rendelkezésemre bocsátotta.)

⁵⁶ Utasítások, 70. p. (100. sz. jegyzet) és *Kenyeres I.*: i. m. 199. p.

⁵⁷ *Kenyeres I.*: i. m. 200. p. – A számadásokkal Csutor 1591. december elején még nem készült el. Erre hat hónap haladékot kapott, amely idő alatt havi 50 forint fizetésben részesült. Ld. erről: uo. (1591. december 7.).

⁵⁸ *Kenyeres I.*: i. m. 200. p.

BESZÁMOLÓ A XIII. NEMZETKÖZI HERALDIKAI KOLLOKVIUMRÓL

(Troyes, 2003. szeptember 12–13.)

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia 1978-ban rendezett első ízben kollokviumot: az előadóteremben alig néhányan lézengtek, a programban is csak nyolc referátum szerepelt. Az elmúlt huszonöt esztendő alatt azonban az 1981 óta minden páratlan évben sorra kerülő tematikus konferencia mind fontosabb szakmai fórummá nőtte ki magát, s napjainkra vitán felül a heraldikai kutatás egyik legjelentősebb seregszemléjévé vált. Az idei tanácskozásnak a franciaországi Troyes városa, pontosabban a Troyes melletti St. Julien-les-Villas falu adott otthont. Az idei kollokvium témája a címer külső díszjeinek tanulmányozása volt, ám mivel tizennégy esztendeje a szintén franciaországi Petite-Pierre-ben rendezett tudományos ülészakon a sisakdíszrel kapcsolatos ismereteket egyszer már számba vette a Nemzetközi Heraldikai Akadémia, a mostani konferencia előadói első sorban a további ékítményeket tárgyalták, ezek között is legtöbbször a pajzstartókat. A konferencián összesen nyolcvannyolc heraldikus vett részt: ezek zöme Franciaországból érkezett, vagy a közeli Belgiumból; az Európán kívüli világot ezúttal szokatlanul kevés, mindössze négy tudós képviselte. A kelet-közép-európai térségből szintén csupán négyen voltak jelen: a szlovák Zdenko Alexy, a lengyel Stefan Kuczyński, illetve hazánkból Bertényi Iván professzor és jelen sorok írója. A résztvevők Rolf Nagelnek, az Akadémia elnökének megnyitója és Roger Harmignies másodalelnök üdvözlő szavai után két nap alatt összesen huszonkét előadást hallgathattak meg, amelyek közül tizenhatot a Nemzetközi Heraldikai Akadémia rendes tagjai tartottak. Szemledolgozatunkban a legérdekesebbek közül válogatunk.

Elsőként a francia heraldika elmúlt négy évtizedének meghatározó egyénisége, Hervé Pinoteau adott elő a francia uralkodók címereinek külső ékítményeiről. Referátumának legfontosabb megállapítása talán az I. Napóleon császári és XVIII. Lajos királyi címérének összevetéséből levonható tanulság volt: amellet, hogy a külső ékítményeket többnyire a nyugat-európai heraldikai gyakorlat sem tekinti a címer megváltoztathatatlan részeinek, kiválasztásuk első sorban a divattól és a korabeli közízléstől függ, nem pedig politikai programtól vagy egyéni meggyőződés-

től. Másképp nehéz lenne megmagyarázni, hogy miért köszönnek vissza az első francia császárság heraldikájának markáns elemei (pl. a pajzs mögött keresztben elhelyezett jogarok) a napóleoni rezsimmel semmiféle közösséget nem vállaló restaurációs időszak Bourbon-uralkodóinak címerein.

Nils Bartholdy a Pinoteau által kijelölt úton haladt tovább, amennyiben előadásában a dán királyok címereinek pajzstartóiról értekezett. A koppenhágai Országos Levéltár tudósa kimutatta, hogy a Norvégiával és Svédországgal többször is perszonálunióban egyesülő északi ország uralkodói leggyakrabban a hatalmuk alá eső terület gyarapodásával összefüggésben változtatták pajzstartóikat (I. Keresztély pl. 1450-ben, amikor még csak Dánia és Norvégia fölött uralkodott, két oroszánt vésetett nagypecsétjén a címerpajzs mellé, 1457-ben, Svédország megszerzése után viszont ezek helyére egy vadember és egy lovag került). Más jellegű fejlődést példáznak a schleswigi hercegi címer pajzstartói: a 14. századi pecséteken látható két női kar (*pars pro toto*) helyét 1460-tól két női vadember foglalja el az ábrázolásokon. Bartholdy rendkívül gazdag illusztrációs anyaggal színesített előadásának legtanulságosabb eredménye azonban mégis talán az a megállapítás volt, amellyel a Nemzetközi Heraldikai Akadémia dán tagja újabb adalékot szolgáltatott a címertan és tágabb értelemben az egész emblematika egyik legfontosabb alaptételéhez: az egyes szimbólumok eltérő helyeken és időben más és más jelentéstartalommal szerepelhetnek. A szaktudomány előtt régóta ismeretes, hogy a vadember mint pajzstartó a reneszánsz korban terjedt el Európában: nagy népszerűségét a legtöbb címertani szakkönyv azzal magyarázza, hogy általa lehetett a legegyszerűbben megjeleníteni a germán folklórban igen sűrűn előforduló óriásfigurákat. Bartholdy szerint azonban a címerek vademberének észak-európai elterjedéséhez egy másik különös körülmény is hozzájárult: az ilyesféle pajzstartók bevett megnevezése az éppen a reneszánsz korában egységesülő latin nyelvű heraldikai szakterminológiában *homo silvester*, vagyis szó szerint: *erdei ember*. Skandinávia középkori településviszonyaira pedig igenis jellemző, hogy a népesség jelentős része az erdőben élt, akár

eldugott falvakban, akár magányos tanyákon. Ily módon a *homo silvester* pajzstartóként való alkalmazása a norvég, a svéd és az ezekkel szoros kapcsolatban fejlődő dán heraldikában egyfajta regionális jellegzetesség címertani reprezentációjaként is felfogható, háttérbe szorítva az egyébként vitathatatlan mondai asszociációkat.

A brit Cecil Humphery-Smith referátumában a címerek egy igen ritkán kutatott külső díszével foglalkozott, amelyre mindeközéig még csak megfelelő elnevezés sem akadt a magyar heraldikai szaknyelvben. Franciául *compartiment*-nak, angolul *compartment*-nek mondják: arról a legtöbbször pázsitos domb formájában kiképzett támasztékról van szó, amelyen a pajzstartók állnak. Magyarul leginkább talán *címerkert*nek nevezhetnénk: a fenti *terminus technicus* ilyenképpen való fordítása egyébként Thoroczkay Gábor leleménye. A brit heraldikában korábban sem ismeretlen *compartiment* – vagy nevezük most már inkább magunk is címerkertnek – a szigetország királyainak nevében kiadott armálisokon csak a 16. században jelent meg, s ebből néhány kutató arra következtetett, hogy felbukkanása esetleg a különös uralkodói kegy jele lehetne. Az abszurd hipotézist a címerkert napjainkig tartó történeti fejlődését részletesen bemutató Humphery-Smith kategorikusan cáfolta, rámutatva, hogy a heraldikai jelmondat elterjedése szükségszerűen maga után vonta a pajzstartók alatti támaszték kialakulását is. A jelmondatnak a pajzs alatt ábrázolt szalagja ugyanis sok esetben összér a pajzs csücskével, s így azt az optikai benyomást kelti, mintha alulról az tartaná a címet: ezek után a kétoldalt lebegő telamonok, címerkert híján a semmiben kapálózó lábaikkal komikus összhatást eredményeznének. Az angol tudós előadásának nyomtatott változata minden bizonnyal időtálló alkotásnak fog bizonyulni, hiszen a címertan egy súlyosan elhanyagolt részterületét világítja meg a nemzetközi szintézis elvi alapvetésének nyilvánvaló igényével.

Stefan Kuczyński a lengyel heraldikában előforduló külső ékítményeket tekintette át, rendre kitérve az egyes heraldikai jellegzetességek művelődéstörténeti hátterére is. A magyar résztvevők különös érdeklődéssel hallgatták a krakkói professzor tanulmányát, hiszen a két ország heraldikája többé-kevésbé párhuzamos fejlődési utat járt be, s sokszor mutat hasonló jellegzetességeket. A referátum vezérfonalát a néprajzból és a kulturális antropológiából is jól ismert *süllyedő kultúrijevok elmélete* jelentette: a címerreprezentáció változásai, mint például a címer sisakdíszrel való bővítése Lengyelországban is a társadalmi elit szintjén jelentkeztek először, s onnét terjednek az alacsonyabb állású rétegek felé. Kuczyński párhuzamosan egy másik jelenségre is felhívta a figyelmet: arra, hogy a címerreprezentáció különbségei a kelet-közép-európai térségben elsősorban a divat

és az egyéni ízlés különbözőségéből adódnak, nem pedig rangbéli differenciákból, mint Nyugaton.

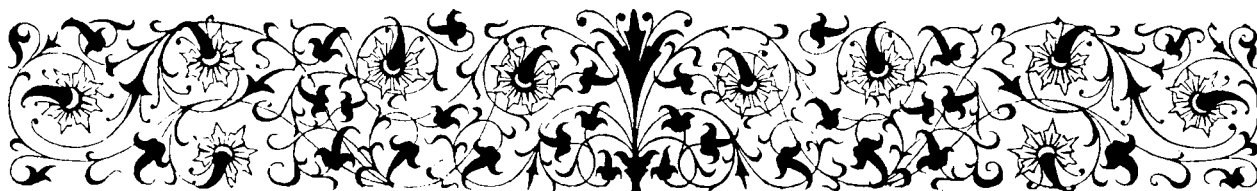
Bertényi Iván, a budapesti tudományegyetem professzora, egyszersmind a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság elnöke a Buda város középkori címerváltozatainak megfigyelhető külső ékítmények változásain keresztül mutatta be az egyes heraldikai elemek súlyvesztésének vagy éppen önálló szimbólummá emelkedésének folyamatát. Dolgozata első részében Kubinyi András eredményei mentén haladva tárgyalta a város pecséteinek változásait és a királyi pecséthasználattal való összefüggéseket, majd nemzetközi kontextusba ágyazva értékelte egyfelől az első budai pecséteken külső ékítményként még látható szőlőindák fokozatos eltűnését, másfelől pedig az ugyancsak vitathatatlanul Árpád-kori eredetű várabrázolás mind hangsúlyosabb jelenlétét a város jelképein. A szlovák Zdenko G. Alexy szintén magyar vonatkozású referátumot tartott: az esztergomi káptalani jelvénynek a kanonokok címerein való szerepelteséről beszélt.

Michel Pastoureau, a Sorbonne tanára a címerek medvéiről tartott érdekes referátumot. Közismert tény, hogy a kora középkori európai hiedelemvilágban a medve az állatok királyaként szerepel, s hogy névcímer beszélő elemeként is igen gyakran előfordul az élő heraldika korában. Pastoureau szerint pajzstartóként szinte kizárólag uralkodói címerek mellett találjuk meg: a kora újkori heraldikusok felfogása szerint ugyanis *scutum principis fero fertur*, márpedig a klasszikus nyelvállapottal szemben a középlelatinban a *ferus* szó szinte mindig medvét jelent: a vadállatot *beluaként* aposztrofálják.

A kanadai születésű és állampolgárságú, de Egyesült Államok-béli Indianapolis egyetemén oktató D'Arcy Boulton a címerek külső ékítményeinek összességét foglalta rendszerbe, aszerint, hogy inkább társadalmi állapotot jelző vagy egyéni ízlést tükröző elemről van szó. Az ilyesfajta próbálkozás természetesen értelmetlen és meddő volna a magyar heraldikában, de korántsem az a nyugat-európai címerhasználat vizsgálata során. A tanulmány elhelyezkedésük rendjében tárgyalja a külső díszeket, s nemcsak a szakirodalomnak a korona vagy a sisakdísz kapcsán tett évtizedes megállapításait szintetizálja, de gyökeresen új eredményekre jut a sisaktakaró vagy a pajzstartók tanulmányozása révén is.

A Nemzetközi Heraldikai Akadémia XIII. kollokviumát nyílt vita zárta, amelynek napjaink talán legnagyobb hírű heraldikusa, Michel Pastoureau volt a moderátora. A konferencia tanulmányai a szervezőbizottság tervei szerint egy éven belül nyomtatásban is megjelennek. A következő Nemzetközi Heraldikai Kollokviumot Szentpétervárott rendezik 2005-ben, az Ermitázs Múzeum égisze alatt.

Körmendi Tamás

NEKROLÓG

WERNER SAUER

1943. május 11.–2003. augusztus 22.

Hirtelen halt meg a falerisztika nagy egyénisége.

1974-ben Ő alapította e szakterület (nemzetközi összehasonlításban is) vezető szakmai szervezetét, a BDOS-t (Bund Deutscher Ordenssammler – Deutsche Gesellschaft für Ordenskunde). E szakmai szervezetnek 1998-ig elnöke is volt. Nagyon sokat tett a falerisztika népszerűsítéséért Németországban, és világviszonylatban egyaránt.

Sikerrel kapcsolta a falerisztikát olyan területekhez mint a hadtörténet, illetve a helytörténet (is).

Igen fontos volt irányító, szervező tevékenysége, pl. kiállítások, gyűjtőtálalkozók terén.

Szakmai tevékenysége során a kezdettől igyekezett kapcsolatot tartani a „vasfüggönyön túl” élő szakemberekkel, gyűjtőkkel. Így a nekrológ írójával három évtizeden keresztül ápolt szakmai-tudományos kapcsolatokat.

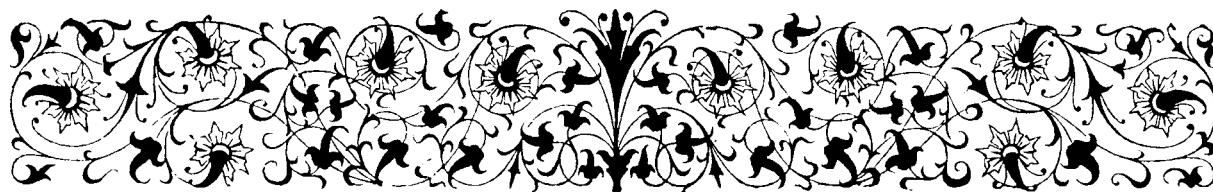
Elismert volt szakirodalmi, szerkesztői stb. tevékenysége is.

Publikációi jelentős mértékben hozzájárultak a falerisztika népszerűsítéséhez. Így az Ő nevéhez fűződik pl. az „OMM” (Orden und Militaria Magazin) ismert szakfolyóirat 98 megjelent száma, amely hosszú időn keresztül meghatározó szakmai fórum volt a falerisztika művelői számára. Az általa kutatott, s feldolgozott legkedvesebb terület Hessen falerisztikája volt. E kérdéskörben több monográfiát és számos tanulmányt jelentetett meg.

Maga is tervezett kitüntetések, s nagy jelentőséget tulajdonított a legújabb alapítások szakmai megismertetésének is.

Széles szakmai munkásságát, különféle hazai és külföldi kitüntetésekkel ismerték el az évek során.

Pandula Attila

KÖNYVISMERTETÉS

BOTKA JÁNOS: Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai a betelepedéstől a kiegyezés koráig. Antológia Kiadó. Lakitelek, 2000. 334 p., gazdag illusztrációs anyag ISBN 963 9354 01 5

A szerző igen gazdag levéltári-, könyvészeti-, múzeumi stb. anyagok összegezésével írta művét.

A bevezetést követően az első részben (21–163 pp.) A „Kunok-jászok hadkötelezettsége és katonáskodásának jelentősebb állomásai 1867-ig” címen részletesen foglalkozik a szerző a kunok-jászok jogállásával, kötelezettségeivel, ezek változásaival a különféle időszakokban. A jogállás, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó katonáskodási kötelezettség részletezése alkotja e rész témájának gerincét. A középkor vonatkozások taglalását követően inkább a 16–18. századi időszakot fejt ki részletesebben a szerző. Tág teret szán a „népcsoporti jogok” elvesztésének és visszaváltásának is.

A régió történetében nagy jelentőségű, hagyományú a visszaváltás (= redemptio). Ennek kapcsán a társadalomtörténeti vonatkozásokról is olvashatunk.

Megismerhetjük a jászkun hadkötelezettséget a hétéves háború idejétől a kiegyezésig terjedő korban. Ennek keretében bemutatást kapnak az itt felállított különféle katonai alakulatok, azok jellegze-

tességei, illetve a helyiek szerepe a különféle (késői) általános nemesi felkelésekben.

Igen érdekes és „történelmi segédtudományi” szempontokból különösen tanulságos a kötet második fele, amely az ünnepi bandériumokat tárgyalja (167–261 pp.). Megismerkedhetünk ezen sajátos egységek szervezésével, összetételével, de a felállításukhoz, alkalmazásukhoz stb. szükséges anyagi eszközök előteremtésének részleteivel is. Részletesen olvashatunk egyenruházatukról, felszerelésükről, fegyverzetükről, lovaikról is. Külön tárgyalja a vonatkozó zászlóemlékeket is a kötet.

Olvashatunk azokról az országos és helyi ünnepségekről, eseményekről, ahol a bandériumok szerepeltek.

Végül a fenti, jeles hagyományok napjainkban való felélesztésével is megismerkedhetünk.

A kötetben gazdag – döntően eddig közöletlen – illusztrációs anyag is tanulmányozható. Ezek többsége (helyi) heraldikai-, szfragisztikai-, vexillológiai-, egyenruházati emlék, de közlésre kerültek pl. egyes helyszínek ábrázolásai is.

Pandula Attila

MAKAI ÁGNES–HÉRI VERA: Kereszt, érem, csillag. Kitüntetések a magyar történelemben. Budapest, 2002. 279 p., számos színes és fekete-fehér ábrával. ISBN 963 208 758 5.

Jelen munka ugyanezen szerzőpáros 1990-ben a Zrínyi Kiadónál megjelent „Kitüntetések” című könyvének újabb, átdolgozott és bővített kiadása. A szerzők a két legnagyobb és legrangosabb rendjel- és kitüntetés-gyűjteménnyel rendelkező hazai közgyűjteményünk – a Magyar Nemzeti Múzeum és az Országos Hadtörténeti Múzeum – anyagára építve, de néhány rendkívüli esetben magángyűjteményben lévő példányokat is felhasználva (pl. Mária Terézia Rend nagykeresztjéhez való csillag, gyémántdíszítményes lovagkereszt, miniatűr, Szent István Rend

középkeresztje, Magyar Érdemrend Szt. Koronás hadidíszítményes kardos nagykeresztje láncon, Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érem) összefoglaló jelleggel mutatják be a falerisztika hazai történetét a kezdetektől napjainkig. Általános történeti áttekintést kapunk a kezdetben kialakult kitüntetési módzatokról, a középkori egyházi és világi lovagrendekről, majd az újabb kori érdemrendekről és egyéb elismerési jelekről. Ezek után kerül sor a munka fő részére, a magyarországi kitüntetésekre (középkor, Habsburg korszak, 1848/1849-es sza-

badságharc, önkényuralom és dualizmus kora, 1918–1919-es forradalmak, két világháború közti korszak, 1945–1949, 1949–1989 szocialista korszak, 1989-től napjainkig). A korábbi kiadás csak 1949-ig tárgyalta a hazai anyagot. Igen szemléletes képet kapunk a mindenkori köztörténeti, illetve társadalmi háttérről. Részletesen olvashatunk a kitüntetések „gyakorlati életéről” is (alapítás, alapszabály, adományozás, adományozási dokumentumok, kitüntetések külalakja, jelképei, kitüntetések katonai jellege, feliratok, jelmondatok, fokozatok, kitüntetések gyártása, szalagok, viselési szabályok, jogok, viseleti, temetési példányok, visszaadás, megvonás, kitüntetésekkel foglalkozó tudományok, kitüntetések gyűjtése).

Megtaláljuk a rendjelek és kitüntetések 1918-as, 1943-as, 1948-as, 1976-os, 1984-es hivatalos rangsorát, valamint a honvédségi elismerések 2002-es viselési sorrendjét. Jelenleg az egész hazai kitüntetési szisztémát átfogó viselési rangsor nem létezik! A munkát bőséges irodalomjegyzék és jegyzetanyag egészíti ki.

A szerzők mindenképp előtt a magyar és magyar vonatkozású anyagnak és sajátosságaiknak bemutatását szorgalmazták, úgy a szöveges résznél, mint az ábráknál. Így többek között az alábbi, kevésbé ismert részlettemákat is érintik: „Szent Király Keresztesek” (stefaniták) 12. századi magyar egyházi lovagrendje, Mátyás király által tervezett, de meg nem valósult „Krisztus kínszenvedésének rendje” (1472), a Rákóczi-szabadságharc kitüntetései, a Petőfi „János vitéz”-ének modellül szolgáló Horváth Nepomuki János huszárcapitány kitüntetései, az Arany Érdemkereszt első női kitüntetettje, 1918

után elintézetlenül maradt kitüntetések ügye, a Mária Terézia Rend 1918-at követő utóélete, a Vitézi Rend 1945 utáni helyzete, az 1989-es rendszerváltás utáni visszasságok, napjaink „hamis rendjei” stb. Helyenként nem találkozunk egyértelmű állásfoglalással – talán még nincs is meg egyes esetekben ehhez a kellő történelmi távlat –, de dicséretes a problémafelvetés ténye is.

A Katonai Mária Terézia Rend megnevezésénél a szerzők az általuk pontosabbnak ítélt Mária Terézia Katonai rend elnevezést használják, hivatkozva arra, hogy a korabeli magyar megnevezés helytelenül, a német szórendet követte.

A kötetet a jelentősen kibővített képanyaga is megkülönbözteti a korábbi kiadástól. A magyar kitüntetések szinte hiánytalanul helyet kaptak az ábrák között, s ezeknél valamennyi kép színes lett. Szaporodott a kiegészítő képanyag is (rendvitések, rendi okmányok, rendi öltözetek stb.). Ezek viszont az első kiadás színes képeivel ellentétben fekete-fehérre és sokszor kisebb méretűre változtak. A külföldi kitüntetések korábban szereplő ábráinak egy része kimaradt, más esetekben viszont ez az anyag is újabb képekkel bővült, mégpedig a magyar vonatkozásokra koncentráltak a szerzők.

E hasznos munka vélhetően számos köz- és magánkönyvtárban kap majd helyet, s kézikönyvként fogják használni egyes rendjelek és kitüntetések azonosításához, meghatározásához, annál is inkább mert a hasonló tematikájú régi munkák zömmel igen nehezen elérhetőek, vagy éppen elérhetetlenek az érdeklődők számára.

Rainer Pál

VAJAY SZABOLCS: A Máltai Rend magyar lovagjai 1530–2000.

Militenses ex hungarica stripe. I–II. k.

Magyar Máltai Lovagok Szövetségének kiadása. Budapest, 2002. 768 p., ill. 492 p.

ISBN 963 81 30415 (ö) ISBN 963 81 30423 – II. k. ISBN 963 8130431

A magyar történelmi segédtudományi irodalom nesztora Dr. Vajay Szabolcs, korábban már írt, egy a mostanihoz hasonló művet. „A Johannita Rend lovagjai 1854–1987.” című kötet 1987-ben jelent meg.

A jelenlegi kötetek módszertani szempontból hasonlóak ehhez azonban. Azonban sokkal nagyobb a terjedelemben, két kötetben került kiadásra.

A mű elején olvasható a Máltai lovagok imája (5. p.) valamint Osváth György (a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének elnöke) előszava (7–13 pp.).

Előhang (15–20 pp.), majd a Bevezetés (21–25 pp.) után „A magyar társadalom történetének vázlata” következik (27–68 pp.). Ezt „A Szent János Lovagrend története Magyarországon” című fejezet követi (69–87 pp.).

Az első kötet „gerincét” „A magyar máltaiak adattára” adja (89–763 pp.), végül utószó zárja ezt a kötetet (765–768 pp.).

A második kötetben igen részletes, egyben a magyar genealógiai és rokonterületek szakirodalmának áttekintését is jelentő bibliográfia olvasható (5–61 pp.).

A magyar máltai lovagok állaga című részben (63–84 pp.) rendi előjárókról, illetve különféle rendtagokról olvashatunk összefoglaló jegyzékeket. Ez igen jó áttekintést jelent a közölt hatalmas anyag felhasználhatósága szempontjából.

A „Címertáblák” (87–171 pp.) közlik a kötetben szereplő valamennyi család (396), kvalitásos, fekete-fehér (színjelöléses) heraldikai címerrajzát. Ez hasznos forrásul szolgálhat a magyar családi címerek jellegzetességei áttekintéséhez (is).

A „Függelék” (175–202 pp.) sokrétű adatanyagot közöl a kötet tematikájához (illetve a magyar történelem jobb megértéséhez, áttekintéséhez) kapcsolódóan.

A kötetben néhány térkép mutatja be Magyarország területi változásait a különböző időszakokban (203–211 pp.).

Gazdag a kiadvány képmellékletekben, így részben falerisztikai, heraldikai, vexillológiai, inszigniológiai, viselettörténeti vonatkozások terén (215–243 pp.). Ebben a részben pl. tanulmányozhatjuk (a jelenleg adományozott) Máltai Rend jelvényeit, beleértve a Rendi Érdemkeresztet, illetve a Magyar Máltai Lovagok Szövetsége „Apor Vilmos” Érdemérmét, illetve a „Máltai lourdes-i zarándoklati Érmet” is.

Külön részben szerepelnek a Magyar Máltai Lovagok Szövetségének patrónusa, címere, elnökei, (rendjelvényekkel ékesített) címereik. (245–253 pp.)

Az illusztrációs anyag legfontosabb része a 36 arcképtáblán szereplő 284 (ma már nem élő) lovag, tiszteleti dáma, egyházi rendtag arcképe. Az arcképek többsége fényképfelvétel, de metszettel, festménnyel, rajzzal is találkozunk az anyagban. Döntően olyan történeti ikonográfiai emlékek kerültek itt bemutatásra (a legkülönfélébb a tárgykör szempontjából szóba jöhető gyűjteményekből), ahol a Rend tagjai viselik a jelvényt (s más kitüntéseiket is), illetve a Rend egyenruháját is.

A terjedelmes (325–489 pp.) „Fogalmi szótár” című részben nagyszámú, érdekes és hasznos adalék olvasható a kötet tárgyához, de a magyar genealógiához, s a rokonterületekhez, illetve az egész magyar történelemhez kapcsolódóan.

A szerző, e jeles művet igen kiterjedt és hosszadalmas kutatások alapján írta meg. Nagyon széles értelmű szakirodalmon túl jelentős mérték-

ben támaszkodott a családoktól, illetve szakemberektől kapott adatokra. Így Vásárhelyi Miklóst és Szluha Mártont egyenesen „társszerzőnek” említi a szerző a könyv legelején.

A kötet 668 személyt ír le, akik 396 magyar családot reprezentálnak, a Máltai Lovagrend magyar tagjaiként. Ezek a személyek, illetve családtörténetük áttekintése, átfogó képet ad a magyar nemesség társadalomtörténetéről is.

Így egyes családok a honfoglaló időszakban, vagy a korai Árpád korban beköltözött nemzetségekből erednek. Mások az Anjou-, vagy a Hunyadi korban emelkedtek a nemesség soraiba. Jelentős számú familia a török elleni hosszú harcokban érdemeket szerzett vitézekről veszi eredetét. Megint más családok, a 18. század, megváltozott körülményei között alakuló nemességét képviselik. Számos család képviseli a 19. század „kitüntetett nemességét”. Folyamatos volt a nép köréből kiemelkedő - arra érdemes - személyek nemessé válása is. A szerző nagy mértékben tárgyalja a tárgykör kapcsán a Magyarországon gyökeret vert indigenák témakörét is.

A Rend tagjai között megtaláljuk a nemesség legkülönfélébb kategóriáit, uralkodó- és fejedelmi családoktól kezdődően a köznemességig, de „polgári” és „egyházi” máltaiakról is olvashatunk.

A szerző részletesebben foglalkozik az érintett családok történetének legfontosabb szakaszaival, szól címereikről is. Ezt követi – részletes személyi adatokkal – „a rendi állag”-nál a családból kikerült rendtagok bemutatása..

Vajay Szabolcs új művével fontos kézikönyv került a (szakértő) olvasók, illetve érdeklődők kezébe.

Pandula Attila

*A Gecsényi Lajos Emlékkönyvről.
Tanulmányok a 60 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.
Fons. 9. évf. 2002/1–3. sz.*

Gecsényi Lajos 60. születésnapja alkalmából a Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) 2002. 1–3. különszámával olyan emlékkönyv készült, melyet méltán örömmel vehetett kézbe a történész-levéltáros. Valamilyen módon mindegyik tanulmány kötődik Gecsényi Lajos érdeklődéséhez, így sokszínű, ám szerves egészet is alkotó sajátos, alapvetően kora újkori tanulmánykötet készült, melyben a 16–17. századi Magyarország gazdaságtörténeti, várostörténeti, igazgatástörténeti kérdéseinek új eredményei rajzolódnak ki. Az új források feltárására és forrásközlésekre építő tanulmányok három nagyobb egységet alkotnak.

Az első egység azokból a tanulmányokból alakult ki, amelyek egy-egy tipikus életpályamodellt, karriertörténetet mutatnak be, mozaikokból össze-

állítva. Nagy szükség van ezekre az életút-elemzésekre, hiszen a legszűkebb döntéshozó elit mellett látni kell, hogy milyen alternatívák bontakoznak ki a köznemesi réteg s a városi polgárság számára, hiszen egy társadalom cselekvő- és túlélőképességét nagyban befolyásolja, hogy hányféle társadalmi réteg tud felemelkedési lehetőséghez hozzájutni. A törökkel küzdő Magyarország számára a túlélést sokszor éppen a váltani tudó, új iránt fogékony társadalmi rétegek biztosították. Egy tipikus 15. század végi karrier bontakozik ki Szende Katalin tanulmányában. Alföldy Bálint királyi harmincados (meghalt: 1493) karrierje éppen arra példa, hogy hányféle eshetőségre építve biztosítja karrierjét egy királyi hivatal és ugyanakkor több városban is prosperáló gazdasági kapcsolatrendszer kiépítő

magyar köznemes, akit Nagylucsei Orbán segített a felemelkedésben és az új lehetőségek megragadásában. Alföldy végrendeletének elemzéséből az is kitűnik, hogy miként tükröződik tárgyi környezetében is sajátos nemesek és polgárok között elhelyezkedő stásusa. Miközben az egyes városok gazdasági és politikai érdekellentéteik miatt nem tudtak egymással jól együttműködni, hiszen meglepően szegényes Győr és Sopron, de még Sopron és Pozsony gazdasági kapcsolatainak iratanyaga, ugyanakkor Alföldy kereskedelmi, pénzügyi tevékenységével, és termőterület- és ingatlanszerzésével mindkét városban (sőt Fehérváron is) egyszerre jelen volt, regionális kapcsolatrendszer is építve. Egyén és közösség, személyes ambíciók és rendi keretek konfliktusa bontakozik ki Alföldy karrierje alapján.

17. századi életpályamodellt vizsgál Dominkovits Péter tanulmánya, egy Sopron vármegyei egygenerációs középbirtok története, Kövér Gábor karrierje és széplaki uradalma alapján. Kövér lehetőségei mutatják, hogy miként tágultak a művelt és szakértelemmel rendelkező bizalmi szerepet betöltő köznemesek lehetőségei a 17. század közepén. Nem mindennapi a karrierje abból a szempontból, hogy miként tudta kihasználni az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország együttpolitizálásának új fejezetét. Kövér Gábor története azért is tanulságos, mert két nagy pártfogó bukását is túlélte, II. Rákóczi György erdélyi fejedelem után, Nádasdy Ferenc országbíró familiárisaként továbbra is jelentős politikai és gazdasági kapcsolatrendszerrel rendelkezett, sőt Nádasdy egyes birtokait is ő írta össze a fej- és jószágvesztés kimondása után. Ez a köznemesi karrier azonban mégis erősen függött a pártfogótól, hiszen köznemes számára a kapcsolat értékét sok tekintetben a bizalmas információkhoz való hozzájutás, és egy köznemes adottságainál jóval szélesebb körű tájékozódás lehetősége adta meg. Kövér Gábor sem kapcsolatrendszerét, sem pedig birtokait nem tudta örökíteni a következő generáció számára.

Sunkó Attila szintén életpályamodellt vizsgál a Gyulefehérvári Káptalan levéltárosának, Debreceni Jánosnak a végrendelete tükrében. Debreceni pályája ezért is tanulságos, mert tipikusnak tekinthető, hiszen sem különösebben nagy tudás, sem különleges kapcsolatrendszer nem segítette az előrejutásban, így a tanulmányból az írástudó, hivatalnok-értelmiségi tipikus lehetőségei rajzolódnak ki. Debreceni esete azt is mutatja, hogy a Magyarországból az Erdélyi Fejedelemségbe kerültek számára a központi kormányzatban való hivatal vállalása adott felemelkedési lehetőséget. Végrendeletéből kiviláglik, hogy az új és egymást segítő hivatalnok-értelmiségnek olyan tagja volt, aki tisztségének felelősségét átértézte, s tudásával szép vagyont is szerzett.

Kis Péter „Sok éven át védett minket és koronánk jogait” Sixtus esztergomi olvasókanonok kar-

rierje című tanulmányában 13–14. századi környezetben vezeti végig, hogy mit jelentett a tudás, milyen felemelkedési lehetőséget biztosított. Magasra ívelő, ám váratlan elbukó életpálya különös állomását mutatja be Toma Katalin tanulmánya. Nádasdy Ferenc országbíró 1668 tavaszán írt levelében arról számolt be Szenthe Bálintnak, hogy milyen jól sikerült I. Lipót császárnak és udvarának pottendorfi látogatása. Nemcsak az étkek gazdagsága, hanem a szórakozás sokfélesége, a különleges halak, melyekből a császárt dicsőítő képekkel feldíszített kert tavából I. Lipót is többet kifogott, azt mutatja, hogy a császári udvar reprezentációját jól értő módon került sor erre a fontos látogatásra, melytől Nádasdy Ferenc bécsi udvari pozícióinak további megerősödését várta. A nemrégiben megszerzett ausztriai birtokon tett látogatás azonban még sem Nádasdy emelkedését hozta, hanem 1670. szeptemberi letartóztatása után a felségárulás miatt ellene indított perhez újabb érveket szolgáltatott (ugyanis mérgezéssel vádolták).

A második nagy kérdéskör a 16–17. századi gazdasági és kereskedelmi lehetőségeket vizsgálja. A magyarországi marhakereskedelemtől nemzetközi jelentőségével és a jól kiépített kapcsolatrendszer sérülésével a 15 éves háború időszakában Gececsényi Lajos is több tanulmányában foglalkozott. Ehhez a kutatási témához kapcsolódik Erich Landsteiner a Bécsben tevékenykedő magyar kereskedők szerepével s lehetőségeivel foglalkozó tanulmánya, melyben részletes listát közöl az 1591. novemberében Bécsben 26 debreceni, gyöngyösi, mezőtúri, pozsonyi, kolozsvári és budai kereskedőről és azok által szállított terményekről. Szintén a kereskedelmi kapcsolatokat elemzi Sahin-Tóth Péter tanulmánya. Ő francia diplomata jelentései alapján sajátos tükrökből, a kereskedelmileg ellenérdekelte fél szemzőgéből mutatja be a magyar marhakereskedelemt, elsősorban Velencébe irányuló exportjának a szerepét és nagyságát. A 15 éves háború végén, elsősorban Kanizsa ostroma, majd elfoglalása következtében, valamint a Habsburg-kormányzat hibás döntése nyomán (mivel nem újította meg Lucas Bazin velencei húskereskedőnek a kereskedelmi jogát) újfent komoly húsellátási nehézségek alakultak ki Velencében. A francia diplomata, a Velencében 1601 és 1607 között szolgálatot teljesítő Philippe Canaye du Fresne jelentésében több javaslatot is tett, hogy miként kellene ezt a válságot a francia kereskedőknek kihasználniuk. A követ tervezete ugyan minden realitást nélkülözött, ám igen tanulságos. Ugyanis noha valószínűleg nem rendelkezett közvetlen információkkal, mégis ráértett a magyarországi marhatenyésztés és kereskedelem széles társadalmi rétegeknek megélhetést és perspektívát nyújtó szerepére. Az ellátás megszervezésének, illetve a jól működő ellátási szisztéma kialakításának kérdéseivel foglalkozik Kenyeres István dolgozata,

amely a végvárok és a mezei hadak ellátásának összefüggéseit elemezte. A 16. századi rendtartások alapján az elsősorban nagy létszámú várak (Kassa, Szatmár, Győr, Komárom és Kanizsa) jól működő ellátásának a kérdéseit vizsgálja. A tanulmányból kiviláglik, hogy az élelmezési tisztek miként akadályozták meg a visszaéléseket, miként alakították ki az ellenőrzésnek a higiéniai szempontokat is figyelembe vevő technikáját, hogyan gondoskodtak borról, gabonáról és húsról. Az élésmesterek bizalmi állást töltöttek be, így a főélésmesternek és élelmezési főbiztosnak kivétel nélkül osztrák főnemeseket neveztek ki, s a rendek csak a nagyobb hadjáratok idején tudtak saját közegeket kiállítani. Sarusi Kiss Béla Murány vár példája alapján az élelem elosztásának és a tizedelésnek rendszerét mutatja be (16. század második fele).

H. Németh István a kora újkori magyarországi várospolitika meghatározó tényezőit veszi sorra. Tanulmányában nagy teret szentel a gazdasági lehetőségek változásának, s annak, miként kellett a katonai helyzet és a politikai széljárás viszonyaihoz igazodnia a magyarországi városoknak, melyeknek nemcsak az uralkodóval, hanem a magyar nemességgel szemben is meg kellett védeniük érdekeiket. A túlélésre több alternatívát alakítottak ki a városok. A 17. század végéig a leghatékonyabban a szűkebb és tágabb városszövetségek működtek, amelyek az információszerezéstől a közös politikai érdekképviselőig hangolták össze a tevékenységüket.

Igazgatási, hivatalszervezeti kérdéseket elemez Fazekas István, aki egy 1577-es leltár alapján a Magyar Udvari Kancellária szerepére világít rá. Bécsi és budapesti levéltári kutatások révén sikerült megállapítania, hogy Liszthy Jánosnak, a Magyar Kancellária humanista tisztviselőjének a hagyatékában milyen iratok találhatóak. A rekonstrukció azért izgalmas, mert belőle arra lehet következtetni, milyen iratokat gyűjtött egy felkészült és széleskörű érdeklődéssel rendelkező kancellár.

Azt a kérdéskört (Horvátország, Szlavónia és a szűkebb értelemben vett Magyar Királyság viszonya), amelyet Pálffy Géza vizsgált, sajnos a magyar kutatás kevés figyelemre méltatott. A szerző az elemzés szempontjaira, a közös érdekekre és ér-

dekellentétekre mutat rá. A dolgozat alapjául szolgáló alapos esettanulmány, már korábban napvilágot látott. (Egy szlavóniai köznemesi família két ország szolgálatában: A Budróci Budor család a XV–XVIII. Században. Hadtörténelmi Közleményekben, 115. évf. 2002./4.sz.)

Molnár Antal írásában a váci püspökség példája alapján mutatta be, hogy miként lehetett az egyház- és birtokigazgatást kézben tartani a törökök által részben, majd 1663-tól egészében megszállt egyházmegyében, milyen gondokat jelentett gazdaságilag, szervezetenként az egyházmegye birtokainak kezelése. A 17. század elejétől egyre szigorúbb felügyelettel biztosították a hívek lelkipásztori gondozását.

Kulcsár Krisztina tanulmánya II. József utazásai kapcsán azt elemzi, hogy a császár miként fogalmazta meg személyes benyomásait és jellemzéseit az erdélyi hivatalnokokról 1773-ban. Az uralkodó által felvetett szempontok és személyes megjegyzések jól példázzák II. Józsefnek az uralkodásról és hatékony kormányzásról vallott nézeteit. Az uralkodó nem elvont jelentések, családi kapcsolatok alapján hozta meg ítéletét, még a vallási hovatartozásnak sem tulajdonított nagy jelentőséget, hanem a rátermettséget, az új iránti nyitottságot vizsgálta. Az „éppen jó korúnak” a 35–45 éveseket tartotta. Kulcsár Krisztina nemcsak a jellemzéseket közli, hanem azt is bemutatja, hogy milyen döntéseket hozott Erdély hivatalnokaira vonatkozóan, kinek kínált emelkedési lehetőséget. A színvonalas, izgalmas, sok újdonságot tartalmazó kötet legújabb kori kitekintéssel zárul. (Katona Csaba: Jászok vagy nem jászok? Egy nyitrai nemes „leszármazottai” és a jász öntudat a XIX–XX. század fordulóján, Sipos András: Ostende-i hadinapló. Budapest székesfőváros és a külföldi hitelezők tárgyalásai 1925-ben, Seres Attila: „Nagy intelligenciával és tapintattal megáldott, magyar székely ember. Lengyelország nagy barátja” Lengyel diplomáciai iratok Márton Áron kolozsvári éveiről 1936–1938.)

A kötet végén Kis Péter összeállításában Gecsenyi Lajos szakirodalmi munkásságának válogatott bibliográfiája (1966–2002) található.

G. Etényi Nóra

MICHEL POPOFF: *Bibliographie héraldique internationale sélective.*
Paris, le Léopard d'or, 2003. 352 p.
ISBN 2-86377-174-4

Noha a nyugati heraldikai szakirodalomban évtizedek óta bevett szokás a terjedelmesebb kézikönyvek végére gazdag irodalomjegyzéket csatolni, önálló kötetben megjelentetett és minden részterületre kiterjedő, nemzetközi spektrumú könyvészeti jegyzékkel a harmadik évezredet megelőzően nem rendelkezett a szaktudományi kutatás: Michel Po-

popff idén megjelent műve, a 2424 tételt tartalmazó Válogatott nemzetközi heraldikai bibliográfia már csak ezért is hiánypótló alkotásnak tekintendő. A szerző napjaink egyik legismertebb heraldikusa, aki párizsi Bibliothèque nationale de France főmunkatársaként és az Université Paris III (Nouvelle Sorbonne) oktatójaként évtizedek óta komoly forrás-

feltáró és elemző tevékenységet folytat: olyan munkák fűződnek a nevéhez, mint a Lalaing-armoriális megjelentetése (L'Armorial Lalaing. Paris, 1989.) vagy legújabban az Aranygyapjas Rend 1429–1460 közötti Nagy Címerkönyvének Michel Pastoureauval közösen jegyzett facsimile kiadása (Grand armorial équestre de la Toison d'or. I–II. St. Jorioz, 2001.). Ugyanakkor a Nemzetközi Heraldikai Akadémia főtitkáráként a szakmai közéletben is jelentős szerepet tölt be: rendszeres előadója a testület által két évente szervezett kollokviumoknak és ő szerkeszti az Akadémia körleveleit, amelyekben többek közt az újonnan megjelent szakkönyvekről is rendszeresen tájékoztatja a tagságot. Nyugodtan kijelenthetjük tehát: a legalkalmasabb személy vállalkozott arra, hogy törlessze a nemzetközi heraldikai kutatás régi adósságát és korszerű címertani bibliográfiát állítson össze.

Ha igaz is, hogy a kezünkbe vett kötetnek nincsen közvetlen előzménye a szakirodalomban, illendő megemlítenünk a legjelentősebb előfutárokat, akik azonban vagy nem az egyetemesség igényével készítették el a maguk könyvjegyzékét, vagy pedig viszonylag szerény terjedelmű, erősen válogató jellegű listát közöltek. Elsősorban Gaston Saffroy (Bibliographie généalogique, héraldique et nobiliaire de la France: des origines à nos jours. I–IV. Paris, 1968–1979.) és Michel Pastoureau (Les Armoiries. Turnhout, 1976. 11–20.; Traité d'héraldique. 3e éd. Paris, 1997. 324–352.) hasonló jellegű munkáira kell utalnunk, de érdemes megemlítenünk a recenzeált kötet szerzőjének egy korábbi művét is: Popoff ugyanis három esztendővel ezelőtt már megjelentette a most közzéadott bibliográfiai anyag rövid vázlatát, amikor a Larousse Kiadó felkérésére átdolgozta és felfrissítette Théodore Veyrin-Forrer első ízben 1951-ben megjelent címertani kézikönyvét (Bibliographie séléctive. In: Théodore Veyrin-Forrer: Précis d'héraldique. Nouvelle édition revue et mise à jour par Michel Popoff. Paris, 2000. 162–191.).

A recenzeált kötet először a további bibliográfiákat és a kézikönyveket veszi számba. Ezután külön fejezetet szentel az 1929 óta immár huszonöt alkalommal összehívott Genealógiai és Heraldikai Világkongresszus Heraldikai Szekciójában elhangzott tanulmányoknak, illetve az 1978-ban életre hívott és idén már tizenharmadszor megrendezett Nemzetközi Heraldikai Kollokviumon bemutatott dolgozatoknak. Ezt követően az egyházi heraldikával foglalkozó művek, majd a többnyelvű szakszótárak kerülnek sorra. A különös rész összesen 72 ország, régió vagy etnokulturális csoport címertani irodalmába enged betekintést. A legtöbb alfejezet természetesen az európai államok heraldikáját tárgyalja (az öreg kontinensről még a miniállamok is rendre önálló jegyzéket kapnak – Liechtenstein és az egyházi heraldikánál szereplő Vatikán kivételével), de

részletes listákat találunk a kanadai és az Amerikai Egyesült Államok-beli szakirodalomról is. Közép-Amerikából Mexikó, Haiti és Nicaragua, Dél-Amerikából Kolumbia, Venezuela, Chile, Brazília, Peru, Paraguay és Argentína heraldikája kapott helyet a kötetben, Afrikából Tunéziáé. Egyiptomé, Etiópiáé és a Dél-Afrikai Köztársaságé, Ázsiából pedig a három legnagyobb lélekszámú országa: Japáné, Kínáé, Indiáé, továbbá Grúziáé és Örményországé. A kortárs francia kutatás hagyományainak megfelelően külön nagyfejezet foglalkozik a képzelt vagy regeyes heraldikával (*héraldique imaginaire*), majd a középkori címerkönyvek modern kiadásainak adatait böngészhetjük végig (ez utóbbi blokkban, amely egyszersmind Popoff szűkebb kutatási területének bibliográfiáját is tartalmazza, a szerző különösen nagy figyelemmel, jól láthatóan a teljességre törekedve dolgozott). A legjelentősebb szakfolyóiratok jegyzéke után a könyvet szerzői névmutató, földrajzi névmutató és tárgymutató zárja.

A könyvészeti leírás mindvégig rigorózan pontos: a szerző figyelme még arra is kiterjedt, hogy a több verzióban is ismeretes munkák legfrissebb, aktualizált változatainak adatait külön is feltüntesse. Tekintetbe véve, hogy jó néhány szakíró (pl. Bruno Bernard Heim) műveinek minden egyes nyelvi mutációját megújított tartalommal adatta ki, a különféle országokban megjelentetett fordítások összevetése irdatlan munkával járhatott. A Turul olvasóit elsősorban nyilván a magyar heraldika reprezentációja érdekli: elégedetten állapíthatjuk meg, hogy az utóbbi évtizedekben önálló kötetben megjelent fontosabb kézikönyvek, illetve az idegen nyelven, nemzetközi konferenciák aktái között vagy külföldi szakfolyóiratok hasábjain megjelent tanulmányok rendre helyet kaptak a bibliográfiában. Bertényi Iván tizenhét, Vajay Szabolcs tizenkettő, Nyulásziné Straub Éva és Radocsay Dénes kettő, Pandula Attila pedig egy művével szerepel. A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság alelnökének Magyarország címerkönyve (Budapest, 2001.) c. munkáját azonban hiába keressük az egyébként példamutatóan részletes listán, s ami talán még fájdalmasabb hiányosság, a Turult sem találhatjuk meg a szakfolyóiratok között. A környező országok heraldikájának irodalmát taglaló részbibliográfiákat végigtekintve elsősorban a szlovák címerregisztert (Peter Kartous – Ladislav Vrteľ: Heraldický register Slovenskej Republiky. I–III. Bratislava, 2000–2003.) hiányoljuk. Általánosságban elmondható, hogy Nyugat-Európától távolodva a kötet egyre kevésbé ismeri az elmúlt két-három évben megjelent szakmunkákat: ez nemcsak a volt szocialista országok esetében igaz, hiszen például Tuukka Talvióknak a finn országcímer történetét ismertető, angol nyelvű monográfiája (The Lion of Finland. Helsinki, 1999.) is kimaradt a jegyzékből. Természetes, hogy egyetemes bibliográfiát még a

számítógép korában sem lehet naprakész állapotúra szerkeszteni, és az is érthető, ha a távolabbi vidékekre vonatkozó könyvészeti adatok csak hosszabb idő alatt szívárognak be a nemzetközi szakmai köztudatba; azonban pontosan ezen körülmények miatt nem ártott volna az előszóban külön is közölni az anyaggyűjtés lezárásának időpontját.

Feltűnő, hogy a kötet szinte teljes egészében mellőzi a szfragisztika irodalmát. A tárgymutatóban szerepel ugyan a *pecsétan* címszó, de ha kikeressük az ott hivatkozott bibliográfiai tételeket, hamar rádöbbenünk, hogy a recenzált bibliográfia kizárólag akkor érinti a heraldikához számos ponton kapcsolódó segédtudomány irodalmát, ha az adott szfragisztikai tanulmány egy különben címertani témájú gyűjteményes kötet (pl. a Vajay-émlékkönyv vagy a Nemzetközi Heraldikai Kollokviumok előadásainak nyomtatott változata) részeként látott napvilágot. Nyilvánvaló tehát, hogy a szfragisztikai irodalom elhagyása a címertant rendkívül szigorú felfogásban értelmező szerzői koncepció része, még ha a bevezetőben erről nem is olvashatunk semmit. A magunk részéről mégis szerencsésebbnek éreztük volna, ha legalább az alapvető kézikönyvek: Wilhelm Ewald (Siegelkunde. München–Berlin, 1914.), Giacomo Bascapè (Sigillografia. Milano, 1969.), Erich Kittel (Siegel. Brunswick, 1970.) és Michel Pastoureau (Les Sceaux. Turnhout, 1981.) munkái, továbbá a René Gandilhon által megkezdett, s ugyancsak Pastoureau által befejezett könyvészet (Bibliographie de la sigillographie française. Paris, 1982.) helyet kapott volna a kötetben: a két és fél ezer tételből álló heraldikai anyagot ez aligha terhelte volna meg súlyosan.

Tartalmi megjegyzéseinknek ezzel a végére is értünk, s mindent egybevetve nyugodt szívvel állíthatjuk, hogy kimagasló színvonalú könyvjegyzékkel gazdagodott a heraldikai kutatás. Kár, hogy a nyomdai megvalósítás annál gyengébbre sikerült. A kötet je-

lenlegi formájában egyszerűen nincsen megszerkesztve: a Léopard d'or kiadóháztól jóval igényesebb munkához szokhattunk. Érthetetlen, hogyan maradhat a fejezetcím nem kevesebb, mint nyolc alkalommal árvasorként az előző oldal alján (65., 180–181., 183., 191., 199., 202. és 235. p.); a tördelés a kötet vége felé következetlenné és nehézkesé válik, amennyiben az egyes középkori és kora újkori címerkönyvek kritikai *editióit* és a vonatkozó modern szakirodalmat nem választják sortöréssel tételesen külön (283–288., 290–292. és 294–295. p.), a szedéstükör pedig hol áttekinthetetlenül sűrű (283–284. p.), hol meg buborékos (224. p.). Az olvasónak az az érzése támad, hogy a kötetet sem műszaki szerkesztő, sem lektor nem látta, mielőtt a könyvesboltokba került volna: így fordulhatott elő az a bosszantó hiba is, hogy Nikolasz Oikonomu 1986-os cikkének lemaradt az eredeti, görög címe (101. p.). Az első önálló kötetben megjelent heraldikai bibliográfia és főleg a Léopard d'or-nál évtizedek óta rendszeresen publikáló szerző sokkal több figyelmet érdemelt volna az amúgy magasan jegyzett szakkiadó munkatársaitól.

A technikai megvalósítás hiányosságai azonban természetesen mit sem vonnak le a kötet igazi értékéből. Köz hely, de esetünkben mégis igaz, hogy a nemzetközi heraldikai szakma alapvető jelentőségű művel gazdagodott, amely számottevően megkönnyíti majd a komparatív vizsgálatokat, és új lehetőségeket tár fel a nemzetközi szintézisek készítői előtt is. „*Feci quod potui, faciant meliora sequentes.*” – írja Cicerót parafrázálva a szerző könyve előszavának végén. Nekünk azonban meggyőződésünk, hogy a Popoff által készített, részletes és sokoldalú heraldikai bibliográfia még hosszú ideig lesz a szaktudományi kutatás nélkülözhetetlen segédkönyve. Az utódoknak pedig igencsak igyekezniük kell majd, ha munkáikkal a nyomába akarnak érni.

Körmendi Tamás

BENE JÁNOS–SZABÓ PÉTER: A magyar királyi honvéd huszár tisztikar 1938-1945.

A Jósa András Múzeum Kiadványai 52. Nyíregyháza, 2003. 566 p., számos ábrával
ISBN 963 7220 50 X, ISSN 0133-8110

2002 decemberében a pápateszéri temetőben felkerestem a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett v. Marjay Tamás huszárhadnagy (1923-1984) sírját. Az 1945. januári harcok során, az akkor 21 éves huszártiszt súlyosan megsebesülve, ájultan maradt a Vértes-hegységben. Az embertelen hidegben egy idő után magához tért, de sebesülése miatt lábra állani nem tudott. Így térdén-könyökén vonszolta magát a több kilométerre lévő saját vonalak felé. Közben hol elájult, hol ismét magához tért. Öt nap múlva talált rá egy magyar járőr, és bár a fagyás miatt térd alatt mindkét lábát, és kezujjainak valamennyi utolsó percét amputálni kellett, életben maradt. A sír felkeresésekor még

nem gondoltam, hogy rövidesen egy olyan munkát ismertethetek, amely azon testület – a huszártisztikar – tagjainak életrajzait tartalmazza, amelyhez gyakor ő is tartozott.

2003. október 13-án 11 órakor Budapesten, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum dísztermében, mintegy 60-70 fő jelenlétében került sor a címben jelzett munka bemutatójára, amely a VIII. Nyíregyházi Huszártalálkozó (2003. augusztus 23–24.) tiszteletére jelent meg.

A vaskos kötet egy bevezető fejezet mellett – amely a Horthy-korszak honvéd lovasságának összefoglaló történetét ismerteti – a korszak 596 hivatásos és 1315 tartalékos huszártisztjének életrajzát

tartalmazza. A könyvet számos arckép és tablókép egészíti ki. Jóllehet az életrajzok egységes irányelvek alapján készültek, terjedelmüket, részletességüket tekintve mégis sokszor jelentősen eltérnek egymástól, aszerint, hogy az illetőkről több vagy kevesebb anyagot sikerült-e összegyűjteni. A tárgyalt személyeknek II. világháborús tevékenységén van a hangsúly, de többségük katonai pályája a két világháború közötti korszakban indult, sőt esetenként még az Osztrák-Magyar Monarchia idején, és jónéhányan szolgáltak még 1945 után az ún. „demokratikus” Honvédség soraiban, s néhányuk még a Magyar Néphadseregben is.

Összesen 131-en haltak hősi halált a világháborúban. Az elesettek között akad néhány, aki a németekkel–nyilasokkal való összetűzésekben halt meg. Az egyszerűség kedvéért ugyanide soroltam néhányukat, akik nem a harci cselekmények során, hanem a szovjet hadsereg atrocitásai, gyilkosságai révén vesztették életüket. Az elesett huszártisztek közül 56 hivatásos és 75 tartalékos volt. Megoszlásuk rangfokozat szerint a következő: hivatásosok: 1 vezérőrnagy („post mortem” altábornagy), 1 ezredes, 2 alezredes, 5 őrnagy, 23 százados, 15 főhadnagy, 9 hadnagy, tartalékosok: 1 százados, 15 főhadnagy, 16 hadnagy, 42 zászlós és 1 zászlós helyettes. Az elesettek némelyike csak „post mortem” lépett elő azon rangfokozatba, amelybe besorolása történt, életében valójában eggyel alacsonyabb rangban szolgált. Az elesettek nehánya – főleg a törzstisztek – halálakor már nem a huszár csapatnemnél szolgált. Gyakorlatilag hősi halottnak tekinthető 8 további huszártiszt is, akik a hadifogságban, illetve fogságban haltak meg. Közülük 6 betegségben szovjet hadifogságban, illetve onnét hazatérve, 1 betegségben amerikai hadifogságban végezte be életét, egyikőjüket pedig román fogságban agyonverték. További 7 huszártisztet kivégeztek 1944 és 1954 között: egyikükkel a nyilasok, hat másik társával az 1945 utáni új rendszer végzett.

A háború után számosan kezdtek új életet idegen földön. Közülük az elmúlt hat évtized alatt 149 fő – 101 hivatásos és 48 tartalékos – halt meg külföldön. (36-an Ausztriában, 30-an Amerikában, 20-an Németországban (közülük kettő még 1945-ben beteg), 14-en Kanadában, 7-en Angliában, 6-an Franciaországban, 5-en Svájcban, 5-en Brazíliában, 4-en Argentínában, 2-en Hollandiában, 2-en Dél-Afrikában fejezték be földi pályafutásukat, de jutott az idegenben elhaltak közül 1–1 fő Belgiumba, Spanyolországba, Svédországba, Chilébe, Kolumbiába, Ausztráliába és Új-Zélandba is. Természetesen olyanok is akadtak, akik bár szülőhazájukat, lakóhelyüket nem

hagyták el, a közismert határváltozások miatt 1945 után mégis idegen állampolgárokká váltak. A kevésbé ismert külföldi helységeknél néha nem lehet tudni, hogy azok milyen országban találhatóak. (Ezeket jó lett volna feltüntetni.) Az idős huszártisztek közül is akad még néhány, aki külföldön él. A számszerű kimutatásokhoz fontos hozzátenni, hogy legkevesebb ennyiről tudunk, hiszen a munka, ahogyan maguk a szerzők is hangsúlyozták, nem tekinthető lezártnak, további adatok felbukkanása folyamatosan várható. (Így pl. Adamecz László trt. zls. – szül. Kercseliget-Bükkpuszta, Somogy m. 1920. szept. 4., elesett Kőrösmezőnél, 1944. okt. 8. – hagyatéka a veszprémi Laczkó Dezső Múzeumban található.)

A hadifogságot, kitelepítést, itthoni fogságot, egyéb kisebb-nagyobb üldöztetést, jogsérelmet szenvedettek számát meg sem kíséreltem kigyűjteni. A tartalékos tisztek zömét 1958/1959 táján tiszti rangjától megfosztották, 1990 után néhányukat rehabilitálták, rangjukat is visszakapták.

A szülők és a tartalékos tisztek lehetőség szerint feltüntetett polgári foglalkozása segít a huszártisztek társadalmi helyzetének megállapításánál. Úgy tűnik, zömmel a középosztályhoz tartoztak, de akadtak köztük számosan arisztokraták (főként a tartalékosok között), s esetenként szerényebb társadalmi rétegek képviselői is. Az elesett huszártisztek között olyan történelmi családjaink tagjait találjuk, mint a gróf Apponyi, Cziráky, Desseffy, Erdődy, Esterházy, Nádasdy, Széchenyi, Vay, Vécsey, örgróf Pallavicini.

A kitűnő munka fontosságát a „Turul” olvasóinak feltehetően nem szükséges különösebben megindokolni. Magam is csatlakozom Szakály Sándor történész kolléga a könyvbemutatón elhangzott azon véleményéhez, hogy e munka alighanem mint „huszárlexikon” fog a köztudatba bevonulni. Lapjait pedig szakmabéliek és az érdeklődők generációi fogják haszonnal forgatni. Köszönet érte a szerzőknek.

Bár az elhamarkodott általánosítások könnyen tévútra vihetnek, mégis úgy gondolom a testület szélsőségektől mentes szellemiségéről sokat elárul, hogy a vaskos kötet áttanulmányozásakor, a csaknem 2000 személy között mindössze egyet találtam, aki szolgálatra jelentkezett az SS-nél, s egy további, aki titkos tagja volt az illegális kommunista Békepartnak. Többségük katonaként, s a civil életben is haláláig hű maradt egykori esküjéhez: „...derék honvédekhez és jó hazafiakhoz illő módon viseltünk és így becsülettel élünk és halunk...”.

Rainer Pál

KATKÓNÉ BAGI ÉVA–ORBÁN IMRE: Két évszázad zászlói.

A szegedi Móra Ferenc Múzeum zászlógyűjteményének katalógusa.

Móra Ferenc Múzeum kiadása. Szeged, 2003. 126 p., nagyszámú színes illusztráció, néhány történelmi fénykép. ISBN 963 7217 606.

Örvendetes tény, hogy a szegedi Móra Ferenc Múzeum sokrétű zászlóanyagának publikálására sor került.

Katkóné Bagi Éva „A Móra Ferenc Múzeum zászlógyűjteménye” című összeállításában sokrétűen közelíti meg a vexillológia (zászlótan) tárgykörét. Bizonyos általános (arányos) ki- és áttekintést követően szegedi zászlóhasználat, zászlótörténettel foglalkozik. Így szól (a tárgykörben igen jellegzetes) szegedi zászlóhasználatról, a polgárőrségről, a céhekről, ipartestületekről, egyesületekről. A szerző foglalkozik a zászlókészítés kérdésével. Kitér egyes zászlók felszentelésére, és más, azokkal kapcsolatos szertartásokra is, bemutatja. Külön részletezi a szegedi múzeumi zászlógyűjtemény kialakulását, történetét. Felvázolja a zászlórestaurálás problematikájára is. Tárgyalja (a kötet létrejöttét eredményező) korábbi, „Két évszázad zászlói” című szegedi kiállítást is (5–19 pp.).

A feldolgozás második részében (20–37 pp.) Orbán Imre a szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött zászlók ikonográfiáját tekinti át az egyes korok szerint: 18-19. századi emlékek, a dualista korszak, a Horthy-korszak, az 1945–1989. közötti időszak, 1989. utáni zászlók.

Az általános elemzésen túl, tág teret szentel a szegedi vonatkozások bemutatásának. (Pl. egyes szentek korabeli szegedi kultuszának zászlótörténeti vonatkozásait is érinti.)

A részletes tudományos katalógus a szegedi Móra Ferenc Múzeumban őrzött 133. darabból álló zászlógyűjtemény részletes leírása, kvalitásos, színes illusztrációk kíséretében.

3 példány való a 18. századból, 16 darab a 19. század első feléből, 3 1848–1849-ből, 24 emlék származik a 19. század második feléből, 9 a századfor-

dulóról. 12 zászló a Horthy-korszakban keletkezett, 9 az 1945-1949 közötti időszak emléke. 18 zászló a Rákosi-korszakból maradt fenn. 36 zászló az 1957-1989 közötti éveket, 3 pedig az 1990. utáni időszakot jeleníti meg.

A sokrétű anyagban katonai, polgárőr, céhes, egyesületi, politikai, munkásmozgalmi, emlék stb. zászlók is megtalálhatók. Az illusztrációk gyakran a zászlók mindkét oldalát, illetve egyes részleteit is bemutatják. A vizuális megjelenítés lehetővé teszi az egyes vexillológiai, heraldikai stb. részletek tanulmányozását is.

Egyes esetekben, sajátos eddig még nem publikált zászlófelelések is megtalálhatók a kötetben.

Az érdekes zászlók között említhető pl. Zádor község 1848-as zászlója, Szeged város milleneumi zászlója (1896), a zádorfalvi Mezőgazdasági Egyesület átalakított zászlója (1911, illetve 1950), a szegedi Rákóczi Egyesület zászlója (1911), a Magyar Cigányzenészek Országos Szövetsége Szegedi Csoportjának zászlója (1937), 1956-os (vérfoltos) nemzetiszínű zászló stb.

Megjegyzem, hogy a szerzők a kötetben nem mindig használják teljesen megfelelően, illetve következetesen a „zászló”, illetve a „lobogó” fogalmakat.

Nem tartom a kötet anyagba illőnek, a több példányban is bemutatott „névadóünnepi lobogókat”, illetve „anyakönyvi zászlóként” meghatározott tárgyakat (a szocialista időszakból). Ezek nem sorolandók a vexillológia tárgykörébe, inkább textildekorációk..

Jó lenne a későbbiekben más magyar múzeumok zászlógyűjteményeit is – hasonló formában – közzétenni.

Pandula Attila

PUNTI GÁN JÓZSEF–PUNTI GÁN TÜNDE: A losonci református temető.

Komárom-Dunaszerdahely, 2003. 311 p.

ISBN 80-8062-176-4

A temetők kutatásával a néprajztudomány már régóta foglalkozik.¹ A tanulmányok többsége elsősorban a kriptákra, sírjelekre (fejfák, sírkövek), illetve a temetkezési szokásokra kíváncsi.

A régi temetőkkal foglalkozó munkák közül a történettudomány szempontjából különösen érdekesek lehetnek azok, amelyek a néprajzi, művészettörténeti, nyelvészeti, (esetlegesen a kertészeti) szempontokon túlmenően a sírfeliratokat lejegyezve elkészítik a temetőben nyugvó személyeknek a

listáját (alkalmanként prozopográfiai információkkal is szolgálva).²

A szlovákiai Losonc (Lučenec) református közössége sírkertjének a feldolgozására vállalkozó szerzőket dicséret illeti, hogy munkájuk során ezt az utóbbi szempontot sem hagyták figyelmen kívül.³

A 18. század első felében a település lakosságának a többsége református volt. Az 1869-es népszámlálás azonban már csupán 439 főt jegyzett fel eme vallási közösség tagjaként. A reformátusság

száma 1941-ig fokozatosan emelkedett, úgyhogy ekkorra már majd ezren voltak. Ám lélekszámuk alapján a katolikus, az evangélikus és az izraelita hívők után következtek csak ők. Ma mindössze 236 református él itt (a lakosság száma 28332).

A szerzőpáros könyve bevezetésében röviden szól a város történelméről, nemzetiségi és vallási viszonyainak az alakulásáról, illetve a temetkezési szokásokról. A könyv tekintélyes hányadát a sírjelek elemzése teszi ki. A szerzők foglalkoznak a feliratokkal, a sírköveken található szimbólumokkal, címerekkel. Részletesen elemezi a névadási szokásokat. Feloldják a sírjeleken található rövidítéseket.⁴

A reformátusok eleinte a templom mellé temetkeztek. A 17. században alakították ki a város melletti domboldalon az új sírkertet. 1945 után az állami tulajdonba vett szép sírkert állapota fokozatosan leromlott, mind kevesebben temetkeztek ide. A rendszerváltást követően a református egyház visszakapta temetőjét, ám anyagi eszközök híján képtelen volt fenntartani. Végül 1998-ban átadta a városnak, amely köztemetővé alakította át. Ez a változás azzal a következménnyel járt, hogy új sírhelyeket alakítottak ki, és megkezdődött a régi síroknak a felszámolása. Így a szerzőpáros – szinte az utolsó pillanatban – rögzítette mindazt, ami a hajdani múlt emlékeként megmaradt.

Ha az új temetkezéseket is beszámítjuk, valamivel több, mint 640 síremléket találtak a szerzők. Sok sírhantról ugyanis sajnos ma már nem állapítható meg, ki nyugszik alatta. A síremlékek jelentős hányada az évtizedek során megrongálódott, több közülük ledőlt. Sokukat – szerencsére – a sűrűn benőtt aljnövényzet mentett meg a pusztítástól. A temető korai időszakáról csupán néhány sír tanúskodik, úgyhogy mindössze 37 olyan személyt sikerült

azonosítani, akik a 18. században hunytak el. A legtöbb síremlék a 19. századból és a 20. század első feléből származik. A síremlékek nyelve javarészt magyar, ám a 18–19. századból maradtak latin nyelvű feliratok is. A szlovák nyelv csupán az 1950 utáni temetkezéseken jelent meg.

Történésszemmel a könyv legértékesebb részének tartjuk a Függeléket, ahol a szerzők minden egyes síremléket számba vettek, publikálták a feliratoknak a szövegét. Itt tudjuk meg, kiket temettek el a temetőben. Számos esetben olyan genealógiai ismereteket tartalmaz az adattár, ami ma már más forrásból nem állapítható meg. A síremlékek kiegészítő forrásul szolgálhatnak a hajdani kisváros társadalomtörténetének a feltáráshoz. Az anyag – természetesen kiegészítésekkel – történeti demográfiai elemzésre ugyancsak lehetőséget ad.

A sírkert számos híres személyiségnek a nyughelye. Itt nyugszik a Rákóczi-kor kiemelkedő politikusa, Ráday Pál,⁵ a magyar irodalomtörténet nagy alakja, Kármán József, vagy a neves festőművész, Szabó Gyula. S természetesen sok olyan személyre lehet a könyvben akadni, aki egykor a város életében játszott fontos szerepet.

A településnek hajdan tekintélyes lélekszámú református közössége századunk során megfogyatkozott, mind kevesebben vannak azok, akik a régi sírokat gondozzák. Sajnos a természetes pusztulás mellett a vandalizmus sem kíméli a magyar nyelvű sírköveket. Így a szerzők (ha nem is teljesen hibátlan) munkája értékmérés, amely szól a város történelméről, és egyben a település ma már csak 16 %-nyi magyarságának az emlékeit őrzi meg. Érdemes lenne hasonló részletességgel a katolikus-evangélikus és a zsidó temetővel is foglalkozni.

Draskóczy István

JEGYZETEK

¹ Vö. pl. *Balassa Iván*: A magyar temetők néprajzi kutatása. In *Ethnográfia*, 84 (1973) 13. sz. 225–242. p. Az elhagyott temetők (amelyek gyakran művészi színvonalú emlékeket tartalmaznak) sajnos hamar tönkre mennek. Vö. *Tám Károly*: Keresztek, szentek, kálváriák, temetők. A magyarországi németek szakrális emlékei. A szöveget írta, az idézeteket válogatta *Tüskés Tibor*. Budapest, 1999.

² A szakirodalomból néhány példát idézve: *Tóth Ferenc*: Makói temetők. Makó, 1996.; *Józsa László*: Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. Szeged, 1999.; *Epitaphs from the ancient Jewish cemetery of Prague*. Ed. *Otto Muneles*. Jerusalem, 1988.; *Johannes Riess*: Hier in der heiligen jüdischen Gemeinde Eisenstadt. Die

Grabschriften des jüngerer jüdischen Friedhofes in Eisenstadt. Eisenstadt, 1995.

³ A szlovákiai temetőkutatásokra pl. *Rudolf Bednárík*: Cintoriny na Slovensku. Bratislava, 1972. illetve *Liszka József*: Falusi temetők a szlovákiai Kisalföld keleti peremén. In *Limes*, 3 (1990) 1. sz. 71–85. A losonci református temetővel foglalkozó *Jozef Drenko*: Z histórie káľvinského kostola a cirkevni Lučenci. Lučenec, 1993. c. műhöz e sorok írójának nem sikerült hozzájutnia.

⁴ Pl. A.B.F.R.A. = A boldog feltámadás reménye alatt (vö. *Balassa* i. m. 234. p.)

⁵ A Ráday kriptá rejtő Ráday Pál (†1733) mellett édesapja, Gáspár (†1711), leánya, Klára (†1711), felesége, Kajali Klára (†1741) földi maradványait is (75. p.)

HÍREK

A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG 2003. ŐSZI PROGRAMJA

szeptember 25.

Dr. Harmath Arisztid Sándor:

A zseni árnyékában: a Petőfi család.

elnököl: Dr. Pandula Attila

október 30.

Szluha Márton:

Nyitra megyei nemesség.

elnököl: Dr. Pandula Attila

november 27.

Balogh László:

A modern állami zászlók és lobogók.

elnököl: Dr. Bertényi Iván

december 4.

Halász Péter:

A moldvai csángók

elnököl: Dr. Kollega Tarsoly István

Ugyanakkor (azt követően): tisztújítás

december 10.

Rákóczi vacsora

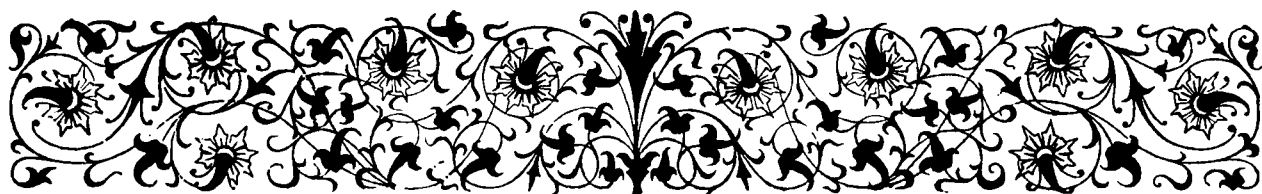
Mészáros Kálmán: Kuruc katonai vezetők genealógiája, archontológiája.

2003. november 8-án szombaton a budapesti Zászló-múzeumban rendezték a VI. vexillológiai napot. A következő előadások hangzottak el:

Dr. Pandula Attila „Adalékok a magyar” Árpádsávós „zászló történetéhez”, Cs. Kottra Györgyi „Szabálytalan szabályosok” és Gerd Vehres „A német zászló történetéből”. Az előadásokat hosszabb kerekasztal-beszélgetés követte vexillológiai, heraldikai kérdésekről.

* * *

Kállay Béni (1839–1903) császári és királyi közös pénzügyminiszter, Bosznia-Hercegovina kormányzója halálának 100. évfordulóján, a Kállay család támogatásával, 2003. szeptember 26-án nemzetközi tudományos konferenciát tartottak a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete szervezésében. A sokoldalú ülészak az MTA budavári tanácsstermében került megrendezésre.

TÁJÉKOZTATÓ

Tisztelt Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kizárólag olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek a szerkesztőség által előírt követelményeknek. Kérjük a tanulmányok és az ismertetések szerzőit, hogy minden esetben lehetőleg végleges szövegű kéziratokat küldjenek, mivel a korrektúrában a szerkesztők által megszerkesztett kéziratokon változtatásokra már nincs lehetőség. A szerkesztőség jegyzetapparátussal együtt 0,5–1 íves (20–40 000 „n”) tanulmányokat, recenziók esetében maximum 5 oldalas (10 000 „n”) fogad el. Ennél nagyobb terjedelmű kéziratokat technikai okokból nem tudunk közölni. Az ismertetéseknél kérjük az ismertetendő mű (művek) pontos bibliográfiai adatait közölni. Az egységes jegyzetapparátus érdekében tisztelettel kérjük az alábbiak betartását: a hivatkozott művek szerzőinek nevét kurzíválni kell; nem kurzíváljuk viszont a hivatkozott munkák szerkesztőjének (szerkesztőinek) nevét. Ez utóbbiakat a jelzett könyv, tanulmánykötet címe után zárójelbe téve adjuk meg. Ha egy műnek több szerzője, illetve szerkesztője van, azokat nagy kötőjellel válasszuk el egymástól. A szerző(k) neve után a cím előtt kettőspontot tegyünk. Az oldalhivatkozás jele „p”, illetve több oldal esetében „pp”. Csak a kiadás helyét és évét tüntessük fel, a kiadót nem. Ha a kiadás helye Budapest, azt mindig teljes névvel írjuk ki, és ne rövidítve (pl. Bp.) A kiadás helye után, az év előtt vesszőt kell tenni. Amennyiben a hivatkozott mű valamilyen sorozat keretében jelent meg, a sorozat címét a kiadási hely, év és lapszám után zárójelben feltüntetni. Ha tanulmánykötetben napvilágot látott cikket idézünk, úgy a hivatkozott tanulmány után „In’” szócskát írjuk, és közvetlen utána írjuk a tanulmánykötet címét és zárójelben a szerkesztőjét/szerkesztőit. Ugyancsak így járunk el, ha folyóiratban megjelent cikkekre történik utalás. A folyóirat után vesszőt teszünk, ezt követi az évfolyam vagy kötetszám, majd zárójelbe téve a megjelenés éve, utána pedig az illető évben megjelent szám, végül pedig az oldalszám. Amennyiben ugyanarra a műre történik hivatkozás, kérjük a hivatkozott

szerző családi nevét teljesen megismételve, családi nevét azonban rövidítve megadni, utána kettős pontot tenni, utána pedig az „i. m.” jelölést használni. Ezt követi az oldalszám. Ha egymást követően ugyanarra a műre és oldalszámra hivatkozunk, az „Uo.” jelet kell használni. Ha ugyanazon szerző egy másik munkájára, tanulmányára hivatkozunk, úgy kérjük az utóbbit/utóbbiakat az előbb idézettől egyértelműen elkülöníteni (pl. rövidített címmel) és erre hivatkozni. Ha több kötetes műre történik hivatkozás, kérjük minden esetben az idézett kötetszámot, a kiadási hellyel és évvel feltüntetni. A kéziratokban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével – arab számmal jelöljük.

Tisztelettel kérjük szerzőinket, hogy írásaikat minden esetben 3,5” formátumú kislemezen Word for Windows ’95, ’97, ’98 vagy ’2000 szövegszerkesztő programban készítve juttassák el a szerkesztőségbe egy kinyomtatott kéziratpéldány kíséretében. A szöveget balra zártan írják, és azt a kurzíválás, kövérítés és jegyzetszám-emelés kivételével ne formázzák.

A betűtípusok megválasztásakor ajánljuk a Times New Roman-t. A lábjegyzeteket automatikus számozással kérjük megadni, „végjegyzet”-programot választva. Így a jegyzetek, az eddigi gyakorlatnak megfelelően, a tanulmányok végére kerülnek. Amennyiben a kiadandó tanulmányban képet/képeket is kívánnak közölni, kérjük azt/azokat mellékelni, vagy digitális lemezen a kéziratához csatolva beküldeni, minden esetben jelölve a kéziratban, az/azok hova kerüljön/kerüljenek. Amennyiben nagyobb méretű táblázatokat kívánnak közölni, melyek meghaladják a folyóirat szedéstükör-szélességét, kérjük azokat a tanulmány szövegének végéhez illeszteni, külön szakaszban. A genealógiai táblázatokat ne számítógépes programban készítsék, hanem azokat kézzel megrajzolva csatolják a tanulmányhoz.

A folyóiratban közlésre kerülő tanulmányokról különlenyomatokat készítettünk, melyeknek árát levonjuk a szerzők tiszteletdíjából.